

VAD ÄR ARKIVVETENSKAP?

Red. Ann-Sofie Klareld & Karolina Wiell

Gidlunds förlag

Vad är arkivvetenskap?

Red. Ann-Sofie Klareld
& Karolina Wiell

GIDLUNDS FÖRLAG

www.gidlunds.se

Denna text är licensierad under CC-BY, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men verkets upphovsperson måste anges.

Open Access finansierat av Bokfonden vid Lunds universitet:
<https://doi.org/10.37852/oblu.346>

Omslagsbilder: tadamichi, iStockphoto (AI); The National Archives, Kew, Wikimedia Commons (arkivmappar); pxhere (datakod); Svenskt diplomatarium (19625) från 1421, Riksarkivet, Wikimedia Commons (handskrift), pixabay (filmrulle).

Gidlunds förlag, Örlinge 111, 733 99 Möklinta

© Gidlunds förlag och respektive författare, 2026
ISBN 978-91-7844-584-4 (tryckt bok)
ISBN 978-91-90055-55-7 (e-bok)

Innehåll

Inledning	9
Att förstå arkivvetenskapen: begrepp och teoretiska utgångspunkter.....	10
Ämnets framväxt och tvärvetenskaplighet i Sverige.....	14
<i>Forum för arkivvetenskaplig forskning och debatt – tidskrifter</i>	
och andra publikationer.....	17
<i>Internationell utblick</i>	19
Etableringen av arkivvetenskap vid svenska lärosäten	21
<i>Arkivvetenskap som forskningsämne</i>	26
<i>Vad forskas det om? Några samtida forskningsprojekt</i>	29
Vad är arkivvetenskap?	32
<i>Bokens disposition</i>	33

Del 1: Arkivvetenskapens framväxt

Nya arkivteorier inom och utanför arkivvetenskapen

(<i>Samuel Edquist</i>)	41
Den arkivaliska vändningen utanför arkivvetenskapen.....	45
Den dekonstruktivistiska arkivteorin	46
Den medieteoretiska frånan om arkiv	49
Minnesteorierna och arkiven	51
Makt och rättvisa: att vidga arkiv(ari)ens uppdrag	54
Bortom proveniensprincipen: aktiv minnespolitik	
för de marginaliserades arkiv.....	56
Att vidga arkivbegreppet: bortom den västerländska skriftnormen.....	58
Avslutning.....	59

Samlande som arkivprincip (<i>Emma Pihl Skoog</i>)	63
Samlandet som utmanar arkivprinciperna	65
Skillnaden mellan samling och arkiv	67
Olika samlingspraktiker	70
Slutord.....	80

Museiarkivet – när arkiv blir samlingar

<i>(Kristofer Cavallin-Aijmer)</i>	85
Inledning	85
Bakgrund: museet tar form	87
Museiarkivets yttre ordning	89
Museiarkivets kontinuitet	91
Museiarkivets inre ordning	94
Museiarkivarien	95
Det digitala museiarkivet	96
Sammanfattning	99
 Att <i>skära</i> och <i>knyta</i> kontext (<i>Shirley Chan</i>).....	103
Introduktion.....	103
Vad är kontext?	105
Kontext som sociomateriell	110
Metod.....	111
Skära kontext	113
Knyta kontext	116
Slutsats	118

Del 2: Arkivvetenskaplig utbildning

Konsten att saluföra ett ämne (<i>Eva-Marie Letzter</i>)	123
Inledning	123
Forskning om marknadsföringskommunikation och universitetsutbildning	125
Webbplatsernas marknadsföring av ämnet och utbildningarna	129
Kommunicerade förställningar om arkivvetenskapen	140
 Arkivvetarens akademisering? (<i>Maria Cavallin-Aijmer</i>).....	147
Bakgrund – arkivvetenskapen som universitetsämne	149
Material och metod	151
Att definiera arkivvetenskap: lärosätenas perspektiv.....	153
Kompetenser och arbetsuppgifter	158
Bedömningsgrunder och värdering av arkivvetenskaplig kompetens	162
Sammanfattande diskussion	164

Del 3: Samtida perspektiv inom arkivvetenskap

Deltagande arkiv: Vem deltar och i vad? (<i>Isto Huvila</i>).....	169
Inledning	169
Begreppet deltagande.....	170
Deltagande i arkivlitteraturen.....	172
Perspektiv på deltagande	174
Slutsatser	184
Deltagande och medskapande i arkiv (<i>Charlotte Hagström</i>)	187
Att inkludera och representera	188
Deltagande och medverkan.....	192
Järnvägar och folkliv.....	195
Frågelistor och dagböcker: deltagande vid Folklivsarkivet	198
Digitisering och vykort: deltagande vid Järnvägmuseets arkiv.....	202
Ansvar och mening	205
Digitala samlingar – demokratiskt utvecklande eller etiskt problemgenerande? (<i>Peter Bauer</i>)	211
Digitala ojämlikheter och vikten av transparens	213
Integritetsparadoxen	217
Stötande material i digitala samlingar.....	221
Avslutning – vägar framåt	224
Granskningsbar kunskap: Arkivering som tillitsskapande praktik (<i>Charlotte Borgerud</i>)	229
Tillit som begrepp.....	231
Tre teoretiska byggstenar för vetenskaplig tillit	232
Tillit till vetenskap i fritt fall?	234
Arkiveringens syften	235
Relationell tillit genom arkivering	246
När arkivet formar historien: SIAR och företagsarkivens särskilda karaktär (<i>Mathias Krusell</i>)	251
Ett kunskapsföretag och dess handlingar	252
Att läsa ett arkiv mot dess struktur.....	254
Mellan forskning och rådgivning: SIAR:s verksamhet och arkiv	258

560 konsulter och deras promemiorior	263
Kunskapsförvaltning och informationshantering	269
Ett selektivt minne: SIAR:s arkiv och dess historieskrivning	271
Blankettraseri – reaktioner på 1900-talets	
förpappning (<i>Rikard Friberg von Sydow</i>)	275
Inledning	275
Vad är ett informationssamhälle?	278
Blankettraseriet	280
Blankettraseriet från 1914 och framåt	282
Vården – en snart hundraårig berättelse om kamp mot administration.....	285
Raseriet mot pappersherrarna!.....	286
Den mystiska Bränsleblanketten anno 1956.....	288
Valet 1976; Per Ahlmark vs Blanketterna.....	289
En avslutande utblick	291
AI i arkiv i tider av kris och konflikt (<i>Olle Sköld,</i>	
<i>Isto Huvila, Ida Grönroos & Mo von Bychelberg</i>)	295
Introduktion.....	295
Dokumentation av AI-tekniker och AI-användning i arkiv	299
Användande av AI-driven taligenkänning som stöd	
i journalföring inom socialtjänst och sjukvård.....	302
Hur AI-tekniker kan användas i rekonstruktion	
och dokumentation av kulturarv	306
Diskussion.....	311
Författarbiografier	315

Inledning

När vi började diskutera titeln på denna antologi återkom vi ständigt till dess övergripande syfte: att undersöka och formulera vad arkivvetenskap är i en svensk kontext – vad ämnet har varit och vart det är på väg. Vår erfarenhet är att arkivvetenskapen kännetecknas av kontinuerlig omvandling. Disciplinen vilar på historiska praktiker som kan spåras tillbaka till 1500-talets framväxande statsapparat, samtidigt som den i dag befinner sig i teknikens framkant, i nära relation till digitalisering och artificiell intelligens. Hur kan ett så mångfacetterat fält förstås och beskrivas? Detta är inte enbart en retorisk fråga, utan en fråga som vi som undervisar och forskar i arkivvetenskap återkommande ställs inför. Hur förbereder vi studenter för ett yrkesliv som arkivarier? Hur avgränsar och förmedlar vi ett kunskapsområde som ständigt expanderar? Och hur förhåller vi oss till en teknisk utveckling som snabbt omformar både praktik och teori inom arkivsektorn?

Ett svar på dessa utmaningar har varit att stärka samarbetet mellan landets arkivutbildningar. Inom ramen för Nationellt Ämneskollegium i Arkivvetenskap (NÄKA) möts vi årligen för att diskutera utbildningsfrågor, kursinnehåll och litteratur, samt för att utbyta erfarenheter och stödja varandra i vårt arbete. I dessa samtal har idén om en gemensam antologi återkommit: en bok som syftar till att ringa in ämnet och fungera som kurslitteratur, liksom som en resurs för yrkesverksamma arkivarier och en introduktion för en bredare allmänhet. Under våren 2025 tog Karolina Wiell och Ann-Sofie Klareld på sig redaktörskapet för detta projekt. Tillsammans med femton engagerade författare har arbetet successivt tagit form. Resultatet är den volym du nu håller i din hand: *Vad är arkivvetenskap?* Vår förhoppning är att den ska erbjuda en orientering i ämnet och samtidigt visa på dess bredd, komplexitet och fortsatta utvecklingsmöjligheter.

Att förstå arkivvetenskapen: begrepp och teoretiska utgångspunkter

Centrala frågor inom arkivvetenskap rör hur information skapas, värderas, organiseras och bevaras över tid, i nära samspel med praktisk arkivverksamhet och administrativa traditioner.¹ De begrepp och teorier som används inom arkivvetenskapen, både nationellt och internationellt, speglar ämnets bredd och dess förankring i såväl historiska vetenskaper som i modern informationsteknologi. Samtidigt som de ger uttryck för en mångfacetterad teoretisk grund inom vilken praktiska behov, rättsliga ramar och konceptuella modeller kontinuerligt samverkar och omförhandlas.²

Ett antal begrepp, frågeställningar och teorier återkommer i arkivvetenskapen. *Arkiv* kan betyda flera olika saker a) *Arkiv* enligt proveniensprincipen – ansamling av handlingar hos en viss arkivbildare (t.ex. en person, en myndighet, ett företag eller en förening). b) *Arkiv* som en konkret rumslig företeelse; en lokal eller en byggnad där arkiv i första bemärkelsen förvaras. c) *Arkiv* som en formell organisation; en arkivinstitution som ansvarar för och innesluter arkiv i de två första bemärkelsen. Som om inte detta vore nog används *arkiv* ibland i en vidare bemärkelse, men då vanligen bland icke-arkivarier. Det finns i dag ett delvis rent metaforiskt arkivbegrepp, som har fått genomslag i den så kallade *arkivaliska vändningen* inom såväl humanioraforskning som utövande konst. Fram till 1990-talet utgick forskningen som regel från ett perspektiv på "the archive(s) as an institution that systematically promotes, preserves and makes accessible memory, culture and identity in the form of bureaucratic and social evidence".³

Inom arkivvetenskapen internationellt, och särskilt i anglosaxisk kontext, är begreppen *archives* och *records* centrala. Records översätts

¹ Anneli Sundqvist, "Arkiv- och informationsvetenskap: Formeringen av en vetenskaplig disciplin". Information, förvaltning och arkiv, *Arkiv i Norrland* nr 20 (Landsarkivet i Härnösand 2005).

² Theo Thomassen, "A First Introduction to Archival Science", *Archival Science* no. 1 (2001), s. 373–385, <https://doi.org/10.1007/BF02438903>.

³ Anne J. Gilliland & Sue McKemmish, "Archival and Recordkeeping Research. Past, Present and Future, Chapter 4. Research Methods: Information, Systems, and Contexts" (2018), <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-102220-7.00004-2>, s. 91.

ibland till handlingar, arkivalier, eller arkivhandlingar, och kan beskrivas som processbunden information,⁴ vilken bevaras på grund av sitt bestående värde.⁵ En tumregel för att särskilja begreppen är att *archives* (arkiv) är bevarade dokument med bestående värde och *records* (handlingar/dokument) är aktuella och operativa dokument.⁶ I en ISO-standard, 15489-1:2016, definieras record som ”information created, received, and maintained as evidence and information by an organisation or person, in pursuance of legal obligations or in the transaction of business”.⁷ I internationell forskning har det påtalats att begreppet *record* är problematiskt då det kan tolkas och definieras på olika sätt, samt att många språk inte har ett ord för konceptet.⁸

I fråga om bevisvärde så har såväl proveniensprincipen som frågor om autenticitet varit centrala. *Proveniensprincipen*, som fick sitt stora genomslag mot slutet av 1800-talet, och är en arkivvetenskaplig princip, innebär att arkivhandlingar ska bevaras i enlighet med sitt ursprung och sitt sammanhang. Handlingar från olika arkivbildare ska hållas åtskilda, och den ordning som uppstått genom verksamheten bör i möjligaste mån bibehållas. Syftet med denna princip är att kunna säkerställa handlingars autenticitet och bevara deras informations- och källvärde. Detta utgör en förutsättning för handlingars bevisvärde, tillförlitlighet och ger även grund för källkritisk analys. Under 1800-talet blev principen viktig eftersom arkivvetenskapen då var nära knuten till historievetenskapen. Kraven på källkritik, objektivitet och strävan efter att rekonstruera det förflutna ökade behovet av att bevara handlingars ursprungliga kontext. *Autenticitet* är därför nära knuten till frågan om proveniens och avser att

⁴ Theo Thomassen (2001).

⁵ Society of American Archivists, *Dictionary of Archives Terminology* (2026), <https://dictionary.archivists.org/entry/archival-record.html> (18/4 2026).

⁶ Notera dock att i den svenska (och franska m.m.) traditionen är arkiv även något som används för aktuella/operativa dokument, allt sånt som har kort gallringsfrist på några år och aldrig lämnar arkivbildaren men ändå är arkiverade där under sin korta levnad.

⁷ ISO 15489-1:2016.

⁸ I ett specialnummer om vetenskaplig och professionell kommunikation rörande arkiv lyfts fram hur ”The differences between archival traditions have hindered communication between archival practitioners and scholars from different countries and traditions”. Eric Ketelaar & Viviane Frings-Hessami, ”Scholarly and Professional Communication in Archives: Archival Traditions and Languages”, *Archives and Manuscripts*, 49(1–2), 1–7 (2021), s. 1, <https://doi.org/10.1080/01576895.2021.1919043>.

en handling är äkta, oförvanskad och bevarad i sitt ursprungliga sammanhang. Handlingens innehåll, struktur och relationer till andra handlingar ska ha bibehållits så att den tillförlitligt speglar den verksamhet i vilken den uppstod. Autenticiteten kan säkerställas genom att proveniens och ordning bevaras. Alla eventuella förändringar över tid måste dokumenteras. I en digital kontext blir autenticitet mer komplex. Handlingar kan lättare kopieras, manipuleras och spridas utan synliga spår. Därför krävs tekniska och administrativa åtgärder, såsom metadata, versionshantering och spårbarhet, för att säkerställa tillförlitligheten över tid. Detta är avgörande för att handlingar ska kunna fungera som trovärdiga källor i forskning, rättskipning och förvaltning.

En annan grundläggande problematik gäller bevarandevärdering (appraisal), det vill säga vilka handlingar som ska bevaras eller gallras och på vilka grunder, där olika länder tillämpar skilda modeller. I Sverige till exempel sker som regel en första gallring redan hos myndighetens eget arkiv innan handlingarna levereras till en arkivinstitution, medan gallring i andra länder ofta görs först när handlingarna tas emot av en arkivinstitution. Appraisal innefattar också att bestämma om eventuella gallringsfrister.⁹

I de anglosaxiska länderna har det som i Sverige betraktas som en samlad arkivhantering delats upp i två yrken: *archives management* och *records management*.¹⁰ Här skiljer man tydligare mellan arkiv och handlingar som används i verksamheten. En sådan uppdelning blir emellertid mindre ändamålsenlig i en digital verklighet där arkivbildningen är beroende av en proaktiv planering. I svensk förvaltningskontext görs ingen principiell skillnad mellan handlingar och arkiv, då allmänna handlingar redan då de upprättas eller inkommer till en myndighet ska registreras på ett sätt som främjar en god arkivvård. Registrering och arkivering blir därför nära sammanlänkade. Denna hållning ligger nära *Records Continuum*-modellen

⁹ Samuel Edquist, *Att spara eller inte spara: De svenska arkiven och kulturarvet 1970–2010* (Uppsala universitet, Institutionen för ABM 2019). Meddelanden från Institutionen för ABM vid Uppsala universitet, nr 6.

¹⁰ Högskoleverket, *Utvärdering av ämnena arkivvetenskap, biblioteks- och informationsvetenskap, informations- och medievetenskap, kulturvård och museologi vid svenska universitet och högskolor – Högskoleverkets rapportserie 2004:27 R* (2004), s. 26.

som utvecklades av australiensiska forskare på 1990-talet. Professor Karen Anderson vid Mittuniversitetet har bidragit till att etablera det australiensiska perspektivet i Sverige. Modellens fyra dimensioner: Create, Capture, Organize och Pluralize, illustrerar hanteringen av arkivhandlingar som en kontinuerlig, integrerad process snarare än en linjär livscykel. Uppdelningen mellan records management och archives management smälter här samman i begreppet *recordkeeping*, vilket omfattar "a range of intertwined recordkeeping and archiving processes and activities carried out by records managers and archivists for current, regulatory and historical recordkeeping purposes".¹¹ Modellen har vunnit inflytande i Sverige och har använts av flera forskare som ett teoretiskt ramverk.¹²

Rent praktiskt har flera modeller för digitalt bevarande, såsom OAIS (Open Archival Information System), utvecklats för att hantera de tekniska och organisatoriska utmaningar som digital information medför. Dessa modeller lyfter fram betydelsen av metadata, dokumentation och systematiska processer för att säkerställa långsiktig tillgänglighet och förståelse. I digitala sammanhang blir även frågor om autenticitet och proveniens mer komplexa, eftersom information kan förändras, kopieras och spridas utan tydliga spår. De digitala aspekterna av informationshanteringen är idag en integrerad och självklar del av arkivvetenskapens teoribildning och praktik.

Ett övergripande tema inom arkivvetenskapen har varit ämnets tvärvetenskapliga karaktär. I förordet till antologin *Research in the Archival Multiverse* listar redaktörerna ett antal forskningsfält där arkiv spelar en central roll: "history, memory studies, ethnic studies, gender studies, anthropology, sociology, business administration, digital humanities, sys-

¹¹ Sue McKemmish, Franklyn Herbert Upward & Barbara Reed, "The Records Continuum Model", i Marcia J. Bates & Mary Niles-Maack (red.), *Encyclopedia of Library and Information Sciences*, Third Edition (New York: Taylor and Francis, 2009), 4447–59, s. 4448.

¹² Se exempelvis Erik Borglund, *Design for Recordkeeping: Areas of Improvement* (Sundsvall: Department of Natural Sciences, Mid Sweden University, 2008); Proscovia Svärd, *The Interface Between Enterprise Content Management and Records Management in Changing Organizations* (Sundsvall: Faculty of Science, Technology and Media, Mid Sweden University 2011); Maria Kallberg, *'The Emperor's New Clothes': Recordkeeping in a New Context* (Sundsvall: Faculty of Science, Technology and Media, Mid Sweden University 2013); Ann-Sofie Klareld, & Marianne Paasch, "A Continuum of Recordkeeping? The Possibilities and Challenges of Born-Digital Public Records in Denmark and Sweden", i Greg Bak & Marianne Rostgaard (red.), *The Nordic Model of Digital Archiving* (Routledge 2023).

tems analysis and design, and information seeking, retrieval and use”.¹³ Anne Gilliland & Sue McKemmish har beskrivit arkivvetenskapen som ett meta-fält som har fått ett ökande intresse under de senaste decennierna.¹⁴ I en svensk kontext har Samuel Edquist på ett mer övergripande sätt beskrivit arkivvetenskapen som ”en mötesplats för olika vetenskapliga traditioner”.¹⁵ Vår förhoppning är att denna antologi ska spegla något av denna mångfald som även återfinns inom den svenska arkivvetenskapen.

Ämnets framväxt och tvärvetenskaplighet i Sverige

Arkivvetenskap är inte ett tydligt avgränsat eller enhetligt ämne. En återkommande fråga i litteraturen har varit: Vad är arkivvetenskap? I den av Anna-Christina Ulfsparre redigerade antologin *Arkivvetenskap*¹⁶ besvaras frågan genom att citera arkivarien och litteraturhistorikern Nils Nilssons definition från 1973, där disciplinen beskrivs som att den ”innefattar det vetenskapliga studiet av arkivens natur, betydelse och utveckling och av de metoder, som krävs för att vidmakthålla arkiven, gallra dem och göra dem funktionsdugliga. Kärnan i denna vetenskap är teoribildningen om arkivens natur, om systematiseringen och ordningsprinciperna”.¹⁷ Den överensstämmer väl med en senare, mer koncentrerad formulering av arkivvetenskapens kärna, såsom den presenteras i *Dictionary of Archives Terminology*, där arkivvetenskap definieras som ”a systematic body of theory that supports the practice of identifying, acquiring, authenticating, preserving, and providing access to records of continuing value”.¹⁸

Som vi antytt har ämnet i Sverige en lång historia. Det äldsta belägget av termen arkivvetenskap är från 1797 men en central arkivfunktion/dokumenthantering kan skönjas i den svenska förvaltningen redan från

¹³ Anne J. Gilliland & Sue McKemmish (red.), *Research in the Archival Multiverse* (Clayton, Victoria, Australia: Monash University Publishing 2016), s. 17.

¹⁴ Anne J. Gilliland & Sue McKemmish (2018).

¹⁵ Samuel Edquist (2019), s. 20.

¹⁶ Anna Christina Ulfsparre, *Arkivvetenskap* (Lund: Studentlitteratur 1995).

¹⁷ Nils Nilsson, *Arkivkunskap* (Malmö: Norden 1973), s. 11.

¹⁸ Society of American Archivists (2026).

1200-talet. Fram till ca 1800 var arkiven i princip stängda för utomstående, även om det periodvis fanns möjlighet att begära ut handlingar och därigenom granska ämbetsutövningen i enlighet med offentlighetsprincipen. De ordningsprinciper och sökhjälpmedel som utvecklades hade till syfte att stödja det interna arbetet.¹⁹ Anneli Sundqvist²⁰ har argumenterat för att den moderna svenska arkivverksamheten etablerades 1903, då riksarkivarie Emil Hildebrand publicerade sin artikel *Om den s.k. ursprungsprincipens tillämpning vid ordnande af offentliga arkiv*, i vilken proveniensprincipen befästes som grund för arkivhanteringen.²¹

I praktiken skulle man kunna säga att behovet att arkivera uppstod när människor började skriva ned saker, och kom att vilja bevara dem för framtiden. Därmed kom de första varianterna av arkiv att uppstå.²² Att arkiv finns är en sak; att detta i sig skulle motivera särskilda arkivarieutbildningar och en egen akademisk disciplin, teorier och forskning för att ordna, förteckna, tillgängliggöra, förvalta och bevara dem är en annan.

Under många år fördes diskussioner om arkivvetenskapens vara eller icke vara, och om vad disciplinen innefattade eller borde innefatta. När den första professuren i arkivvetenskap inrättades 1996 vid Stockholms universitet beskrev Jarl Torbacke, professor i historia, detta som kulmen på drygt tjugo års systematisk arkivvetenskaplig utveckling vid Historiska institutionen. Samtidigt möttes det nya akademiska ämnet initialt av viss skepsis inom arkivsektorn, där den praktiska verksamheten ansågs väga tyngre än teoretiska ansatser.²³ I en recension av Anna-Christina Ulfsparrs antologi *Arkivvetenskap* förklarade dåvarande landstingsarkivarie Fia Ewald varför hon fann begreppet arkivvetenskap problematiskt: "Vetenskap är för mig en teoretisk kunskap, där teser provas med hjälp av olika metoder. I svenskt arkivväsende finns väl egentligen

¹⁹ Berndt Fredriksson, "Arkivvetenskap – historia och framtid", ASF 2002:2 (2002).

²⁰ Anneli Sundqvist (2005).

²¹ Emil Hildebrand, *Om den s.k. ursprungsprincipens tillämpning vid ordnande af offentliga arkiv* (Stockholm 1903). Meddelanden från Svenska riksarkivet.

²² Ernst Posner, *Archives in the Ancient World* (Chicago: Society of American Archivists 2003[1972]); Maria Brosius (red.), *Ancient Archives and Archival Traditions: Concepts of Record-Keeping in the Ancient World* (Oxford: Oxford University Press 2003).

²³ Jarl Torbacke, "Arkivvetenskapen etablerad vid Stockholms universitet", AFS 1996:1 (1996), s. 50.

bara en enda teoribildning som till nöds kan kallas för vetenskaplig, dvs. proveniensprincipen. I mitt tycke är det en väl bräcklig grund att bygga en hel vetenskap på”.²⁴

I ett försök att ringa in disciplinen och bestämma hur den skulle kunna avgränsas mot andra universitetsämnen skrev t.f. arkivchef Börje Bergfeldt ”För att en arkivteoretisk diskussion ska bli meningsfull, måste vi konstatera att arkivvetenskapens nuvarande utvecklingsnivå befinner sig på ett förparadigmatiskt stadium”.²⁵ Bergfeldt menade att arkivvetenskapens huvuduppgift var att producera kunskap för praktiskt verk-samma arkivarier, snarare än att utbilda arkivvetare. Detta kontrasterar mot dagens syn vid lärosätena, där utbildningen tydligt profileras som akademisk arkivvetenskap och inte som praktisk yrkesutbildning.

I ett genmäle till Bergfeldts artikel menade Berndt Fredriksson, professor i arkivvetenskap vid Stockhoms universitet, att det var ”viktigt att skilja mellan de kunskaper som en arkivarie behöver i sin utbildning respektive vad för slags forskning som arkivvetenskap skall ägna sig åt”.²⁶ Fredriksson identifierade två huvudinriktningar inom disciplinen: en normativ, som syftade till att utveckla arkivpraktiken, och en empirisk, som analyserade dess villkor.

Flera röster lyfte spänningen mellan forskning och praktik. Det noterades att arkivvetenskapen visserligen började ta form som vetenskaplig disciplin²⁷ men att kopplingen mellan forskning och yrkesfält var svag. Samtidigt uttrycktes oro för att arkivarietåren och forskningen höll på att glida isär och att avståndet mellan akademi och arkivverksamhet i praktiken riskerade att växa.²⁸ Det gavs även exempel på framgångsrika projekt i form av gemensamma seminarier mellan arkivinstitutioner och arkivvetenskaplig forskning kring ämnen som informationsarki-

²⁴ Fia Ewald, ”Arkivvetenskap. Recension”, AFS 1996:1 (1996), s. 108.

²⁵ Börje Bergfeldt, ”Arkivvetenskapens framtid”, ASF 2002:1 (2002), s. 7.

²⁶ Berndt Fredriksson (2002), s. 77.

²⁷ Anneli Sundqvist (2005).

²⁸ Leif Gidlöf, ”Var finns den forskande arkivarien?”, ASF 1999:2 (1999), s. 73, Jan Lindroth, ”Relationer i upplösning: Synpunkter på arkivarietåren och den akademiska forskningen”, ASF 1999:2 (1999), s. 77; Martin Ståhl, ”Hur kan arkivinstitutionerna och den arkivvetenskapliga forskningen närma sig? En utvärdering av ett samarbetsprojekt mellan Mittuniversitetet och Stockholms stadsarkiv”, ASF 2011:2 (2011).

tektur och digital proveniens som kunde knyta samman profession och vetenskap.²⁹

Samuel Edquist som medverkar i denna antologi, har beskrivit arkivvetenskapen som en mångsidig och delvis löst sammanhållen vetenskap, som förenar tvärvetenskapliga perspektiv med en tydlig praktisk kärna kring hur arkiv skapas, organiseras och förstås i sina historiska och institutionella sammanhang.³⁰

Forum för arkivvetenskaplig forskning och debatt – tidskrifter och andra publikationer

I och med att ämnet strävat efter att definiera sig någonstans mellan arkivvariernas verklighet och den akademiskt teoretiserande disciplinen, har tidskrifter, antologier och andra publikationer som behandlat ämnet och samlat forskning inom området varit av stor betydelse för disciplinens utveckling i Sverige.

Tidskriften *Arkiv, samhälle och forskning* (ASF) gavs ut under åren 1953–2019 med 1–3 nummer per år och fick stöd av Vetenskapsrådet. Varje nummer av ASF innehöll någon eller några större artiklar. Rapporter från olika konferenser och seminarier var stående inslag, liksom bokrecensioner och översikter. Läsaren gavs även inblick i aktuella frågor såsom pågående utredningar och förändrad lagstiftning. Ett visst utrymme gavs för debatt. Tidskriften hade även som målsättning att belysa internationell utveckling inom arkiv och arkivvetenskap vilket bland annat skedde genom bidrag från utländska, framför allt nordiska, skribenter samt översikter av utländsk arkivlitteratur.³¹

Två exempel på skriftserier som efter hand utvecklades i en vetenskaplig riktning är för det första *Arkiv i Norrland* som gavs ut av Landsarkivet i Härnösand 1976–2009. I nr 20 2005 angavs att ambitionen var att ”gynna produktionen av vetenskaplig litteratur inom arkivvetenskapens

²⁹ Martin Ståhl (2011).

³⁰ Samuel Edquist (2019), s. 20.

³¹ <https://arkeion.se/publikationer/arkiv-samhalle-och-forskning/>.

område”.³² För det andra *Arkivvetenskapliga studier*, från början en festskriftserie,³³ som i sitt sista nummer beskrevs ha fått ”en bredare ram som klarare avspeglar även förvaltningshistoria och pågående forskning med anknytning till arkiven och arkivvetenskapen”.³⁴

Ett mer samtida initiativ är *Tidskrift för ABM*³⁵ som sedan 2016 ges ut av Institutionen för ABM, Uppsala universitet med syftet att publicera forskning, recensioner, reseberättelser och anteckningar inom områdena digital humaniora, arkivvetenskap, biblioteks- och informationsvetenskap samt musei- och kulturarvsvetenskap. Tidskriften uppmuntrar och stödjer masterstudenter och doktorander att publicera sig. Detta visar att även undersökningar som sker inom utbildningen bidrar till kunskapsutvecklingen inom området.

Det har också givits ut ett antal antologier med fokus på arkiv. *Det globala minnet. Nedslag i den internationella arkivhistorien*³⁶ presenterar en bild av arkivväsendets och professionens utveckling ur ett internationellt perspektiv. Här tecknar redaktörerna en bild av fyra kärnfrågor som är gemensamma och kritiska huvudfrågor för arkiv runt om i världen: tidsperspektivet, bevisvärdet, värdering och gallring, samt tillgänglighet. Vi kan konstatera att dessa frågor fortsätter att vara ständigt aktuella.

Arkivområdet brukar indelas i offentliga respektive enskilda arkiv, där de offentliga arkiven traditionellt har haft en framträdande roll i såväl praktik- som teoriutveckling. Även i Sverige har arkivämnet ofta tagit avstamp i den offentliga administrationen vilket också har påverkat den forskning som bedrivits. I antologin *Enskilda arkiv*³⁷ lyfter redaktörerna fram de enskilda arkivens historia, förutsättningar och roll för utvecklingen inom arkivfältet. Arkiv i vidare bemärkelse diskuteras i antologin

³² Patrik Höij, ”Redaktörens ord”. Information, förvaltning och arkiv, *Arkiv i Norrland* nr 20 (Landsarkivet i Härnösand 2005).

³³ Staffan Smedberg, ”Sverige”, i Lars Jörwall (red.), *Det globala minnet: Nedslag i den internationella arkivhistorien* (Stockholm: Riksarkivet 2012).

³⁴ Lars Otto Berg, ”Arkivvetenskapliga studier – en tillbakablick”. *Arkivvetenskapliga studier* 2008, Stiftelsen för utgivande av Arkivvetenskapliga studier (2008), s. 159.

³⁵ *Tidskrift för ABM* (Institutionen för ABM, Uppsala universitet, Uppsala 2016), <http://www.abm.uu.se/forskning/Publikationer/tidskrift-for-abm/>.

³⁶ Lars Jörwall (red.), *Det globala minnet: Nedslag i den internationella arkivhistorien* (Stockholm: Riksarkivet 2012).

³⁷ Charotte Hagström & Anna Ketola (red.), *Enskilda arkiv* (Studentlitteratur 2018).

From Dust to Dawn: Archival Studies After the Archival Turn, en konferensvolym som samlar olika perspektiv på arkiv efter den 'arkivaliska vändningen'. Antologin är resultatet av forskningsprojektet "Knowledge, Power and Materiality: Archives in Sweden 1727–1811", som finansierades av Vetenskapsrådet 2013–2018.³⁸

Arkiv associeras ofta med papper och pergament men finns i många fler olika format. Pelle Snickars *Audiovisuella arkiv* undersöker bevarandet i Sverige av audiovisuella medier: film, ljud och eter, utifrån ett mediehistoriskt perspektiv och visar hur hanteringen av olika medieformer diskuterats, debatterats och utretts under en sextioårsperiod, 1930–1990.³⁹

Ytterligare ett viktigt bidrag till den svenska arkivvetenskapen och ett exempel på litteratur av betydelse där både den praktiska verksamheten för arkivarier och den akademiska disciplinen är Samuel Edquists bok *Att spara eller inte spara: De svenska arkiven och kulturarvet 1970–2010*, som undersöker hur urvalet görs, och med vilka motiveringar och utgångspunkter, av vilka handlingar som ska bevaras för framtiden och vilka som ska gallras.⁴⁰

Internationell utblick

Utöver de svenska skriftserierna finns även ett antal internationella tidskrifter där svensk arkivvetenskaplig forskning har publicerats. Dessa har olika målsättningar och perspektiv och bidrar till att ringa in fältet på olika sätt.

Archival Science har som uttalat mål att främja och bredda arkivvetenskap som en autonom vetenskaplig disciplin. Tidskriften täcker ett brett spektrum av arkivvetenskaplig teori, metodologi och praktik. Artiklar som publiceras här undersöker olika tillvägagångssätt för skapande, hantering och tillhandahållande av tillgång till arkiv, handlingar och data. *Archival Science* strävar efter att främja utbyte och jämförelse av

³⁸ Ann Öhrberg, Tim Berndtsson, Otto Fischer & Annie Mattsson (red.), *From Dust to Dawn: Archival Studies After the Archival Turn* (Uppsala universitet, Litteraturvetenskapliga institutionen, Avdelningen för retorik 2022).

³⁹ Pelle Snickars, *Audiovisuella arkiv: En svensk mediehistoria 1930–1990* (Lund: Föreningen Mediehistoriskt arkiv 2024).

⁴⁰ Samuel Edquist (2019).

begrepp, synpunkter och attityder relaterade till arkivfrågor runt om i världen.⁴¹

Records Management Journal, presenterar sig som "the only international journal devoted to records management which is not exclusive to a professional society or association".⁴² I de anglosaxiska länderna har det vi tänker på som en samlad arkivhantering delats upp i två yrken: *records management* och *archives management* vilket nämnts tidigare i detta kapitel, och i tidskriften ligger således fokus på just *records management*, dvs. hanteringar av handlingar som fortfarande är i bruk hos en organisation.⁴³

Archivaria är en kanadensisk tidskrift som vill fungera som "a bridge of communication among archivists, and between archivists and users of archives". Tidskriften framhåller att tvärvetenskapliga perspektiv behövs: "archival research draws on related fields such as history, information science, political science, sociology, law, cultural anthropology, art history, geography, communication and media studies."⁴⁴

Archives and Manuscripts publiceras av Australian Society of Archivists och presenterar sig som en professionell och akademisk tidskrift som publicerar "articles, reviews, and information about the theory and practice of archives and recordkeeping in Australasia and around the world".⁴⁵

Archives and Records är en tidskrift vars innehåll behandlar "matters of interest to archivists, archive conservators and records managers, as well as to all involved in the study and interpretation of archives".⁴⁶ Den publiceras på uppdrag av brittiska Archives and Records Association.

Journal of Contemporary Archival Studies är en tidskrift sponsrad av Yale university library och New England Archivists, med målsättningen att "further awareness of issues and developments in the work of pro-

⁴¹ *Archival Science*, "Aims and Scope" (2026), <https://link.springer.com/journal/10502/aims-and-scope> (15/4 2026).

⁴² *Records Management Journal*, "Aim and Scope" (2026), <https://www.emeraldgroupublishing.com/journal/rmj> (15/4 2026).

⁴³ Högskoleverket (2004), s. 26.

⁴⁴ *Archivaria*, "About the Journal" (u.å.), <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/about>.

⁴⁵ *Archives and Manuscripts*, "About This Journal" (u.å.), <https://www.tandfonline.com/journals/raam20/about-this-journal#journal-metrics> (23/4 2026).

⁴⁶ *Archives and Records*, "Aims and Scope" (2026), <https://www.tandfonline.com/journals/cjsa21> (15/4 2026).

fessional archivists, curators, librarians and historians, and to serve as a locus for graduate students and professionals in library science, archival science, and public history to contribute original works of research and inquiry for peer-review and publication”.⁴⁷ Arkivvetenskaplig forskning publiceras även i tidskrifter som inte är renodlat arkivvetenskapliga, exempelvis inom ämnen som historia, museologi, informationssystem, datavetenskap och kritiska kulturarvsstudier.

Etableringen av arkivvetenskap vid svenska lärosäten

Arkivvetenskap har successivt vuxit fram i Västeuropa och Sverige. När demokratiseringsprocessen påbörjades i och med franska revolutionen skulle medborgarna ges rätten att ta del av materialet som fanns bevarat i arkiven. Därmed kom arkivskolor att växa fram, där en av de mest kända är Ecole des Chartes i Paris.⁴⁸

I jämförelse med Frankrike utvecklades i Skandinavien liksom i Storbritannien en mer verksamhetsförlagd utbildning där redan utbildade historiker (eller snarlikt) lärde sig professionen som arkivarie som anställda på en arkivinstitution.⁴⁹

Detta förändrades 1973, då Stockholms universitet kom att ge den första arkivutbildningen vid ett svenskt universitet.⁵⁰ Utbildningen kallades *Arkivkunskap* och motsvarade en halv termins heltidsstudier, och var en så kallad yrkesutbildningskurs för akademiker. Syftet var att möta det växande behovet av arkivpersonal vid kommuner och statliga myndigheter.⁵¹ Detta handlar således om hur ämnet akademiserades och kommer även att behandlas ingående i Maria Cavallin-Aijmers kapitel i denna antologi, medan framställningen här hålls på en mer övergripande

⁴⁷ *Journal of Contemporary Archival Studies*, "Journal Overview" (u.å.), <https://elischolar.library.yale.edu/jcas/aimsandscope.html> (23/4 2026).

⁴⁸ Högskoleverket, *Granskning av utbildningarna inom kulturvård och ABM-området – Högskoleverkets rapportserie 2008:45 R* (2008), s. 17.

⁴⁹ Högskoleverket (2008), s. 17.

⁵⁰ Högskoleverket (2008), s. 17. Henrik Vitalis, *Något om bruket av begreppet arkivvetenskap* (Kandidatuppsats vid Institutionen för ABM, estetik och kulturstudier 2002), s. 14.

⁵¹ Högskoleverket (2008), s. 17.

nivå. Kärnan i arkivvetenskapen är teorier om arkivens natur lika väl som systematiserings- och ordningsprinciper. Ämnet skulle kunna sägas stå på tre pelare; arkivhistoria, arkivteori och arkivrätt.⁵² Därefter har även tillkommit en fjärde pelare som är inriktad på dokumenthantering och records management.

Istället för att utgöra en sammanhållen basutbildning kom arkivkunskap, när det introducerades, inte automatiskt att etableras som ett huvudämne för en specifik examen. Istället utvecklades det som ett fristående akademiskt ämne, vilket kunde läsas inom ramen för en kandidat- eller magisterexamen.⁵³ Utbildningen vid Stockholms universitet under 1970-talet var således en påbyggnadskurs som syftade till utbildning av arkivarier.⁵⁴

Länge var arkiven och arkivariens roll tätt knuten till historieämnet. Under 1800-talet påverkade historikernas intresse för tillförlitliga och autentiska källor Riksarkivets verksamhet till att bli en ”serviceanstalt åt de akademiska historieforskarna”⁵⁵ Ju närmre nutid vi kommer desto mer tvärvetenskapligt har ämnet blivit. Som nämnts ovan benämndes den första universitetskursen Arkivkunskap och trots detta har även begreppet *arkivvetenskap* använts parallellt och många gånger synonymt. Diskussionen har handlat en del om vad för innehåll man skall ladda de olika begreppen med. Det fanns exempelvis uppfattningar om att den vetenskapliga grund som arkivarieutbildningen skulle förmedla bäst kunde nås genom historieämnet, och att arkivkunskap därför borde vara knutet till detta.⁵⁶ Därmed kan vi se hur ämnet återkommande knyts till en av de tre pelare som ämnet sägs vila på: arkivhistoria.⁵⁷ Ju mer teoretiskt och juridiskt knutet (de två andra pelarna) ämnet blivit, ju tydligare har övergången från begreppet Arkivkunskap till Arkivvetenskap blivit. Samma gäller när det vi benämner som den fjärde pelaren; dokumenthantering och records management, tillkommit.

⁵² Högskoleverket (2004), s. 25.

⁵³ Högskoleverket (2008), s. 18.

⁵⁴ Henrik Vitalis (2002), s. 14.

⁵⁵ Samuel Edquist, *Enskilda arkiv* (2018), s. 16.

⁵⁶ Henrik Vitalis (2002), s. 16.

⁵⁷ Högskoleverket (2004), s. 25.

Men hur ser då dagens arkivutbildning ut vid våra lärosäten? För att få så uppdaterad information som möjligt om ämnena och deras utveckling skickade vi ut en enkät till de olika lärosätena i mars 2026. I resterande del av kapitlet kommer information från dessa enkätsvar att varvas med tidigare utvärderingar samt äldre litteratur där försök gjorts att definiera ämnet. Idag benämner fem av sex högskolor och universitet som erbjuder utbildning i arkivvetenskap ämnet som Arkivvetenskap, endast ett lärosäte använder fortfarande benämningen Arkivkunskap. Det är även det lärosäte som än idag har tätast samarbete med aktiva arkivinstitutioner i sin utbildning. De övriga fem har en mer teoretiskt och vetenskapligt baserad utbildning. Detta kan ses som ett led i utvecklingen, eftersom det inte är önskvärt att utbildningarna vid universitet och högskolor i allt för stor utsträckning använder sig av externa, och därmed inhyrda, lärare. Samtidigt skulle man kunna hävda att den verkliga övergången från arkivkunskap till arkivvetenskap gjordes 1995 då Forskningsrådsnämnden gav ut rapporten *Sju röster om arkivvetenskapen i Sverige under 1990-talet*. I samband med detta förberedde man även inrättandet av de första professurerna inom ämnet vid Stockholms universitet och Mithögskolan (numera universitet) i Härnösand.⁵⁸ Den första professuren inrättades 1996 vid Stockholms universitet då Anna Christina Ulfsparré tillträdde posten. En professur i ämnet inrättades även vid Mittuniversitetet 2008⁵⁹ när Karen Anderson tillträdde positionen. Hon kom att vara kvar till sin pension 2016 och sedan 2020 är Erik Borglund professor vid Mittuniversitetet. Han är i nuläget den enda professorn i ämnet i Sverige. Därutöver har Humanistiska fakulteten vid Lunds universitet 2022 utsett arkivarien och författaren Fredrik Tersmeden till hedersdoktor.⁶⁰ År 2025 utsågs även Karl-Magnus Johansson, förste arkivarie vid Riksarkivet i Göteborg till hedersdoktor vid Humanistiska fakulteten vid Göteborgs universitet.⁶¹ Detta ser vi som en hedersbetygelse inte bara till dem utan

⁵⁸ Henrik Vitalis (2002), s. 18–19.

⁵⁹ Staffan Smedberg (2012).

⁶⁰ <https://www.lu.se/artikel/kunskapsformedlande-arkivarie-och-forfattare-blir-hedersdoktor-vid-humanistiska-fakulteten> (9/4 2026).

⁶¹ <https://www.gu.se/nyheter/hedersdoktor-som-sprider-arkivgladje> (1/5 2026).

även till ämnet. Det visar också att den praktiska arkivkompetensen samt arkivariers kunskap och erfarenhet värderas högt.

År 1999 beskrev departementssekreterare och huvudredaktör för Arkiv, Samhälle och Forskning, Mats Burell arkivvetenskapen som "en vetenskaplig disciplin som i Sverige är i process att definiera sig i förhållande till andra vetenskapsområden. Processen är inte enkel. Inte minst den hastiga tekniska utvecklingen och marschen in i 'informationssamhället' gör att den allmänna tendensen internationellt snarare är gränsöverskridande och tvärvetenskaplighet än definierandet av gränser mellan olika discipliner".⁶²

Vid svenska lärosäten kan vi också se hur ämnet, som ursprungligen ofta var en del av historieämnet, successivt bytte tillhörighet och började samarbeta med andra ämnesområden. Exempelvis övergick man vid Mitthögskolan från Humanvetenskapliga fakulteten till Fakulteten för naturvetenskap och teknologi 1997. I samband med detta bytte man även namn på ämnet till Arkiv- och informationsvetenskap. Ett annat exempel är Lunds och Uppsala universitet där arkivvetenskap ingår i A(rkiv)B(ibliotet)M(useum)-utbildningen men tillhör den Humanistiska och teologiska respektive Historisk-filosofiska fakulteten. Vid Södertörns högskola befinner sig ämnet mellan historia och biblioteks- och informationsvetenskap. Medan ämnet vid Göteborgs och Karlstads universitet ännu är tätt knutet till historieämnet. Karlstads universitet är dessutom det enda lärosäte som ännu använder beteckningen Arkivkunskap för sina kurser.

Arkivvetenskapens tvärvetenskaplighet som bl.a. innebär att det kan tillhöra helt olika fakulteter, från naturvetenskap till humaniora, påtalades redan vid högskoleverkets utvärdering av ämnet 2004. Då lyftes att de olika lärosätena profilerade sig på olika sätt gentemot varandra och studenterna, något som också behandlas av Eva-Marie Letzler i denna antologi. Den institutionella förankringen, dvs. vid vilken fakultet eller vid vilket ämne som arkivvetenskap gavs, samt den vetenskapliga synen hos ledande personer inom ämnet på lärosätet hade stor inverkan. Trots detta konstaterade man i samband med Högskoleverkets utvärdering 2004:27 R att ämnet, oavsett inriktning, hade en tydlig gemensam kärna.⁶³

⁶² Mats Burell, "Historievetenskap och arkivvetenskap", ASF 1999:2 (1999).

⁶³ Högskoleverket (2004), s. 29.

När denna antologi skrivs ges arkivutbildning vid sex stycken svenska lärosäten; Mittuniversitetet, Uppsala universitet, Södertörns högskola, Karlstads universitet, Göteborgs universitet och Lunds universitet. Tidigare har utbildningen även givits vid Stockholms universitet och Bibliotekshögskolan i Borås. Från den första halvterminkursen i Arkivkunskap 1973 har utbildningarna i ämnet kommit att utvidgas. I nuläget ger inget av lärosätena kortare utbildning än två terminer. Utbildningen ges däremot i varierande form från fristående kurser på grundnivå till masterutbildning och doktorandutbildning på avancerad nivå. Flera av lärosätena har givit arkivutbildning sedan 1970-talet (Göteborgs universitet i samarbete med landsarkivet och där upplägget ursprungligen var en kopia av kursen vid Stockholms universitet), 1980-talet (Mithögskolan (numera universitet) läsåret 1988/89), 1990-talet (Lunds universitet 1992 liksom Karlstads högskola (numera universitet) samma år), medan några tillkommit på 2000-talet (Uppsala universitet 2000, Södertörns högskola 2010).

Utbildningarna är organiserade på olika sätt vid de sex lärosätena vad gäller nivå, omfattning och profil. Karlstads universitet erbjuder utbildningen på A- och B-nivå och sedan vårterminen 2026 även en kortare obligatorisk kurs på masterutbildningen i historia. Även Göteborgs universitet och Södertörns högskola utbildar främst på grundutbildningsnivån, även om flertalet studenter redan har en universitetsexamen i botten. Södertörns högskola erbjuder en kandidatexamen i arkivvetenskap med inriktningarna kulturarv respektive informationsförvaltning.

Uppsala universitet och Lunds universitet erbjuder utbildning inom ramen för masterprogram i ABM (arkiv, bibliotek och museer). Här finns dessutom även en viss möjlighet att göra en doktorsutbildning med inriktning på arkiv, inom ramen för biblioteks- och informationsvetenskap. Mest heltäckande utbildning har Mittuniversitet som erbjuder arkivutbildning på grund- och avancerad nivå (Magister och Master) i Arkiv- och informationsvetenskap och på forskarnivå inom Information systems.

Hur stor verksamhet de olika universiteten har inom ämnet återspeglas även i antalet anställda, där Mittuniversitet har 4,25 heltidstjänster varav en professor och där Karlstads universitet har minst verksamhet med en lärare som undervisar på deltid. Övriga lärosäten har cirka 1–2

heltidsanställda som undervisar i ämnet, även om det i praktiken ofta är fler som undervisar men som då delar sin tjänst med exempelvis historieämnet. Totalt per kalenderår går cirka 240 studenter någon av de svenska arkivutbildningarna, störst antal helårsstudenter har Mittuniversitetet följt av Södertörns högskola. Vi kan dessutom konstatera att utbildningarna har högt söktryck vilket visar att ämnet är väl etablerat som utbildningsämne.

Arkivvetenskap som forskningsämne

Som noterats ovan är arkivvetenskap i dagsläget inte ett eget forskarutbildningsämne utan disputation sker inom ämnen såsom biblioteks- och informationsvetenskap, data- och systemvetenskap, informationsstudier, med flera. Detta bidrar till ämnets tvärvetenskapliga karaktär och påverkar vilka forskningsfrågor som undersöks. Nedan presenteras ett antal avhandlingar med arkivvetenskapligt fokus. Avhandlingarna presenteras i kronologisk ordning med start 2008 då nuvarande professorn i arkivvetenskap Erik Borglund lade fram sin avhandling. Avhandlingarna uppvisar en variation av perspektiv på kunskapsutvecklingen inom fältet. De delar flera övergripande teman, men skiljer sig åt i fokus, nivå och metod. Avhandlingarna kretsar i stor utsträckning kring hur arkiv, dokumenthantering och informationsförvaltning förändras i takt med den digitala och samhälleliga omvandlingen. Centrala teman för avhandlingarna är bevarande och kontext; records management och arkivbildning; digital transformation och e-förvaltning; demokrati, etik och makt, samt användarperspektiv och informationsbeteende. Skillnader som kan skönjas gäller fokus på etik och juridik men också balansen mellan offentlig förvaltning respektive kulturarv, samt tekniskt/systemorienterat respektive socialt/användarorienterat fokus.

Erik Borglunds doktorsavhandling, *Design for Recordkeeping: Areas of improvement*⁶⁴ berörde design av informationssystem i vilka arkivinformation skapas och hanteras över tid. Borglund utvecklade en kva-

⁶⁴ Erik Borglund (2008).

litetsmodell som utgick från ett proaktivt och holistiskt arbetssätt där arkivinformatonen senast vid dess tillblivelse skulle uppfylla vissa förutbestämda bevarandekrav.

Anneli Sundqvists doktorsavhandling *Search Processes, User Behaviour and Archival Representational Systems*⁶⁵ fokuserade på informationsbeteende hos användare av handlingar/arkivinformaton i samtida organisationer. Sundqvist utvecklade en konceptuell modell där sökprocessen förstås som en del i ett större aktivitetssystem. Sundqvists resultat visade bland annat att användare ofta föredrog informella sökvägar, främst personlig kommunikation.

Maria Kallbergs doktorsavhandling *'The Emperor's New Clothes': Recordkeeping in a New Context*⁶⁶ undersökte vilka konsekvenser den pågående "omdaningen av den offentliga förvaltningskostymen", en konsekvens av den politiska viljan att utnyttja nya tekniska möjligheter, hade för arkivbildningen. Hennes resultat visade att bristande medvetenhet om lagstiftning gällande dokumenthantering potentiellt kunde leda till en uppdelning mellan dokumenthantering och arkivhantering.

Proscovia Svärd skrev sin licentiatavhandling⁶⁷ vid Mittuniversitetet och doktorerade senare i Amsterdam.⁶⁸ Hennes licentiatavhandling, *The Interface Between Enterprise Content Management and Records Management in Changing Organizations*, problematiserade den offentliga sektorns informationshantering i ljuset av den då pågående e-förvaltningsutvecklingen.

Ann-Sofie Klarelds doktorsavhandling *Closer Together or Further Apart? Public Administration and Archives in the Digital Age*⁶⁹ undersökte arkivbildning inom den offentliga sektorn, med särskilt fokus på förhållandet mellan förvaltningen och dess arkiv i en tid av digital trans-

⁶⁵ Anneli Sundqvist, *Search Processes, User Behaviour and Archival Representational Systems* (Sundsvall: Department of information technology and media, Mid Sweden University 2009).

⁶⁶ Maria Kallberg (2013).

⁶⁷ Proscovia Svärd, *The Interface Between Enterprise Content Management and Records Management in Changing Organizations* (Sundsvall: Faculty of Science, Technology and Media, Mid Sweden University 2011).

⁶⁸ Proscovia Svärd (2014).

⁶⁹ Ann-Sofie Klareld, *Closer Together or Further Apart? Public Administration and Archives in the Digital Age* (Sundsvall: Faculty of Science, Technology and Media, Mid Sweden University 2017).

formation. Resultatet indikerade bland annat att det fanns ett behov av att omtolka arkivens och dokumenthanterings roll och natur i och med att ny teknik erbjöd nya möjligheter att skapa, använda och bevara arkiv.

Olle Skölds doktorsavhandling *Documenting Videogame Communities: A Study of Community Production of Information in Social-Media Environments and Its Implications for Videogame Preservation*⁷⁰ utforskade hur videospel kan bevaras med hjälp av den dokumentation som skapas av videospelsgemenskaper på plattformar som wikis och sociala medier. Avhandlingen intresserar sig särskilt för de kunskaps- och minnespraktiker som driver videospelsgemenskapernas dokumenterande arbete. Avhandlingen vann det stora informationsvetenskapliga avhandlingspriset ProQuest Doctoral Dissertation Award från ASIS&T under 2018.

Elisabet Kletts licentiatavhandling *Creating Value in Archives: Overcoming Obstacles to Digital Records Appraisal*⁷¹ fokuserade på bevarandevärdering och utvecklingen av arbetsmetoderna för detta i ljuset av samhällets digitalisering där stora datamängder ställer nya krav för att handlingar ska vara fullständiga, autentiska, möjliga att förstå i sitt sammanhang och tillgängliga för användning.

Erica Hellmers licentiatavhandling *Att bevara för att använda? Om användares och användningens betydelse i arkivet*⁷² utforskade hur deltagande och samskapande perspektiv kan kontextualiseras i arkivpraktiken. Resultatet indikerade att e-tjänstutveckling är baserat på slutanvändarens/kundens behov och att arkivprofessionen riskerar att försvinna bakom politiska drivkrafter.

Ina-Maria Janssons doktorsavhandling *Förflutenhet för alla? Digitalt deltagande som metod för demokratisk kulturarvsproduktion*⁷³ undersökte utmaningar och möjligheter när museer och arkiv inkluderar allmänhetens bidrag i digitala samlingar. Avhandlingen belyser hur digitala platt-

⁷⁰ Olle Sköld, *Documenting Videogame Communities: A Study of Community Production of Information in Social-Media Environments and Its Implications for Videogame Preservation* (Uppsala: Department of ALM 2018).

⁷¹ Elisabeth Klett, *Creating Value in Archives: Overcoming Obstacles to Digital Records Appraisal* (Sundsvall: Faculty of Science, Technology and Media, Mid Sweden University 2019).

⁷² Erica Hellmer, *Att bevara för att använda? Om användares och användningens betydelse i arkivet* (2023).

⁷³ Ina-Maria Jansson, *Förflutenhet för alla? Digitalt deltagande som metod för demokratisk kulturarvsproduktion* (Uppsala: Institutionen för ABM 2023).

former kan förändra rollfördelningen mellan kulturarvsinstitutioner och besökare.

Ida Grönroos doktorsavhandling ”*I Can’t Play God, You Know*”: *Ethical Dilemmas That Archivists Face in the Assessment of Records from Social and Psychiatric Care*⁷⁴ fokuserar på hur arkiverksamheter inom offentlig sektor hanterar den komplexa spänningen mellan individens rätt till insyn och statens ansvar att skydda personlig integritet. Grönroos visar att dessa perspektiv ofta leder till olika beslut, och att arkivarier tvingas göra svåra bedömningar av potentiella men för de individer som förekommer i akterna. Detta gäller även när informationen rör avlidna personer, vilket ytterligare försvårar beslutsfattandet.

Shirley Chans doktorsavhandling *Preserving Marvels of Fandom: Constructing the Context of Marvel Cinematic Universe Fandom on Reddit and Tumblr*⁷⁵ undersöker vilka delar av fans engagemang på sociala medieplattformar som bör samlas in och bevaras för att framtida användare ska kunna förstå sammanhanget som informationen skapades i. Hennes resultat visar att proveniens bör förstås som föränderlig, där fansens engagemang behöver följas över tid, och att bevarandevärdering bör ses som situerad och förankrad i hur aktiviteter på plattformarna blir meningsfull för användare. Hon utvecklar två begrepp, skära och knyta kontext, vilka presenteras i hennes bidrag i denna antologi.

Vad forskas det om? Några samtida forskningsprojekt

Utöver att det skrivs doktors- och licentiatavhandlingar med arkivvetenskaplig inriktning så bedrivs det forskningsprojekt av relevans för arkivvetenskapen. Nedan presenteras några:

Artificial Intelligence as the Risk and Opportunity for the Authenticity of Archives (2023–2029) är ett forskningsprojekt som undersöker hur artificiell intelligens kan framtidssäkra våra kulturarv, genom att han-

⁷⁴ Ida Grönroos, ”*I Can’t Play God, You Know*”: *Ethical Dilemmas That Archivists Face in the Assessment of Records from Social and Psychiatric Care* (Uppsala: Department of ALM, Uppsala University 2025).

⁷⁵ Shirley Chan, *Preserving Marvels of Fandom: Constructing the Context of Marvel Cinematic Universe Fandom on Reddit and Tumblr* (Lund: Department of Arts and Cultural Sciences, Faculty of Humanities and Theology, Lund university 2025).

tera arkivmaterial och ge bättre sökningsmöjligheter i, och tillgång till, arkiven. Syftet är att jämföra de krav som ställs på arkiv av olika slag med de möjligheter som artificiell intelligens, AI, erbjuder. I arbetet används öppna data från Riksarkivet och Riksantikvarieämbetet. Projektet finansieras av Wallenbergstiftelsernas forskningsprogram WASP-HS.⁷⁶

I projektet *Kommunikationsteknik för samhällsviktig verksamhet* (2025-09-01–2027-12-31) bedrivs forskning i nära samverkan med Myndigheten för civilt försvar och deltagande organisationer på lokal, regional och nationell nivå. Projektet följer införandet av Rakel G2, nästa generation av Sveriges nationella kommunikationssystem för samhällsviktig verksamhet, och undersöker hur ny teknik påverkar arbetssätt, samverkan och informationsdelning inom krisberedskap och säkerhet.⁷⁷

Historikerna och arkiven: Historievetenskap och arkivteori i Sverige 1880–2020 (2021-01-01–2024-01-31) var ett forskningsprojekt finansierat av Vetenskapsrådet som problematiserade relationen mellan historisk forskning och arkivvetenskap under ett drygt sekel. Utgångspunkten var att det under lång tid rådde en sorts symbios mellan historikerna och arkivväsendet, men att det under senare decennier har börjat uppstå ett avstånd mellan de båda sfärerna, som i sig själva också präglas av större spännvidd mellan olika inriktningar än tidigare.⁷⁸

Forskningsprojektet *CAPTuring Paradata for documentIng data creation and Use for the REsearch of the future* (CAPTURE) (2019-05-01–2024-12-31) finansierades av Europeiska Forskningsrådet. Projektet undersökte vilken information om skapandet och användningen av forskningsdata (det vill säga paradata) som behövs och hur man kan samla in tillräckligt med information för att göra datan återanvändbar i framtiden. Projektets

⁷⁶ Linnéuniversitetet, *Project: Artificial Intelligence as a Risk and Opportunity for the Authenticity of Archives* (2026), [project-artificial-intelligence-as-a-risk-and-opportunity-for-the-authenticity-of-archives](https://www.lnu.se/forb/forb/projekt/pagaende-forskning/projekt/kommunikationsteknik-for-samhalls-viktig-verksamhet/) (15/4 2026).

⁷⁷ Mittuniversitetet, *Kommunikationsteknik för samhällsviktig verksamhet* (2026), <https://www.miun.se/Forskning/forskningsprojekt/pagaende-forskning/projekt/kommunikationsteknik-for-samhalls-viktig-verksamhet/> (15/4 2026).

⁷⁸ Mittuniversitetet, *Historikerna och arkiven: Historievetenskap och arkivteori i Sverige 1880–2020* (u.å.), <https://www.miun.se/Forskning/forskningsprojekt/avslutade-forskningsprojekt/historikerna-och-arkiven-historievetenskap-och-arkivteori-i-sverige-18802020/> (15/4 2026).

empiriska fokus var arkeologiska och kulturarvsdata, vilka utmärker sig genom sin heterogenitet och snabba ackumulering.⁷⁹

Forskningsprogrammet *DIGARV* baserades på ett regeringsuppdrag att digitalisera och tillgängliggöra kulturarvssamlingar.⁸⁰ I forskningspropositionen 2016 påtalades behovet att stödja och främja så kallad ”datadrivna forskning, särskilt inom humaniora och samhällsvetenskap.”⁸¹ Som resultat utlystes i två omgångar, 2018 och 2020, forskningsmedel via ett speciellt anslag till Vetenskapsrådet i samarbete med Riksbankens Jubileumsfond och Kungliga Vitterhetsakademien. Programmet omfattade 14 forskningsprojekt varav flera befann sig i skärningspunkten mellan universitet och kulturarvsinstitutioner. I antologin *Digitalisering av kulturarvssamlingar: om forskningsprogrammet Digarv* framhåller redaktörerna ”vikten av att svenska arkiv, bibliotek och museer fortsatt anställer disputerade medarbetare”⁸² för att stärka den vetenskapliga förankringen i verksamheterna.

Projektet *Arbetarrörelsens minne: Digitalisering av års- och ekonomirapporter från fackföreningar för arbetare 1880–2020* (2020-04-01–2024-12-31), finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, syftade till att i stor skala tillgängliggöra material från fackliga organisationer i LO-sfären från 1880-talet fram till idag. Forskare från Uppsala universitet medverkade i projektet bland annat genom att genomföra undersökningar om arkivvanvändares behov av sök- och analysverktyg.⁸³

InterPARES, International Research on Permanent Authentic Records in Electronic Systems, är en serie stora forskningsprojekt som leds av professor Luciana Duranti vid Columbia University. Flera svenska forskare har varit med som samarbetspartner under åren. Projektets senaste

⁷⁹ Uppsala universitet, *CAPTuring Paradata for documenTing data creation and Use for the REsearch of the future (CAPTURE)* (2025), <https://www.uu.se/en/departement/alm/research/research-projects/ongoing-projects/capture> (15/4 2026).

⁸⁰ DIGARV, *Om DIGARV* (u.å.), <https://www.digarv.se/om-digarv/> (15/4 2026).

⁸¹ Prop. 2016/17:50, 95.

⁸² Anna Näslund & Pelle Snickars (red.), *Digitalisering av kulturarvssamlingar: Om forskningsprogrammet Digarv* (Göteborg: Makadam 2025), s. 13.

⁸³ Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek, *Labour's Memory – Arbetarrörelsens minne* (u.å.), <https://arbark.se/sv/forskning/projekt/labours-memory-arbetarrörelsens-minne/> (15/4 2026).

fas heter *InterPARES Trust AI* (2021–2026)⁸⁴ och är i likhet med tidigare faser ett multinationellt och tvärvetenskapligt projekt som syftar till att utforma, utveckla och använda artificiell intelligens (AI) för att stödja den fortsatta tillgängligheten och tillförlitligheten hos offentliga handlingar.⁸⁵

Dessa projekt och deras olika inriktning pekar på att arkivvetenskaplig forskning i hög grad bedrivs i tvärvetenskapliga sammanhang, många gånger i samverkan mellan akademi och samhällsaktörer. Flera av projekten har dessutom genomförts utanför renodlade (arkiv)vetenskapliga miljöer vilket tyder på att ämnet i Sverige ännu inte är fullt etablerat som ett självständigt forskningsfält.

Vad är arkivvetenskap?

Som noterats ovan är ämnet både svårdefinierat och i ständig förändring. Det rör sig mellan en lång historisk tradition, med rötter i statens framväxt och tidig arkivförvaltning, och dagens snabba teknikutveckling inom digitalisering, informationshantering och AI. Denna spännvidd gör det svårt för studenter, aktiva inom arkivarieprofessionen, men även de som utbildar inom arkivvetenskap, att överblicka vad arkivvetenskap faktiskt är, vad det har varit och vad det håller på att bli. Mot denna bakgrund fyller denna antologi en viktig funktion: att samla olika perspektiv, synliggöra ämnets bredd och ge en gemensam referensram. Genom att ringa in centrala frågor, historiska rötter och samtida utmaningar bidrar antologin förhoppningsvis till att tydliggöra vad arkivvetenskap är – och varför det är ett relevant och nödvändigt kunskapsområde idag. För att synliggöra denna spännvidd har antologin delats in i tre olika teman: Arkivvetenskapens framväxt, Arkivvetenskaplig utbildning samt Samtida perspektiv inom arkivvetenskap.

⁸⁴ InterPARES Trust AI (2024), <https://interparestrustai.org>.

⁸⁵ Uppsala universitet, InterPARES Trust AI (2024), <https://www.uu.se/institution/abm/forskning/forskningsprojekt/pagaende-projekt/interpares> (15/4 2026).

TEMA 1: ARKIVVETENSKAPENS FRAMVÄXT

Kapitlen under detta tema belyser arkivvetenskapens framväxt genom hur traditionella principer som proveniens utmanas och omformas av samlande praktiker, museikontexter och digitala miljöer. Samtidigt visar de hur nya teoretiska perspektiv breddar förståelsen av arkiv som aktiva, kontextberoende och samhälleligt präglade processer.

Nya arkivteorier inom och utanför arkivvetenskapen · Samuel Edquists kapitel introducerar nya arkivteorier inom och utanför arkivvetenskapen i kontrast till den traditionella teorins fokus på proveniens, evidens och arkiv som passiva avlagringar av administrativa processer. Det visar hur denna syn under de senaste decennierna har utmanats genom digitalisering och kritiska perspektiv som betonar arkivens koppling till makt, materialitet och minneskultur, samt frågor om urval, representation och aktivt deltagande. Genom exempel från den så kallade arkivaliska vändningen – med influenser från bland annat dekonstruktivism och minnesteori – belyses också hur arkivbegreppet vidgats till att inkludera fler uttrycksformer än skriftliga. Kapitlet lyfter beröringspunkter mellan olika teoretiska traditioner och argumenterar för behovet av ökad tvärvetenskaplig dialog i ett alltmer mångfacetterat fält.

Samlande som arkivprincip – om proveniens, representation och arkivens tillkomst · Emma Pihl Skoogs kapitel undersöker samlandets roll i historiska arkivs tillblivelse och problematiserar relationen till proveniensprincipen. Det visar hur idealet om arkiv som organiskt framvuxna helheter utmanats av både historiska och samtida insamlingspraktiker. Genom exempel som den Westinska samlingen belyses hur samlande både möjliggjort bevarande och fragmenterat arkivens ursprungliga ordning. Studien visar att 1800-talets samlare aktivt omformade arkiv genom urval, omorganisering och cirkulation av handlingar, vilket påverkat proveniens, autenticitet och tolkning. Kapitlet framhåller att arkiv

bör förstås som resultat av historiskt situerade och värderingspräglade praktiker snarare än neutrala avlagringar.

Museiarkivet – när arkiv blir samlingar · Kristofer Cavallin-Aijmers kapitel undersöker hur museiarkiv formats i skärningspunkten mellan proveniensprincip och samlingslogik, där arkivbildningen präglas av samlingens kontinuitet snarare än organisatoriska avgränsningar. Detta skapar en föremålscentrerad och hybrid arkivstruktur där proveniens- och pertinenslogik samexisterar och där institutionen framstår som mer sammanhängande än dess faktiska historiska och administrativa förändringar motiverar. Genom retrospektiv klassificering och förteckning reproducerar arkivarien denna kontinuitet, vilket gör att museiarkivet inte bara bevarar information utan också producerar institutionell identitet som ett slags extended self, i linje med Terry Cooks distinktion mellan evidence och identity. Digitaliseringen förstärker denna ordning genom att kodifiera etablerade klassifikationer i tekniska system, men riskerar samtidigt att osynliggöra organisatoriska brytpunkter och historiska konflikter, vilket visar hur arkivteoretiska principer omformas i museiarkivets samlingskontext.

Att skära och knyta kontext: Ett sociomateriellt perspektiv på proveniens · Shirley Chans kapitel behandlar hur traditionella arkivprinciper som proveniens utmanas i plattformsbaserade och socialt dynamiska digitala miljöer. Med ett sociomateriellt perspektiv och empiriska exempel från fangemenskaper kring Marvel Cinematic Universe på Reddit och Tumblr analyseras hur kontext skapas genom samspelet mellan användare, plattformar, algoritmer och andra aktörer. Begreppen *skära* och *knyta* kontext introduceras för att beskriva dels de analytiska avgränsningar som görs vid bevarande, dels de relationer som möjliggör aktiviteter. Artikeln utvecklar därmed förståelsen av proveniens och synliggör arkivariens aktiva roll i att konstruera kontext i digitala miljöer.

TEMA 2: ARKIVVETENSKAPLIG UTBILDNING

Här behandlas de lärosäten som har bedrivit och bedriver arkivutbildning i Sverige. Kapitlen belyser hur ämnet både definieras, marknadsförs och institutionaliseras i akademien. De visar hur utbildningarnas innehåll och de akademiska lärarnas yrkesroll formas i spänningsfältet mellan arbetsmarknad, tvärvetenskap och en växande akademisk professionalisering.

Konsten att saluföra ett ämne: Arkivvetenskapliga utbildningar på svenska lärosätens webbplatser · Eva-Marie Letzler undersöker i det femte kapitlet hur arkivvetenskapliga utbildningar vid svenska lärosäten marknadsförs på sina webbplatser. Studien bygger på en kvalitativ analys av webbsidor från sex lärosäten (2025) och visar att utbildningarna representeras på olika sätt, exempelvis som yrkesförberedande, tvärvetenskapliga, digitalt inriktade eller kulturarvsorienterade. Samtidigt framträder en gemensam kärna kring ordnande, bevarande och återanvändning av information. Marknadsföringen betonar särskilt arbetsmarknadsanknytning och bidrar till att forma föreställningar om ämnets innehåll, samhällsroll och professionella tillämpningar.

Arkivvetarens akademisering? En studie av professionaliseringen av den svenska arkivvetenskapens lärare · Maria Cavallin-Aijmers kapitel undersöker akademiseringen av arkivvetenskap i Sverige genom analys av tjänstetillsättningar från 1990-talet till idag. Den visar hur ämnet utvecklats från ett professionsnära och historiskt orienterat fält till ett mer mångfacetterat akademiskt område med två huvudinriktningar: en humanistisk och en informationsvetenskaplig. Kraven på vetenskaplig och pedagogisk kompetens har successivt skärpts, och efterfrågan på forskarutbildning i arkivvetenskap har ökat, vilket tyder på en växande disciplinär konsolidering. Samtidigt begränsas rekryteringen av små forskningsmiljöer. Spänningen mellan ämnets behov av avgränsning och dess tvärvetenskapliga bredd kvarstår.

Detta tema ger flera smakprov på forskning med arkivvetenskapliga perspektiv som bedrivs vid våra universitet. Kapitlen lyfter och behandlar samtida perspektiv om hur arkiv formas i relation till deltagande, digitalisering, etik, teknik och samhällseliga förändringar. De visar hur arkiv både möjliggör, men samtidigt problematiserar, frågor om makt, tillit, representation och kunskapsproduktion i en föränderlig samtid.

Deltagande arkiv: Vem deltar och i vad? · Isto Huvilas kapitel behandlar framväxten av *deltagande* som ett centralt begrepp inom arkivvetenskap sedan mitten av 2000-talet, dels som kritik mot ideal om neutralitet, dels som del av bredare samhällseliga och digitala diskurser. Begreppet används varierat och tolkas olika av arkivarier och andra aktörer. Kapitlet ger en översikt av forskningen om *deltagande arkiv* och diskuterar vad deltagande innebär, vilka som deltar och varför. Det reflekterar även över hur begreppet används internationellt, dess relevans i en svensk kontext samt behovet av att ompröva eller bredda dess innebörd.

Deltagande och medskapande i arkiv · Charlotte Hagströms kapitel behandlar frivilligt arbete, deltagande och medskapande i arkiv och hur dessa praktiker omformar både arkivens verksamhet och arkivariens roll. Med exempel från Folkklivsarkivet i Lund och Järnvägmuseets arkiv belyses hur frivilliga bidrar till uppgifter som transkribering, digitisering och metadataarbete, vilket kan effektivisera verksamheten och tillföra kunskaper, erfarenheter och perspektiv som annars saknas. Deltagandet möjliggör också nya sätt att förstå och använda arkivmaterial. Samtidigt aktualiserar medskapande frågor om urval, representation, makt och ansvar, och ställer krav på att hantera olika förväntningar mellan arkivpersonal och deltagare. Kapitlet visar därmed att deltagande både är en resurs för arkiven och en meningsskapande praktik för individer.

Digitala samlingar – demokratiskt utvecklande eller etiskt problemgenerande? · Peter Bauers kapitel behandlar de etiska implikationerna av digitalisering av arkivmaterial, som ofta framställs som ett sätt att stärka

demokratin genom ökad tillgänglighet. Samtidigt visar forskning att digital publicering snarare kan förstärka ojämlikheter och hota personlig integritet. Tre centrala problemområden lyfts: digitaliseringens strukturella villkor, hantering av stötande material samt integritetsfrågor. Kapitlet belyser även hur ekonomiska faktorer påverkar urval och representation av det förflutna, samt hur digitalisering kan påverka den digitala kopian integritet. Bauers begrepp *integritetsparadoxen* beskriver spänningen mellan stärkt skydd för levande individers privatliv (t.ex. genom GDPR) och ökad tillgänglighet av känsligt material om avlidna. Slutsatsen är att digitalisering är en komplex process utan universella lösningar, där kontextualisering, transparens och dialog är centrala strategier.

Granskningsbar kunskap: Arkivering som tillitsskapande praktik · Charlotte Borgeruds kapitel utgår från replikeringskrisen, minskad tillit till vetenskap och digitala forskningsmiljöers förändrade villkor. Det analyserar tillit och autenticitet med fokus på arkiveringens roll och problematiserar idén att ökad transparens automatiskt skapar tillit, särskilt där öppenhet måste balanseras mot integritet. Med stöd i tre teoretiska perspektiv utvecklas modellen *relationell vetenskaplig tillit*, där arkivering bidrar genom spårbarhet, förståelse och ifrågasättande. Arkivering framställs därmed som en central infrastruktur för granskning, ansvarsutkrävande och kunskapsproduktion, och inte enbart som en administrativ funktion.

När arkivet formar historien: SIAR och företagsarkivens särskilda karaktär · Mathias Krusells kapitel analyserar företagsarkivens särskilda karaktär genom en fallstudie av managementkonsultfirman SIAR (1966–1997) och visar hur arkiv formas i samspelet mellan interna kunskapspraktiker och externa affärsmässiga villkor. SIAR:s arkiv präglas av bolagets tidiga, akademiskt orienterade fas, där interna promemorior bevarats medan kundrapporter i stor utsträckning gått förlorade. Arkivets struktur speglar därmed både hur kunskap producerades och förvaltades, och hur vissa aktörer och perspektiv gavs företräde. Med stöd i arkivteoretiska perspektiv argumenterar kapitlet för att arkivens

selektivitet får direkta konsekvenser för vilka historiska berättelser som kan skrivas. Studien synliggör också en förskjutning från kunskapsförvaltning till informationshantering i takt med företagets utveckling och understryker att företagsarkiv inte är neutrala källor, utan aktivt bidrar till att forma historieskrivningen.

”Blankettraseri” – reaktioner på 1900-talets förpappning · Rikard Friberg von Sydows kapitel behandlar blankettens framväxt under 1800- och 1900-talen som ett standardiserat verktyg för informationsöverföring mellan individ och organisation, och som en föregångare till dagens digitala system. Genom fasta frågor möjliggjorde blanketten en mer effektiv handläggning och ett systematiskt urval av relevant information, i kontrast till mer personliga och varierande brev. Samtidigt belyser kapitlet den folkliga reaktionen på blanketten, ofta präglad av irritation och motstånd, såsom den kom till uttryck i svensk press. Denna reaktion är särskilt intressant eftersom blankettsvaren, trots kritiken, kom att utgöra en central del av myndigheters arkivbildning. Kapitlet synliggör därmed spänningen mellan administrativa effektiviseringssträvanden och medborgarnas upplevelser av standardiserad kommunikation.

AI i arkiv i tider av kris och konflikt · Olle Sköld, Isto Huvila, Ida Grönroos och Mo von Bychelberg undersöker konsekvenserna av AI-användning i arkiv ur ett kris- och konfliktperspektiv. Kapitlet bygger på tre explorativa fallanalyser: dokumentation av AI-teknik och -användning i arkiv, AI-tillämpningar i offentlig sektor såsom taligenkänning i journalföring, samt AI som metod i bevarandet av byggda kulturarv. Resultaten visar att AI kan vara ett kraftfullt stöd i att förebygga och hantera kriser, men också kan ge upphov till epistemiska, säkerhetsmässiga och organisatoriska risker. Kapitlet betonar behovet av fortsatt forskning om såväl AI:s potential som dess risker, samt vikten av att utveckla teknisk kompetens i linje med arkivprofessionens behov.

Ann-Sofie Klareld & Karolina Wiell

Del 1

ARKIVVETENSKAPENS FRAMVÄXT

Abstract

I kapitlet introduceras ett antal nya arkivteorier som på olika sätt skiljer sig mer eller mindre radikalt från de traditionella arkivprinciper som växte fram från 1800-talets slut och som länge dominerat inom arkivväsendet och i disciplinen arkivvetenskap. Dessa hade sin tyngdpunkt i proveniensprincipen och bestod till stor del av att utmejsla kriterier för att avgränsa och beskriva arkiv och arkivalier, vilka tenderade att ses som passiva avlagringar av administrativa och byråkratiska mekanismer. Under de senaste 50 åren har man dock inom arkivvetenskapen utmanat och kritiskt diskuterat denna traditionella arkivteori, och i kapitlet ges utrymme åt de nya arkivteorier som gått längst i att betona maktkritiska och minnespolitiska aspekter av arkiv, liksom de som vill vidga arkivbegreppet till att även inkludera icke-skriftliga uttryck. Kapitlet ger också exempel på de nya förståelser av arkiv som uppkommit utanför arkivvetenskapen under de senaste decennierna – ett fenomen som ibland kallats den arkivaliska vändningen (the archival turn). Humanioraforskare och konstnärer har där tenderat att sysselsätta sig med arkiv med teoretisk inspiration från namn såsom Michel Foucault och Jacques Derrida. Kapitlet diskuterar de beröringspunkter som finns mellan arkivteorier inom och utom arkivvetenskapen, och avslutas med en uppmaning till än mer utbyte och dialog över disciplingränserna.

Nya arkivteorier inom och utanför arkivvetenskapen

SAMUEL EDQUIST

Vad är arkivteori? Beroende på vem du frågar kommer du att få olika svar. Inom arkivvetenskapen kommer du att få höra om den nederländska handboken, Jenkinson, Schellenberg, proveniens, appraisal, Terry Cook och kanske *records continuum*. Men det finns idag en annan arkivvärld; i andra humanistiska ämnen och i konstvärlden brukar det numera i stället nämnas personer som Jacques Derrida och termer som *arkivfeber* och att studera arkiv *along the grain* när arkiv kommer på tal. Det har uppstått en flora av arkivteorier utanför arkivvetenskapen, som ofta benämns med termen *den arkivaliska vändningen* (*the archival turn*). Dessa har i viss mån snappats upp även inom arkivvetenskapen – hittills dock främst i andra länder.

Det här kapitlet försöker ge en introduktion till det mångfacetterade akademiska landskap där arkiv studerats och teoretiserats under de senaste decennierna, genom en diskussion om vad jag kallar *nya* arkivteorier – som både finns inom och utom arkivvetenskapen. Med nya arkivteorier menar jag sådana förståelser av arkiv som helt eller i stor utsträckning avviker från den traditionella arkivteori som växte fram från 1800-talets slut och som vi framför allt känner inom arkivväsendet självt och i disciplinen arkivvetenskap. Än idag utgår arkivvetenskapen i mångt och mycket från en kärna av begrepp och principer framsprungna ur det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets arkivteori. Dessa hade sin tyngdpunkt i proveniensprincipen och utmejslandet av kriterier för att avgränsa och beskriva arkiv (*fonds*, *archives*) och arkivalier¹ (*records*). I

¹ Även om denna term nog uppfattas som lite ålderdomlig av många, så är den väl värd att återerövra som svensk term för *records*. Den är bredare och flexiblare än *arkivhandling*, som kan reserveras för sammanhang när man behöver följa den juridiska terminologin i svenska offentliga arkiv.

och med 1900-talets informationstillväxt utvecklades denna arkivteoretiska kärna med fördjupade diskussioner om informations-/arkivvärdering (*appraisal*) och i och med digitaliseringen har det lett till olika omtag i hur arkivbildning kan och bör förstås. Men det kan sägas fortleva en arkivteoretisk kärna som kallats bland annat (i mer positiva ordalag) *det arkivaliska paradigmet*² och (i mer kritiskt och revisionistiskt syfte) *evidensortodoxin*.³ Den kan sägas utmärkas av följande:

- Proveniensprincipen: arkiv avgränsas efter arkivbildare – som endast kan vara entydiga organisationer eller personer – och arkiven bildas endast av de arkivalier som arkivbildarna själva skapat eller tagit emot och behållit
- Holism: arkiven är betydelsebärande i sig själva (mer än summan än de enskilda arkivalierna)
- Hierarki: arkiv klassificeras och ordnas hierarkiskt
- Evidentialism: arkiven är i första hand bevis (*evidence*) över skeenden inom en arkivbildare
- Ontologisk realism: vi kan nå sann kunskap om historiska tillstånd eller skeden – och arkiven gör det möjligt
- Skriftkulturens primat: arkivalier kan bara vara skriftliga eller i annan materiell form bära på information eller evidens⁴

I detta arkivparadigm ingår bland annat att man gör en skarp skillnad gentemot bibliotek och museer, och likaså mot de *samlingar* som ofta kallas arkiv. Definitionen går också hand i hand med det sätt som arkiv definierats i lagstiftningen och förvaltningsapparaten – både rent generellt men alldeles särskilt i Sverige tack vare de offentliga arkivens ovanligt starka koppling till lagstiftningen alltsedan tryckfrihetsförordningen

² "The archival paradigm": Anne J. Gilliland, *Enduring Paradigm, New Opportunities: The Value of the Archival Perspective in the Digital Environment* (Washington 2000), <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED440660.pdf>.

³ "The evidential orthodoxy": Victoria Hoyle, *The Remaking of Archival Values* (Abingdon 2022), kap. 2.

⁴ Ett undantag har dock alltid kunnat ges för föremål som är direkt knutna till i övrigt traditionella skriftliga arkivalier, t.ex. bevismaterial i en förundersökningsakt.

1766. Detta har också grundmurat arkivteorins och arkivvetenskapens traditionella koppling till arkiven i större statliga institutioner.

Mycket av arkivvetenskapen under de senaste runt 50 åren har utmanat och kritiskt diskuterat denna traditionella arkivteori. Några strömningar befinner sig tydligt inom den klassiska arkivteorins domäner, exempelvis det som ibland kallas neo-Jenkinsonianism hos bland andra Luciana Duranti, där man ändå måst omformulera och uppdatera centrala arkivprinciper som evidens och autenticitet för att fungera i en digital värld. Andra försök på området gör i högre grad en brytning med den disciplinära traditionen, exempelvis *records continuum*-modellen som utmanar principen om arkivalier såsom fixerade, liksom de som bejakar ökad konvergens med andra ABM-institutioner.⁵ I det här kapitlet kommer jag dock att diskutera de som går ännu längre, genom att i princip bryta med den traditionella proveniensprincipen eller med principen att arkivalier per definition är av skriftlig natur. Det är alltså de som här får representera *nya* arkivteorier inom arkivvetenskapen, men gränsen är förstås flytande mellan dessa (ofta kallade *postmoderna* teorier) och övriga, såsom den ovan nämnda *records continuum*-modellen.⁶

Vad som däremot utmärker arkivteorierna utanför arkivvetenskapen är att de generellt sett saknar fotfästet i det arkivaliska paradigmet från tiden runt 1900. De blir därför nya arkivteorier per definition, just för att de uppstått från ett annat håll. Det är dock svårt att dra en entydig gräns mellan arkivvetenskaplig arkivteori och övrig arkivteori. Inte ens om man vill utgå från olika arkivteoretikers disciplinära tillhörighet är det alldeles enkelt. Arkivvetenskapen brukar oftare än motsatsen vara anknuten till andra discipliner på universiteten både i Sverige och utomlands (i Sverige är de fåtaliga forskarutbildningarna knutna till data- och systemvetenskap eller biblioteks- och informationsvetenskap), och akademiska arkivvetare har ofta en disciplinär bakgrund i andra ämnen.⁷

⁵ T.ex. Gilliland (2000).

⁶ Jfr James Lappin, "Two Archival Canons", *Archives and Records* 43:2 (2022), s. 180–187, som gör en skarp uppdelning av vad han kallar "the archival science canon" och "the post-modern canon" – där det sistnämnda ändå består av arkivvetare som Cook, Harris och Caswell.

⁷ Internationellt t.ex. Terry Cook (historia), Eric Ketelaar (rättshistoria), Joan M. Schwartz (geografi och senare konstvetenskap), Brien Brothman (historia).

Kontentan med detta kapitel blir därför kanske lika mycket att komplicera och röra ihop, som att reda ut och lägga saker i prydliga fack. Jag hoppas att detta ändå kan bidra till en utökad korsdisciplinär diskussion om arkiv. Trots allt är det ännu så att forskning om arkiv tenderar att bedrivas som i olika fåror, där man har ganska bristande kännedom om varandra. Svensk arkivvetenskap – åtminstone den som bedrivs vid universitet och högskolor – har ännu i mycket liten utsträckning gett sig in i diskussioner med arkivdiskurser utanför arkivvetenskapen.⁸ Till övervägande del har man också koncentrerat sig på att forska om det samtida arkivväsendet. Arkivhistoria – som tidigare under 1900-talet var ett vanligt forskningsområde inom den lilla arkivvetenskapliga miljö som främst bedrevs av arkivarier på Riksarkivet och landsarkiven och som då hade forskningstid i tjänsten – studeras numera främst i andra discipliner. Intressant nog har det där under de senaste dryga tio åren skrivits flera arkivhistoriska doktorsavhandlingar som är av högsta relevans även för arkivvetare och arkivarier.⁹

I det följande kommer jag att först diskutera några exempel på nya arkivteorier som framför allt emanerat utanför arkivvetenskapen, för att sedan glida över till några fall där det snarast är inom det arkivvetenskapliga fältet som de utvecklats. Men som kommer att framgå finns det många överlappningar över disciplingränserna, både i själva idéerna som sådana och genom att de förmedlats och diskuterats över disciplingränserna – även om det samtidigt finns goda förutsättningar för än mer fördjupade möten över ämnesklyftorna.

⁸ Ett viktigt undantag är Karl-Magnus Johansson vid Riksarkivet Göteborg, som i flera projekt och publikationer utforskat det nya och bredare arkivteoretiska fältet, särskilt i relation till filmen och konstvärlden. Ett mycket läsvärt exempel är "Inscription: An Expanded Editor's Note" i Karl-Magnus Johansson (red.), *Inscription* (Göteborg 2018), s. 1–82.

⁹ Idéhistoria: Emma Hagström Molin, *Krigsbygets biografi: Byten i Riksarkivet, Uppsala universitetsbibliotek och Skoklosters slott under 1600-talet* (Göteborg 2015); Matts Lindström, *Drömmar om det minsta: Mikrofilm, överflöd och brist, 1900–1970* (Lund 2017); Johan Fredrikzon, *Kretslopp av data: Miljö, befolkning, förvaltning och den tidiga digitaliseringens kulturtekniker* (Lund 2021). Mediehistoria: Charlie Järpval, *Pappersarbete: formandet av och föreställningar om kontorspapper som medium* (Lund 2016). Litteraturvetenskap: Tim Berndtsson, *The Order and the Archive: Freemasonic Archival Culture in Eighteenth-Century Europe* (Uppsala 2020).

Den arkivaliska vändningen utanför arkivvetenskapen

Låt oss börja med det arkivteoretiska landskap som växt fram under senare decennier utanför arkivvetenskapen. Redan 1969 hade Michel Foucault lanserat ett arkivbegrepp i *Vetandets arkeologi* som senare ofta refererats och citerats, om än kanske sällan använts för att studera konkreta arkiv. I *Vetandets arkeologi* betecknade *l'archive* (i singularis) den yttersta ramen för de diskurser som kan uttryckas i ett givet tillfälle. Denna betydelse skiljer sig förstas enormt från de konkreta arkiven, *les archives* (i pluralis). Foucaults *Vetandets arkeologi* var en lära om detta arkiv: "det generella systemet för utsagornas bildning och ombildning".¹⁰

Från slutet av 1980-talet men framför allt från 1990-talets mitt exploderade dock intresset för arkiv inom olika humaniorämnena, inte minst i den engelskspråkiga världen. Det var då som termen *den arkivaliska vändningen* (*the archival turn*) myntades, men även därefter och fram till idag produceras mängder av artiklar och böcker som grundar sig i denna så kallade vändning. Fältet är väldigt brett och närmast spretigt, och kan inte sammanfattas på någon sida.¹¹ Jag väljer därför att lite närmare beskriva tre olika strömningar, som jag kallar den *dekonstruktivistiska*, den *medieteoretiska* och den *minnesteoretiska*. I varierande grad erbjuder här perspektiv på arkiv som i olika utsträckning faktiskt saknats i den gängse arkivvetenskapen. I fråga om det minnesteoretiska fältet handlar det dock framför allt om att detta är ett forsknings- och teoriområde som arkivvetenskapen har goda förutsättningar att ansluta sig till i högre grad, snarare än att man där teoretiserat arkiv på ett reellt nytt sätt. Mitt val av dessa tre fält innebär dock samtidigt att andra delar av den utomarkiv-

¹⁰ Michel Foucault, *Vetandets arkeologi* (Lund 2002 [1969]), s. 155–161, citat s. 159. För en än mer initierad diskussion om Foucaults arkivbegrepp, se Knut Ove Eliassen, "The Archives of Michel Foucault", i Eivind Røssaak (red.), *The Archive in Motion: New Conceptions of the Archive in Contemporary Thought and New Media Practices* (Oslo 2010), s. 29–51.

¹¹ För översikter om detta fenomen, se t.ex. Marlene Manoff, "Theories of the Archive from Across the Disciplines", *Portal: Libraries and the Academy* 4 (2004), s. 9–25; Carolyn Steedman, *Dust: The Archive and Cultural History* (Manchester 2001), kap. 1; Eric Ketelaar, "Archival Turns and Returns: Studies of the Archive", i Anne J. Gilliland, Sue McKemmish and Andrew J. Lau (red.), *Research in the Archival Multiverse* (Clayton, Victoria 2017), s. 228–268.

vetenskapliga arkivteorin i stort sett utelämnas, exempelvis olika teorier om hur den mänskliga kroppen kan fungera som ett arkiv.¹²

Den dekonstruktivistiska arkivteorin

Att den arkivaliska vändningen exploderade vid 1990-talets mitt kan säkert till stor del förklaras med Jacques Derridas skrift om arkiv från 1995, *Mal d'Archive – Une Impression Freudienne*, samma år översatt till engelska, *Archive Fever: A Freudian Impression*. Passagerna om arkiv i boken har därefter citerats enormt många gånger, även om många också konstaterat att de som citerat boken sällan tagit fasta på att boken snarare handlar om minne, historieskrivning och psykoanalys än om arkiv i egentlig mening.¹³

Jacques Derridas arkivbegrepp är både abstrakt och konkret. Han betonade att ordet arkiv kommer från grekiskans *arkhē*, och han inskräppte dess dubbla mening: *commencement* och *commandement* – ursprung/början respektive makt. Tidiga arkiv i antikens Grekland var byggnader (*arkheion*) där höga ämbetsmän (arkonter) slog vakt om officiella dokument. Derrida framhöll dessutom arkivets centrala roll för att förstå maktförhållanden i samhället som helhet. Följande passus brukar väldigt ofta citeras:

[T]here is no political power without control of the archive, if not memory. Effective democratization can always be measured by this essential criterion: the participation in and access to the archive, its constitution, and its interpretation.¹⁴

Derrida utgick från Freuds psykoanalys i sin strävan att förstå arkiven som en effekt av två motstridiga drifter: dels en överallt närvarande döds- och

¹² Se dock nedan i avsnittet "Att vidga arkivbegreppet". Ett annat högtintressant fält som inte tas upp här är hur konstvärlden intresserat sig för arkiv, se t.ex. Sven Spieker, *The Big Archive: Art from Bureaucracy* (Cambridge, Mass. 2008). En mer kritisk analys av arkivdiskurser inom konstvärlden utförs i Sara Callahan, *Art + Archive: Understanding the Archival Turn in Contemporary Art* (Manchester 2022).

¹³ Se Steedman (2001), kap. 1–2; Callahan (2022), s. 40.

¹⁴ Jacques Derrida, "Archive Fever: A Freudian Impression", *Diacritics* 25:2 (1995), s. 9–11.

förstörelsedrift som verkar för att utplåna arkiven, dels en lyckoprincip som motverkar denna förstörelse.¹⁵ Det som Derrida kallar arkivsjuka alstras både av denna motsättning och drivkraften att söka efter arkivet som det mest arkaiska uttrycket för ursprunglighet.¹⁶

Medan ovanstående passager framför allt brukar användas för att göra Derrida till en auktoritet vad gäller relationen mellan arkiv och makt, finns det passager som mer anknyter till själva arkivbildningen i konkret mening. Han betonar då de teknologiska, politiska, ekonomiska och sociala förutsättningarna för arkivens tillblivelse – en process han kallar arkiviseringen (eng. *archivisation*, fr. *archivation*). Med det begreppet aktualiseras frågor som: i vilka former uppstår arkiven? I vilka medier? Vad sällas bort och blir inte arkiverat?¹⁷

Det här påminner onekligen om något som är synnerligen bekant för arkivarier och arkivvetare: att de arkiv som lämnats för eftervärlden gallrats efterhand, att det skett ett urval. Derridas förståelse av arkiv går dock längre än så, eftersom den ingår i en radikal kritik av det dominerande förhållningssättet till arkiv och historia. Medan den gängse reaktionen inför det faktum att arkiven endast representerar en liten del av det som någon gång skrivits tenderar att bli att man ändå utgår från de spår som finns och utifrån dem söker teckna den mest sannolika historien, så går Derrida ett steg längre. Vi kan inte endast räkna med de arkiv vi som något så när säkert kan ana har gallrats eller försvunnit, utan måste också räkna med en i princip oändlig mängd arkiv som vi inte har en aning om kunnat existera, eftersom de förflutna tillstånd och skeenden som de skulle ha emanerat ifrån är spårlöst borta.¹⁸

Många arkivvetare i särskilt engelskspråkiga länder kom snart att ta inspiration av arkivteoretiseringen hos Jacques Derrida. Även om det vanligaste bland arkivvetare har varit att – som forskare i andra disci-

¹⁵ Derrida (1995), s. 12–14 och 24; jfr Manoff (2004), s. 11.

¹⁶ Derrida (1995), s. 57.

¹⁷ Derrida (1995), s. 15–19. Derrida exemplifierar här med just den Freuds psykoanalys som han till stor del bygger resonemangen på av franskans *archivation* för de mer eller mindre medvetna val som görs att alls anse något värt att arkiviseras.

¹⁸ Derrida (1995), s. 43; se även Ethan Kleinberg, *Haunting History: For a Deconstructive Approach to the Past* (Stanford 2017), s. 9–10, 42–45.

pliner – att göra en relativt ytlig läsning och återkommande referera till några få ställen hos Derrida, särskilt de om arkivens maktaspekter, så har några tagit sig an honom mer på allvar. En sådan är den kanadensiske arkivarien och historikern Brien Brothman. I den kanadensiska arkivtidskriften *Archivaria* skrev han 1997 en initierad recension av *Mal d'Archive*, där han avslutade med att betona att Derridas bok inte ger några handfasta metoder eller tips att använda som enkla verktyg, men "those who are interested in rethinking the concept of archives as a public space, as a regulative source of authority, as a strategic concept, and as a mediative technological principle, however, may find the treacherous work of reading (let alone summarizing) Derrida's work worthwhile".¹⁹ Ett par år senare återkom han i samma tidskrift med en essä om varför de flesta arkivarien ignorerade eller tog avstånd från Derrida, och förklarade det främst med att de flesta arkivarien är ointresserade av filosofi (inte minst på senare år på grund av en trend i yrket att framstå som "business-like"²⁰ – pragmatiska nyckelfigurer för sin organisations effektiva drift) samt att det finns en svåröverbryggad klyfta mellan Derridas och andras textualitetsperspektiv å ena sidan och å andra sidan den traditionella arkivarienormen om arkivalier såsom fixerade och autentiska.²¹

En annan framstående arkivvetare som teoretiserat vidare utifrån Derrida är nederländaren Eric Ketelaar. Han menade att Derridas begrepp arkivering saknade ett viktigt första element, nämligen vad som föranleder att arkivdokument över huvud taget skapas. Ketelaar lanserade därför termen *arkivalisering* (engelska *archivalisation*),²² något som sedermera fått ett ganska stort genomslag, även utanför arkivvetenskapen.²³

¹⁹ Brien Brothman, "Declining Derrida: Integrity, Tensegrity, and the Preservation of Archives from Deconstruction", *Archivaria* nr 48 (1999), s. 67.

²⁰ Brien Brothman (1999), s. 67.

²¹ Brien Brothman, recension av Archive Fever, *Archivaria* nr 43 (1997), s. 189–192; Brien Brothman (1999), s. 64–88.

²² Eric Ketelaar, "Archivalisation and Archiving", *Archives and Manuscripts* 27:1 (1999), s. 54–61; Eric Ketelaar, "Tacit Narratives: The Meanings of Archives", *Archival Science* 1:2 (2001), s. 132–133.

²³ I Sverige inte minst i flera texter av historikern Malin Thor Tureby, t.ex. "Kontextualisering och (åter) användning: Att arbeta med arkiverade intervjuer", i Malin Thor Tureby & Lars Hansson (red.), *Muntlig historia: I teori och praktik* (Lund 2015), s. 79–95; se även Sofie Lindeberg, *Pålsbranschen som lokalt kulturarv: Kulturarvsskapande processer i Tranås 1938–2025* (Linköping 2025).

Sydafrikanen Verne Harris är kanske den internationellt kände arkivvetare som mest konsekvent tagit fasta på Derridas verk. Förutom att han liksom många andra pekat på hur Derrida betonar arkivens maktdimensioner, har han också fört resonemangen vidare och inte minst sökt sig vidare till Derridas övriga verk och filosofi.²⁴ Det innebär bland annat ett inskräpande av hur arkivbildning ofta sker genom oreglerade processer, filter och mellanstationer som är svåra att planera och kontrollera, men som alla påverkar slutresultatet:

And thirdly, if archival records reflect reality, they do so complicitly, and in a deeply fractured and shifting way. They do not act by themselves. They act through many conduits – the people who created them, the functionaries who managed them, the archivists who selected them for preservation and make them available for use, and the researchers who use them in constructing accounts of the past. Far from enjoying an exteriority in relation to the record, all these conduits participate in the complex processes through which the record feeds into social memory.²⁵

Den medieteoretiska frånan om arkiv

Ytterligare ett annat spår är den så kallade mediearkeologin, som växt fram framför allt i Tyskland. Dess stora affischnamn är Friedrich Kittler, och strömningen utmärks av ett mycket starkt fokus på hur medieformers rent materiella aspekter påverkat inte bara medierna i sig själva, utan även andra delar av samhället såsom politik och byråkrati. Istället för den information som medierna innefattar, är denna strömning alltså främst intresserad av de icke-diskursiva effekterna av medieformer (papper, film, digitala infrastrukturer) och anslutna infrastrukturer (pärmar, skrivmaskiner etc.) – och hur konkreta medietekniker påverkar vad vi kan veta och säga. Kittler själv berörde inte specifikt arkiven, men fältet

²⁴ Se t.ex. Verne Harris, *Ghosts of Archive: Deconstructive Intersectionality and Praxis* (Abingdon 2022).

²⁵ Verne Harris, "The Archival Sliver: Power, Memory, and Archives in South Africa", *Archival Science* 2:1–2 (2002), s. 65.

har fått en mer explicit arkivkoppling genom bland annat Wolfgang Ernst och Cornelia Vismann.

Den här arkivnära delen av mediearkeologin hos Ernst och Vismann har på ett förtjänstfullt sätt visat att arkiv oftast har samlats in med andra syften än att bevara historien. Detta påminner i rätt stor omfattning om vad klassisk arkivteori i Jenkinsons tradition brukat påpeka, och hur teknologiska och organisatoriska praktiker genom historien påverkat hur vi har bevarat och systematiserat kunskap torde också vara en sorts allmängods i informationsvetenskapen.²⁶

Man tenderar här även att vända sig starkt mot en romantisk syn på arkiv såsom ingångar till ett autentiskt förflutet, driven av en längtan efter äkthet.²⁷ Cornelia Vismann kritiserar forskare som tror att arkiv innehåller den verkliga sanningen. Hon menar att historiker ofta ser arkiv som autentiska spår av historiska händelser, utan att granska dem kritiskt.²⁸ Omvänt kan man kanske identifiera en sorts överbetoning hos Vismann av de fysiska aspekterna av arkiv och andra medietekniker, av hur akter sattes samman, hur pärmar systematiseras, med mera. Den tyska mediearkeologin har också kritiserats för en sorts teknisk determinism.²⁹ I fråga om digitala arkiv går det absolut att spåra sådant hos Ernst, inte minst ett väldigt starkt betonande av digitala arkiv såsom flytande och ofixerade – och resonemanget leder lätt till att digitala arkiv inte kan vara annat än oregerliga och ständigt föränderliga.³⁰ Att det faktiskt gjorts och görs en hel del – inte minst tack vare hjälp från mer praktikinriktade former av arkivvetenskap – för att bemästra de digitala miljöernas flytande natur och ändå upprätthålla någon form av arkivbeständighet i digitala miljöer, borde definitivt kunna komplettera det mediearkeologiska perspektivet.

Till skillnad från Derrida är den tyska mediearkeologin hittills ganska sällan uppsnappad inom arkivvetenskapen, åtminstone inte i den

²⁶ Se t.ex. Geoffrey C. Bowker, *Memory Practices in the Sciences* (Cambridge, Mass. 2005.)

²⁷ Se t.ex. Wolfgang Ernst, *Sorlet från arkiven: Ordning ur oordning* (Göteborg 2008 [2002]), s. 22–23, 30–37 och 40–46.

²⁸ Cornelia Vismann, *Lagen och arkivet: Akternas mediehistoria* (Göteborg 2017 [2000]), s. 40–44.

²⁹ Jussi Parikka, "Archival Media Theory: An Introduction to Wolfgang Ernst's Media Archaeology", i Wolfgang Ernst, *Digital Memory and the Archive* (Minneapolis 2012), s. 6–12.

³⁰ T.ex. Wolfgang Ernst, *Sorlet från arkiven: Ordning ur oordning* (Göteborg 2008), s. 92–98.

engelskspråkiga världen eller i Sverige, men det finns undantag³¹ och säkerligen förutsättningar för ytterligare korsbefruktnings. Detsamma gäller förstås medieteorier och medievetenskap i vidare mening, där det finns naturliga överlappningar med arkivvetenskap då det ju finns ett gemensamt intresse för medier som informationsbärare och/eller informationsförmedlare. Forskningsområdena verkar hittills dock vara ganska separata vad gäller konkreta forskningsaktiviteter.

Minnesteorierna och arkiven

Det mångdisciplinära fältet kring minnes- och kulturarvsteorier är något som egentligen består av annat än arkivteorier, men det är ändå i allra högsta grad relevant för arkivvetenskapen. Forskningen i minnes- och kulturarvsstudier brukar ofta nämna arkiv lite i förbigående, medan museers och olika samhälleliga aktörsgruppers minnes- och kulturarvsbruk studerats betydligt oftare.

Det bör dock nämnas att arkiv begreppsliggjorts på ett mer metaforiskt sätt bland två av de största minnesteoretiska ikonerna: den franske historikern Pierre Nora och den tyska litteraturvetaren Aleida Assmann. Nora menade i en ofta citerad text att ett *arkivminne* är karakteristiskt för det moderna samhället. Detta är besatt av att arkivera och bevara allt fler aspekter av mänskligt liv i materiell form (skriftlig och annat), på bekostnad av det muntliga minnet som förs vidare utan stöd av dokument och monument. För Nora är (de mer konkreta) arkiven också en typisk minnesplats, en av de konstruerade institutioner för att bevara det förflutna som är typiska för det moderna samhälle där man förlorat ett äldre och föregivet mer naturligt förhållningssätt till det förgångna. Detta innebär en ökad benägenhet att medvetet skapa spår som ska berätta om det förflutna:

³¹ Bland undantagen i arkivvetenskaplig litteratur finns dessa antologier, där Wolfgang Ernst är representerad med kapitel: Frans Smit, Arnoud Glaudemans & Rienk Jonker (red.), *Archives in Liquid Times* (Den Haag 2017); Sue Breakell & Wendy Russell (red.), *The Materiality of the Archive: Creative Practice in Context* (Abingdon 2024).

Minnesplatserna föds ur och lever av känslan av att det inte finns något spontant minne, att man måste skapa arkiv, upprätthålla årsdagar, organisera högtider, hålla griftetal och protokollföra handlingar eftersom dessa verksamheter inte är naturliga.³²

Hos Assmann betecknar *arkiv* alla de lagrade artefakter, texter, arkivalier, med mera som ansamlats i ett samhälle, men som till skillnad från dess motsats *kanon* inte är aktivt cirkulerat, och inte aktivt närvarande i minneskulturen.³³ Även om detta metaforiska arkivbegrepp kan tyckas svårt att översätta till arkivvetenskapen, torde om inte annat den minnesteoretiska ramverk som Assmann byggt upp, och där arkiv–kanon-dualiteten är en av delarna, vara värt att konsultera även för arkivvetare i högre utsträckning än hittills.³⁴

Exempelvis skulle Assmanns åtskillnad mellan aktiv och passiv glömska kunna vara användbar i forskningen om *appraisal* – samtidigt som arkivvetare säkert kan spetsa till resonemangen ytterligare om det tillämpas på konkreta arkiv. Assmann själv avslöjar nämligen en ganska traditionell och förenklad bild av faktiska arkiv. Hon har exempelvis en problematisk beskrivning av arkivarier som närmast passiva väktare utan agens, till skillnad från akademiker eller konstnärer: "As part of the passive dimension of cultural memory, however, the knowledge that is stored in the archive is inert. It is stored and potentially available, but it is not interpreted. This would exceed the competence of the archivist. It is the task of others such as the academic researcher or the artist to examine the contents of the archive and to reclaim the information by framing it within a new context."³⁵

³² Pierre Nora, "Mellan minne och historia: Platsernas problem", i Johan Redin & Hans Ruin (red.), *Mellan minne och glömska: Studier i det kulturella minnets förvandlingar* (Göteborg 2016 [1989]), s. 86.

³³ Aleida Assmann, "Canon and Archive", i Astrid Erll & Ansgar Nünning (red.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* (Berlin & New York 2008), s. 97–107; se även Aleida Assmann, *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives* (Cambridge, Engl. 2011 [1999]), s. 327–332.

³⁴ För vidare diskussion om potentialen i Assmanns teoribygge för arkivvetenskapen, se Eric Ketelaar, "Archives, Memories and Identities", i Caroline Brown (red.), *Archives and Recordkeeping: Theory into Practice* (London 2014), s. 141–142 och 146–148.

³⁵ Assmann (2008), s. 102–103.

Trots allt kan ändå minnesteorier av detta slag ses som ett värdefullt teoretiskt komplement till arkivvetenskapen. Även om det finns goda skäl att exempelvis poängtera de specifika mekanismer som skiljer ut arkiv från samlingar, bibliotek och museer – så bör man också erkänna de gråzoner som finns och de gemensamma problematiker som finns mellan arkivering och annan form av ansamling av materiella och immateriella spår för en nära eller avlägsen framtid.

På så sätt blir det möjligt att exempelvis utforska det som David Lowenthal kallat en "anal-retentiv besatthet" för att bevara saker, inklusive arkiv, vilket dock tenderar att skapa en sorts motreaktion som har funnits sedan antiken: att *befria sig* från ett alltmer ohanterligt överflöd av information.³⁶ Ett sådant synsätt kan exempelvis komplettera de gängse motiven till gallring som arkivvetare brukar diskutera (ideologiska skäl, ekonomiska skäl, befria arkiven från redundans).

Men på samma sätt som arkivvetenskapen har mycket att hämta från minnesteorier i andra fält,³⁷ så finns även förutsättningar för det motsatta. Som nämndes tidigare har minnes- och kulturarvssfältet en slagsida mot museer och andra arenor för historie- och minneskultur, och det finns skäl att påstå att kännedomen om arkivens specifika mekanismer och egenart är något mer begränsad. Här kan alltså arkivvetare bidra till det vidare fältet. Ett exempel är när Laura Millar beskrivit relationen mellan arkiv och en vidare minneskultur genom att begreppslicgöra arkivalier som *avtryckare (triggers)* eller *prövostenar (touchstones)*, som kan sätta igång minnesprocesser och föreställningar om något i det förflutna, men som kräver användarens aktiva tolkning och läsning.³⁸ Arkiv och arkivalier är alltså inte kulturarv eller minnen i sig själva. För Millar blir

³⁶ David Lowenthal, "Archives, Heritage, and History", i Francis X. Blouin & William G. Rosenberg (red.), *Archives, Documentation, and Institutions of Social Memory: Essays from the Sawyer Seminar* (Ann Arbor 2006), s. 195–196.

³⁷ Många arkivvetare har kritiserat det egna ämnets bristande kännedom om diskussionerna kring minne och kulturarv utanför den egna disciplinen, förutom ovan nämnde Ketelaar t.ex.: Trond Jacobsen, Ricardo L. Punzalan & Margaret L. Hedstrom, "Invoking 'Collective Memory': Mapping the Emergence of a Concept in Archival Science", *Archival Science* 13:2–3 (2013), s. 226–239; Caroline Brown, "Memory, Identity and the Archival Paradigm: Introduction to the Special Issue", *Archival Science* 13:2–3 (2013), s. 87.

³⁸ Laura Millar, "Touchstones: Considering the Relationship between Memory and Archives", *Archivaria* nr 61 (2006), s. 114.

arkivariens roll den att vara *förmedlare* mellan arkiven och dem som ska använda sig av och tolka dem, alternativt som *författare* som själva kan påverka vad som ska minnas och därmed bidra till minnespolitiken.³⁹

Makt och rättvisa: att vidga arkiv(ari)ens uppdrag

Så över till några exempel när nya arkivteorier i högre grad emanerat inifrån arkivvetenskapen själv. Makt och minne är ofta centrala i sådana sammanhang – ja rent generellt kommer det följande främst att handla om de delar av arkivvetenskapen som värjer sig från ett ortodox arkivparadigm från tidigt 1900-tal där arkivariernas uppgift var att passivt ta emot, ordna och vakta arkiven såsom autentiska spår från arkivbildare som inte fick kontamineras och ändras.

Idag framhålls ofta och med rätta hur arkiven och arkivbildningen innefattar maktaspekter av olika slag. De arkiv som lämnas för eftervärlden bevaras i högre grad i staten än i civilsamhället, och de rika, mäktiga och styrande har traditionellt kunnat prägla arkivens handlingar – det är deras röster som hörs, medan de breda lagren och marginaliserade är på sin höjd spårbara i arkiven när de är *objekt* för maktutövning av olika slag. När arkivens maktaspekter beskrivs utanför arkivvetenskapen, brukar man ofta stödja sig på Derrida eller på historiska antropologer såsom Michel-Rolph Trouillot och Ann Laura Stoler som tagit fasta på arkivens roll för exempelvis kolonial maktutövning.⁴⁰ Förutom att arkivvetare kan finna mycket av intresse i de sistnämnda, tycks kännedomen utanför arkivvetenskapen vara starkt begränsad om att relationerna mellan arkiv, makt och minnespolitik förts inom arkivvetenskapen i åtminstone ett halvt sekel.

³⁹ Margaret Hedstrom, "Archives and Collective Memory: More than a Metaphor, Less than an Analogy", i Terry Eastwood & Heather MacNeil (red.), *Currents of Archival Thinking* (Santa Barbara 2010), s. 173–176.

⁴⁰ Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the Past: Power and the Production of History* (Boston 2015 [1995]); Ann Laura Stoler, *Along the Archival Grain: Epistemic Anxieties and Colonial Common Sense* (Princeton 2009).

Sådana idéer pläderades i USA redan under 1970-talet, då bland annat termen *activist archivists* myntades som ett ideal: arkivarier borde än mer aktivt påverka hur arkiven bildas så att de bättre avspeglar samhället, genom att fylla i arkivens luckor. Man skulle alltså gå längre än att påverka bevarande och gallring i redan befintliga arkiv.⁴¹ Samtidigt lanserade Hans Booms i Västtyskland en sorts planerat dokumentationsarbete med liknande syften: där målet var att arkiven avspeglade hela samhället på bästa möjliga sätt.⁴² På 1980-talet blev *documentation strategy* en modeterm i USA genom Helen Samuels, även om den också kombinerades med ett delvis annat syfte än att ge en rättvisare bild av arkiven, nämligen av att man identifierade att det ofta var svårt numera att skilja mellan olika arkivbildare. Den ökade integrationen av olika institutioner, tillsammans med den snabba tillväxten av information, gjorde att många allt mer fann att man måste skifta blicken från arkivbildningen i enskilda organisationer, och i stället på en mer övergripande nivå försöka göra urval av lämpliga arkiv och arkivalier för bevarande till framtiden.⁴³

In på 2000-talet har den här maktkritiska strömningen i arkivvetenskapen fortsatt att frodas, och med tiden även influerad av de poststrukturalistiska teorier som runt 1990 blev populära inte minst i den nordamerikanska arkivvetenskapen, där exempelvis Terry Cook inskräppte att postmodernismen såsom vår tids dominerande intellektuella epok måste påverka arkiven.⁴⁴ Som redan framskytnat tidigare kom det också att innebära korsbefruktning med exempelvis Derridas arkivteorier, inte minst hos Verne Harris vilken liksom Terry Cook hör till de rätt fåtaliga arkivvetare som man ibland kan se bli refererade utanför arkivvetenskapen.⁴⁵ Men även utifrån andra teoretiska horisonter har det fortsatt att

⁴¹ F. Gerald Ham, "The Archival Edge", *The American Archivist* 38:1 (1975), s. 5–13; Howard Zinn, "Secrecy, Archives, and the Public Interest", *Midwestern Archivist* 2:2 (1977), s. 14–26.

⁴² Hans Booms, "Society and the Formation of a Documentary Heritage", *Archivaria* nr 24 (1987 [1972]), s. 69–107.

⁴³ Helen W. Samuels, "Who Controls the Past", *The American Archivist* 49:2 (1986), s. 109–124; Helen Willa Samuels, *Varsity letters: Documenting Modern Colleges and Universities* (Metuchen & London 1992).

⁴⁴ Terry Cook, "Electronic Records, Paper Minds: The Revolution in Information Management and Archives in the Post-Custodial and Post-Modernist Era", *Archives & Manuscripts* 22:2 (1994), s. 300–328.

⁴⁵ Inte minst den närmast klassiska artikeln Joan M. Schwartz & Terry Cook, "Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory", *Archival Science* 2:1–2 (2002), s. 1–19.

produceras mängder av läsvärd forskning inom arkivvetenskapen om arkivens maktaspekter på olika sätt – om gallringspolitik, om hemligstämplingar, om skevheter i arkiven.⁴⁶

Bortom proveniensprincipen: aktiv minnespolitik för de marginaliserades arkiv

Som redan nämnts är det vanligt att ta fasta på att samhällets marginaliserade hittills varit mindre representerade i arkiven, men försök att påverka arkivbildningen inom den offentliga sfären har sina begränsningar: juridiska regelverk skapar gränser för hur mycket en arkivarie kan påverka. Arkiv utanför myndighetsvärlden är inte på samma sätt reglerade av lagstiftning och byråkratiska normer, särskilt inte i mindre föreningar och över huvud taget inte när vi kommer ner till enskilda individer och till grupper av olika slag som inte är formaliserade organisationer.

I Sverige har det dock rått en föreningskultur där man i hög grad anammat liknande normer för administration och byråkrati som finns i den offentliga sektorn, så även om man här i hög grad samlar sina arkiv i egna arkivinstitutioner så har själva arkiveringen i regel skett på sätt som påminner starkt om dem i offentlig sektorn (exempelvis genom att använda sig av allmänna arkivschemat). Det har dock utvecklats en ny form av sociala rörelser med andra och mer informella organisationsformer. Det är också särskilt där som man i börjat anknyta till den form av gräsrotsarkiv som florerat på andra håll, och som i engelskspråkiga länder gett upphov till en egen arkivteoretisk strömfåra – kring gemenskapsarkiv (*community archives*). Här har man byggt vidare på traditionerna från 1970-talet om aktivistiska arkivarier, och i många fall än starkare utmejslat en ny och vidgad syn på vad arkiv är, bortom den traditionella proveniensprincipen med dess statligt-administrativa tankegoods och ganska passiva arkivarieroll.

⁴⁶ T.ex. Randall C. Jimerson, *Archives Power: Memory, Accountability and Social Justice* (Chicago 2009); David A. Wallace et al. (red.), *Archives, Recordkeeping and Social Justice* (Abingdon 2021).

Litteraturen kring gemenskapsarkiv bygger mer eller mindre starkt på utgångspunkten att de marginaliserades egna röster hittills varit frånvarande i arkiven. Syftet med gemenskapsarkiv är att stärka de underordnades kulturella och sociala sammanhållning och identitet, och det brukar anses som en grundförutsättning att man själva tar kontroll över sin minnespolitik, inte förlitar sig på de traditionella arkivinstitutionerna, att initiativ för att skapa egna arkiv sker på sina egna premisser.⁴⁷ Syftet är att ”uppnå mer demokratiska, inkluderande och holistiska arkiv, tillsammans, där man lyssnar mycket mer på medborgarna än på staten, samt respekterar ursprungsbefolkningars kunskapssystem, vittnesbörd [evidence] och minnen”.⁴⁸

Här befinner vi oss långt från den klassiska arkivteorins syn på arkiv som anhopningar av arkivalier som formas naturligt av och inom formella organisationer. Gemenskapsarkiven omformulerar proveniensprincipen radikalt: här samlar man aktivt in berättelser, böcker och föremål, liksom gärna (kopior av) handlingar från andra arkiv.⁴⁹ Några exempel på gemenskapsarkiv med sådana uttryckliga syften har bildats i Sverige på senare år, såsom Queerrörelsens Arkiv och Bibliotek (QRAB).⁵⁰ Samtidigt finns ändå en hel del drag av detta friare förhållningssätt till den klassiska arkivteorin sedan länge i de existerande enskilda arkivinstitutionerna i Sverige, exempelvis att man ganska obekymrat kunnat finna sig i en gråzon gentemot museiverksamhet – genom att inkludera föremål i arkivsamlingarna eller att bedriva aktiv samtidsdokumentation. Bevekelsegrunderna har då dock oftare varit så att säga mer traditionellt museala än emancipatoriskt minnespolitiska.

⁴⁷ Jeannette A. Bastian, ”Memory Research / Archive Research” i Anne J. Gilliland, Sue McKemmish & Andrew J. Lau (red.), *Research in the Archival Multiverse* (Clayton, Victoria 2017), s. 284.

⁴⁸ Terry Cook, ”Evidence, Memory, Identity, and Community: Four Shifting Archival Paradigms”, *Archival Science* 13:2–3 (2013), s. 116; se även Jeannette A. Bastian, ”The Records of Memory, the Archives of Identity: Celebrations, Texts and Archival Sensibilities”, *Archival Science* 13:2–3 (2013), s. 121–131, vari pläderas för ”cultural archives” bortom de västerländska normerna om arkivalier som textdokument.

⁴⁹ Se t.ex. Michelle Caswell, ”Inventing New Archival Imaginaries: Theoretical Foundations for Identity-Based Community Archives”, i Dominique Daniel & Amalia Levi (red.), *Identity Palimpsests: Archiving Ethnicity in the U.S. and Canada* (Sacramento 2014), s. 35–55.

⁵⁰ <https://qrab.org>.

Att vidga arkivbegreppet: bortom den västerländska skriftnormen

En tendens som också ofta ingår i de redan ovan nämnda strömningarna är att söka vidga förståelsen av vad ett arkiv är, bortom dess traditionella koppling till skriftliga dokument och andra former av informationsbärande fysiska medier. Förutom att som visats ovan luckra upp gränserna mot andra ABM-institutioner, och öppenheten för att skapa helt nya arkivalier när det finns luckor som behöver fyllas, så vill man också öppna upp arkivbegreppet så att det även omfattar andra kulturformer än de traditionellt skriftliga. Exempelvis har Jeannette A. Bastian talat om "levande kulturarkiv", där vissa av arkivalierna kan vara av den traditionella fixerade sorten, medan andra är "rörliga, flyktiga, efemära – danser, muntliga framträdanden, dräkter, folktraditioner".⁵¹

Denna vidgning av arkivbegreppet som även inkluderar exempelvis muntlig minnesträdning, går inte sällan hand i hand med en postkolonial/dekolonial och/eller urfolksteoretisk kontext. Som en parallell till exempelvis kritiska vithets-/rasstudier eller kritiska kulturarvsstudier, har också *kritiska arkivstudier* (*critical archival studies*) lanserats på senare år. En portalfigur inom denna strömning är nordamerikanskan Michelle Caswell, som ger en sorts sammanfattande uttryck i monografen *Urgent Archives*. Där framförs en konsekvent kritik av den traditionella arkivteorin såsom genomsyrad av ett västerländskt kolonialt tankegods. Den sägs också vara präglad av en likaså västerländsk syn på tid och historia såsom en linjär utveckling mot något bättre. Icke-västliga folk (liksom minoriteter/urfolk inom Västvärlden) har dock enligt Caswell ett helt annat förhållningssätt till arkiv. Där används inte arkiv för att finna information om skeenden i *det förflutna* med implicit eller explicit syfte att påverka något i *framtiden*. I stället tjänar de till att stärka och artikulera den egna gruppens röst här och nu, inte för att skapa något hopp om förändring (eftersom det bygger på en linjär västlig tidsupp-

⁵¹ Bastian (2013), s. 122. Se även t.ex. Shannon Faulkhead, "Connecting Through Records: Narratives of Koorie Victoria", *Archives and Manuscripts* 37:2 (2009), s. 60–88; Anne J. Gilliland & Michelle Caswell, "Records and Their Imaginaries: Imagining the Impossible, Making Possible the Imagined", *Archival Science* 16:1 (2016), s. 53–75.

fattning), utan för att påminna om den underordnade positionen i ett ständigt cirkulerande nu.⁵²

Caswells bok har fått ganska stor uppmärksamhet, även om den kan kritiseras – exempelvis för att uppdelningen mellan västliga och icke-västliga tidsuppfattningar inte torde vara så renodlad som den framförs. Hennes och andras vidgning av arkivbegreppet bortom den traditionella skriftliga normen är dock värt att ta fasta på i den fortsatta arkivteoretiska diskussionen. Det finns också intressanta beröringspunkter med teorier om icke-skriftliga arkiv som sprungit fram ur fram i helt andra humanioradiscipliner, till exempel av Ann Cvetkovich om hur psykiska eller fysiska trauman lagras i kroppen såsom ett arkiv,⁵³ eller genom att som Diana Taylor – med exempel från scenkonst och politisk kultur – inskräpa hur immateriella och kroppsliga minnen ("the repertoire") är oskiljaktiga från arkiv i traditionell, materiell mening.⁵⁴

Avslutning

Svensk arkivvetenskap har hittills varit ganska opåverkad av arkivteorierna från andra discipliner. I kursplanernas litteraturlistor förekommer sällan Derrida, Ernst eller Cvetkovich, på samma sätt som det rått brist på arkivvetare i master- och doktorandkurser om arkiv i andra ämnen. På ett liknande sätt har det förhållit sig när vi tittar på forskningsartiklar och akademiska monografier.

I många andra länder ser det lite annorlunda ut. Tidigare i texten har jag nämnt flera exempel på hur arkivvetare främst i andra länder redan

⁵² Michelle Caswell, *Urgent Archives: Enacting Liberatory Memory Work* (Abingdon 2021).

⁵³ Ann Cvetkovich, *An Archive of Feelings: Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures* (Durham 2003).

⁵⁴ Diana Taylor, *The Archive and the Repertoire: Performing Cultural Memory in the Americas* (Durham 2003); se även Allan Sekula, "The Body and the Archive", *October* nr 39 (1986), s. 3–64; André Lepecki, "The Body as Archive: Will to Re-Enact and the Afterlives of Dances", *Dance Research Journal* 42:2 (2010), s. 28–48; En svensk forskare som redan kombinerat dessa fält är konstvetaren Astrid von Rosen, se t.ex. "'Dream No Small Dreams!' Impossible Archival Imaginaries in Dance Community Archiving in a Digital Age", i Geraldine Morris & Lorraine Nicholas (red.), *Rethinking Dance History: Issues and Methodologies* (London 2017), s. 148–159.

från 1990-talet tog fasta inte minst på Derridas arkivteorier. Samtidigt måste betonas att det där tidigt också uppstod en kritisk och ibland direkt negativ inställning till de sätt som arkiv diskuterats i andra discipliner. Man har menat att de sistnämnda mer eller mindre uppfunnit hjulet på nytt, ignorerat arkivvetenskapen och gett en skev bild av arkivarier.⁵⁵ Samtidigt finns dock många som bejakar ökad korsbefruktnings mellan arkivvetenskap och andra discipliner.⁵⁶

Det tycks också finnas tecken på samma process i Sverige – kanske helt enkelt för att man förr eller senare stöter på varandra och inser att man har mycket att lära av varandra över disciplingränserna (och som inte behöver leda till att dessa gränser tas bort helt). Mycket finns att vinna på att arkiven än mer hittills belyses över och bortom disciplingränserna, för de teoretiska och vetenskapsfilosofiska frågor som man brottas med och som gärna sätts på sin spets i samband med arkiven, kan inte sägas tillhöra någon viss disciplin.

Arkivvetenskapen bör därför bejaka en ännu större växelverkan med arkivteorier som florerar i andra discipliner. Det omvända gäller i lika hög grad. De diskussioner om arkiv som försiggått i övriga humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen, liksom i konst- och kulturdebatten, har generellt sett sin styrka i att de ansluter till andra teoretiska och filosofiska horisonter än de gängse i arkivvetenskapen. Men ibland brister de i konkretion och begreppslig precision när de närmar sig de faktiskt existerande arkiven, och särskilt där har arkivvetenskapen något att bidra med till övriga discipliner.

⁵⁵ Två av de "saltaste" kommentarerna är: Joan M. Schwartz, "'Having New Eyes': Spaces of Archives, Landscapes of Power", *Archivaria* nr 61 (2006), s. 1–25; Michelle Caswell, "'The Archive' Is Not An Archives: Acknowledging the Intellectual Contributions of Archival Studies", *Reconstruction* 16:1 (2016).

⁵⁶ Se t.ex. Jeannette A. Bastian, "Moving the Margins to the Middle: Reconciling 'the Archive' with the Archives", i Fiorella Foscari et al. (red.), *Engaging with Records and Archives: Histories and theories* (London 2016), s. 3 och 16; Eric Ketelaar, "Archival Turns and Returns: Studies of the Archive", i Anne J. Gilliland, Sue McKemmish & Andrew J. Lau (red.), *Research in the Archival Multiverse* (Clayton, Victoria 2017), s. 238–240.

Abstract

Kapitlet undersöker samlandets betydelse för historiska arkivs tillblivelse och problematiserar relationen mellan samlingspraktiker och den arkivteoretiska proveniensprincipen. Med utgångspunkt i proveniensbegreppet analyseras hur idealet om arkiv som organiskt framvuxna helheter utmanas av såväl historiska som samtida insamlingspraktiker, i en tid då arkivsamfundet i ökande grad omfamnar aktiv insamling samtidigt som arkiv fortsatt framställs som objektiva avlagringar.

Genom empiriska nedslag i bland annat den Westinska samlingen och andra historiska samlingspraktiker belyses hur samlande både bidragit till bevarande och samtidigt fragmenterat arkivens ursprungliga ordning. Studien visar att samlare under 1800-talet aktivt påverkade arkiven genom att köpa, byta till sig och ibland avlägsna handlingar från offentliga arkiv, vilket fått långsiktiga konsekvenser för arkivens struktur och kontext.

Kapitlet lyfter hur urval, omorganisering och cirkulation av handlingar påverkar proveniens, autenticitet och möjligheten till historisk tolkning. Vidare diskuteras samlandets roll i relation till makt, representation och samtida krav på inkluderande arkiv. Kapitlet argumenterar för att arkiv inte bör förstås som neutrala avlagringar, utan som resultat av historiskt situerade praktiker präglade av värderingar och urval. Förhoppningen är att artikeln ska bidra till en fördjupad förståelse för skillnaden mellan samling och arkiv, proveniensbegreppet samt nutida insamlings- och bevarandestrategier.

Samlande som arkivprincip

Om proveniens, representation och arkivens tillkomst

EMMA PIHL SKOOG

Samlande har länge utgjort ett centralt men omdiskuterat tema inom arkivsektorn, där frågor om urval, bevarande och ordning står i nära relation till proveniensprincipens framväxt och arkivens självförståelse. Den centrala frågan rör arkivens syfte och innehåll: ska arkivhandlingar betraktas som bevis för en händelse, organiskt framvuxna ur arkivbildarens verksamhet, eller ska arkiv också bestå av medvetet insamlat material? Det senare synsättet får idag allt större gehör, särskilt bland vissa arkivinstitutioner som menar att arkiv också bör spegla underrepresenterade grupper och bidra till en mer heltäckande bild av samhället.¹ Den förstnämnda uppfattningen, där arkivalier enligt proveniensprincipen (se vidare under nästa rubrik) förstås som organiska avlagringar från exempelvis en organisation, individ eller släkt, har utgjort det dominerande paradigmet inom arkivväsendet åtminstone sedan slutet av 1800-talet och under större delen av 1900-talet.² Inom arkivteorin har detta synsätt ofta benämnts det *evidentiella paradigmet*, ett paradigm som tog form i samband med professionaliseringen av arkivväsendet och där prove-

¹ Se exempelvis Michelle Caswell & Samip Mallick, "Collecting the Easily Missed Stories: Digital Participatory Microhistory and the South Asian American Digital Archive", *Archives and Manuscripts* 42:1 (2014), s. 73–86; Mary Kandiuk (red.), *Archives and Special Collections as Sites of Contestation* (Sacramento 2020); Nicola J. Bingham & Helena Byrne, "Archival Strategies for Contemporary Collecting in a World of Big Data: Challenges and Opportunities with Curating the UK Web Archive", *Big Data & Society* 8:1 (2021).

² Michel Duchein, "Theoretical Principles and Practical Problems of 'Respect Des fonds' in Archival Science", *Archivaria* 16 (1983), s. 64–82; Shelley Sweeney, "The Ambiguous Origins of the Archival Principle of 'Provenance'", *Libraries & the Cultural Record* 43:2 (2008), s. 193–221; Geoffrey Yeo, "Custodial History, Provenance, and the Description of Personal Records", *Libraries & the Cultural Record* 44:1 (2009), s. 50–64; Jennifer Douglas, "Origins and Beyond: The Ongoing Evolution of Archival Ideas about Provenance", i Heather MacNeil and Terry Eastwood (red.), *Currents of Archival Thinking* (Santa Barbara 2017).

niensprincipen kom att fungera som en garant för arkivhandlingarnas autenticitet, tillförlitlighet och bevisvärde. Utifrån detta perspektiv har arkivet huvudsakligen uppfattats som en neutral och objektiv avlagring av en verksamhet.³

I det evidentiella paradigmet har arkiv länge betraktats som neutrala källor för historieforskning, medan frågor om hur de blivit till genom urval och ordnande fått begränsad uppmärksamhet. Under senare decennier har detta synsätt utmanats av perspektiv som betonar arkivens roll i skapandet av kunskap, minne och makt samt arkivariens aktiva och oundvikliga deltagande. Därmed kan ett skifte urskiljas i förståelsen av arkivens tillblivelse, från ett ideal om neutralitet och objektivitet till en syn på arkiv som situerade, värdeladdade och historiskt betingade konstruktioner, vilket också förskjuter fokus från arkivhandlingarnas bevisvärde till arkivens aktiva betydelse i skapandet av minne, identitet och representation.⁴

Denna studie tar sin utgångspunkt i spänningsfältet mellan dessa två ideal. Samlande framträder här inte som ett enkelt avsteg från arkivens ordning, utan som en historiskt integrerad praktik som både möjliggjort bevarande och bidragit till avsteg från proveniensprincipens ideal. Denna historiska genomgång är därför inte endast av antikvariskt intresse. Dagens diskussioner om aktiv insamling, community archives och representativitet aktualiserar på nytt frågor om arkivens tillblivelse, urval och gränsdragningar – och därmed också om proveniensprincipens räckvidd. Genom att analysera äldre samlingspraktiker blir det möjligt att synliggöra hur arkivens innehåll formats av samtida värderingar och maktrelationer, samt hur samlande fungerat både som en förutsättning för bevarande och som en mekanism för exkludering.

I detta kapitel argumenterar jag för att samlandet inte bör förstås som ett avsteg från äldre evidentiella arkivprinciper, utan som en historiskt

³ Terry Cook, "Evidence, Memory, Identity, and Community: Four Shifting Archival Paradigms", *Archival Science* 13:2–3 (2013), s. 95–120.

⁴ Jfr Terry Cook, "What Is Past Is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898", *Archivaria* 43 (1997), s. 17–63; Verne Harris, "Claiming Less, Delivering More: A Critique of Positivist Formulations on Archives in South Africa", *Archivaria* 44 (1997), s. 132–140; James Lappin, "Two Archival Canons", *Archives and Records* 43:2 (2022), s. 180–187.

central – men ofta osynliggjord – förutsättning för arkivens tillkomst, ordning och innehåll. Syftet är att belysa samlandets betydelse för de historiska arkiven och att problematisera hur arkiv och samlingar har uppstått, samt hur detta i sin tur påverkat andra arkiv och arkivbildare. Med utgångspunkt i arkivvetenskapliga diskussioner som lyfter samlandet som en proveniensutmanande dimension av arkivbildningsprocessen, analyseras två empiriska exempel: Svenska autografsällskapet och den Westinska samlingen. Genom att först diskutera organiserat samlande som idé och praktik, genom Svenska autografsällskapet, och därefter fördjupa analysen i en konkret privat samling, synliggörs samlandets dubbla funktion som både bevarandeinsats och omformande kraft, samt de långsiktiga konsekvenser detta haft för arkivens struktur, kontext och användbarhet. För att ytterligare fördjupa diskussionen, görs även nedslag i dagens debatt om (in)samling och representation i arkiven.⁵

Samlandet som utmanar arkivprinciperna

Samlandet har spelat, och spelar fortfarande, en central roll för kulturarvsinstitutioner såsom museer, arkiv och bibliotek. Samlandets och samlingarnas roll har varit mer explicit och institutionellt erkänd inom musei- och biblioteksverksamheter, där uppbyggnaden av samlingar och bestånd utgjort ett grundläggande verksamhetssyfte. Inom arkivsektorn har samlande däremot länge varit en mer ifrågasatt och teoretiskt problematiserad praktik.⁶ Jämförelser med samlande i bibliotek och museer används i detta kapitel för att belysa de gränsdragningar genom vilka

⁵ Jag kommer här att utgå från min egen forskning om samlande, samlare och deras påverkan på arkiven, se Emma Pihl Skoog, "Navigating Provenance in Flux: Debates over the Teutonic Order's Archive from Königsberg after World War Two", *transfer – Zeitschrift für Provenienzforschung und Sammlungsgeschichte / Journal for Provenance Research and the History of Collection* 3:1 (2024), s. 83–99; Emma Pihl Skoog, "The Collector as Saviour or Devastator: The Significance of the Collecting of Autographs and Manuscripts for the Historical Archives", *The Journal of Nordic Museology* 37: 2 (2024), s. 22–36.

⁶ Edquist, Samuel, Ragnar Audunson & Isto Huvila, "Do Collections Still Constitute Libraries, Archives, and Museums?", i Casper Hvenegaard Rasmussen, Kerstin Rydbeck & Håkon Larsen (red.), *Libraries, Archives, and Museums in Transition: Changes, Challenges, and Convergence in a Scandinavian Perspective* (London 2022).

arkivens särart historiskt har definierats. Arkivteoretiska principer som proveniens och ursprunglig ordning har formulerats i kontrast till andra samlingspraktiker, där urval och omordning varit mer accepterade. Samtidigt har arkivhandlingar i praktiken ofta rört sig mellan institutionstyper genom samlande, donationer och testamenten, vilket gör det möjligt att analysera både arkivsektorns distansering från samlingslogiker och hur dessa ideal utmanats i praktiken.

Frågan om samlandets roll i arkivverksamheten är nära knuten till det evidentiella paradigmet och till proveniensprincipens – även kallad ursprungsprincipen – framväxt sedan slutet av 1800-talet, enligt vilken arkivhandlingar främst förstås som organiskt framvuxna bevis ur en arkivbildares verksamhet, snarare än som resultat av medvetet samlande. Det innebär att arkivhandlingar ska bevaras och hållas samman utifrån sin ursprungliga skapare – arkivbildare – det vill säga den myndighet, organisation, person, osv. som producerat dem. Principen, som på franska benämns *respect des fonds*, började tillämpas i Frankrike under 1840-talet och kallas ibland även den yttre ordningen. I Preussen utvecklades under senare delen av 1800-talet även den så kallade inre ordningen, eller *Registraturprinzip*, som betonade arkivens inre struktur enligt det administrativa system där de uppkommit. Syftet med båda principerna var att bevara det sammanhang i vilket handlingarna skapats, så att deras funktion och betydelse inte skulle förvanskas.⁷

Funktionen och förståelsen av proveniens har därmed en särskild ställning inom arkivvetenskapen och skiljer sig från hur begreppet används i andra forskningssammanhang, där fokus ofta ligger på att spåra enskilda samlingars eller objekts ägandehistorik.⁸ Även om idealet inom arkivsektorn har varit att respektera arkivbildarens inre ordning och att inte sammanblanda arkiv från olika arkivbildare, har denna princip långt ifrån alltid tillämpats konsekvent i praktiken. I stället har samlandet, formeringen och upprättandet av samlingar spelat en påtaglig roll även i de historiska arkivens tillkomst. Proveniensprincipens vägledande ställning

⁷ Duchein (1983), s. 64–82; Michel Duchein, "The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe", *American Archivist* 55:1 (1992), s. 14–25.

⁸ David Pearson, *Provenance Research in Book History: A Handbook* (London 1994); Douglas (2017).

inom arkivteorin kan därigenom ha bidragit till att osynliggöra samlandets betydelse i arkivens tillkomsthistoria.

Historiker, som länge utgjorde den största gruppen arkivarier vid de renodlade arkivinstitutionerna, och manuskriptsamlare var länge nästan synonyma, något som understryker samlandets centrala betydelse i historieforskningens framväxt. Trots detta, eller kanske just därför, saknas en mer utvecklad historiografi om historikers och arkivariers roll som samlare, menar arkivvetaren Richard J. Cox.⁹ Samlandets och samlingens betydelse har däremot uppmärksammats inom kulturhistorisk, antropologisk och sociologisk forskning, och har där beskrivits som en djupt mänsklig drift, ibland som en lustfylld, ibland som en manisk aktivitet.¹⁰ Men samlandets roll i arkivens tillkomst har i liten utsträckning diskuterats inom arkivvetenskapen, trots dess uppenbara påverkan. En möjlig förklaring är den starka ställning som idén om arkivens organiska framväxt haft – alltså att arkiv bör ses som naturliga avlagringar ur en arkivbildares löpande verksamhet, snarare än resultatet av medvetna insamlingsstrategier.

Skillnaden mellan samling och arkiv

Skillnaden mellan en samling och ett arkiv handlar delvis om ursprung och urval. En samling består av material som har valts ut, är skapat med en intention och som är resultatet av en medveten kuratorisk process. Urvalet speglar därmed en person eller institutions värderingar, intressen och uppfattningar om vad som är värt att bevara. Inom arkivteori präglad av det evidentiella paradigmet betonas i stället informationens

⁹ Richard J. Cox, "The End of Collecting. Towards a new purpose for archival appraisal", *Archival Science* 2:3–4 (2002), s. 287–309.

¹⁰ A. D. Olmsted, "Collecting: Leisure, Investment or Obsession?", *Journal of Social Behavior and Personality* 6:6 (1991), s. 287–306; Philipp Blom, *To Have and To Hold: an intimate History of collectors and collecting* (London 2003); Paul van der Grijp, *Passion and Profit: Towards an Anthropology of Collecting* (Berlin 2006); Aileen Douglas, *Work in hand: script, print, and writing, 1690–1840* (Oxford 2017); Magdalena Naum och Gitte Tarnov Ingvarsson (red.), *Collecting curiosities: eighteenth-century Museum Stobæanum and the development of ethnographic collections in the nineteenth century* (Lund 2020).

naturliga uppkomst i en arkivbildares löpande verksamhet, snarare än efterhandsurval. Arkivariens uppgift är enligt traditionen inte att kurera eller tolka, utan att säkerställa att arkivet förblir en autentisk spegling av arkivbildarens struktur, funktion och verksamhet – utan att materialet omorganiseras, tematiseras eller kompletteras i efterhand.

Under senare tid har dock proveniensprincipen kommit att ifrågasättas allt mer. Exempelvis har Heather MacNeil argumenterat för att arkivariens roll idag snarare liknar den hos en kurator eller redaktör, än en traditionell väktare. I denna diskussion har fokus förskjutits från begrepp som ursprunglig ordning, autenticitet och objektivitet, till att i högre grad intressera sig för arkivens tillblivelseprocesser, deras kontext och historiska sammanhang.¹¹ Under de senaste decennierna har även arkivens materiella egenskaper och funktion som artefakter, liksom deras tillkomstprocesser, fått ökad uppmärksamhet inom forskningen om och i arkiv. Mediearkeologen Wolfgang Ernst har varit tongivande i att lyfta fram hur arkivens form och innehåll påverkas av skaparnas intentioner, teknologiska och juridiska förutsättningar samt de kulturella sammanhang där de uppstår.¹² Samtidigt bör den mediearkeologiska påverkan på arkivvetenskapen inte överdrivas. Många av de frågor som lyfts inom detta perspektiv har länge varit centrala inom arkivfältet och kan sägas utgöra en del av dess vetenskapliga kärna. Redan under 1950-talet kom arkivarier att diskutera det subjektiva i att välja ut handlingar att bevara eller gallra liksom det implicita maktanspråk arkiven utgjorde. Arkivet och historien ansågs inte heller vara någonting objektivt eller beständigt gripbart.¹³ Arkiv har aldrig varit helt rationella konstruktioner, opåverkade av sin samtid – en insikt som funnits inom arkivteorin innan mediearkeologin fick genomslag.

¹¹ Heather MacNeil, "Picking Our Text. Archival Description, Authenticity, and the Archivist as Editor", *The American Archivist* 68:2 (2005), s. 264–278; Heather MacNeil, "Archivalterity: Rethinking Original Order", *Archivaria* 66 (2008), s. 1–24. Se även Chris Duncan, "Authenticity or Bust", *Archivaria* 68 (2009), s. 97–118.

¹² Wolfgang Ernst, *Sorlet från arkiven: Ordning ur oordning* (Göteborg 2008); Wolfgang Ernst, *Digital Memory and the Archive* (Minneapolis 2013).

¹³ Hermann Rumschöttel, "The Development of Archival Science as a Scholarly Discipline", *Archival Science* 1 (2001), s. 143–155.

Förvanskning eller förutsättning?

Mot ovan beskrivna bakgrund framträder samlandet som en avgörande faktor som har påverkat arkivens inre logik och i förlängningen även den arkivvetenskapliga praktiken. De praktiska ramverk som har omgett samlande och samlingar har inte enbart format den akademiska historieskrivningen eller kulturarvssektorns sätt att bevara och förmedla material, utan har också haft stor betydelse för hur arkivvetenskapens metoder och rutiner har utvecklats. Här bör det även lyftas fram att arkiven har använts och används för att bekräfta eller förhandla kring makt och politiska relationer. Bevarandet har fungerat som ett sätt att bygga en särskild berättelse, en särskild historia och ett särskilt minne, vilket även gäller de mer legala handlingarna i ett arkiv.¹⁴ För att bättre förstå samlandets traditionella roll inom arkiven och dess påverkan på arkivvetenskapen, behöver forskningen rikta blicken mot frågor som: varför vissa arkiv splittrats, varför vissa handlingar bevarats på just en viss plats – samt hur olika sociala relationer påverkat hur arkiv och samlingar har skapats, bevarats och organiserats.¹⁵

Den här artikeln ansluter delvis till den forskningstradition som undersöker samlingars och arkivs tillblivelseprocesser och kontextuella sammanhang. Samtidigt vilar studien också på arkivteori hämtad från det evidentiella paradigmet, vilken här framhålls som fortsatt relevant som analytiskt redskap för att förstå arkivens och samlingarnas ursprung och fortsatta utveckling. Den så kallade ursprungliga ordningen, eller proveniensprincipen, har sällan existerat i någon ”ren” eller oförändrad form. Som tidigare diskuterats skapas arkiv och samlingar alltid i ett specifikt historiskt och kontextuellt sammanhang. Det är därför viktigt att ha detta i åtanke – både när vi önskar tillämpa eller om/när vi vill dekonstruera proveniensprincipen. Vi behöver då beakta såväl arkivbildarens

¹⁴ Francis X. Blouin, ”Archivists, Mediation and Constructs of Social Memory”, *Archival Issues* 24:2 (1999), s. 101–112.

¹⁵ För en discussion med en liknande utgångspunkt se Markus Friedrich, Philipp Müller & Michael Riordan, ”Practices of Historical Research in Archives and Libraries from the Eighteenth to the Nineteenth Century”, *History of Humanities* 2:1 (2017), s. 3–13.

ursprungliga intentioner som de förändringar samlingar genomgår över tid. Frågan handlar alltså både om hur samlandet har påverkat arkiven, och om hur de sociala, kulturella och historiska sammanhangen kring samlingar sett ut. Ska vi förstå samlandet som något som förvanskar arkiven – eller som en förutsättning för vår förståelse av arkivens fortsatta funktion och tillblivelse?

Samlande används i detta kapitel som en analytisk kategori och ses inte enbart i betydelsen aktiv och styrd insamling av material, utan som ett bredare analytiskt begrepp som omfattar de praktiker genom vilka arkivhandlingar väljs ut, köps in, omhändertas, omformas och tillskrivs värde över tid. I arkivsammanhang kan samlande därmed ta sig uttryck i allt från privata manuskriptsamlingar och räddningsinsamlingar till institutionella förvärv, selektiva inköp och omordningar av befintliga arkiv. Samtidigt har det inom den äldre arkivvetenskapliga traditionen funnits ett starkt normativt ideal om att arkiv inte bör skapas genom samlande, utan förstås som objektiva och organiskt framvuxna avlagringar av en arkivbildares verksamhet, där arkivariens uppgift varit att bevara snarare än att ingripa. Detta ideal har varit vägledande i arkivteori och praktik, även om det, som denna text visar, sällan har kunnat upprätthållas fullt ut i praktiken.

Med utgångspunkt i denna problematik kommer samlingarnas tillblivelse, dess påverkan på andra arkiv och arkivbildare att problematiseras i det följande. Startpunkten är det Svenska autografsällskapet 1876 och som från 1879 gav ut *Svenska autografsällskapets tidskrift*, följt av en djupdykning i den Westinska samlingen som bevaras vid Uppsala universitetsbibliotek.

Olika samlingspraktiker

Under medeltiden började Europas lärda och aristokrati i viss mån samla på manuskript, avskrifter och signerade brev. Detta intresse för handskrifter och autografer utvecklades under 1500- och 1600-talen och blev under 1800-talet en mer renodlad fritidssysselsättning – en verksamhet

som både bidrog till att handlingar bevarades och att arkivmaterial gick förlorat. I Sverige tog handskriftsamlandet fart bland bemedlade grupper från mitten av 1800-talet. Ett intresse som också tog sig uttryck i Svenska autografsällskapets bildande. Sällskapets syfte var enligt deras utsago att uppmuntra insamling av handskrifter från historiskt betydelsefulla personer och att rädda viktiga dokument från att glömmas bort eller förstöras. Man varnade för att många handlingar förvarades i dåliga lokaler och hotades av fukt, eld och skadedjur – liksom av försäljning och spridning.¹⁶ Detta illustrerar samlandets roll för arkivhandlingars bevarande men även för många av de historiska arkivens utformning och ordning.

Betonandet av att bevara äldre handlingar kan delvis förklaras av att flera av föreningens medlemmar under 1800-talet och tidigt 1900-tal var bemärkta historiker och arkivarier. Traditionellt har även, som tidigare nämnts, historiker spelat en betydande roll i samlandet av historiska arkivhandlingar, ett engagemang som fortsatte även efter att historia kommit att formeras till ett vetenskapligt ämne.¹⁷ Bland föreningens medlemmar märktes exempelvis Robert Mauritz Bowallius (1817–1902), arkivarie, historiker och riksarkivarie 1874–1882; Carl Gustaf Malmström (1822–1912), historiker och professor vid Uppsala universitet 1877–1882 och riksarkivarie 1882–1887; Clas Jonas Theodor Odhner (1836–1904), historiker och riksarkivarie 1887–1901. Emil Hildebrand (1848–1919), historiker och riksarkivarie mellan åren 1901–1916, skrev dessutom frekvent i sällskapets tidskrift. Bland andra framträdande medlemmar observeras exempelvis arkivarien Otto von Feilitzen (1820–1889) som själv var en aktiv autografsamlare, heraldiker och genealog.¹⁸

Samtidigt som autografsällskapet särskilt underströk bevarandet av arkivhandlingar samt att lokaler dessa bevarades i måste uppfylla vissa standarder, var medlemmarna emellertid också del av en krets av köpare och säljare av arkivalier, även offentliga sådana. Samlare deltog även i

¹⁶ *Svenska autografsällskapets tidskrift*, 1 (1879), s. 3. Föreningen bytte 1898 namn till Personhistoriskt samfund och kom då att ge ut *Personhistorisk tidskrift*.

¹⁷ Daniela Saxer, "Archival Objects in Motion: Historians' Appropriation of Sources in Nineteenth-Century Austria and Switzerland", *Archival Science* 10 (2010), s. 315–331; Klaus Heinrich, "Notes on the History of Collecting (2002)", *Maske und Kothurn* 52:4 (2006), s. 43–48.

¹⁸ Dödsruna över arkivarien Otto von Feilitzen, *Svenska autografsällskapets tidskrift*, 2:2 (1890), s. 39.

internationella nätverk av utbyte, och idag finns exempelvis offentliga svenska arkivhandlingar i utländska institutioner och vice versa.¹⁹ I jakten på intressanta manuskript och autografer plundrades ibland arkiv, en problematik som historikern och arkivarien Bertil Broomé har belyst i en artikel från 1963. Vissa samlare bedrev dessutom ett mer organiserat insamlingsarbete, bland annat genom att sända ut cirkulärbrev i syfte att förvärva arkivmaterial. Ett exempel är adelssläkten Ribbings arkiv, som på detta sätt kom att lämna familjegodset i Boxholm. Mot slutet av 1700-talet skedde de flesta förvärv av arkivhandlingar, såsom brev, manuskript, autografer och handskrifter, genom köp eller gåvor. Under 1800-talet förändrades dock situationen. Det växande intresset för autografer, sigill och handskrifter ledde till betydande förluster i flera svenska arkiv, i synnerhet statliga. Även detta har uppmärksammats av Broomé. Redan under 1700-talet hade diplomatiska volymer försvunnit och sålts vid bokauktioner. Under 1800-talet följde ytterligare förluster, där bland annat kansliidariier från 1500-talet, koncept och till och med kung Erik XIV:s dombok från 1566 hamnade utanför det offentliga arkivväsendets kontroll.²⁰

Svenska autografsällskapets tidskrift publicerade konsekvent listor på kommande autograf- och manuskriptauktioner. Tillika förekom prislistor på sålda samlingar av handskrifter vanligen. Försäljning av bibliotekstjänstemannen, amanuens Christoffer Eichhorns (1837–1889), stora manuskript- och autografsamling rönt exempelvis stort uppseende under tidigt 1890-tal. Vid detta tillfälle lyckades det svenska riksarkivet emellertid säkra förvärvet av ”De i katalogen särskildt förtecknade breven till Magnus Gabriel De la Gardie såldes i ett slag och inköptes för 50 kronor för Riksarkivets räkning, hvarest förut större delen af den De la Gardieska brefsamlingen förvaras”.²¹ Hur Eichhorn å sin sida kommit över greven, statsmannen, riksmarskalken, riksdrotsen och rikskanslern

¹⁹ Se exempelvis ”A Guide to the materials for Swedish historical research in Great Britain” i *Meddelanden från Kongl. Krigsarkivet* 5 (Stockholm 1958).

²⁰ Bertil Broomé, ”Handskriftssamlarna och de svenska arkiven.” i Gunnar T. Westin (red.), *Historiska studier tillägnade Folke Lindberg 27 augusti 1963* (Stockholm 1963), s. 194–196.

²¹ *Svenska autografsällskapets tidskrift*, 2:3 (1891), s. 73.

Magnus Gabriel de la Gardies (1622–1686) brevsamling förtäljde dock inte historien.

Inköpet av brevsamlingen visar på vad som i stor utsträckning kom att intressera riksarkivet runt 1800-talet. de la Gardies brev var främst författade och erhållna i hans roll som statsförvaltare, och det var också officiella dokument och handlingar som främst engagerade arkivarier vid denna tid. Enskilda arkiv rörande mer privat natur rönt ej samma entusiasm, vilket är en delförklaring till att brev skrivna av exempelvis kvinnor rörande mer privata spörsmål i lägre utsträckning finns i arkiven, då det var statshistoria som skulle skrivas och bevaras, vilket var den bidragande faktorn till att de la Gardies brevsamling köptes in.²² Idealet var att arkivhandlingar skulle fungera som ett sanningsenligt bevis för det förflutna och att en möjlig tillförlitlig historieskrivning kunde avfattas – om hur ”det verkligen var”.²³ Dokumenten fungerade alltså som autenticitetsgivande men även som ett sätt att komma närmre de historiska händelseförloppen och statspersonernas innersta. Samlandet kan härvid nästan beskrivas som maniskt, vilket blottlägger den instabilitet och irrationalitet som kunde prägla både samlingsverksamhet och i viss mån historieskrivning.²⁴ I arkivbildningsprocessen framträdde en tydlig dualism: å ena sidan fungerade samlandet som en räddningsinsats för hotade arkivhandlingar, å andra sidan riskerade det att fragmentisera och ödelägga arkivens ursprungliga sammanhang och ordning. Samlandet har således påverkat arkivbildningsprocessen i flera fall än vad vi många gånger kanske tänker oss.

I många samlingar är det idag svårt, ibland omöjligt, att avgöra varifrån vissa handlingar ursprungligen härrör. Den ursprungliga ordningen har ofta gått förlorad, liksom tydligheten kring vilken arkivbildare materialet härstammar från. Detta aktualiserar den grundläggande kontextfrågan

²² Stefan Berger, ”The Role of National Archives in Constructing National Master Narratives in Europe”, *Archival Science* 13:1 (2013), s. 1–22; Philipp Müller, ”Archives and History: Towards a History of ‘the Use of State Archives’ in the Nineteenth Century”, *History of the Human Sciences* 26:4 (2013), s. 27–49.

²³ Philipp Müller, ”Ranke in the Lobby of the Archive: Metaphors and Conditions of Historical Research”, i Sebastian Jobs och Alf Lüdtke (red.), *Unsettling History: Archiving and Narrating in Historiography* (Frankfurt am Main 2010), s. 109–125.

²⁴ Saxer (2010), s. 315–331; Cox (2002), s. 287–288.

inom arkivteorin: ursprung och sammanhang.²⁵ En viktig skillnad mellan arkiv och samlingar rör, som framgått ovan, just struktur och syfte. Det organiskt framväxta arkivet speglar i idealfallet arkivbildarens verksamhet, medan den historiska samlingen många gånger byggde på det individuella urvalet. I själva samlandet ingick inte bara att söka upp och förvärva material utan även att organisera, katalogisera och förteckna det insamlade efter samlarens eget tycke och smak.²⁶ Men eftersom varje samling har sin egen logik och sitt eget syfte, saknas ofta den enhetlighet som förväntas i ett traditionellt arkiv. Vi ska i det följande titta närmare på en sådan privat samling, nämligen den Westinska samlingen. Jacob Westin (1810–1880) var en förmögen näringsidkare och riksdagsman för borgarståndet, och hörde till 1800-talets mest framstående svenska autograf- och handskriftssamlare. Under 1850-talet drog han sig tillbaka från affärslivet för att helt ägna sig åt sitt samlande. Vid sin död testamenterade han hela sin omfattande samling av böcker, handskrifter och autografer till Uppsala universitetsbibliotek, där den idag förvaras.

Samlande och arkiv på avvägar

I den Westinska samlingen finns ett tiotal dokument som ”på ett obekant sätt lämnat Kammararkivet”, liksom enstaka akter från Riksarkivet.²⁷ När de offentliga arkiven under 1800-talet tömdes på arkivmaterial drabbades Kammarkollegiets arkiv, som tillhör ett av Sveriges äldsta ämbetsverk, grundat 1539, särskilt hårt. Brev och andra handlingar fördes ut ur arkivet och spreds bland samlare.²⁸ Riksarkivarie Emil Hildebrand uppmärksammade på 1890-talet dessa omfattande förluster. Ännu i mitten av 1900-talet hörde kammararkivets dokument till de mest frekvent sålda objekten vid bokauktioner. Kammarkollegiets arkivförhållanden var också allmänt kända i arkivarie- och historikerkretsar för sin oordning:

²⁵ För en diskussion om detta, se exempelvis Åke Davidsson, *Katalog över westinska handskriftssamlingen i Uppsala universitetsbibliotek* (Uppsala 1989), s. 19.

²⁶ Broomé (1963), s. 190; Cox (2002), s. 291.

²⁷ Davidsson (1989), s. 20 och 24.

²⁸ Broomé (1963), s. 191–193.

trånga, kalla lokaler, lösa och spridda handlingar. Hildebrand beskrev arkivet som så dammigt att besökare lämnade det svärtade som sotare. Dokument kunde ligga direkt på golvet och bokstavligen falla sönder i händerna på forskare.²⁹ Under dessa förhållanden var det lätt för samlare att obemärkt föra ut handlingar till privata samlingar, något Hildebrand, som ju också var medlem i Svenska autografsällskapet, emellertid inte kommenterade närmare.

Den Westinska samlingen är inte bara ett tydligt exempel på hur kammararkivets handlingar idag återfinns i en rad privata samlingar utan även på att privatpersoners samlande kunde påverka både arkivens proveniens och dokumentens ursprungliga ordning. I samlingens arkivförteckning och arkivbeskrivning blir det tydligt hur denna typ av insamlade och testamenterade samlingar hanterades, och omformades, av sina skapare. Enligt katalogen över den Westinska handskriftssamlingen innehåller samlingen en betydande mängd dokument med ursprung i offentliga och statliga arkiv. Därtill ingår urklippta autografer, ofta avlägsnade från originalmanuskript. Ett centralt namn i detta sammanhang är Carl Gustaf Kröningssvärd (1786–1859), häradshövding, jurist och utgivare av urkunder. Han sålde, bytte till sig eller skänkte flera handlingar till Westin, bland annat en samling autografer som klippts ur originaldokument – ett tilltag han senare ångrade. Vilka handlingar som exakt kommit från Kröningssvärd är idag svårt att fastställa, då de införlivats i Westins samling utan tydlig notering. I vissa fall har Westin dock gjort anteckningar, som när han noterade mottagandet av ”Trettioen originalhandlingar rörande Dalarna erhållne af häradshövding Kröningsvärd 1847”.³⁰ Proveniens, datering och ibland även litteraturhänvisningar har i flera fall kunnat rekonstrueras i efterhand, trots att Westin själv i vissa fall brutit upp samlingsvolymerna från andra samlare och omorganiserat materialet efter eget katalogsystem.³¹

²⁹ Emil Hildebrand, ”Ett par ord om kammararkivet”, *Historisk tidskrift* 17 (1897), s. 159–160. Gällande Kammararkivets oordning under 1800-talet se även Nils G. Wollin, ”Amiralitetshuset på Skeppsholmen som arkivdepot”, *Historisk tidskrift* 66 (1947), s. 264–276.

³⁰ Davidsson (1989), s. 18–19.

³¹ Davidsson (1989), s. 7–8.

Westin köpte även in arkiv genom auktioner och vid utgallring av handlingar. Försäljning av utgallrade handlingar från Stockholms arkiv var jämförelsevis vanliga vid mitten av 1800-talet. Till den här typen av försäljningar kunde serier med protokoll vid val av Stockholms borgmästare under 1700-talet, liksom tjänsteansökningar till Stockholms magistrat, och olika lösa handlingar från 1566–1715 föras. I flera fall är det dock svårt att få någon klarhet i hur Westin kom över handlingar från de offentliga arkiven. Exempelvis gäller detta handlingar från Livdrabantkårens arkiv.³² Efter Westins död fick således Uppsala universitetsbibliotek 1884 ett brev från generalstabens överste om att militära handlingar i Westins samling borde överlämnas till Krigsarkivet. Särskilt gällde detta Livdrabantkårens arkiv om hela 70 buntar.

Universitetsbibliotekarien Claes Annerstedt (1839–1927), chef för Uppsala universitetsbibliotek vid denna tid, ansåg att arkivet också borde återbördas till krigsarkivet på grund av att arkivet uppenbarligen tillhört staten. Samtidigt komplicerades frågan av hur Livdrabantkårens arkiv borde tolkas, och vem arkivet tillhörde, då det från början redan då kåren lades ner hade tillhört den Westinska samlingen. Annerstedt menade likväl på grundval av proveniensprincipen att arkivet borde tillfalla Krigsarkivet, samt att arkivet med största sannolikhet inte skulle rådfrågas eller komma till användning vid universitetsbiblioteket. Universitetskanslerns svar blev dock avslag, vilket föranledde generalstaben att vända sig till Kungl. Maj:t som högsta instans i ärendet. Även den här gången blev svaret likväl ett avslag. Beslutet blev dessutom vägledande gällande en rad andra statliga arkivhandlingar som Westin lagt beslag på vid okända tillfällen. Fortfarande 1950 lyfte dock krigsarkivarie Birger Steckzén frågan om inte arkivet borde återbördas och återförenas med ”moderarkivet”.³³ Idag förvaras kårens arkiv också vid avdelningen krigsarkivets, under det svenska riksarkivet.

Ett annat perspektiv på Westins samlande lyftes fram av förste arkivarien och historikern Sten Landahl, yrkesverksam under mitten av

³² Davidsson (1989), s. 22–23.

³³ Davidsson (1989), s. 35–38; Birger Steckzén, ”Om gränsdragning mellan arkiv, bibliotek och museer”, i Olof Jägerskiöld och Åke Kromnow (red.), *Donum Boëthianum. Arkivvetenskapliga bidrag tillägnade Bertil Boëthius 31/1 1950* (Stockholm 1950), s. 414.

1900-talet. Han menade att Westin bidrog stort genom sitt samlande till att arkivmaterial som annars skulle ha förstörts räddades för eftervärlden och historieforskningen. Westin hade exempelvis i sin samling handlingar som utgallrats ur Svea hovrätts arkiv, en gallring som påbörjades 1860. Samtidigt hade handlingar rörande Stockholms stad och Mälardalens län samt autografer och kyrkböcker också valts ut och i vissa fall överförs till Westin.³⁴ Som redan diskuterats följer dock samlingarna uppbyggnad dess ägares enskilda principer och har ordnats efter det system som innehavaren fann gott och riktigt. Westins samling består exempelvis av stora serier rörande personhistoria, genealogi och autografer, vilket idag gör det svårt för användare att hitta i samlingen, då serierna dessutom är mycket omfattande i storlek. Även om Westin själv, med hjälp av anställda, gjorde en förteckning över sin samling är det ytterst svårt att utifrån denna lokalisera enskilda och disparata handlingar i arkivet. De utgallrade handlingarna från Svea hovrätts arkiv återfinns för att nämna några under serierna Handlingar rörande Sveriges adel, Biographica och Autografer enligt pertinensprincipen.³⁵

Samlingen som sådan säger alltså betydligt mer om dess upphovsman än exempelvis hovrättens eller svensk juridisk verksamhet. Frågan är dessutom om detta så kallade räddande av handlingar, som faktiskt beslutats att utgallras från hovrätten, i någon egentlig mening har bidragit till att fördjupa den historiska kunskapen, eller om de snarare blivit fragment av ett privat samlarintresse, där sammanhang och funktion gått förlorade. Det senare mer kritiska perspektivet mot samlande, och föreställningen om att mycket arkivalier skulle hade förlorats om det inte hade varit för enskilda samlares insatser, förs emellertid fram av Rickard J. Cox. Idén om samlaren som någon som räddar handlingar från historiens glömska och förstörelse är och var även något samlare själva gärna kom att lyfta fram.³⁶

³⁴ Sten Landahl, "Skoglar Bergström och gallringen i Svea hovrätts arkiv", i Olof Jägerskiöld och Åke Kromnow (red.), *Donum Boëthianum: Arkivvetenskapliga bidrag tillägnade Bertil Boëthius 31/1 1950* (Stockholm 1950), s. 199–224.

³⁵ Davidsson (1989), s. 23.

³⁶ Cox (2002), s. 291–292. Se även Broomé (1963); Evabritta Personne, "Inventering och insamling av enskilda arkiv: En tillbakablick", *Historisk tidskrift* 88 (1968), s. 58–71.

Vad gör ett arkiv till ett arkiv?

Redan på 1960-talet belyste arkivarien Evabritta Personne (senare Wallberg) den dubbelhet som präglar insamlandet av enskilda arkiv. Å ena sidan kan insamlingen, i form av inköp, donationer eller systematiskt samlande av skriftliga artefakter, ha varit avgörande för att vissa arkivalier överhuvudtaget skulle bevaras. Å andra sidan kunde samma praktik leda till sönderdelning och omformning av arkivens interna logik, vilket i vissa fall innebar en faktisk ödeläggelse, även av offentliga arkiv. Samlandet har visserligen i flera fall bidragit till att enskilda handlingar bevarats och sedermera donerats till bibliotek eller arkivinstitutioner, men drivkraften bakom samlandet var ofta estetisk, biografisk eller nationalromantisk snarare än dokumentationsmässig. De mest eftertraktade objekten var i regel officiella dokument, kungliga skrivelser, militära rapporter eller andra handlingar med tydlig symbolisk laddning – inte nödvändigtvis sådana som bäst dokumenterade samhällsutveckling eller vardagsliv.³⁷ Samtidigt, ska sägas, så var denna problematik något som även samlare var medvetna om och också själva lyfte fram redan på 1960-talet.³⁸

Som visats här har samlandet historiskt spelat en betydligt större roll i arkivens formande än vad proveniensprincipens teoretiska ram och arkivteorins beskrivningar av det evidentiella paradigmet ofta medgivit.³⁹ Proveniensprincipen har länge framställts som en vägledande norm för arkivpraxis. I idealfallet ska den garantera att dokumentens ursprungliga funktion, ordning och betydelse bibehålls. Men i praktiken har detta ideal ofta utmanats eller rentav satts ur spel av samlarlogiker och privata initiativ. Denna spänning mellan idealet om proveniens och samlandets praktiska inverkan på arkivens innehåll och struktur påminner oss om att arkiv inte är neutrala förvaringsplatser, utan resultatet av (ur)val, normer och värderingar. Att kritiskt granska dessa lager av påverkan är därför centralt för både arkivvetenskaplig forskning och vid tillämpandet av källkritik.

³⁷ Personne (1968), s. 58–71.

³⁸ Mary A. Benjamin, *Autographs: A Key to Collecting* (New York 1963).

³⁹ Cook (2013), s. 95–120.

Även om 1800-talets samlarpraxis kan tyckas avlägsen och mindre betydelsefull för arkivpraktiken idag, har den emellertid haft långsiktiga konsekvenser för hur våra arkivbestånd är sammansatta och strukturerade. Dessa historiska lager av insamlade, omplacerade och ibland stulna handlingar påverkar hur forskare i arkiven och arkivanvändare idag förstår och tolkar det förflutna. Detta understryker vikten av att i arkivförteckningar och arkivbeskrivningar tydligt redovisa samlingars proveniens, tillkomsthistoria och tidigare ägarled, särskilt när det gäller hybridformer såsom samlingar.

De två här diskuterade empiriska exemplen, Svenska autografsällskapet och den Westinska samlingen, illustrerar komplexiteten i att avgöra var en viss handling har sin enligt proveniensprincipen givna hemvist, det krigsarkivarie Birger Steckzén kallade moderarkivet, och vad som egentligen konstituerar en arkivbildare. Westins samling uppvisar en tydlig brytning mot proveniensprincipen, då handlingar plockats ur sina ursprungliga sammanhang och istället sorterats in i tematiska serier såsom *Biographica* eller *Autografer*. Arkivforskare som försöker rekontextualisera dessa dokument ställs därför inför betydande svårigheter. Samlingar som dessa kräver omfattande kontextualisering för att alls kunna förstås, och detta arbete försvåras ofta av bristande dokumentation kring hur handlingarna en gång samlades in.

Att samlare ibland beskrivs som att de räddade handlingar från förstörelse har lyfts fram både av samtida och senare historiker och arkivvetare, men denna bevarandefunktion har ofta gått hand i hand med en förlust av arkivets inre struktur och sammanhang. I flera fall har också handlingar som medvetet gallrats av den ursprungliga arkivbildaren, exempelvis av Svea hovrätt, bevarats av personer som Westin och införlivats i privata samlingar. Här aktualiseras en viktig fråga: vem har bestämmanderätt över informationsvärderingen när det gäller vad som är bevarandevärt – arkivbildaren, samlaren eller eftervärlden?

Slutord

Detta kapitel har använt samlande som ett analytiskt begrepp för att belysa grundläggande arkivprinciper i bred bemärkelse, snarare än som ett avgränsat fenomen vid sidan av arkivbildningsprocesser som i enlighet med proveniensprincipen brukar framställas som organiska. Genom att följa samlingspraktiker över tid, från privata autografsamlingar till institutionella förvärv och omformningar, har det blivit möjligt att synliggöra skillnader och likheter mellan olika former av arkivverksamhet, med skilda syften och ideal. Samlandet fungerar här som en språngbräda för att analysera spänningen mellan arkivteoretiska normer och arkivpraktiska realiteter, särskilt i relation till proveniens, ordning och arkivbildarens roll. De empiriska exemplen visar att samlande varken kan förstås som ett entydigt avsteg från arkivens organiska ideal eller som ett självklart komplement till dem. Snarare har samlandet varit en integrerad, men ofta teoretiskt underbelyst, del av arkivens tillkomsthistoria, där räddande, urval, fragmentisering och omordning samexisterat, även under det evidentiella paradigmet arkivideal. I denna mening blottlägger samlande både arkivens beroende av historiskt situerade praktiker och de maktpositioner som följer med rätten att välja, klassificera och tillskriva arkivalier värde.

Från ett samtidsperspektiv blir ovanstående fråga också relevant i relation till den ökande betoningen på aktiv insamling av arkiv. I vår tid betonas ofta vikten av att de offentliga arkiven ska spegla hela samhället och inkludera röster från alla samhällsmedborgare.⁴⁰ Den samtida arkivarien förväntas därmed vara en aktiv insamlare, som identifierar och dokumenterar grupper vars historia riskerar att gå förlorad. Men dessa ambitioner står inte utan problem, vilket exempelvis Cox har lyft fram i sin kritik mot arkivvärldens, liksom historikerns, ibland okritiska besatthet av att samla in och bevara arkivmaterial, ett samlande som enligt

⁴⁰ Se exempelvis Verne Harris "The Archival Sliver: Power, Memory, and Archives." *Archival Science* 2 (2002), s. 63–79; Randall C. Jimerson, *Archives Power: Memory, Accountability, and Social Justice, Society of American Archivists* (Chicago 2009); Terry Cook, "Evidence, Memory, Identity, and Community: Four Shifting Archival Paradigms", *Archival Science* 13 (2013), s. 95–120.

honom riskerar att ske utan klar riktning eller reflektion över vad som faktiskt bör bevaras och varför. Samlandet i sig kan, menar han, sakna tydlig inriktning och syfte, och därmed riskera att bli ett självändamål.⁴¹ En annan central utmaning är att många av de aktörer vars dokumentation efterfrågas, till exempel ideella föreningar, sociala rörelser eller forskningsprojekt, ofta saknar långsiktig finansiering och institutionellt stöd. Ett alltmer påtagligt problem inom arkivsektorn är dessutom oklarheten kring ansvarsfördelningen för bevarandet av insamlat eller digitalt arkivmaterial. Detta gäller i synnerhet material som inte omfattas av någon formell leveransplikt, och som offentliga arkivinstitutioner saknar kapacitet eller medel att ta emot. Det uppstår därmed ett glapp mellan ambitionen att dokumentera en mångfald av röster och de faktiska möjligheterna att säkerställa deras långsiktiga bevarande.

Att samlande i samtida arkivdebatt ofta framställs som ett normativt ideal, i synnerhet i relation till representation, inkludering och aktiv insamling, står i bjärt kontrast mot den ambivalens som framträder i de historiska exemplen. Kapitlet visar därmed på ett tydligt brott mellan äldre arkivteoretiska ideal om objektivitet, neutralitet och återhållsamhet och senare, mer poststrukturalistiskt influerade perspektiv som betonar arkivens makt, ansvar och aktiva roll i historieskapandet. Genom att analysera samlande som praktik snarare än program blir det möjligt att problematisera både dåtidens och samtidens föreställningar om vad arkiv är, vad de bör vara – och till vilket pris vissa arkivideal realiserar. I detta ljus framträder samlandet inte endast som ett medel för bevarande, utan också som ett potentiellt självändamål, där arkivens gränser, ansvar och legitimitet riskerar att bli otydliga. Den historiska analysen bidrar därmed till att fördjupa förståelsen av de maktasymmetrier som präglar både äldre och samtida insamlingspraktiker, och understryker behovet av reflexivitet kring arkivariens roll, oavsett om denna verkar inom ramen för ett institutionellt arkiv eller i mer aktivt konstruerande och kurerande sammanhang.

Ett annat problem med insamlandet, och potentiell maktasymmetri, uppstår när staten, eller andra offentliga institutioner, samlar in berätt-

⁴¹ Cox (2002), s. 291–292.

telser, handlingar och livsberättelser från exempelvis minoritetsgrupper med syftet att inkludera dem i historieskrivningen. Insamlingen speglar möjligtvis i högre grad insamlarens föreställningar om den underordnade gruppen, vilka som ingår i den och hur den bör representeras, än gruppens egna erfarenheter och perspektiv. Risken finns även att den mer aktivt insamlade arkivarierollen kommer spegla individuella preferenser snarare än en medveten och välutarbetad bevarandeplan.

Historiskt har samlandet varit en form av kunskapsproduktion som också inneburit maktutövning, inte minst genom klassificering, urval och exkludering. Denna problematik är fortsatt aktuell. Rätten att bli glömd, att inte bli insamlad, dokumenterad eller bevarad, måste också erkännas som en del av arkivverksamheten. Det kanske mest långsiktigt hållbara alternativet är att stärka civilsamhällets möjligheter att själva arkivera sina erfarenheter, berättelser och material. Detta löser inte alla problem med maktobalansen kring vad och vilka röster som bevaras i arkiven men det är ett steg mot en fortsatt arkivdebatt, där (in)samlande inte tas för givet som något gott i sig.

Abstract

Museiarkiv framställs ofta som neutrala dokumentationer av museers verksamhet. Detta kapitel visar i stället att de aktivt bidrar till att forma hur institutionell historia förstås och framställs.

Med utgångspunkt i svenska centralmuseer analyseras hur museiarkiv uppstår i ett spänningsfält mellan arkivvetenskapens proveniensprincip och museernas samlingslogik. I praktiken innebär detta att arkiv ofta organiseras kring samlingars kontinuitet snarare än kring verksamhetens organisatoriska förändringar. En sådan ordning tenderar att skapa en bild av stabilitet och sammanhang som inte fullt ut speglar historiska brytpunkter och förändringar.

Kapitlet visar vidare hur denna ordning inte är given, utan formas genom arkivariens praktiska arbete med att klassificera, strukturera och beskriva materialet. I detta arbete etableras vissa samband som självklara, medan andra träder i bakgrunden. Samtidigt innebär digitaliseringen i hög grad att redan etablerade strukturer förstärks och cementeras när de förs över till databaser och förses med metadata.

Museiarkivet framträder därmed som en kunskapsproducerande struktur som inte bara bevarar det förflutna, utan också sätter ramar för hur det förflutna kan förstås.

Museiarkivet – när arkiv blir samlingar

KRISTOFER CAVALLIN-AIJMER

Inledning

Arkiv framställs ofta som ordnade och neutrala speglingar av den verksamhet som har skapat dem. Inom arkivvetenskapen har proveniensprincipen länge fungerat som en grund för denna förståelse, där arkivet betraktas som en organisk helhet av handlingar som vuxit fram genom praktisk verksamhet.¹ Samtidigt har arkivvetenskaplig forskning under de senaste decennierna visat att arkiv inte enbart är passiva förvaringsplatser, utan aktiva kunskapsproducerande praktiker där urval, klassificering och beskrivning avgör vilka former av historisk erfarenhet som överhuvudtaget kan artikuleras genom arkivet.² Denna problematisering blir särskilt relevant i relation till museernas arkiv. Museer är samlingsinstitutioner vars verksamhet historiskt har organiserats kring föremål, klassifikation och representation. Samlande har i museologisk forskning analyserats som en social och identitetsskapande praktik, samtidigt som studier av det svenska museiväsendets utveckling visat hur samlande institutionaliserats genom administrativa system, klassifikationsstrukturer och professionella rutiner.³ Museiarkiv uppstår därmed i nära relation till samlingslogik, vetenskapliga traditioner och kulturpolitiska uppdrag.⁴

Tidigare forskning har visat hur samlingar formar institutioners identitet och självbild. Om samlingen förstås som en förlängning av insti-

¹ Hillary Jenkinson, *A Manual of Archive Administration*, 2nd ed. (1937); Theodore R. Schellenberg, *Modern Archives: Principles and Techniques* (Chicago 1956).

² Terry Cook & Joan M. Schwartz, "Archives, Records, and Power: The Making of Modern Memory", *Archival Science* 2 (2002), s. 1–19; Eric Ketelaar, "Tacit Narratives: The Meaning of Archives", *Archival Science* 1 (2001), s. 131–141.

³ Susan M. Pearce, *On Collecting* (London 1998); Fredrik Svanberg, *Museer och samlande*, Handlingar från Statens historiska museum 12 (Stockholm 2009).

⁴ Svanberg (2009); SOU 2015:89, *Ny museipolitik* (Stockholm 2015).

tutionens jag aktualiseras frågan om vilken roll arkivet spelar i denna identitetsproduktion. Museiarkivet framträder då inte enbart som en administrativ struktur, utan som en praktik genom vilken institutionens självbild stabiliseras och ges historisk auktoritet och kontinuitet. Museiarkivens särställning – som arkiv inom samlingsinstitutioner – har dock mer sällan analyserats systematiskt i relation till arkivteoretiska begrepp. Genom att undersöka hur samlingslogik påverkar arkivbildning, arkivariens praktik och digital infrastruktur visar kapitlet hur arkivteoretiska normer omförhandlas i en miljö där samlingens kontinuitet utgör verksamhetens kärna. Arkivbildningen framstår ofta som sammanhängande och obruten, men är i praktiken resultatet av organisatoriska förändringar, retrospektiva omordningar och institutionella prioriteringar.

Detta kapitel undersöker därför hur museernas arkivbildning och inre ordning formas i skärningspunkten mellan proveniens och samling. Utgångspunkten är att museiarkiv inte enbart dokumenterar museets verksamhet, utan även deltar i konstruktionen av dess historiska narrativ, i likhet med hur Susan M. Pearce beskriver samlingens roll i formandet av institutionell identitet.⁵ Enligt Pearce är samlande ett uttryck för ett *extended self*, det vill säga att samlingar fungerar som en förlängning av subjektets, i detta fall museernas, identitet.⁶

Kapitlets centrala frågeställning kan formuleras på följande sätt: Hur skiljer sig museiarkiv från arkiv i traditionell arkivvetenskaplig mening, och vilka epistemologiska konsekvenser får dessa skillnader för hur museets och det omgivande samhällets historia kan framställas, förstås – och i vissa fall förbli osynlig?

Frågan rör därmed inte enbart arkivens organisatoriska form, utan också vilka villkor som sätts för hur historisk och samhällelig komplexitet kan synliggöras genom arkivet och vilka dimensioner som riskerar att träda i bakgrunden när vissa ordningsprinciper ges företräde.

För att besvara frågeställningen analyseras tre sammanhängande teman. För det första diskuteras arkivbildning och arkivredovisning i re-

⁵ Cook & Schwartz (2002); Pearce (1998).

⁶ Pearce (1998); Svanberg (2009).

lation till proveniens- och pertinensprincipen. För det andra behandlas arkivariens roll inom museiinstitutionen och hur professionell praxis stabiliserar vissa former av kontinuitet. För det tredje analyseras digitaliseringens konsekvenser och hur digitala system kan reproducera eller förstärka etablerade samlingslogiker. Dessa tre teman valdes eftersom de tillsammans visar museiarkivet på tre nivåer: som ordningsprincip (proveniens/pertinens), som professionell praktik (arkivariens arbete) och som teknisk infrastruktur (digitala system). De är också arkivvetenskapligt intressanta eftersom de belyser hur centrala arkivteoretiska normer och begrepp omförhandlas i en samlingsinstitution som ett museum. Tillsammans bidrar de till att synliggöra hur samlingslogik påverkar både arkivets struktur och vad som kan bli synligt genom arkivet.

Kapitlet tar empiriskt avstamp i fem av Sveriges centralmuseer: Etnografiska museet, Nationalmuseum, Naturhistoriska riksmuseet, Göteborgs etnografiska museum och Östasiatiska museet.⁷ Syftet är inte att skriva institutionshistoria, utan att genom dessa exempel synliggöra hur museiarkivens struktur och klassifikation producerar kontinuitet, stabilitet och skenbar neutralitet. Exempelen är strategiskt valda som illustrativa fall för att främst synliggöra epistemologiska mekanismer i museiarkivets ordning, snarare än för att ge en representativ empirisk kartläggning.

För att förstå varför museiarkiv ofta speglar en samlingslogik måste man börja i museiinstitutionens framväxt och i den dokumentation som samlandet kontinuerligt alstrar. Nästa avsnitt tecknar därför den historiska bakgrund på vilken museiarkivens ordning vilar.

Bakgrund: museet tar form

De svenska centralmuseerna etablerades under 1800- och tidigt 1900-tal i nära samband med framväxten av vetenskapliga discipliner och nationell kulturpolitik. Samlingarna byggdes upp genom expeditioner,

⁷ Sveriges centralmuseer är museiorganisationer med nationellt uppdrag (riksintresse), som drivs antingen som statliga museimyndigheter eller som stiftelser med statligt stöd.

donationer och systematiska insamlingsprojekt, och dokumentationen utvecklades parallellt med dessa praktiker. Institutionerna fungerade både som vetenskapliga centra och som offentliga representanter för nationens kulturarv.⁸

Samlingsförvaltningen var från början en central del av museernas verksamhet. Föremål skulle registreras, beskrivas, klassificeras och bevaras. I denna process uppstod kontinuerligt dokumentation: katalogkort, accessionsregister, bildarkiv, konserveringsrapporter och forskningsanteckningar. Denna dokumentation var inte ett sekundärt resultat av verksamheten utan en förutsättning för att samlingen skulle kunna fungera som vetenskaplig och institutionell resurs.⁹

Flera museiarkiv etablerades under en period då arkivväsendet ännu inte fullt ut präglades av proveniensprincipens konsekventa genomslag. Som Gränström har visat kännetecknades 1800-talets arkivpraxis i betydande utsträckning av ämnes- och materialordning, delvis influerad av bibliotekens klassifikationssystem.¹⁰ Denna historiska kontext bidrar till att förklara varför museiarkivens inre struktur i vissa fall bär spår av både proveniens- och pertinenslogik.

Den administrativa strukturen förändrades successivt genom huvudmannaskiften, omorganisationer och förändrade uppdrag. Samlingarnas kontinuitet kom dock ofta att uppfattas som institutionens kärna. Medan organisatoriska ramar kunde förändras över tid, framställdes samlingen som en stabil och sammanhängande helhet.¹¹

Det är mot denna bakgrund som museiarkivens arkivbildning behöver analyseras: som produkter av både administrativ verksamhet och samlingsorienterad praktik. Samlingsförvaltningen är en kontinuerlig och ackumulerande process som alstrar dokumentation över tid, men den är inte uppbyggd kring avgränsade ärendeprocesser på samma sätt som många andra myndighetsverksamheter.¹² Bild- och dokumentarkiv och föremåls-

⁸ SOU 2015:89, s. 35–80.

⁹ SOU 2015:89, s. 35–80.

¹⁰ Claes Gränström, "Arkivteori", i Anna Christina Ulfspärre (red.), *Arkivvetenskap* (Lund 1995), s. 3, 13–15; Nils Nilsson, *Arkivkunskap* (Lund 1973), s. 14–15.

¹¹ SOU 2015:89, s. 40–44; Svanberg (2009).

¹² Svanberg (2009).

register bör därför inte betraktas som någonting 'vid sidan av' arkivet, utan som arkivaliska resultat av museets löpande verksamhet att samla, ordna och beskriva. Museiarkivet uppstår därmed i skärningspunkten mellan organisatorisk verksamhet och föremålsorienterad dokumentation.

Med museiarkiv avses här det arkiv som uppstår inom en museiinstitution i enlighet med tryckfrihetsförordningen och arkivlagen, det vill säga den samlade mängd handlingar som upprättas eller inkommer i verksamheten, oavsett medium.¹³ Bildarkiv, ljudinspelningar, film, databaser och föremålskataloger är således juridiskt sett delar av myndighetens arkiv på samma sätt som administrativa handlingar. Skillnaden i museisammanhang ligger därför inte i vad som utgör arkiv i rättslig mening, utan i hur museiarkivets handlingar struktureras, prioriteras och ges mening. Det som särskiljer museiarkivet från många andra myndighetsarkiv är att en betydande del av dokumentationen är knuten till föremål och samlingsserier snarare än till avgränsade ärendeprocesser.¹⁴ Museiarkivet framträder därmed som en hybridstruktur: formellt underkastad proveniensprincipens krav på verksamhetssammanhang, men samtidigt präglad av samlingslogikens objektorienterade klassifikation.

Museiarkivets yttre ordning

Begreppet proveniens används inom flera närliggande fält, men med olika teoretisk funktion. Inom arkivvetenskapen är proveniensprincipen en normativ och strukturerande grundsats. Den syftar till att bevara sambandet mellan handlingarna och den verksamhet som har skapat dem och förutsätter att arkivmaterial ska ordnas i relation till sin arkivbildare och inte efter ämne eller innehåll. Proveniens fungerar här som en metodologisk garanti för kontextuell integritet och bevisvärde. Den är inte endast en uppgift om ursprung, utan en princip för hur arkivet ska organiseras och förstås.¹⁵

¹³ Tryckfrihetsförordningen (1949:105), 2 kap.; Arkivlag (1990:782).

¹⁴ Nilsson (1973), se särskilt delen "Arkiven och informationssamhället".

¹⁵ Gränström (1995); Nilsson (1973).

I museologiskt sammanhang har begreppet däremot en mer rörlig och funktionell betydelse. Här avser proveniens främst ett föremåls ursprung, ägarhistoria och tidigare sammanhang. Hos Susan M. Pearce är proveniens inte en ordningsprincip utan en del av den meningsproduktion som gör föremålet tolkningsbart.¹⁶ När ett objekt införlivas i en samling omformas dess kontext och integreras i en ny institutionell berättelse. Proveniens blir därmed inte ett medel för att bevara ett ursprungligt sammanhang, utan ett element i en narrativ konstruktion som stabiliserar föremålets plats i samlingen.

Skillnaden är därmed epistemologisk. Inom arkivvetenskapen är proveniens knuten till verksamhetens struktur och arkivets bevisvärde. Inom museologi är proveniens knuten till objektets biografi och dess funktion i en institutionell berättelse. Där arkivteorin betonar kontextens bevarande, öppnar den museologiska användningen för en omformning av kontexten i takt med samlingens behov och tolkningar.

Denna skillnad blir tydligare i relation till den historiska övergången från pertinens- till proveniensprincipen. Under 1800-talets slut ersatte proveniensprincipen inom arkivväsendet den tidigare pertinensprincipen, där handlingar ordnades efter ämne snarare än efter ursprung. Ämnesordning visade sig vara både praktiskt ohållbar och källkritiskt problematisk, eftersom den bröt sambandet mellan handling och verksamhet och därmed försvagade arkivets bevisvärde.¹⁷

Med proveniensprincipens genomslag kom arkivet att förstås som en organisk helhet, där relationen mellan handling och arkivbildare utgjorde grunden för historisk kunskap. Samlingar däremot organiseras enligt pertinensens logik: genom medveten klassifikation och urval utifrån definierade kriterier. Arkivets struktur är knuten till ursprung; samlingens struktur till intention.¹⁸

Museiarkiven uppstår i skärningspunkten mellan dessa två logiker. Museer är samlingsinstitutioner men samtidigt myndigheter.¹⁹ Deras arkiv

¹⁶ Pearce (1998), s. 20–27.

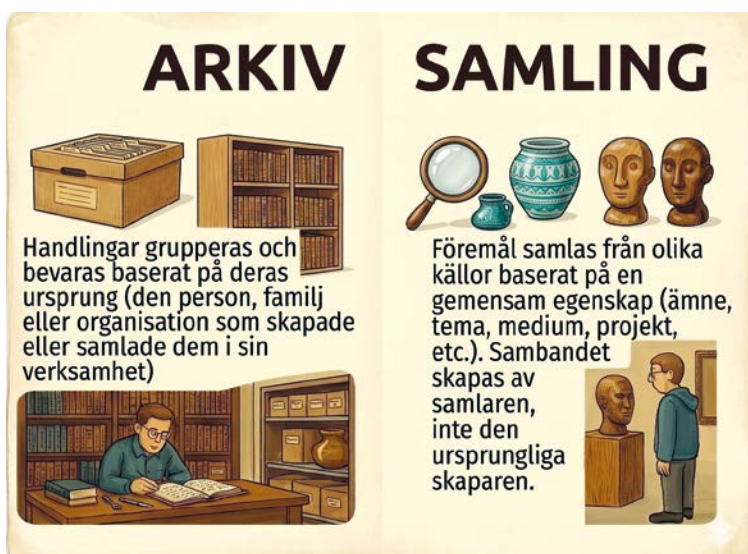
¹⁷ Gränström (1995); Nilsson (1973).

¹⁸ Nilsson (1973), särskilt resonemangen i kapitel 1, "Arkiven – ny karaktär och uppgifter", s. 9–37.

¹⁹ SOU 2015:89, s. 35–40.

formas därför i ett spänningsfält mellan proveniensprincipens krav på bevarat verksamhetssammanhang och samlingslogikens ämnes- och objektorienterade struktur. Historiskt etablerades flera museiarkiv under en period då arkivväsendet ännu inte fullt ut präglades av proveniensprincipen, vilket bidrog till arkivstrukturer som formellt hänvisar till proveniens men i praktiken bär tydliga spår av samlingsorienterad klassifikation.²⁰

Denna skillnad får också konsekvenser för hur arkivbildningen avgränsas och hålls samman över tid – det vill säga för museiarkivets kontinuitet.

Figur 1. AI-genererad illustration över skillnader mellan arkiv och samling.

Museiarkivets kontinuitet

En central iakttagelse i flera av museiarkiven är förekomsten av obruten arkivbildning över organisatoriska förändringar. Enligt arkivlagen ansvarar varje myndighet för sitt arkiv, det vill säga de allmänna handlingar som uppkommer i verksamheten. I arkivteoretisk tradition har detta

²⁰ Gränström (1995); Nilsson (1973); SOU 2015:89, s. 44–55.

tolkats som att arkivbildningen är knuten till den organisatoriska enhet där handlingarna uppstår. Vid förändringar av huvudman eller juridisk status uppstår därför en arkivteoretisk fråga om huruvida en ny arkivbildning bör inledas för att tydliggöra verksamhetens organisatoriska sammanhang.²¹

En genomgång av Etnografiska museets arkiv visar att arkivbildningen inledningsvis följde arkivbildarprincipen. Etnografiska museet var organiserat under Kungliga Vetenskapsakademien 1736–1966, men blev därefter en självständig institution. Arkivet under Vetenskapsakademien avslutades 1966 och en ny arkivbildning påbörjades (arkivbildningarna dateras 1870–1966 respektive 1966–1972). Därefter upphörde förtecknandet, och vid en omförteckning 2005 slogs arkiven samman med hänvisning till ett ”historiskt flöde”. Sammantaget innebar detta att en sammanhållen kontinuitet ges företräde framför arkivbildarprincipens organisatoriska avgränsning.²² Den nuvarande dateringen (1739–2012) framstår dock också som problematisk, eftersom de äldsta handlingarna sannolikt är från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal. Här tycks samlingens kronologi ha påverkat arkivets datering, vilket bidrar till en metodologiskt svårtolkad arkivstruktur.

Etnografiska museet illustrerar ett återkommande mönster i flera museers arkivbildningar. Arkivbildningen hos exempelvis Naturhistoriska riksmuseet, Göteborgs etnografiska museum, Östasiatiska museet och Nationalmuseum löper genom olika organisationsförändringar och skiften i huvudmannaskap. I arkivbeskrivningarna framhålls detta ofta som aktiva val, motiverade av att prioritera verksamhetens kontinuitet framför den formella organisationens förändringar.

Nationalmuseums myndighetsarkiv består av tre arkivförteckningar upprättade vid olika tidpunkter. Förteckningen för det centrala kansliet avslutades vid omorganisationen 1976, då en ny förteckning påbörjades för Statens konstmuseer. Förteckningen för avdelningsarkivet har däremot löpt obrutet sedan 1866, trots omorganisationerna 1976, 1999 och

²¹ Arkivlag (1990:782), 3 §; Nilsson (1973), s. 19–31.

²² Riksarkivet, Nationell Arkivdatabas (NAD), *Etnografiska museet (1739–2012)*. SE/0017/SMVK_2–1.

2017. Föregångaren Konglig Museum infördes som en Ö-serie i myndighetsarkivet 2014.²³

Naturhistoriska riksmuseet har en arkivbildning 1819–2012 som inte bryts när myndigheten blir självständig från Kungliga Vetenskapsakademien 1965.²⁴ Göteborgs etnografiska museum har en obruten arkivbildning 1891–2000 trots omfattande organisationsförändringar och byten av huvudman.²⁵ Östasiatiska museet har en arkivbildning 1926–1998 trots att huvudmannaskapet byts från Nationalmuseum till Statens konstmuseer 1976.²⁶ Arkivbeskrivningarnas kontinuitet motiveras ofta med hänvisning till verksamhetens eller samlingens fortlevnad snarare än till den formella organisationens avgränsning. Arkivbildningen följer därmed samlingen snarare än myndigheten. Detta är inte en administrativ detalj utan en fundamental fråga för arkivets funktioner. Om arkivets struktur ska återspegla den verksamhet som genererat handlingarna innebär en obruten arkivbildning att organisatoriska brytpunkter riskerar att osynliggöras. Förändringar i styrning, uppdrag och ansvar blir svårare att urskilja i arkivets ordning.

Terry Cook har påpekat att arkiv inte enbart bevarar spår av verksamhet utan också aktivt bidrar till att forma institutionell identitet och historisk förståelse.²⁷ När arkivordningen stabiliserar kontinuitet över organisatoriska brytpunkter produceras en bild av institutionen som mer sammanhållen och konsekvent än vad dess faktiska administrativa historia ger stöd för. Proveniensprincipen omtolkas därmed från att vara en norm för organisatorisk avgränsning till att fungera som ett verktyg för att upprätthålla institutionell kontinuitet.

Sammantaget kan detta beskrivas som en föremålscentrerad arkivbildning, där samlingens kontinuitet fungerar som organiserande princip och

²³ Nationalmuseum. *Arkivbeskrivning*. NM2024/161.

²⁴ Naturhistoriska Riksmuseet. *Arkivbeskrivning*. Dnr 547–2024.

²⁵ Riksarkivet, Nationell Arkivdatabas (NAD), *Etnografiska museet i Göteborg (Världskulturmuseet) (1898–2000)*. SE/0017/SMVK_11–1.

²⁶ Riksarkivet, Nationell Arkivdatabas (NAD), *Östasiatiska museet (Statens konstmuseer) (1926–1988)*. SE/O017/SMVK_5–1; Riksarkivet, Nationell Arkivdatabas (NAD), *Östasiatiska samlingarna (Östasiatiska museet) (1924–1962)*. SE/0017/SMVK_12–1.

²⁷ Cook & Schwartz (2002); Terry Cook, "Evidence, Memory, Identity, and Community: Four Shifting Archival Paradigms", *Archival Science*, 13(2) (2013), 95–120.

där arkivets struktur i praktiken orienteras kring objekt och samlingsserier snarare än kring avgränsade verksamhetsprocesser. Arkivbildningen följer därmed i högre grad samlingens logik än den formella arkivbildarens organisatoriska avgränsning.

Kontinuitet handlar inte bara om att arkivbildningen fortsätter över tid, utan också om hur den kontinuiteten blir synlig i förteckning och serieindelning. Därför blir nästa steg att granska museiarkivens inre ordning.

Museiarkivets inre ordning

Om obruten arkivbildning synliggör skillnaden mellan organisatorisk avgränsning och samlingskontinuitet på en övergripande nivå, aktualiseras en närliggande fråga: hur är materialet ordnat inom arkiven?

Museerna utvecklade parallellt med sitt samlande omfattande katalogsystem, register och dokumentationsserier som skapades för att organisera och tillgängliggöra samlingarna.²⁸ Dessa system – originalkataloger, accessionsloggare och andra register – återfinns ofta i D-serier och speglar samlingsförvaltningens löpande administrativa struktur.

När museiarkiven senare förtecknades enligt det allmänna arkivschema infördes en normativ klassifikation där handlingar ordnades efter administrativa funktioner. Samtidigt återfinns i F-serierna material som ordnats efter ämne, person eller materialtyp. Teckningar, kartor och ritningar kan samlas under gemensamma materiella kategorier, liksom pressklipp, trycksaker och handlingar rörande enskilda medarbetare grupperas under särskilda rubriker. I dessa fall sammanförs material från olika funktioner och tidsperioder på grundval av ämne, person eller form snarare än efter den verksamhetsprocess genom vilken handlingarna skapats. Resultatet blir en skiktad ordning: å ena sidan en formell tillämpning av proveniensprincipen, å andra sidan en intern struktur som delvis följer en pertinenslogik.

²⁸ Svanberg (2009).

I detta perspektiv framträder museiarkivet inte som en entydig tillämpning av arkivteoretiska normer, utan som en sammansatt struktur där olika ordningsprinciper samexisterar. Den inre ordningen visar hur museiarkivet hålls samman genom serier, kategorier och beskrivningsnivåer. Nästa fråga är hur denna struktur etableras och vidmakthålls i praktiken – och vilken roll arkivarien spelar i dessa processer.

Museiarkivarien

Den föremålscentrerade arkivbildning som tidigare identifierats aktualiserar frågan om arkivariens roll i museiinstitutionen. Arkivens struktur uppstår inte spontant, utan genom professionella val i samband med förteckning, serieindelning och klassificering. I museiarkiven innebär detta att samlingens kontinuitet ofta ges företräde framför den formella arkivbildarens organisatoriska avgränsning. Arkivarien blir därmed en central aktör i stabiliseringen av den kontinuitet som arkivets ordning förmedlar.²⁹

Flera museiarkiv har förtecknats långt efter det att handlingarna tillkommit. Förteckningen är således retrospektiv och innebär en samtida strukturering av ett historiskt material.³⁰ Denna strukturering är inte neutral. Genom att sammanföra arkiv över organisatoriska brytpunkter, prioritera samlingsrelaterade serier och låta katalog- och accessionssystem fungera som arkivets mest stabila delar reproduceras den föremålscentrerade logik som präglar museets verksamhet.

Terry Cook har beskrivit hur arkivvetenskapen successivt rört sig från att betrakta arkivet främst som *evidence* – ett system för att säkra dokumentens bevisvärde – till att också förstå det som *identity*, en struktur genom vilken institutioner formar och stabiliserar sin självförståelse.³¹ I museisammanhang blir denna distinktion särskilt belysande. Arkivet fungerar inte enbart som dokumentation av verksamhet, utan som en ordning genom vilken museets historia framstår som sammanhängande och konsekvent.

²⁹ Cook & Schwartz (2002); Ketelaar 2001.

³⁰ Nilsson (1973), s. 9–41.

³¹ Cook (2013); Schwartz & Cook (2002).

När arkivbildningen utgår från samlingens kontinuitet i stället för myndighetens organisatoriska gränser, skapas en framställning av institutionen som mer stabil än vad dess faktiska administrativa historia egentligen motiverar. Arkivarien framträder då inte enbart som väktare av bevisvärde, utan som medskapare av institutionell kontinuitet. Genom klassificering, beskrivning och strukturering av materialet bidrar arkivarien till att vissa relationer mellan handlingar framträder som självklara, medan andra – såsom organisatoriska brytpunkter eller förändrade uppdrag – riskerar att tonas ned.

Om samlingarna, med Pearces formulering, kan förstås som ett *extended self* – en förlängning av institutionens identitet³² – framträder arkivet som den struktur genom vilken denna identitet ges administrativ och historisk form. Arkivariens praktik blir i detta sammanhang en integrerad del av denna identitetsproduktion. Genom förteckning, klassificering och serieindelning realiseras och stabiliseras den föremålscentrerade arkivbildning som tidigare analyserats.

Arkivarien fungerar därmed inte endast som förvaltare av dokumentation, utan som en professionell aktör genom vilken institutionens *extended self* ges kontinuitet över organisatoriska brytpunkter. Denna hybridstruktur är inte självgenererande, utan etableras och stabiliseras genom professionell arkivpraxis. Det är genom denna praktik som samlingens identitet förlängs in i arkivets ordning.

Den ordning som etableras genom förteckning och klassificering stannar inte i den analoga miljön. I nästa steg aktualiseras frågan hur dessa strukturer förs vidare – och ibland förstärks – i digitala system.

Det digitala museiarkivet

Den ordningslogik som genom arkivariens praktik stabiliserar museiarkivets struktur upphör inte i övergången till digitala system. Digitaliseringen kan snarare förstås som en teknologisk konsolidering av den

³² Pearce (1998).

föremålscentrerade arkivbildning som tidigare analyserats. De relationer mellan objekt, serier och kategorier som etablerats i den analoga miljön kodas in i databaser, metadatafält och sökgränssnitt.

När museer digitaliserar sina arkiv och föremålskataloger bygger strukturen i många fall vidare på hur information tidigare ordnats i pappersbaserade system. Metadata från katalogkort förs över till digitala poster och föremål sorteras enligt etablerade material- eller ämneskategorier. Henrik Summanen, som forskat kring kulturarvets digitisering, hävdar att denna utveckling ofta beskrivas som digitisering snarare än digital transformation: analoga strukturer överförs till digital form utan att de underliggande ordningsprinciperna förändras.³³ Digitaliseringen innebär därmed inte nödvändigtvis en omprövning av arkivets struktur, utan en formaliserad reproduktion av den.

Riksantikvarieämbetet har i sin nationella strategi för digitalt kulturarv beskrivit kulturarvssektorns digitala miljö som fragmenterad och svåröverskådlig, präglad av parallella system, varierande standarder och ojämn datakvalitet. Uppgifter om dubletter, inkonsekvent metadata och bristande interoperabilitet framhålls som centrala problem. Denna stökiga digitala miljö kan emellertid också förstås historiskt. Den speglar inte enbart tekniska brister, utan den mångfald av skiftade ordningsprinciper som vuxit fram över tid i museernas analoga dokumentation.³⁴

I den digitala infrastrukturen samexisterar äldre klassifikationslogiker, samlingsserier, administrativa strukturer och senare standardiseringsförsök. Den digitala miljön blir därmed ett koncentrat av arkivets tidigare hybridstruktur: proveniensbaserad avgränsning kombinerad med ämnes- och materialorienterad klassifikation. Det som i den analoga miljön kunde framträda som lokala och historiskt situerade lösningar fixeras nu i databaser och metadatafält.

Den statliga museiutredningen konstaterar att digitaliseringen hittills främst har bestått i att äldre katalogkort och register gjorts digitalt tillgängliga, medan mer genomgripande omprövningar av klassifikation och

³³ Henrik Summanen, *Kulturarvets digitalisering* (Stockholm 2021).

³⁴ Riksantikvarieämbetet, *Nationell strategi för digitalt kulturarv* (Stockholm 2024).

berättarformer i mindre utsträckning har genomförts.³⁵ Museernas databaser tenderar därmed att reproducera etablerade akademiska kategoriseringar snarare än att öppna för alternativa ingångar. Digitaliseringen framstår i detta avseende som en institutionell förstärkning av befintliga kunskapsstrukturer snarare än som en strukturell brytpunkt.

Digitala system kan därför inte förstås som neutrala återgivningar av information. Metadata fungerar som tolkande påståenden om vad ett objekt är och vilka relationer som är relevanta, snarare än som speglingar av en förgiven verklighet.³⁶ I diskussionen om digital proveniens har det vidare påpekats att handlingar vid införlivandet i ett digitalt system ibland behandlas som en *tabula rasa* – ett så kallat *clean slate* som i efterhand kan beskrivas och struktureras.³⁷ I en sådan modell riskerar den retrospektiva struktureringen att dölja handlingens tidigare kontexter och de relationer som präglat dess tillkomst.

Om samlingen, med Pearces formulering, kan förstås som ett *extended self* – en förlängning av institutionens identitet – kan museiarkivet förstås som den struktur genom vilken denna identitet stabiliseras och reproduceras. Den föremålscentrerade logiken ges i den digitala miljön en ny grad av varaktighet och reproducerbarhet genom teknisk infrastruktur. Digitaliseringen framstår därmed inte som ett brott med museiarkivets tidigare struktur, utan som dess teknologiska förstärkning.

Figur 2. Analogt och digitalt katalogkort beskrivande föremålet i mitten. Föremål 1947.19.0007. Bilderna är hämtade ur Världskulturmuseernas föremålsdatabas Carlotta 2025-12-02.

³⁵ SOU 2015:89.

³⁶ Geoffrey Yeo, "Representing the Act: Records and Speech Act Theory", *Archival Science* 18 (2018).

³⁷ Chris Hurley, Sue McKemmish, Barbara Reed & Narissa Timbery, "The Power of Provenance in the Records Continuum", *Archival Science* 24 (2024).

Digitaliseringen synliggör hur tidigare ordningsval kan få ny varaktighet i teknisk infrastruktur. Avslutningsvis knyts detta ihop med kapitlets övriga analyser av ordningsprinciper och professionell praktik, och de samlade konsekvenserna sammanfattas.

Sammanfattning

Kapitlet har undersökt hur museiarkiv skiljer sig från arkiv i traditionell arkivvetenskaplig mening och vilka epistemologiska konsekvenser dessa skillnader får för hur museets och det omgivande samhällets historia kan framställas och förstås. Analysen har visat att museiarkivens arkivbildning och inre ordning formas i skärningspunkten mellan proveniensprincipens metodologiska krav och samlingslogikens objektorienterade struktur.

Genomgången av centralmuseernas framväxt visade hur dokumentation inte är ett sekundärt resultat av museal verksamhet, utan en konstituerande del av samlingsförvaltningen. När arkivbildningen behandlas som obruten över organisatoriska brytpunkter uppstår en föremålscentrerad arkivbildning där samlingens kontinuitet ges företräde framför arkivbildarens formella avgränsning och där institutionen tenderar att framstå som mer sammanhängande än dess historiska villkor motiverar. Arkivets inre ordning framträder därmed som en hybridstruktur där proveniens- och pertinenslogik samexisterar, men där samlingsserier ofta fungerar som arkivets och museets mest stabila och strukturerande element.

Arkivariens praktik är central i stabiliseringen av denna struktur. Genom retrospektiv förteckning, klassificering och serieindelning realiseras den ordning genom vilken museets historia framstår som sammanhängande, konsekvent och administrativt självklar. I Cooks termer fungerar arkivet därmed inte enbart som *evidence*, utan också som *identity* – en struktur genom vilken institutionens självförståelse ges historisk form. Om samlingen kan förstås som ett *extended self* för museet, fungerar arkivet som den mekanism genom vilken denna identitet ges administrativ varaktighet och kontinuitet över organisatoriska brytpunkter.

Digitaliseringen innebär inte ett brott med denna ordning, utan mot dess teknologiska konsolidering. De relationer och prioriteringar som etablerats i den analoga miljön kodas in i databaser och metadatafält och ges därmed ytterligare stabilitet och teknologisk legitimitet åt samlingens ordning. Den föremålscentrerade logiken formaliseras i teknisk infrastruktur och framträder som självklar och neutral.

Museerna är emellertid inte självformande institutioner. Som statliga och regionala kulturinstitutioner är de i hög grad präglade av kulturpolitiska prioriteringar, styrformer och bredare samhällsförändringar.³⁸ Deras uppdrag, finansiering och organisatoriska ramar har förändrats i samspel med externa politiska och ideologiska projekt. Museerna är därmed historiskt situerade aktörer snarare än tidlösa förvaltare av kulturarv.

Det är mot denna bakgrund som museiarkivens struktur får särskild betydelse. När arkivbildningen orienteras kring samlingens kontinuitet snarare än kring verksamhetens organisatoriska och politiska förändringar, riskerar just dessa yttre påverkanstryck att bli mindre synliga i arkivets ordning. De förändringar som omformat museernas verksamhet infogas i en samlingscentrerad helhet, där institutionens långsiktiga identitet framstår som mer sammanhängande än dess faktiska historia ger stöd för.

Samtidigt visar analysen att när samlingslogik ges företräde i arkivbildning och klassificering förskjuts arkivets kunskapsfunktion. Den kontinuitet som stabiliseras genom föremålscentrerad arkivbildning tenderar att framhäva institutionens sammanhållning och varaktighet, medan historiska brytpunkter, konflikter och kontextuella villkor träder i bakgrunden. Därigenom påverkas inte bara förståelsen av institutionens egen historia, utan även arkivets möjligheter att synliggöra de samhälleliga, kulturpolitiska och kunskapshistoriska konflikter och maktförhållanden inom vilka museet verkat.

I de fall där samlingar tillkommit genom koloniala expeditioner eller inom asymmetriska maktrelationer kan denna strukturella kontinuitet dessutom bidra till att stabilisera de kategorier och klassifikationssystem som etablerades i dessa sammanhang. Genom att föremålens ordning ges

³⁸ SOU 2015:89.

förelräde framför verksamhetens historiska kontext finns risk att arkivet snarare fixerar institutionens perspektiv som objektvt och administrativt självklart än som historiskt situerat.

Museiarkivets särart ligger inte i att museer avviker från arkivteorin, utan i att arkivteoretiska normer – som proveniens och arkivbildarens avgränsning – får en annan innebörd i en samlingsinstitution. När samlingskontinuitet blir den bärande logiken påverkas både hur arkivet avgränsas och ordnas, och därmed också vad som blir synligt (och vad som riskerar att tonas ned) i historieförmedling, forskning och andra kulturella sammanhang där arkiv används som källa och auktoritet.

Abstract

Digitala miljöer förändras snabbt, men arkivprinciper relaterat till kontext, såsom proveniens, står fortfarande ofta kvar in en analog logik. I plattformsbaserade och socialt dynamiska miljöer, där innehåll skapas genom samspelet mellan användare och teknologier, blir dessa principer svåra att tillämpa utan vidare begreppsutveckling. Genom att introducera begreppen skära och knyta kontext visar denna artikel hur arkivarier bör förstå kontext i plattformsbaserade miljöer och digitala gemenskaper där sociala och materiella villkor är oupplösligt sammanvävda. Artikeln tar sin utgångspunkt i ett sociomateriellt perspektiv och bygger på ett tidigare etnografiskt fältarbete i fangemenskaper kopplade till Marvel Cinematic Universe på Reddit och Tumblr. Genom empiriska exempel belyses hur kontext konstrueras genom sammanvävning av användare, plattformsfunktioner, algoritmer, policys och tredjepartsaktörer, samt hur dessa relationer förändras över tid. Att skära kontext avser de analytiska gränsdragningarna som görs vid varje bevarandetillfälle, medan att knyta kontext synliggör de sammanvävningar som gör specifika aktiviteter möjliga. Sammantaget bidrar artikeln med ett begreppsligt ramverks om synliggör arkariens aktiva roll i konstruktionen av kontext och utvecklar förståelsen av proveniens för bevarande av digital kultur i rörliga, plattformsstyrda miljöer.

Att skära och knyta kontext

Ett sociomateriellt perspektiv på proveniens

SHIRLEY CHAN

Introduktion

Hur ska vi bevara digitala miljöer på ett sätt som gör dem begripliga för framtiden? Denna fråga blir allt mer aktuell i takt med att mer och mer information skapas och används i sammanhang som är dynamiska, interaktiva och ofta ostrukturerade. Sociala medier är ett tydligt exempel där innehåll formas genom algoritmer, användares interaktioner och teknologiska funktioner som ständigt förändras. För arkiven innebär detta en utmaning där de traditionella principerna för kontext och proveniens som länge har varit grundläggande för hur arkivmaterial ordnas och beskrivs inte längre räcker till.

Således kan vi ställa oss frågan vad som menas med kontext och proveniens? Kontext syftar på det sammanhang där en handling har skapats och använts. Proveniens är ett centralt arkivbegrepp som beskriver ursprungskontexten för en handling.¹ Genom att dokumentera proveniens kan vi säkerställa autenticitet och förstå hur olika handlingar i samma arkivbestånd hänger ihop.² Detta har fungerat väl i miljöer där processer är tydliga och stabila, exempelvis i myndigheter eller organisationer. Men i digitala miljöer är kontexten mer rörlig och dynamisk. Den förändras genom plattformsuppdateringar, nya funktioner och skiftande använd-

¹ Ciaran B. Trace. "Maintaining Records in Context: A Historical Exploration of the Theory and Practice of Archival Classification and Arrangement", *The American Archivist*, 83:1 (2020), s. 91–127.

² Hilary Jenkinson, *A Manual of Archive Administration* (London 1937); Theodore R. Schellenberg, *Modern Archives: Principles and Techniques* (Melbourne 1956).

armönster.³ Detta skapar problem i relation till urval och bevarande. Om vi till exempel bara fokuserar på själva informationen i form av inlägg, kommentarer och innehåll så bevarar vi enbart ögonblicksbilder och riskerar därmed att förlora den sociala betydelsen av teknologin och de praktiker som formar informationen.⁴

I detta kapitel argumenterar jag för att arkivvetenskapen behöver utveckla arkivbegrepp för att möta dagens och framtidens utmaningar med digital teknologi. Jag introducerar således två analytiska begrepp: *skära* och *knyta* kontext, som hjälper oss att förstå hur kontext kan avgränsas och definieras i digitala miljöer. Begreppen bygger på ett sociomateriellt perspektiv, där sociala praktiker och teknologi ses som sammanvävda och samskapande.⁵ Genom att använda dessa begrepp kan vi synliggöra hur arkivarier och digital teknologi aktivt formar kontexten vid bevarande, och därmed hur framtida tolkning av digital kultur möjliggörs.

Kapitlet tar avstamp i arkivvetenskapens utveckling av kontextbegreppet, vilket har gått från en statisk och positivistisk syn till ett mer dynamiskt och praktikorienterat förhållningssätt. Med min tidigare forskning har jag visat hur dessa skiftningar har öppnat för nya perspektiv, men också hur de lämnar en kunskapslucka när det gäller ostrukturerade och informella miljöer, såsom onlinegemenskaper på sociala medier. För att illustrera detta använder jag här exempel från min avhandling där jag gjorde fältarbete i *Marvel Cinematic Universe* (MCU) fangemenskaper på Reddit och Tumblr. De exempel jag lyfter fram visar hur kontext formas genom samspelet mellan användare, plattformar och tredjepartsaktörer (till exempel annonsörer, andra plattformar och utvecklare), och hur dessa relationer präglas av förändring över tid.⁶

³ Amelia Acker & Adam Kriesberg, "Social Media Data Archives in an API-Driven World", *Archival Science*, 20:2 (2020), s. 105–123.

⁴ Clifford Lynch, "Stewardship in the 'Age of Algorithms'", *First Monday*, 22:12 (2017).

⁵ Karen Barad, "Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28:3 (2003), s. 801–831; Silvia Gherardi, "Practice as Sociomateriality", i Silvia Gherardi (red.), *How to Conduct a Practice-based Study* (Cheltenham 2019), s. 81–104; Lucas D. Introna, "Epilogue: Performativity and the Becoming of Sociomaterial Assemblages", i Francois-Xavier Vaujany & Nathalie Mitev (red.), *Materiality and Space* (London 2013), s. 303–342.

⁶ Shirley Chan, *Preserving Marvels of Fandom: Constructing the context of Marvel Cinematic Universe Fan Communities on Reddit and Tumblr*, doktorsavhandling (Lund 2025).

Kapitlet är strukturerat i sju delar. Först ger jag en översikt över kontextbegreppets historiska utveckling och diskuterar varför en begreppsutveckling inom arkivvetenskapen är nödvändig i dagens digitala landskap. Därefter introducerar jag det sociomateriella perspektivet, efterföljt av en kort metodredogörelse. I de fjärde och femte delarna presenterar jag begreppen skära och knyta kontext, som illustreras med hjälp av empiriska exempel från det fältarbete jag gjorde 2020–2022. Avslutningsvis diskuterar jag hur dessa begrepp kan bidra till att utveckla både teori och praktik för digitalt bevarande med särskilt fokus på arkivariens roll som aktiv medskapare av framtida kunskap.

Vad är kontext?

Att förstå kontext är en grundpelare inom arkivvetenskapen. Kontext gör handlingar begripliga genom att knyta dem till sitt ursprung, sin funktion och sitt bruk. I sin mest klassiska definition avser kontext det ursprungliga sammanhang där en handling har skapats och ordnats, vilket gör det möjligt att säkra autenticitet och etablera en meningsfull struktur för bevarande och återsökning.⁷ Förståelsen av kontext är intimt förknippad med proveniens, eller ursprungssammanhang, som länge har varit en ledande princip för hur arkivmaterial ordnas, beskrivs och gallras.⁸ Historiskt sett har detta fungerat bra i sammanhang med tydliga processer och definierade ansvarsroller, till exempel i myndigheter och större organisationer. Men i takt med att digitala miljöer blivit en del av vår vardag och allt fler informationspraktiker sker i rörliga, interaktiva och ofta ostrukturerade sammanhang, har det blivit tydligt att den traditionella synen på kontext inte alltid räcker. Att endast bevara en ögonblicksbild riskerar att ge en statisk representation av en annars dynamisk miljö, och därmed dölja den sociala betydelsen av teknologi och dess användning.⁹

⁷ Ciaran B. Trace, "Maintaining Records in Context: A Historical Exploration of the Theory and Practice of Archival Classification and Arrangement", *The American Archivist*, 83:1 (2020), s. 91–127.

⁸ Ibid.

⁹ Amelia Acker & Adam Kriesberg, "Social Media Data Archives in an API-Driven World", *Archival Science*, 20:2 (2020), s. 105–123.

Den historiska utvecklingen av kontextbegreppet visar hur arkivvetenskapen både har fördjupat och omprövat sina grundantaganden. Arkivarietion Samuel Müller, Johan Feith och Robert Fruin formulerade i slutet av 1800-talet fondprincipen och idén om ursprunglig ordning, där handlingar skulle ordnas efter sin tillkomst och spegla sin arkivbildare.¹⁰ Under början av 1900-talet betonade Hilary Jenkinson arkivariens roll som opartisk vårdare och förespråkade att arkiven skulle bevaras i den ordning som skaparen gett dem.¹¹ Theodore Schellenberg utvecklade senare ett mer pragmatiskt synsätt, där urval och gallring mot framtida användning var nödvändigt.¹² Trots att Schellenbergs perspektiv var mer anpassat för den dåtida och alltmer tilltagande informationshanteringen, vilade hans perspektiv fortfarande på antagandet om kontext som stabil och i grunden objektiv. I denna tradition framstår handlingen som en direkt spegling av det förflutna, och proveniens blir ett tydligt ankare för autenticitet.

Under senare delen av 1900-talet växte kritiska ansatser fram i takt med digitaliseringen och ytterligare ökade informationsvolymerna. Frank Upward och Sue McKemmish introducerade *records continuum*-modellen, som bryter med föreställningen om handlingen som ett statiskt objekt och istället ser den som del av en kontinuerlig process där dess meningar och funktioner förändras över tid.¹³ Detta perspektiv är en del av idéströmningen *postcustodiality*, där *custodial* i arkivsammanhang syftar på den traditionella modellen där arkivmaterial fysiskt överlämnas till och kontrolleras av en arkivinstitution.¹⁴ Inom *postcustodiality* ses arkiv inte främst som en slutlig förvaringsplats utan som något som förvaltas i samspel mellan arkivbildare och arkivarier, ofta i eller nära de system där handlingarna skapas.¹⁵ Chris Hurleys begrepp *parallell proveniens* kritiserar antagandet om ett enda ursprungsperspektiv. Han betonar att

¹⁰ Samuel Müller, Johan Feith & Robert Fruin, *Manual for the Arrangement and Description of Archives: Drawn Up by Direction of the Netherlands Association of Archivists* (New York 1940 [1898]).

¹¹ Hilary Jenkinson, *A manual of Archive Administration* (London 1937).

¹² Theodore R. Schellenberg, *Modern Archives: Principles and Techniques* (Melbourne 1956).

¹³ Frank Upward, "Structuring the Records Continuum: Part One Post Custodial Principles and Properties", *Archives and Manuscripts*, 24:2 (1996), s. 268–285; Sue McKemmish, "Placing Records Continuum Theory and Practice", *Archival Science*, 1:4 (2001), s. 333–359.

¹⁴ Francis Gerald Ham, "Archival Strategies for the Post-Custodial Era", *The American Archivist*, 44:3 (1981), s. 207–216.

¹⁵ Ibid.

kontext bör omfatta skapare, användare och berörda aktörer, eftersom handlingars betydelser och funktioner är fördelade och skiftande.¹⁶ Terry Cook lyfter samtidigt fram hur arkivvetenskapen sedan sent 1900-tal inspirerats av det postmodernistiska perspektivet som öppnar för att se arkiven som sociala konstruktioner där makt, tolkning och mångfald spelar centrala roller, och därmed också påverkar hur kontext bör förstås som föränderlig.¹⁷

Under senare tid har dessa postmodernistiska perspektiv vidareutvecklats av forskare som bedriver kritisk arkivforskning med utgångspunkt i teorier om makt och representation. Syftet är att undersöka och omforma arkivbegrepp och praktiker så att de bättre speglar mångfald och social komplexitet. Michelle Caswell lyfter i *Urgent Archives* fram hur arkiv kan fungera som verktyg för social rättvisa och hur de kan utmana exkluderande strukturer. Fokus riktas särskilt mot handlingar som traditionellt har förbisetts av arkivinstitutioner, exempelvis material som rör individer, gemenskaper och folkrörelser.¹⁸

I denna forskning pågår även en kontinuerlig kritik mot arkivbegrepp som proveniens. Ett exempel är Jessica Lapp, som problematiserar den traditionella synen på proveniens som något fast och entydigt.¹⁹ Hon föreslår i stället ett mer kreativt och relationellt förhållningssätt, där proveniens förstås som något som kan omformas för att spegla den komplexitet som präglar arkivens tillkomst och användning. Genom det hon kallar *provenancial fabulation* öppnas möjligheten att skapa nya kopplingar och narrativ, vilket gör arkiven till aktiva rum för meningsskapande snarare än neutrala förvaringsplatser.²⁰

Trots denna teoretiska förskjutning har praktiken ofta fortsatt att vara som mest etablerad i strukturerade, reglerade miljöer. Där finns processkartor, tydligt definierade roller och uttalade mål som gör det

¹⁶ Chris Hurley, "Parallel Provenance Part 1: What, If Anything, Is Archival Description?", *Archives and Manuscripts*, 33:1 (2005), s. 110–145.

¹⁷ Terry Cook, "Archival Science and Postmodernism: New Formulations for Old Concepts", *Archival Science*, 1:1 (2001), s. 3–24.

¹⁸ Michelle Caswell, *Urgent Archives: Enacting Liberatory Memory Work* (London 2021).

¹⁹ Jessica Lapp, "The Only Way We Knew How: Provenancial Fabulation in Archives of Feminist Materials", *Archival Science*, 21:1 (2021), s. 1–23.

²⁰ Ibid.

möjligt att beskriva kontext i termer av verksamhet, funktion och ansvar. I mer informella sammanhang, exempelvis de interaktioner som sker på sociala medieplattformar, är kontexten däremot svår att ringa in med traditionella perspektiv och medel eftersom miljön är mer komplex. Sociala medieflöden personifieras med hjälp av algoritmer och påverkar synlighet av information samtidigt som plattformarnas funktioner ständigt utvecklas.²¹ I sådana miljöer uppstår en dubbelt rörlig kontext där interaktioner och kommunikation utvecklas snabbt, samtidigt som den infrastrukturen förändras. Resultatet blir att det som en gång var synligt och återsökbart kan bli dolt, omformat eller otillgängligt.

Inom den bredare disciplinen biblioteks- och informationsvetenskap, som forskning om arkiv och kulturarv ingår i, har fokus flyttats från statiska kategorier till processer och praktiker. Rhiannon Bettivia och kollegor argumenterar för att vi bör betona resan snarare än destinationen; hur information blir till, cirkulerar och omtolkas. Samtidigt lyfter Isto Huvila et al. fram begreppet *paradata*, som betonar dokumentation av de sammanhang där data bearbetas.²² I angränsande diskussioner lyfter Ixchel Faniel och kollegor meningsskapande som en nyckel där handlingars kontext uppstår i bruket, det vill säga i den praktiska och sociala aktiviteten där de får betydelse.²³ Dessa bidrag pekar på ett skifte från att fokusera på vem som är skaparen och vad, var och när som skapades, till hur information görs i praktiken, med vilka aktörer och under vilka tekniska och sociala villkor.

²¹ Amelia Acker & Adam Kriesberg, "Social Media Data Archives in an API-Driven World", *Archival Science*, 20:2 (2020), s. 105–123; Clifford Lynch, "Stewardship in the 'Age of Algorithms'", *First Monday*, 22:12 (2017).

²² Rhiannon Bettivia, Yi-Yun Cheng & Michael Gryk, "What Does Provenance LACK: How Retrospective and Prospective Met the Subjunctive", i Isaac Sserwanga, Anne Goulding, Heather Moulaison-Sanddy, Jia Tina Du, António Lucas Soares, Viviane Hessami & Rebecca D. Frank (red.), *Information for a Better World: Normality, Virtuality, Physicality, Inclusivity* (Cham 2023), s. 74–82; Isto Huvila m.fl., "Documenting Information Processes and Practices: Paradata, Provenance Metadata, Life-Cycles and Pipelines", *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 58:1 (2021), s. 604–609; Olle Sköld, Lisa Börjesson & Isto Huvila, "Interrogating Paradata", i *The 11th International Conference on Conceptions of Library and Information Science*, Oslo Metropolitan University, 29 maj–1 juni 2022 (Borås 2022).

²³ Ixchel Faniel m.fl., "The Challenges of Digging Data: A Study of Context in Archaeological Data Reuse", i *Proceedings of the 13th ACM/IEEE-CS Joint Conference on Digital Libraries* (New York 2013), s. 295–304.

Detta skifte betonar att vi behöver se digitala kontexter inte enbart som sociala. De är också materiella, vilket blir påtagligt med sociala medieplattformer. Algoritmer kurerar våra informationsflöden och påverkar hur vi interagerar med varandra och med information. Samtidigt reglerar applikationsanvändargränssnitt (API) vem som får åtkomst till vad.²⁴ Dominique Glassman diskuterar hur sociala medieplattformer, tillsammans med deras användare och tredjepartsaktörer, skapar handlingar utan något tydligt ansvar för deras långsiktiga förvaltning.²⁵ Dessa perspektiv gör det tydligt att kontexten måste förstås som ett resultat av samspelet mellan människor, information, plattformer och deras policys.

Att dokumentera en sådan rörlig kontext ställer krav på både arkivteori och praktik. Teoretiskt behöves en mer flexibel proveniensförståelse, där man väver samman flera perspektiv och dynamiker. Praktiskt behöver vi utveckla sätt att beskriva hur aktiviteterna går till i de digitala miljöerna, där vi tar hänsyn till vilka aktörer som samverkar, vilka verktyg som används, och hur tekniska villkor påverkar användarnas handlingsutrymme. Här erbjuder process- och praktikinriktade angreppssätt ett tillvägagångssätt, men de måste kompletteras med ytterligare förståelse för den digitala teknologin. Till exempel behöver vi förstå hur algoritmer är en del av kontexten som påverkar vad som kan bevaras, men också hur framtida arkivanvändare kan förstå det som bevaras.²⁶ Hänsyn behöver tas till aspekter såsom vem som skrev ett inlägg, hur det blev synligt, varför det spreds, och hur dess synlighet förändras över tid.

Genom att vidareutveckla proveniensbegreppet och rikta fokus på processer, praktiker och deras sociomateriella villkor, kan kontext dokumenteras på ett sätt som speglar den digitala kulturens rörlighet. Det handlar inte om att överge det etablerade, utan om att komplettera det med verktyg som ger rättvisa åt sammanhang där teknologi och aktivitet är intimt sammanflätade. I detta arbete är det värdefullt att utgå från en

²⁴ Amelia Acker & Adam Kriesberg, "Social Media Data Archives in an API-Driven World", *Archival Science*, 20:2 (2020), s. 105–123.

²⁵ Dominique Glassman, "Facebook is Creating Records – But Who Is Managing Them?", *Archives & Manuscripts*, 48:1 (2020), s. 45–58.

²⁶ James A. Hodges & Ciaran B. Trace, "Preserving Algorithmic Systems: A Synthesis of Overlapping Approaches, Materialities and Contexts", *Journal of Documentation*, 79:6 (2023), s. 1380–1392.

tydlig men kritisk målbild som grundar sig i att framtida arkivanvändare ska kunna förstå hur och varför information uppstod och fick betydelse.

I nästa del av kapitlet introducerar jag därför två begrepp: *skära* och *knyta* kontext, som kan hjälpa arkivarier och forskare att arbeta mer systematiskt med att bevara kontext i digitala miljöer. Med skära kontext avser jag att dra de analytiska gränser som utgör ett visst sammanhang, nämligen vilka aktörer, relationer och villkor som ska inkluderas respektive utelämnas. Med att knyta betonar jag vikten av att synliggöra hur samspelet mellan människor, teknologi, policys och informationsobjekt gör en viss meningsskapande aktivitet genomförbar. Teoretiskt vilar detta på ett sociomateriellt perspektiv där det sociala och det teknologiska ses som samskapande.²⁷ Dessa begrepp ger oss ett språk för att beskriva det rörliga och föränderliga i digitala miljöer och därmed också ett potentiellt sätt att dokumentera kontext utan att reducera den till ögonblicksbilder.

Kontext som sociomateriell

Min avhandling som publicerades 2025 utgår från ett sociomateriellt perspektiv och undersöker hur digital kultur kan bevaras.²⁸ Studien bygger på fältarbete i två fangemenskaper på Reddit och Tumblr som kretsar kring multimedia-franchisen MCU. Fokus ligger på hur fans skapar och använder information som del av sina vardagliga praktiker, något jag benämner som *informationsaktiviteter*. Dessa aktiviteter är en del av bredare *fanpraktiker* och visar hur meningsskapande och identitetsskapande sker i rutinartade och ofta omedvetna former via plattformarna.²⁹ I

²⁷ Karen Barad, "Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28:3 (2003), s. 801–831; Silvia Gherardi, "Practice as Sociomateriality", i Silvia Gherardi (red.), *How to Conduct a Practice-based Study* (Cheltenham 2019), s. 81–104; Lucas D. Introna, "Epilogue: Performativity and the Becoming of Sociomaterial Assemblages", i Francois-Xavier Vaujany & Nathalie Mitev (red.), *Materiality and Space* (London 2013), s. 303–342.

²⁸ Shirley Chan, *Preserving Marvels of Fandom: Constructing the context of Marvel Cinematic Universe Fan Communities on Reddit and Tumblr*, doktorsavhandling (Lund 2025).

²⁹ Mark Duffett, "Fan Practices", *Popular Music and Society*, 38:1 (2015), s. 1–6.

avhandlingen har insikterna från detta fältarbete använts som grund för att vidareutveckla arkivbegrepp som proveniens och urval i relation till digitalt bevarande.

I avhandlingen förstås fansens aktiviteter som sammanvävda med plattformarnas funktioner, där de tillsammans formar en infrastruktur som både möjliggör och begränsar fansens handlingar.³⁰ Denna infrastruktur omfattar mänskliga och icke-mänskliga aktörer, såsom algoritmer, användardata och tredjepartsverktyg, och påverkar hur information blir synlig och meningsfull.³¹ Genom att använda dessa begrepp som analytiska utgångspunkter undersöker jag hur fans tolkar och agerar i relation till plattformarna, och hur förståelse för dessa praktiker kan bidra till en mer integrerad syn på hur digital kultur dokumenteras för framtiden.

Genom att förstå kontext som sociomateriell blir det möjligt att se hur sociala praktiker och teknologier samverkar i skapandet av mening. Denna teoretiska utgångspunkt har inte bara format analysen utan också styrt hur fältarbetet har planerats och genomförts. I nästa avsnitt beskriver jag det metodologiska tillvägagångssätt som gjorde det möjligt att studera fansens aktiviteter.

Metod

Kapitlet i denna antologi bygger på ett etnografiskt fältarbete som genomfördes i MCU-fangemenskaperna på Reddit och Tumblr 2020–2022. Metodvalen syftade till att fånga samspelet mellan fans och plattformar. Genom att följa dessa sammanvävda processer blev det möjligt att utveckla begreppen skära och knyta kontext som analytiska verktyg. Fältarbetet genomfördes på två olika plattformar för att fånga variationer i fansens informationsaktiviteter och plattformsfunktionalitet. Reddit är

³⁰ Silvia Gherardi, "Practice as Sociomateriality", i Silvia Gherardi (red.), *How to Conduct a Practice-Based Study* (Cheltenham 2019), s. 81–104; Lucas D. Introna, "Epilogue: Performativity and the Becoming of Sociomaterial Assemblages", i François-Xavier de Vaujany & Nathalie Mitev (red.), *Materiality and Space: Organizations, Artefacts and Practices* (London 2013), s. 330–342.

³¹ Jutta Haider & Olof Sundin, *Invisible Search and Online Search Engines* (London/New York 2019).

en plattform organiserad i diskussionsforum, så kallade subreddit, där användare röstar, skapar inlägg och kommenterar. Tumblr är en mikrobloggerplattform som kombinerar bloggformatet med sociala funktioner som rebloggning, dvs att återpublicera en annan användares inlägg på sin egen blogg, samt taggning som möjliggör återsökning av inlägg. Reddit och Tumblr valdes för att både plattformarna är centrala arenor för fans och har en lång historia av kreativt skapande och är en väsentlig del av internetkulturen.³² Båda plattformarna har också genomgått omstridda plattformsförändringar, som API-restriktioner och uppstramad innehållsmoderering, vilket gör dem särskilt relevanta för att studera hur kontext avgränsas och definieras under förändring.³³

MCU är en film- och tv-franchise som bygger på Marvels superhjältekaraktärer och berättelser i ett sammanhängande universum. MCU-fangemenskapen valdes eftersom den är både global och mångfacetterad, med en lång kontinuitet som gjorde det möjligt att följa hur normer och praktiker i och kring plattformarna etablerades, förhandlades och förändrades över tid. Efter att ha identifierat dessa miljöer som centrala för studien, utformades metoden för att dokumentera både sociala interaktioner och tekniska villkor som påverkar fansens informationsaktiviteter.

Materialet samlades in genom en kombination av flera metoder som en del i mitt etnografiska fältarbete: deltagande observation, semistrukturerade intervjuer och dokumentanalys. Observationerna pågick i mer än 12 månader (juni 2021-maj 2022), inklusive återbesök vid större plattformsförändringar under våren 2023. Totalt genomfördes 29 intervjuer, varav flera via textbaserad chatt för att tillmötesgå deltagarnas önskemål om anonymitet.³⁴ Intervjuerna utforskade hur fansen uppfattade gemen-

³² Katrin Tiidenberg, Natalie Ann Hendry & Crystal Abidin, *Tumblr* (Hoboken 2021); Allison McCracken, Alexander Cho, Louisa Stein & Indira Neill Hoch (red.), *A tumblr Book: Platform and Cultures* (Ann Arbor 2020); Line Nybro Petersen, *Mediatized Fan Play: Moods, Modes and Dark Play in Networked Communities* (London/New York 2022); Adrienne L. Massanari, *Participatory Culture, Community, and Play: Learning from Reddit* (New York 2015).

³³ Sharon Harding, "Exploring Reddit's Third-Party App Environment 7 Months After the API-calyse", *Ars Technica*, 1 februari 2024, <https://arstechnica.com/gadgets/2024/02/exploring-reddits-third-party-app-environment-7-months-after-the-apicalypse/>; Aja Romano, "Tumblr Is Banning Adult Content: It's About So Much More than Porn", *Vox*, 4 december 2018, <https://www.vox.com/2018/12/4/18124120/tumblr-porn-adult-content-ban-user-backlash>.

³⁴ Stine Lomborg, "Personal Internet Archives and Ethics", *Research Ethics*, 9:1 (2013), s. 20–31.

skaperna, plattformarnas funktioner och styrning. Dokumentanalysen omfattade användaravtal, policys, API-dokumentation och nyhetsartiklar som kontextualiserade fältarbetet. Analysen var iterativ och tolkande. Materialet organiserades och kodades i Nvivo, vilket möjliggjorde att analytiska teman växte fram successivt och låg till grund för utvecklingen av begreppen skära och knyta kontext. Reflexivitet vägledde arbetet genom att synliggöra metodval och avgränsningar.³⁵

Fältarbetet godkändes av Etikprövningsmyndigheten och följer GDPR samt etiska riktlinjer från Association of Internet Researchers och ALLEA.³⁶ Informerat samtycke inhämtades från alla intervjudeltagare, användarnamn på studiedeltagare från intervjuerna och deltagande observation pseudonymiserades och citat hämtade från fältanteckningar parafraserades för att skydda deltagarnas identitet.

I följande avsnitt introducerar jag de två begreppen *skära* och *knyt*a kontext, som illustreras med exempel från fältarbetet. Dessa begrepp visar hur kontext kan avgränsas och definieras i digitala miljöer och hur de kan bidra till att utveckla proveniens för bevarande av digital kultur.

Skära kontext

Att *skära* kontext innebär att avgränsa vad som räknas som relevant och vad som utesluts som del av kontexten. Begreppet bygger på Karen Barads teori om *agential cuts*, som visar hur gränser mellan subjekt och objekt konstrueras snarare än är förutbestämda.³⁷ Det metaforiska snittet är situerat och temporärt. Det görs under specifika sociomateriella villkor och kan omförhandlas. Lucas Introna understryker att rådande

³⁵ Annette N. Markham, "Fieldwork in Social Media: What Would Malinowski Do?", *Qualitative Communication Research*, 2:4 (2013), s. 434–446.

³⁶ Anja S. Franzke, Anja Bechmann, Michael Zimmer & Charles Ess, *Internet Research: Ethical Guidelines 3.0* (Association of Internet Researchers 2019); ALLEA – All European Academies, *The European Code of Conduct for Research Integrity – Revised Edition 2023* (Berlin 2023).

³⁷ Karen Barad, "Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28:3 (2003), s. 815.

gränser är föränderliga.³⁸ I mitt empiriska material blir detta tydligt i hur fansens informationsaktiviteter, som sammanvävs med plattformarnas funktioner, tar sig annorlunda form över tid och vid olika tillfällen.

I linje med postcustodiala och postmodernistiska perspektiv inom arkivforskning kan kontext förstås som något som *görs* genom snitt. Arkivarien är inte en neutral förvaltare, utan en aktiv aktör som stabiliserar mening genom att definiera vad som bevaras och hur det ska tolkas. Dessa snitt är nödvändiga för att skapa en begriplig struktur, men de är också normativa, där de synliggör vissa perspektiv och osynliggör andra. Kunskap om *hur* och *var* snitten görs är begränsad och därför kan begreppet skära kontext erbjuda ett sätt att synliggöra dessa val.

Vid första anblick kan kontexten för MCU-fansens gemenskap på Reddit tyckas begränsad till interaktioner mellan medlemmarna. Ett socio-materiellt perspektiv visar dock att kontext är mer omfattande. Den infrastruktur som möjliggör fansens aktiviteter är sammanvävd med andra aktörer och tekniska villkor på plattformarna. Under fältarbetet framkom att fansen ofta använder tredjepartsappar som Apollo och BaconReader i stället för Reddits officiella app, och att sökningar gjorde via Google snarare än Reddits egen funktion.^{39, 40} Dessa aktiviteter visar att åtkomst

³⁸ Lucas D. Introna, "Epilogue: Performativity and the Becoming of Sociomaterial Assemblages", i François-Xavier de Vaujany & Nathalie Mitev (red.), *Materiality and Space: Organizations, Artefacts and Practices* (London 2013), s. 332.

³⁹ Juli Clover, "Reddit App 'Apollo' Gets Major Update With New Notification Experience", *MacRumors*, 23 maj 2022, <https://www.macrumors.com/2022/05/23/apollo-app-notification-update/>; Belen Edwards, "Reddit Bids Farewell to Third-Party Apps Like Apollo, BaconReader", *Mashable*, 2 juli 2023, <https://mashable.com/article/reddit-third-party-apps-shutting-down-apollo-relay-baconreader>; Sarah Perez, "Reddit CEO Doubles Down on Attack on Apollo Developer in Drama-Filled AMA", *TechCrunch*, 9 juni 2023, <https://techcrunch.com/2023/06/09/reddit-ceo-doubles-down-on-attack-on-apollo-developer-in-drama-filled-ama/>; Jay Peters, "More Reddit Developers Announce Their Apps Will Switch to a Subscription Model", *The Verge*, 30 juni 2023, <https://www.theverge.com/2023/6/30/23780407/reddit-third-party-apps-relay-now-nara-api-changes>; David Pierce & Nilay Patel, "Apollo's Christian Selig Explains His Fight with Reddit – and Why Users Revolted", *The Verge*, 13 juni 2023, <https://www.theverge.com/2023/6/13/23759180/reddit-protest-private-apollo-christian-selig-subreddit>; Emma Roth, "A Developer Says Reddit Could Charge Him \$20 Million a Year to Keep His App Working", *The Verge*, 31 maj 2023, <https://www.theverge.com/2023/5/31/23743993/reddit-apollo-client-api-cost>.

⁴⁰ Doughnutscheetah, intervju, 15 december 2021; Stormveal, intervju, 22 november 2021; Delightfulbeet, intervju, 1 februari 2022. Se även Jennifer Elias "Google Execs Admit Users Are 'Not Quite Happy' with Search Experience After Reddit Blackouts", *CNBC*, 26 juni 2023, <https://www.cnn.com/2023/06/26/google-exec-hope-new-search-feature-will-help-amid-reddit-blackouts.html>; Jay Peters, "Google Is Getting a Lot Worse Because of the Reddit Blackouts", *The Verge*, 13 juni 2023, <https://www.theverge.com/2023/6/13/23759942/google-reddit-subreddit-blackout-protests>.

inte enbart är en fråga om plattformens funktioner, utan om en sammanvävning av aktörer och teknologier som tillsammans formar kontexten.

När Reddit 2023 ändrade sina API-villkor och började ta betalt för tredjepartsåtkomst, försvann flera av dessa appar.⁴¹ Förändringen påverkade inte bara åtkomst, utan även modereringsverktyg och tillgänghetslösningar för användare med funktionsvariationer.^{42, 43} Fansen kunde inte längre navigera på Reddit som tidigare, vilket visar hur deras aktiviteter är beroende av samspelet mellan plattformar, utvecklare, moderatorer och andra plattformstjänster (till exempel Google). Dessa aktörer är inte perifera utan sammanvävda i infrastrukturen som gör fansens informationsaktiviteter möjliga.

Reddit-exemplet illustrerar att infrastrukturen inte är statisk. Den expanderar och krymper genom förändringar, vilket får konsekvenser för hur fansens informationsaktiviteter genomförs. När kontext skärs måste både aktörer och relationer över tid beaktas. Tredjepartsapparnas försvinnande på Reddit är ett tydligt exempel på hur ett snitt kan omformas vid varje nytt bevarandetillfälle. Material som hade samlats in vid en bevarandeinsats före de förändrade API-villkoren skulle ha sett annorlunda ut än material insamlat efteråt. Kontexten hade också behövt beskrivas på ett annat sätt, eftersom tredjepartsaktörerna spelar en betydligt mindre roll efter att villkoren ändrats. Proveniensen kan därför inte förstås som ett fast ursprung, utan som situerad och dynamisk. I informella digitala miljöer som fangemenskaper krävs iterativa strategier för att dokumentera förändring över tid.

Detta innebär att arkivarien inte bara behöver identifiera vilka aktörer som är involverade, utan också förstå hur deras roller förändras. Ett snitt är aldrig neutralt utan är ett val som påverkar framtida tolkning. Att skära kontext handlar därför om att motivera varför vissa gränser dras och

⁴¹ Se not 39.

⁴² Fältanteckning, Reddit, 13 juni 2023; Fältanteckning, Reddit, 20 juni 2023; Fältanteckning, Reddit, 21 juni 2023.

⁴³ Fältanteckning, Reddit, 14 juni, 2023. Se även u/spez, "Addressing the Community About Changes to our API", *Reddit*, 9 juni 2023, www.reddit.com/r/reddit/comments/145bram/addressing_the_community_about_changes_to_our_api/; S.E. Smith, "Why Disabled Users Joined the Reddit Blackout", *The Verge*, 13 juni 2023, <https://www.theverge.com/2023/6/13/23759761/reddit-disability-accessibility-blackout-api-blind>.

vilka konsekvenser dessa får. Det kräver en kartläggning av potentiella aktörer som påverkar fansens aktiviteter, såsom moderatorer, tredjeparts-utvecklare, plattformar och lagstiftning. Eftersom många olika aktörer är involverade, där vissa kan försvinna, finns det ett värde i att bevara digitala gemenskaper i flera omgångar för att dokumentera förändring över tid.

Varje ny bevarandeinsats innebär att kontexten *skärs på nytt*, vilket också omformar den tidigare förståelsen av vilka aktörer och relationer som är relevanta. Det är viktigt att ta hänsyn till såväl temporala som relationella och situerade aspekter. Man bör inte anta att en viss aktör alltid är involverad, utan förstå på vilka sätt de deltar och hur detta kan förändras. Det handlar alltså inte bara om att identifiera var snittet ska vara, utan också om att förstå varför dessa snitt är relevanta för en viss kontext, vilket leder oss till det andra begreppet: knyta kontext.

Knyta kontext

Att knyta kontext innebär att identifiera och definiera de komponenter som gör en aktivitet möjlig, nämligen aktörer, deras aktiviteter och den information som hanteras. Genom att sätta dessa i relation till varandra blir det möjligt att förstå hur en aktivitet genomförs och varför den får betydelse. Begreppet bygger på Pernille Bjørns koncept *bounding practices*, där metaforen om att knyta används för att visa hur teknologi och människor tillsammans skapar förutsättningar för specifika arbetsuppgifter.⁴⁴ Det handlar om att synliggöra vilka samskapande aktörer som måste involveras för att en aktivitet ska kunna genomföras.⁴⁵

Vilka komponenter som inkluderas i knytningen avgörs av vad som anses relevant i relation till det fenomen som ska bevaras. Knytningen är inte statisk utan kan förändras och omförhandlas beroende på förändringar av de sociomateriella villkoren. Därmed skiljer sig knytning från en traditionell kontextförståelse som utgår från en enskild aktörs

⁴⁴ Bjørn, Pernille, "Bounding Practice: How People Act in Sociomaterial Practices", *Scandinavian Journal of Information Systems*, 24:2 (2012), artikel 6.

⁴⁵ Ibid, s. 99.

perspektiv. I stället betonas att kontexten är relationell och dynamisk: den formas i sammanvävningen av människor, teknologi och normer.⁴⁶ Att knyta kontext innebär därför inte bara att dra gränser, utan också att definiera vilka aktörer som ska inkluderas och varför, samt att synliggöra vilka som utesluts.

Begreppen skära och knyta kontext överlappar, eftersom båda handlar om att definiera och avgränsa. Skillnaden är att skärandet fokuserar på gränsdragningen, medan knytningen handlar om att förstå relationer mellan de komponenter som gör en aktivitet möjlig. Knytningsmetaforen hjälper oss att förstå att kontext inte bara är en fråga om ursprung, utan också om hur olika komponenter binds samman för att skapa mening.

Under mitt fältarbete blev detta tydligt i fansens användning av Tumblrs taggningsfunktion. Plattformens instruktioner anger att taggar främst används för att kategorisera inlägg och göra dem sökbara.⁴⁷ Men i praktiken fyller taggar även en social funktion. Vid vissa tillfällen väljer fansen att kommentera via taggar snarare än att använda kommentarsfältet.⁴⁸ Dessa kommentarer är mindre synliga och kräver att läsaren aktivt undersöker vilka som har rebloggat inlägget.⁴⁹ Taggning blir därmed ett sätt att styra synlighet och skapa semi-offentliga kommunikationskanaler.

Taggningsfunktionen ersätter inte andra kommentarsformer, men kompletterar dem. Fansen väljer mellan olika uttrycksformer: reblogging, kommentarsfält eller taggar, beroende på situation. Kortare och mer spontana kommentarer placeras ofta i taggar, medan längre och mer genomtänkta kommentarer skrivs i rebloggade inlägg.⁵⁰ Detta visar att knytningen mellan funktioner, normer och sociala praktiker, i detta fall fansen på Tumblr, är situerad och föränderlig. Vad som uppfattas som ”rätt” sätt att kommentera beror på sammanhanget och på vad andra gör.

⁴⁶ Silvia Gherardi, ”Practice as Sociomateriality”, i Silvia Gherardi (red.), *How to Conduct a Practice-Based Study* (Cheltenham 2019), s. 81–104.

⁴⁷ Tumblr, ”Organizing With Tags”, *Help Center*, 28 september 2022, <https://help.tumblr.com/hc/en-us/articles/226256868-Organizing-With-Tags>; Tumblr, ”Tagging Your Posts”, *Help Center*, 5 maj 2023, <https://help.tumblr.com/knowledge-base/tagging-your-posts/>. Se även Elli E. Bourlai, ”Comments in Tags, Please!': Tagging Practices on Tumblr”, *Discourse, Context & Media*, 22 (2018), s. 46–56.

⁴⁸ Cabbagevega, intervju, 27 november 2021; Fältanteckning, Tumblr, 11 februari 2022.

⁴⁹ Highnoonleaf, intervju, 29 november, 2021; Cricketglove, 20 December, 2021.

⁵⁰ Neonixclover, 15 november, 2021; Fältanteckning, Tumblr, 21 Juni, 2023.

Exemplet med taggning illustrerar att proveniens i dessa miljöer måste förstås som situerad. Det räcker inte att dokumentera vem som skrev ett inlägg utan det är också nödvändigt att synliggöra vilka komponenter som gjorde interaktionen möjlig, exempelvis plattformens funktioner, normer i gemenskaper och tekniska begränsningar. Att knyta kontext innebär att identifiera dessa samskapande komponenter och hur de relaterar till varandra. Det är en dynamisk process där en viss knytning kan vara giltig vid ett tillfälle, men inte vid ett annat. Därför argumenterar jag för att det är omöjligt att fastställa en universell definition av proveniens för plattformsbaserade miljöer.

I praktiken innebär detta att arkivarien måste inta ett kritiskt perspektiv. Plattformens egna beskrivningar av funktioner kan inte ensamma styra hur kontext konstrueras. I stället bör fokus ligga på den mångtydighet som gemenskaper uttrycker kring en funktion, exempelvis vad som tas för givet, vad som är implicit och vilka normer som styr. Att knyta kontext handlar därför om att synliggöra dessa relationer och förstå deras betydelse för meningsskapandet.

Sammanfattningsvis visar knytningsmetaforen att kontext inte är något statiskt eller färdigt som kan "fångas". Den måste konstrueras genom att identifiera vilka komponenter som gör en aktivitet möjlig och hur dessa binds samman. Detta är särskilt viktigt i digitala miljöer där funktioner förändras, normer förhandlas och aktörer kommer och går. Att knyta kontext är därmed en iterativ och reflexiv process. Det är en process som kräver att vi ser kontext som något som görs, snarare än något som är.

Slutsats

Begreppen skära och knyta kontext visar att arkivarien är aktiv i konstruktionen av kontext vid bevarande. Här delar min ansats den kritik som Jessica Lapp för mot förståelsen av proveniens som statisk. Både min ansats och Lapps betonar att kontext är mångfacetterad och förändras över tid, men med olika syften. Lapp omformar och definierar proveniens till ett kreativt och feministiskt ramverk för att skapa alternativa narrativ,

medan jag utgår från ett sociomateriellt perspektiv där jag uppmärksammar att proveniens måste ta hänsyn till sammanvävningen av sociala praktiker och teknologi. Mitt sociomateriella perspektiv introducerar skära och knyta som verktyg för att dokumentera digitala miljöer. Dessa begrepp definierar kontext för bevarandearbete i plattformsbaserade miljöer där teknologiska förändringar och aktörsrelationer är centrala. Där Lapp främst omformar proveniens för pluralitet och kritisk reflektion, utvecklar jag en praktisk begreppsapparat för att hantera komplexiteten i digitalt bevarande där teknologin lyfts fram.

Det finns en etisk dimension som skära och knyta kontext betonar, nämligen att definitioner och kategoriseringar tas ofta för givna. Detta riskerar att cementera en snäv förståelse av kontext. Arkivarier har därför ett ansvar i hur de konstruerar kontext, där de inte bör acceptera vedertagna antaganden, kategoriseringar och definitioner okritiskt, utan uppmärksamma att kontext alltid kan konstrueras på olika sätt. Transparens kring dessa val är avgörande för att visa hur bevarande både formas av digitala miljöer och arkivariens arbete.

Med skära och knyta som utgångspunkt uppmuntrar jag ett framtida fokus på både teori och praktik i relation till digital teknologi inom arkivforskningen. Vi behöver utveckla metoder som gör det möjligt att dokumentera digital kultur på ett sätt som tar hänsyn till dess komplexitet, samtidigt som vi fördjupar de teoretiska perspektiven på digitalt bevarande. Vi bör inte överge etablerade perspektiv inom arkivvetenskapen, men vi måste komplettera dem med angreppssätt som fångar mångfald och dynamik. Diskussion om hur digital kultur bevaras är inte bara teknologisk, utan också teoretisk och etisk för att säkerställa att framtida arkiv inte reducerar komplexa digital kultur, gemenskaper och interaktioner till statiska ögonblicksbilder.

Del 2

ARKIVVETENSKAPLIG UTBILDNING

Abstract

I "Konsten att saluföra ett ämne" analyseras hur arkivvetenskapliga utbildningar vid svenska lärosäten representeras och marknadsförs på sina webbplatser. Syftet är att belysa dels hur utbildningarna saluförs till presumtiva studenter, dels vilka föreställningar om ämnets innehåll, mål och nyttor som därigenom kommuniceras. Det empiriska materialet utgörs av svenskspråkiga webbsidor från sex lärosäten år 2025. Analysen bygger på teorier om marknadsföringskommunikation och genomförs som en kvalitativ närläsning av webbtexternas struktur, begreppsanvändning och värdeladdade formuleringar. Resultaten visar att lärosätena använder skilda strategier i sin ämnesrepresentation, där arkivvetenskap framställs som yrkesförberedande kompetens, som del av ett tvärvetenskapligt ABM-fält, som digital informationsförvaltning eller som en kulturarvsorienterad disciplin. Samtidigt framträder en gemensam kärna där ämnet definieras genom sitt möjliggörande av systematiskt ordnande, bevarande och återanvändning av information. I marknadsföringen betonas varierande utbildningsnyttor i relation till medborgerlig bildning, social effektivitet och social mobilitet, där särskilt arbetsmarknadsanknytning och karriärmöjligheter lyfts fram. Kapitlet visar därmed att webbplatsernas utformning inte enbart informerar om utbildningarna utan också aktivt positionerar arkivvetenskapen och formar föreställningar om disciplinens samhällsroll, vetenskapliga inriktningar och professionella tillämpningar.

Konsten att saluföra ett ämne

Arkivvetenskapliga utbildningar på svenska lärosätens webbplatser

EVA-MARIE LETZTER

Inledning

Valet av utbildning hör till de mest avgörande beslut en individ kan fatta för att påverka sin bildning och framtida arbetsliv. Universitet och högskolor har därför ett starkt intresse av att marknadsföra sina program på ett sätt som tilltalar presumtiva studenter och samtidigt positionerar lärosätet i relation till andra. Dessutom måste olika utbildningar inom lärosätena hävda sin attraktionskraft gentemot varandra. För ett relativt litet, ungt och okänt ämne som arkivvetenskap blir det i och med det särskilt viktigt att framhäva både sin akademiska relevans och att framstå som en lockande väg in i arbetslivet. På lärosätenas webbplatser för de arkivvetenskapliga utbildningarna möter fördenskull strategiskt valda begrepp och värden. Dessa val återspeglar inte bara vad utbildning i ämnet omfattar utan även varför ämnet är meningsfullt. Men vilket innehåll och vilka argument är det egentligen som lärosäten idag använder för att förmå studenter att söka utbildning i arkivvetenskap och hur gestaltas därigenom ämnet?

I detta kapitel är syftet att synliggöra den arkivvetenskapliga disciplinens ämnesrepresentation i Sverige år 2025 genom att analysera hur arkivvetenskapliga utbildningar marknadsförs på svenska lärosätens webbplatser.¹ Därmed kommer såväl rekryteringsargument som det sätt

¹ Med begreppet *ämnesrepresentation* menas här hur ämnets innehåll representeras: hur det begripliggörs.

på vilket ämnet presenteras att belysas i relation till studenters första möte med arkivvetenskapen. Undersökningen operationaliseras kring de två frågorna: 1. Hur saluförs de arkivvetenskapliga utbildningarna på svenska lärosätens webbplatser, det vill säga, hur motiveras studenter där till att välja utbildning i ämnet? och 2. Vilka föreställningar om arkivvetenskapens innehåll, mål och nyttor kommuniceras till nya studenter?

De undersökta utbildningarna är både egentliga arkivvetenskapliga program och program som på olika sätt inkluderar arkivvetenskap, respektive arkivvetenskapliga helterminskurser om program saknas. Utbildningarna erbjuds på grundläggande och avancerad nivå. Jag har dock valt att inte inkludera forskningsutbildningar, då forskarstuderande inte är nya i ämnet. Studenter som söker utbildning i arkivvetenskap hade år 2025 sex svenska lärosäten att välja bland: Göteborgs universitet (GU), Karlstads universitet (KAU), Lunds universitet (LU), Mittuniversitetet (MIUN), Södertörns högskola (SH) och Uppsala universitet (UU). Undersökningens empiriska underlag består mer precist av dessa lärosätens svenskspråkiga webbsidor för arkivvetenskapliga utbildningar, så som de såg ut i september 2025. Häri granskas text på webbsidorna och på deras eventuellt direkt underliggande webbsidor, samt i förekommande fall bilder och länkade filmer som beskriver utbildningarna i fråga.² Fokus läggs emellertid på granskningen av webbtexterna.

² Se de arkivvetenskapliga utbildningssidorna, hämtade 6/9 2025, med ev. direktlänkade undersidor för:

- Göteborgs universitet: <https://www.gu.se/studera/hitta-utbildning/arkivvetenskap-hii427#sa-ar-det-att-plug-ga> förk. GUW.
- Karlstads universitet: <https://www.kau.se/historia/utbildning/arkivkunskap> förk. KAUW1 och <https://www.kau.se/utbildning/program-och-kurser/kurser/ARGA01> förk. KAUW2 samt <https://www.kau.se/utbildning/program-och-kurser/kurser/ARGB01> förk. KAUW3.
- Lunds universitet: <https://www.kultur.lu.se/utbildning/masterprogram/masterprogram-i-abm/> förk. LUW1 samt studentporträtt för studerande inom arkivvetenskap på <https://www.kultur.lu.se/utbildning/studentportratt/anton-almer-masterprogram-i-abm-arkivvetenskap/> förk. LUW2 och <https://www.kultur.lu.se/info/arkivvetenskap/> förk. LUW3 samt <https://www.kultur.lu.se/utbildning/utbildningsutbud/aky/> förk. LUW4.
- Mittuniversitetet: <https://www.miun.se/utbildning/kurser/arkiv--och-informationsvetenskap/> förk. MIUNW1 samt <https://www.miun.se/utbildning/program/magisterprogram-i-arkiv-och-informationsvetenskap/> förk. MIUNW2 och <https://www.miun.se/utbildning/kursplaner-och-utbildningsplaner/SALAA/> förk. MIUNW3.
- Södertörns högskola: <https://www.sh.se/institutioner--amnen/institutionen-for-historia-och-samtidstudier/arkivvetenskap> förk. SHW1 och <https://www.sh.se/program--kurser/program/grund/arkivarie--och-informationsforvaltningsprogrammet> förk. SHW2 jämte <https://www.sh.se>

Analysen tar sin utgångspunkt i teorier om marknadsföringskommunikation. Genom en kvalitativ närläsning analyserar jag representativa passager från webbsidorna, återgivna som blockcitat, med tonvikt på språkliga val – strukturellt upplägg, begreppsanvändning och normativt laddade uttryck – vilka används för att presentera arkivvetenskapen som disciplin och saluföra utbildningarna. För att möjliggöra analysen redogörs dock först för undersökningens teoretiska perspektiv, följt av vad som tidigare framhållits om de svenska arkivvetenskapliga utbildningarnas varierande profiler.

Forskning om marknadsföringskommunikation och universitetsutbildning

Även om webbplatser inom högre utbildning inte kan betraktas som reklamannonser, utgör de lärosätenas enskilt viktigaste informationskanaler för utbildning och forskning. Att anlägga ett marknadsföringsperspektiv på de arkivvetenskapliga utbildningssidorna är därför motiveerat. Det lärosäten gör på sina webbplatser är att framhäva strategisk marknadskommunikation.³

Inom forskningsfältet *Marketing Communication Theory* behandlas reklam som ett system för kommunikation vid marknadsföringen av produkter och tjänster. Reklam blir en del av avsändarens bredare kom-

[se/program--kurser/program/grund/arkivarie--och-kulturarvsprogrammet](https://www.sh.se/program--kurser/program/grund/arkivarie--och-kulturarvsprogrammet) förk. SHW3 samt <https://www.sh.se/program--kurser/program/grund/kandidatprogram-i-liberal-arts> förk. SHW4.

• Uppsala universitet: <https://www.uu.se/utbildning/amne/abm> förk. UUW1 och <https://www.uu.se/institution/abm/utbildning/masterprogrammet-i-abm> förk. UUW2 samt <https://www.uu.se/utbildning/program/masterprogram-abm-arkivvetenskap> förk. UUW3.

³ Internationella studier visar att universitet i allt högre grad marknadsför utbildningar via webbsidor och sociala medier. Se häribland följande studier inklusive refererad litteratur: Froilan S. Labausa, Janine M. Pinca & Nancy E. Cruda, "Investigating Digital Marketing Strategies in Influencing Student Enrollment Decisions in Tertiary Education", *Canadian Journal of Business and Information Studies* 5:5 (2023), s. 119–133; Jemma Helen Oeppen Hill, "Logos, Ethos, Pathos and the Marketing of Higher Education", *Journal of Marketing for Higher Education* 30:1 (2020), s. 87–104; Kem Saichaie & Christopher C. Morpew, "What College and University Websites Reveal About the Purposes of Higher Education", *The Journal of Higher Education* 85:4 (2014), s. 499–530; Kurt Schimmel, Darlene Motley, Stanko Racic, Gayle Marco & Mark Eschenfelder, "The Importance of University Web Pages in Selecting a Higher Education Institution", *Research in Higher Education Journal* 9:1 (2010), s. 1–16.

munikationsinsatser, varvid avsändaren via just reklam kan samordna olika meddelanden för att nå mottagaren med ett enhetligt framställt budskap.⁴ Kommunikationsforskaren Gillian Dyer resonerar kring den klassiska definitionen av *reklam* som bestående av två grundelement: *information* och *argumentation*. För att konsumenterna ska välja en produkt eller tjänst räcker det alltså inte att enbart informera om dess existens; konsumenten måste också övertygas om att välja den.⁵ Säljarens övertalningsförsök kan anta många former, men Dyer betonar väckandet av mottagarens fantasi – att få denne att drömma. Konsumenten ska kunna föreställa sig äga det saluförda och med dess hjälp leva det liv som förknippas med produkten eller tjänsten. Som Dyer uttrycker det ”We don’t use a product for what it is; we identify with the result. The product can make us like the signifier [product user] in the ads.”⁶

Enligt detta perspektiv kan marknadsföringen av de arkivvetenskapliga utbildningarna förstås som ett sätt att ge presumtiva studenter en föreställning om sin framtid efter studierna. Utbildningen får gärna framstå som intresseväckande i sig, men den bör framför allt presenteras som ett attraktivt medel för att bli akademiskt och professionellt rustad, samt påvisas leda till ett arbetsliv med kvalificerade och meningsfulla arbetsuppgifter. Med stöd av utbildningsforskaren David Labaree kan dessa målsättningar preciseras i tre konkurrerande utbildningsmål som han identifierat i det amerikanska utbildningssystemet: *A. demokratisk jämlikhet* eller *medborgerlig bildning* som jag i min studie av högre utbildning väljer att kalla det (att rusta medborgare för ett informerat, kritiskt och etiskt ansvarsfullt deltagande i ett demokratiskt samhälle),⁷

⁴ Sedan 1989 har Integrated Marketing Communication (IMC) utvecklats till ett livaktigt forskningsfält där alla avsiktliga och oavsiktliga kommunikationsinsatser i samtliga kanaler analyseras för att förstå synergieffekter eller dissonans i avsändarens kommunikation med konsumenterna. Inom IMC betraktas reklam som den centrala planerade kommunikationsinsatsen, där det avsiktliga budskapet enhetliggörs. För en teoretisk analys av ICM som ingång till forskningsfältet, se Indrė Rimkienė, ”Integrated Marketing Communication: Theoretical Approach”, *Rural Development*, Proceedings, vol. 6, Book 1 (2013), s. 305–310.

⁵ Gillian Dyer, *Advertising as Communication*, Studies in Communication (London 1982), s. 6–7.

⁶ Dyer (1982), s. 187.

⁷ Labaree benämner det första målet som enbart demokratisk jämlikhet. Skolor ska främja allas lika möjligheter genom att rusta medborgare för deltagande i det demokratiska samhället. Se David F. Labaree, ”Public Goods, Private Goods: The American Struggle Over Educational Goals”, *Educational Research Journal*, 34:1 (1997), s. 42–46. I detta kapitel ligger dock betoningen på den *kunskap* med

B. *social effektivitet* (att producera kompetent arbetskraft för samhällets ekonomiska och funktionella behov), samt C. *social mobilitet* (att ge individer möjligheter till avancemang i status och karriär). De två första utbildningsmålen kan ses som *kollektiva nyttor* för samhället, medan det sista utgör en *individuell nytta* för den enskilda studenten.⁸ I analysen av hur de arkivvetenskapliga utbildningarna presenteras på webbplatserna blir det fördenskill centralt att undersöka hur dessa övergripande mål och nyttor artikuleras för att motivera studenter att söka utbildningarna. Annorlunda uttryckt handlar det om att analysera hur målen och nyttorna kodas i språkliga val – vad som lyfts fram och hur stoffet struktureras, samt vilka nyckelbegrepp och värdeladdade formuleringar som används.

Lärosätens marknadsföring av arkivvetenskapliga utbildningar har hittills inte varit föremål för några studier, även om kinesiska och kanadensiska studenters drivkrafter att välja ämnet har undersökts.⁹ Forskningen har i stället fokuserat på den arkivvetenskapliga disciplinens etablering och utveckling inom högre utbildning från 1900-talets andra hälft. I anglosaxiska länder, där engelskans *archive* huvudsakligen förknippas med historiska arkiv, har utbildningar i *Archival Science* eller *Archival Studies* traditionellt åtskilts från utbildningar i proaktiv *Records Management* (dokumenthantering). I dessa länder, liksom i andra präglade av en liknande tradition, är det först på senare tid som även dokumenthantering börjat vinna insteg i arkivvetenskapliga utbildningar. Det är ett skifte i vilket arkivvetenskap kommit att omfatta inte bara kulturarvsforskning utan även informations- och systemvetenskap.¹⁰

vilken akademiska utbildningar ska uppnå demokratisk jämlikhet, varvid detta utbildningsmål mer centreras kring medborglig bildning. Begreppet *medborglig bildning* är i sig ett livaktigt forskningsfält med flera begreppstraditioner. Här nöjer jag mig med att betrakta medborglig bildning som en kompetens i enlighet med ovanstående definition.

⁸ Se begreppens bestämning, ideologiska bakgrund och utveckling i Labaree (1997), s. 39–81.

⁹ Se motiven till studenters val att studera arkivvetenskap i Hongkong och British Columbia i Tracy Chui Wan Ng, K.W. Chiu Dickson & Kwan King Li, "Motivations of Choosing Archival Studies as Major in the iSchools: Viewpoint between Two Universities across the Pacific Ocean", *Library hi tech* 40:5 (2022), s. 1483–1496.

¹⁰ För några sentida internationella studier av den arkivvetenskapliga disciplinens formering via högskoleutbildningar, se Victoria L. Lemieux & Richard Marciano, "Teaching Computational Archival Science: Context, Pedagogy, and Future Directions." *Information research* 30. iConf (2025), s. 301–318; Naya Sucha-xaya, "Uncolonized Thailand: A Historical Perspective on Modern Thai Archival Education" *Philippine Journal of Librarianship and Information Studies* 34:2 (2023), s. 7–23; Jane Zhang

För nordiskt vidkommande har Annelie Sundqvist nyligen analyserat huruvida en gemensam modell för arkivvetenskaplig utbildning existerar. Sundqvist granskning visar att vissa lärosäten i Norden erbjuder *arkivvetenskap*, eller mer praktiskt orienterad *arkivkunskap*, som ämnesprogram respektive som fristående helårs- eller helterminskurser (i Sverige GU och KAU), medan andra kombinerar disciplinen med andra ämnen i studieprogram med inriktning mot informations- och samhällsvetenskap eller humaniora (i Sverige MIUN och SH) alternativt integrerar disciplinen i tvärvetenskapliga arkiv-, bibliotek- och museivetenskapliga studieprogram (så kallade ABM-program som i Sverige ges vid LU och UU). I samtliga utbildningar ges arkivvetenskap på grundläggande och/eller avancerad nivå om minst 60 högskolepoäng, vilket motsvarar den utbildningsnivå som vanligen efterfrågas vid anställning som arkivarie. Vidare identifierar Sundqvist att de arkivvetenskapliga utbildningarna i Norden uppvisar en påtaglig bredd och kan indelas i tre utbildningsregimer med fokus på informationsstyrning (i Sverige MIUN), arkivtillgänglighet (i Sverige GU, KAU och SH) eller på arkiv som kulturarv (i Sverige LU och UU). Sammantaget konstaterar således Sundqvist att det existerar flera nordiska utbildningsmodeller snarare än en enhetlig.¹¹

Trots att arkivvetenskap är en relativt ung akademisk disciplin uppvisar ämnet alltså en betydande tematisk bredd, både internationellt och i Sverige. Och i ljuset av teorier om marknadsföringskommunikation skulle variationen bland de erbjudna utbildningarna även kunna förstås

& Alex H. Poole, "Exploring the Current State of North American Graduate Archival Education", *The American Archivist* 85:2 (2022), s. 638–677; Kwan King Li & K.W. Chiu Dickson, "A Worldwide Quantitative Review of the iSchools' Archival Education." *Library hi tech* 40:5 (2022), s. 1497–1518; Alex H. Poole & Ashley Todd-Diaz, "Nailing Jelly to the Wall: Teaching Technology in North American Graduate Archival Education Programs." *Proceedings of the Association for Information Science and Technology* 59:1 (2022), s. 262–275; Edward Benoit & Donald C. Force, "One Size Does Not Fit All: Graduate Archival Education in the Twenty-First Century.", *The American archivist* 82:1 (2019), s. 24–52; Anne J. Gilliland, "Building the Scholarly Base of a Field: Reflections on 8 Years of the Archival Education and Research Initiative (AERI)." *Preservation, digital technology & culture* 45:1 (2016), s. 27–31; Donald C. Force & Jane Zhang, "Knowledge Discovery from within: An Examination of Records Management and Electronic Records Management Syllabi." *Records management journal* 26:3 (2016), s. 259–278.

¹¹ Annelie Sundqvist, "Archival education in a Nordic context", i Greg Bak & Marianne Rostgaard (red.), *The Nordic Model of Digital Archiving* (London 2023), s. 251–272; Se även en tidigare beskrivning av kännetecknen hos skandinaviska arkivvetenskapliga utbildningar i Jari Lybeck, "Archival Education in Scandinavia", *Archival Science* 3 (2003), s. 97–116.

som uttryck för medvetna positioneringar, i vilka universiteten och högskolorna betonar skilda utbildningsmål och utbildningsnyttor. Mångfalden inom arkivvetenskapen utgör därför en central premis att beakta i analysen av hur utbildningarna saluförs på de svenska lärosätena.

Webbplatsernas marknadsföring av ämnet och utbildningarna

De svenska lärosätena har i regel minst två webbsidor som presenterar den arkivvetenskapliga utbildningen. Oftast uppdelas utbildningssidorna i *ämnessidor* och i *program-* respektive *kurssidor*. Göteborgs universitet har däremot bara en kurssida för arkivvetenskap.¹²

Ämnessidornas huvudsakliga syfte är att presentera ämnet. De ger disciplinen en specifik innebörd och inriktning. Program- eller kurssidorna är för sin del platsen där de arkivvetenskapliga utbildningarnas unika upplägg, utformning och nytta framhålls. Studenter möter följaktligen två olika typer av marknadsföring, varför de två kategorierna av webbsidor – med deras strukturer, nyckelbegrepp och värdeladdade formuleringar – nedan behandlas var för sig.

Ämnessidorna

Lärosätenas ämnessidor är generellt uppbyggda kring kortare presentationstexter. Endast ämnessidorna på Lunds universitet, Södertörns högskola och Uppsala universitet innehåller fotografier. Dessa bilder saknar dock tydlig koppling till ämnet arkivvetenskap och visar i stället motiv som datorer, läsplattor, bibliotek eller ett konstföremål i form av ett snäckskalskepp.¹³ Den dominerande rubriceringen av disciplinen är *arkivvetenskap*. Mittuniversitetets ämnessida avser emellertid *arkiv- och informationsvetenskap*, vilket signalerar en orientering mot informations-teknologi, medan Karlstads universitets ämnessida använder termen

¹² Se de aktuella webbsidorna i fotnot nr 2 ovan.

¹³ Se LUW4; SHW1; UUW3. Lunds universitet har även en annan mycket kort ämnessida för arkivvetenskap på LUW3 som refererar till den mer omfattande sidan.

arkivkunskap, som snarare markerar en mer praktisknära inriktning.¹⁴ Dessa lärosäten betonar därmed att de gör delvis andra ämnesbestämningar än övriga lärosäten.

När det gäller de sätt på vilka ämnessidorna förklarar och marknadsför ämnet kan vidare tre strategier urskiljas. Den första är en konfrontativ strategi där fördomar om ämnet bemöts. Den andra är en undervisningsnära strategi där ämnet knyts till lärandemålen och utbildningens fördelar. Slutligen är den tredje en lärosätespositionerande strategi där ämnet relateras till lärosätets unika kvalifikationer. Tillsammans med ämnesbenämningarna blir dessa strategier talande för hur ämnet och dess värde konstrueras.

Den första konfrontativa strategin framträder på Karlstads universitets och Södertörns högskolas ämnessidor. Här utmanas seglivade föreställningar om arkiv som något förlegat och ointressant genom att arkivens bestående aktualitet och samhällsnytta framlyfts, varmed även disciplinens nytta understryks. Detta kan tydligast ses i följande formuleringar:

Varför läsa Arkivkunskap? [KAU]

Många kanske föreställer sig att arkivtjänst kommer att försvinna i det informations- och kunskapssamhälle som nu växer fram? Så är inte fallet, tvärtom blir arkiv- och dokumenthantering allt viktigare som instrument att hantera växande informationsmängder. Den moderna arkivtjänstens viktigaste utmaning blir att bidra med styrinstrument i den process som leder till att arkiv bildas hos myndigheter, företag och organisationer.¹⁵

Arkivvetenskap [SH]

[...] Arkivvetenskap är ett ungt högskoleämne som är nära kopplat till yrkesutbildningen till arkivarie. Sedan gammalt har arkivarieyrket legat nära historieämnet och många grundläggande tankar om hur arkiv ska ordnas har hämtats därifrån, samtidigt som den nya tekniken har en viktig roll i ämnet.

I ordböckerna beskrivs ordet arkiv som ”en samling dokument och handlingar”. Kanske inte den mest lockande beskrivningen, men ett arkiv sjuder av liv och kan många gånger berätta vår historia från vitt skilda vinklar och vrår.¹⁶

¹⁴ Se MIUNW1; KAUW1.

¹⁵ KAUW1.

¹⁶ SHW1.

Karlstads universitet rubricerar sin ämnessida med en fråga om varför ämnet arkivkunskap är värt att studera. Ämnessidan förklarar sedan att arkivtjänsten – det vill säga de som arbetar med arkiv i organisationer – inte har spelat ut sin roll, utan att ”arkiv- och dokumenthantering” tvärtom kommer att bli ”allt viktigare som instrument för att hantera växande informationsmängder”. Den som väljer att läsa arkivkunskap underförstås därför få en praktiskt tillämpbar kompetens som är eftertraktad på arbetsmarknaden, då ämnet syftar till att ”bidra med styrinstrument i den process som leder till att arkiv bildas” inom såväl myndigheter, företag som andra typer av organisationer. Även ämnessidan på Södertörns högskola presenterar ämnet genom att beröra arkivvetenskapens rötter i ”yrkesutbildningen till arkivarie” och i ”historieämnet”, men lyfter samtidigt fram att ”den nya tekniken” har utvecklat disciplinen.¹⁷ Här nyanteras också ordböckernas snäva definition av *arkiv* genom formuleringar som att ”arkiv sjuder av liv” och kan ”berätta vår historia från vitt skilda vinklar och vrår”, vilket antyder spännande möjligheter till både arbete och forskning i arkiven. I båda fallen överskrids således bilden av arkiv som en passiv rest från det förflutna, när ämnet – oavsett om det hänvisas till som fackmannamässigt förankrad arkivkunskap eller akademiskt förankrad arkivvetenskap – tecknas som modernt, vitalt och outhärligt: både för att förstå det som varit och för att möta samtidens krav.

På Lunds universitets och Uppsala universitets ämnessidor blir däremot den undervisningsnära strategin tydlig, eftersom ämnet här presenteras via kunskapsmålen och fördelarna med att välja den arkivvetenskapliga inriktningen på de tvärvetenskapliga ABM-programmen. Dessa ämnessidor fungerar därmed i praktiken som arkivvetenskapliga kursbeskrivningar:

¹⁷ Se även SHW1 i sin helhet där digitalisering omskrivs.

Utbildningsutbud [LU]

Arkivvetenskap

Ämnet arkivvetenskap riktar sig till dig som är intresserad av att hantera, bevara och strukturera information för framtida bruk och som vill jobba som arkivarie inom olika institutioner och myndigheter.

Inom ämnet studerar du arkivens roll i dåtid, nutid och framtid. Du får kunskap om hur dokumentation hanteras inom olika organisationer och hur utvecklingen för olika sätt att dokumentera har sett ut. Du får lära dig att strukturera, värdera och välja ut vilka dokument som ska sparas för framtiden, såväl analoga som digitala. Ämnet innehåller dessutom arkivjuridik och pedagogik för att du ska få kunskap om hur du bäst hjälper både allmänheten och myndigheter att söka information i olika arkiv.¹⁸

Masterprogram i ABM – Arkivvetenskap 120 hp [UU]

Om programmet

[...] Arkivvetenskap är ett växande område och de kunskaper som ämnet förmedlar efterfrågas allt mer i dagens informationssamhälle. På den arkivvetenskapliga inriktningen lär du dig om både traditionell pappersbaserad arkivhantering och hantering av moderna digitala arkiv. Utbildningen ger även fördjupade juridiska och pedagogiska perspektiv på arkivsektorn och dess roll i samhället.¹⁹

Ämnessidorna vid Lunds och Uppsala universitet beskriver, i likhet med de föregående, ämnet genom att utgå från samhällsbehoven och arkivariens yrkesroll. Därefter läggs dock emphasis vid de kompetenser som utbildningen ger studenten. På Lunds universitets ämnessida betonas arkivens plats i ett historiskt kontinuum av ”dåtid, nutid och framtid”. Arkivvetenskapen framställs i och med det som en garant för samhällets kontinuitet och kollektiva minne, när studenten förväntas lära sig att ”hantera, bevara och strukturera information för framtida bruk” och att ge rättslig och pedagogisk service till allmänheten och myndigheter vid återfinnandet av information. På Uppsala universitets ämnessida, för den arkivvetenskapliga inriktningen, betonas i stället disciplinens framtidsorientering genom att ämnet beskrivs som ”ett växande område”. Här understryks att dagens informationssamhälle efterfrågar kunskap i såväl

¹⁸ LUW4.

¹⁹ UUW3.

”traditionell pappersbaserad arkivhantering” som i ”moderna digitala arkiv” och ”digitala dokumenthanteringssystem”, liksom i ”fördjupade juridiska och pedagogiska perspektiv”, vilket gör att arkivvetenskapen framträder som en expansiv disciplin i förändring.

Den tredje lärosätesspositionerande strategin används slutligen av Mittuniversitetet på ämnessidan för arkiv- och informationsvetenskap. Genom att sammankoppla dagens omfattande informationsproduktion med lärosätets mångåriga utbildning och forskning på området, positioneras här ämnet som både högaktuellt och unikt i det svenska universitetslandskapet:

Arkiv- och informationsvetenskap

Dagligen produceras mängder med information i form av text, ljud och bild. Det förutsätter att det finns ett bra och strukturerat sätt för att lagra informationen så att den blir lättillgänglig och korrekt. [...] Mittuniversitetet har bedrivit utbildning och forskning inom arkiv- och informationsvetenskap sedan slutet av 1980-talet. Som enda universitetet med fokus på arkiv får du hos oss kunskap inom arkivinformatiken och arkivens uppkomst, hantering, organisering och användningsområde, samt dess påverkan och betydelse för organisationer, individer och samhälle.²⁰

På ämnessidan integrerar således Mittuniversitetet sig självt i presentationen av arkiv- och informationsvetenskapen. Ämnets informationsvetenskapliga orientering markeras genom den inledande formuleringen av information som bestående av ”text, ljud och bild”, vilket i sin tur förutsätter förtrogenhet med tekniska lösningar för att på ett ”bra och strukturerat sätt” kunna ”lagra informationen så att den blir lättillgänglig och korrekt”. Det är dock värt att uppmärksamma att flera av de andra kompetenserna som lärosätet erbjuder i ämnet – exempelvis kunskap om ”arkivinformatiken och arkivens uppkomst, hantering, organisering och användningsområde” samt om hur arkiven påverkar organisationer, individer och samhälle – påminner om dem som övriga lärosäten använder i sina beskrivningar av arkivvetenskapen. Sådana överensstämmelser gör att Mittuniversitetets påstående om att vara det ”enda universitet

²⁰ MIUNWL.

med fokus på arkiv” framstår som mer positionerande än innehållsligt särskiljande. Mer träffande vore det i stället att lyfta lärosätet som det enda som specialiserat ämnet mot informationssystem.

Trots att lärosätena på ämnessidorna ger arkivvetenskapen olika ämnesbestämningar och inriktningar samt använder skilda strategier i marknadsföringen av disciplinen, framträder alltså en gemensam kärna i hur ämnet beskrivs. Lärosätena understryker samstämmigt att ämnets övergripande funktion är att möjliggöra ordnande, bevarande och återanvändning av historisk och samtida information. Det innebär att relativt enhetliga uppfattningar om arkivvetenskapens *tillämpning* kommuniceras på ämnessidorna, samtidigt som lärosätena sätter sin prägel på disciplinens mer precisa innehåll – en profilering som blir än tydligare på program- och kurssidornas beskrivningar av de arkivvetenskapliga utbildningarna.

Program- och kurssidorna

Program- och kurssidorna är generellt mer komplexa och mångfaceterade än de stramare ämnessidorna. Mellan lärosätena är det inte bara innehållet utan även omfattningen av text-, bild- och filmmaterial som varierar. På Mittuniversitetets och Södertörns högskolas programsidor förekommer fotografier med leende personer och/eller arkivhyllor, medan Uppsala universitets två ABM-programsidor antingen visar ett fotografi med bokhyllor eller en kort film där en lärare presenterar programmet.²¹ Lunds universitets ABM-programsida länkar till studentporträtt i text och bild, och även på Mittuniversitetets och Södertörns högskolas programsidor finns undersidor med korta filmer där studenter berättar om sina erfarenheter från de arkivvetenskapliga programmen.²² Göteborgs och Karlstads universitet, som saknar arkivvetenskapliga program, har däremot mer kortfattade kurssidor utan bilder.²³

²¹ MIUNW2; SHW2, SHW3 och SHW4; U UW1 och U UW2.

²² LUW1 och LUW2; MIUNW2; SHW2, SHW3 och SHW4. För en experimentell studie om betydelsen av dessa typer av filmer i marknadsföringen av studieprogram, se Mario Cassar & Albert Caruana, "Attracting International Student Applications to a University Website: The Role of Story-Based Content and Gender in Improving Stickiness", *Journal of Marketing for Higher Education*, 33:1 (2023), s. 79–96.

²³ GUW; KAUW2 och KAUW3.

Till de mest omfattande programsidorna hör således Södertörns högskola, där arkivvetenskap, utöver enskilda kurser, kan läsas inom tre kandidatprogram om 180 högskolepoäng som ges på campus och på helfart. Av dessa utgör emellertid arkivvetenskapen den obligatoriska kärnan i enbart två kandidatprogram, vilka jag därför har valt att analysera närmare.²⁴ På dessa programsidor framgår att studenten kan välja att kombinera sin yrkesutbildning som arkivarie med antingen en samhällsvetenskaplig eller en humanistisk inriktning:

Arkivarie- och informationsförvaltningsprogrammet

Har du ett intresse för att hitta och samla information? Arkivarie- och informationsprogrammet ger dig kunskap och verktyg för att arbeta med bevarandet och hanteringen av information. Programmets utformning förbereder dig för arkivarieyrket och ger dig särskild kompetens i ett av följande huvudområden – företagsekonomi, journalistik eller statsvetenskap.²⁵

Arkivarie- och kulturarvsprogrammet

I dagens informationssamhälle finns ett stort behov av utbildade arkivarier. På Arkivarie- och kulturarvsprogrammet väljer du en av följande inriktningar som breddningsämne: arkeologi, etnologi, historia, idéhistoria, konstvetenskap eller religionsvetenskap. Genom val av inriktning kan du kombinera ditt intresse med yrkesförberedande kunskaper.²⁶

I dessa programbeskrivningar argumenteras följaktligen för att studenten kan skräddarsy sin utbildning. Arkivarie- och informationsförvaltningsprogrammet framställs som särskilt lämpat för den med intresse för arkivarieyrket – beskrivet i termer av att ”hitta och samla information” – och som därför behöver ”kunskap och verktyg” för att kunna arbeta med professionell informationsförvaltning. Av den anledningen poängteras också värdet av kompetens inom ett samhällsvetenskapligt breddningsämne. Även Arkivarie- och kulturarvsprogrammet inleds med en hänvisning till yrket genom att framhålla att ”dagens informationssamhälle” behöver ”utbildade arkivarier”, men övergår sedan till att studenten kan kombinera de yrkesförberedande kunskaperna med sitt intresse för

²⁴ Det tredje är Kandidatprogrammet i Liberal Arts som har arkivvetenskap som möjligt tillval. Se SHW4.

²⁵ SHW2.

²⁶ SHW3.

ett humanistiskt breddningsämne.²⁷ I detta program fungerar således det humanistiska ämnet – snarare än arkivarieyrket – som det primära lockbetet. Samma typer av motiveringar syns även på de underliggande programsidorna med rubriken ”Varför programmet?”, även om bägge programmen där dessutom legitimeras genom återopandet av arkivvetenskapens och arkivarieyrkets betydelse för demokratin ”genom skapandet och upprätthållandet av ett transparent informationssamhälle”.²⁸

På Mittuniversitetets webbplats är det inte tillvalsämnena som står i fokus för studentens val av utbildning, utan intresset för att utveckla samhällets digitala informationsförvaltning. Arkiv- och informationsvetenskap erbjuds här på tre grundkurser (på A-, B- och C-nivå) och inom ramen för två program på avancerad nivå.²⁹ Av dessa program är det dock endast magisterprogrammet i arkiv- och informationsvetenskap som har ämnet som obligatorisk huvuddel, varför analysen nedan koncentreras till detta program.³⁰ Magisterprogrammet omfattar 60 högskolepoäng och ges på helfart och på distans. Programsidan introduceras med följande:

Magisterprogram i arkiv- och informationsvetenskap, 60 hp

Vill du fördjupa din kompetens i styrning av digital informations-förvaltning? Med den snabba teknikutvecklingen behövs ny kompetens för att förvalta viktiga informationsresurser i organisationer. Det kan gälla information som är kritisk för den egna verksamheten av juridiska skäl, men också för att säkerställa transparens och möjliggöra ansvarsutkrävande, vilket är en demokratisk rättighet. Programmet ger dig kunskaperna för att jobba strategiskt med informationsförvaltning och utveckla processer och metoder för att säkerställa att en organisation har långsiktig tillgång till pålitlig och verksamhetskritisk information.³¹

Det är värt att notera att programbeskrivningen inte i första hand lockar studenten med möjligheten att bli arkivarie. Snarare framhävs ett intresse

²⁷ Att peka på studentens möjlighet att skräddarsy sin utbildning och följa sitt intresse utgör enligt Oppen Hill känslomässiga patos-argument i marknadsföringen av universitetsutbildningar. Oppen Hill (2020), s. 97.

²⁸ Se undersidan ”Varför programmet?” på SHW2 och SHW3.

²⁹ Se MIUNW1.

³⁰ Det andra är Master-/Magisterprogram i hållbar informationsförsörjning (MIUNW3), där ämnet kan väljas som inriktning.

³¹ MIUNW2.

för att lära sig ”utveckla processer och metoder” inom ”styrningen av digital informationsförvaltning”, vilka är relevanta kompetenser för flera yrkeskategorier med strategiskt ansvar för information inom organisationer (såsom strateger, utvecklare och säkerhetsexperten utöver arkivarier). Mittuniversitetets program motiveras således genom en dubbel argumentation: dels betonas individens möjlighet till kompetensutveckling på avancerad nivå, dels lyfts samhällets behov av expertis i förvaltandet av information som behövs för ansvarsutkrävande. Genom att både här och längre ned på sidan hänvisa till ”den snabba teknikutvecklingen” och till behovet av att säkerställa en ”långsiktig tillgång till pålitlig och verksamhetskritisk information”, framställs den informationsteknologiska utbildningen därmed som ett svar på samtidens organisatoriska och demokratiska utmaningar.³²

Vid Lunds respektive Uppsala universitet förskjuts i stället fokus från den digitala informationsförvaltningen till ABM-fältets tvärvetenskapliga verksamhetsområde, då universiteten inte erbjuder arkivvetenskap som fristående ämne. Båda masterprogrammen i ABM ges på campus och på helfart och omfattar 120 högskolepoäng, varav en till två delkurser per termin ägnas åt arkivvetenskap för de studenter som väljer denna inriktning. Programsidorna riktar sig följaktligen till studenter på samtliga ämnesinriktningar och inleds:

Masterprogram i ABM [LU]

Beskrivning

Masterprogrammet i ABM vänder sig till dig som är intresserad av att arbeta inom arkiv, bibliotek, museer eller näraliggande kultur- och forskningsverksamheter. [...] Utbildningen fokuserar på kunskapsproduktion och den kommunikation som sker i arkiv, bibliotek och museer och som syftar till att göra olika slags information och kultur tillgänglig för målgrupper med skilda förutsättningar, önskemål och behov.³³

³² Se MIUNW2 i sin helhet. Att visa på detaljerad kännedomen om vad arbetsgivare efterfrågar hör enligt Oppen Hill till trovärdighetsstärkande etos-argument i marknadsföringen av universitetsutbildningar. Oppen Hill (2020), s. 96. Det har även belagts att kanadensiska studenter väljer att läsa arkivvetenskap för att säkra anställning på arbetsmarknaden. Se Ng, Chiu & Li (2022), s. 1491–1492.

³³ LUW2.

ABM [UU]

ABM är en förkortning för arkiv, bibliotek och museer [...] ABM-ämnenas gemensamma kärna är studiet av informationsprocesser. [...] För den som önskar en omfattande teoretisk och praktisk utbildning inom dessa områden rekommenderas Masterprogrammet i ABM. Detta utbildningsprogram fokuserar både det som förenar och skiljer de tre ämnena genom att det består av en blandning av ABM-gemensamma och ämnesspecifika kursmoment. [...] ³⁴

Lunds universitets programsida vill attrahera den student som är ”intresserad av att arbeta inom arkiv, bibliotek och museer eller närliggande kultur- och forskningsverksamheter”. Samtidigt legitimeras utbildningen genom dess koppling till ABM-fältets övergripande samhällsuppdrag: att möjliggöra ”kunskapsproduktion och kommunikation” samt att göra ”information och kultur tillgänglig” för målgrupper med varierande ”föresattningar, önskemål och behov”. Uppsala universitets programsida rekommenderar i sin tur sin utbildning till den student som söker en ”omfattande teoretisk och praktisk utbildning” inom ABM-ämnenas gemensamma fokus på ”studiet av informationsprocesser”. Här lyfts också fältets interna komplexitet fram genom betoning på skillnader och överlappningar mellan arkiv, bibliotek och museer. Båda lärosätena berättigar således sina utbildningar genom att framhålla att de både är tvärvetenskapliga och professionsinriktade, men gör så med olika tonvikt. För medan Lunds universitets programsida särskilt anför tillgängliggörande på den utomakademiska arbetsmarknaden, diskuterar Uppsala universitets programsida snarare komplexiteten inom ABM-ämnenas forskningsfält. ³⁵

Vänds blicken mot de arkivvetenskapliga kurssidorna på Göteborgs och Karlstads universitet är dessa som nämnts mer koncisa än de tidigare berörda programsidorna. Vid Göteborgs universitet kan arkivvetenskap läsas som en kurs om 60 högskolepoäng, medan Karlstads universitet erbjuder två kurser i arkivkunskap om 30 högskolepoäng vardera. Bägge

³⁴ UUW1.

³⁵ Se LUW2 och UUW1 i sin helhet. Att kinesiska och kanadensiska studenter som väljer att läsa arkivvetenskap ofta gör det utifrån ett bredare intresse för ABM-området framgår i Ng, Chiu & Li (2022), s. 1490.

lärosätena ger sina kurser på grundläggande nivå och på campus, med den skillnaden att Göteborgs universitet erbjuder sin kurs på helfart medan Karlstads universitet ger sina på halvfart. Göteborgs universitets kurssida och den första av Karlstads universitets kurssidor formuleras i sin helhet:

Arkivvetenskap 60 hp [GU]

Om utbildningen

Med denna kurs får du kunskaper dels om arkivverksamhetens uppkomst och organisation, dels insikter i dess sammanhang och roll i samhället. Du möter också metoder och teorier som arkivarien använder, inte minst digital informationshantering. I kursen ingår praktik, där du under handledning får arbeta med olika arkivarieuppgifter. Dina förvärvade kunskaper tillämpar du slutligen i ett självständigt arbete.³⁶

Arkivkunskap I 30.0 HP [KAU]

Kursen syftar bl a till att ge grundläggande kunskaper i arkivteori och terminologi, arkivlagstiftning rörande skilda samhällssektorer, modern dokumenthanteringsteknik, praktisk arkivvård såsom förvaringsmetoder m m. Kursen skall också ge kännedom om arkivens innehåll. Praktik/specialarbete ingår.

Kursen vänder sig främst till studerande och yrkesverksamma som avser att ägna sig åt arkivverksamhet eller arkivforskning inom alla samhäll[s]ektorer (statlig, kommunal, landstingskommunal och enskild).³⁷

På Göteborgs universitets kurssida ges inga explicita argument för varför studenten bör välja kursen i arkivvetenskap eller hur kursen svarar mot samhälleliga behov. Karriärmöjligheter antyds dock indirekt genom betoningen på kursens centrala delar. Studenten uppges få kunskap om ”arkivverksamhetens uppkomst och organisering”, insikter om ”dess sammanhang och roll i samhället” samt möjlighet att under praktik möta ”metoder och teorier som arkivarier använder” och ”arbeta med olika arkivarieuppgifter” som ”digital informationshantering”.³⁸ Karlstads universitet kurssida har ett liknande fokus på kursmålen och framhåller

³⁶ GUW.

³⁷ KAUW2. Min rättning av stavningen.

³⁸ Att utförligt beskriva utbildningsmoment och erbjuda arbetsmarknadskontakter via praktik utgör enligt Oppen Hill faktabaserade logos-argument i marknadsföringen av universitetsutbildningar. Oppen Hill (2020), s. 94–96.

att studenten förväntas förvärva kunskaper i "arkivlagstiftning", "modern dokumenthanteringsteknik" och "arkivvård". Men på samma gång markeras kopplingen till arbetslivet tydligare här, eftersom kursen uttryckligen riktar sig till "studerande och yrkesverksamma som avser att ägna sig åt arkivverksamhet eller arkivforskning" inom alla samhällssektorer – även om argumentationen i övrigt förblir återhållsam.³⁹ Bägge kurssidorna framträder därmed som mer neutrala beskrivningar av vad utbildningarna inbegriper i förhållande till de längre programsidornas mer aktiva positionering. Dessutom framstår de som mindre säljorienterade än ämnessidorna på Lunds och Uppsala universitet, vilka i realiteten också kunde ses fungera som just kursbeskrivningar.⁴⁰

Lärosätenas program- och kurssidor har alltså varierande utformningar och marknadsför delvis skilda nyttor med utbildningarna. Rekryteringsargumenten bygger på att arkivverksamhet och angränsande ämnesområden poängteras vara intresseväckande, att arbetsmarknadens behov av arkivarier och informationsförvaltare lyfts fram, att ABM-fältets möjligheter betonas eller att kursinnehållet redogörs för på ett sakligt sätt. På så vis profilerar lärosätena samtidigt vad arkivvetenskap *är* och *bör vara* utifrån sina institutionella kontexter.

Kommunicerade förställningar om arkivvetenskapen

Analysen av den svenska arkivvetenskapens ämnesrepresentation och marknadsföring visar följaktligen på en sammansatt bild där lärosätenas utbildningssidor både presenterar och saluför ämnet på varierande sätt. Men trots skilda strategier vid presenterandet av ämnet förenas alla lärosäten med ämnessidor i beskrivningen av disciplinens kärna, nämligen i synen på ämnets övergripande tillämpning i möjliggörandet av ordnande, bevarande och återanvändning av historisk och samtida information. Därigenom tillskrivs arkiven och de som arbetar med arkivinformation

³⁹ Se även KAUW3 som är kurssidan för Arkivkunskap II, där samma mönster gör sig gällande.

⁴⁰ Jämför s. 131–133 ovan.

en såväl praktiskt som strategiskt betydelsefull roll i samhället. Ändå blir det märkbart att webbsidornas strukturering, deras nyckelbegrepp och värdeladdade formuleringar styr föreställningarna om ämnet i delvis olika riktningar, något som framträder än tydligare i saluföringen av de arkivvetenskapliga utbildningarna på program- och kurssidorna. Här marknadsförs omväxlande utbildningarna genom att arkivverksamhet och angränsande ämnen framställs som intresseväckande, genom hänvisning till arbetsmarknadens behov av styrning inom arkiv- och dokumenthantering, genom att utbildningarna beskrivs som förberedande för informationssamhällets utmaningar eller genom ett mer strikt fokus på kursinnehållets teman och moment.

Utifrån ovanstående analys presenteras därmed arkivvetenskap vid Göteborgs universitet respektive arkivkunskap vid Karlstads universitet med tonvikt på grundläggande arkivteori och praktiska yrkeskunskaper. Också vid Södertörns högskola kopplas arkivvetenskap starkt till arkivariens yrkesidentitet, men här ges ämnet även en samhällsvetenskaplig eller humanistisk programinramning. Slutligen framhålls arkivvetenskap vid Lunds och Uppsala universitet främst som en del av ABM-fältets informationsprocesser, medan arkiv- och informationsvetenskap vid Mittuniversitetet förknippas med digital informationsförvaltning och teknisk expertis.

Om presentationen av lärosätenas arkivvetenskapliga utbildningar dessutom tolkas i relation till de av David Labaree inspirerade utbildningsmålen och utbildningsnyttorna, framträder tydliga skillnader i hur dessa mål och nyttor artikuleras. Lärosätena kan också utifrån sina webbtexTERS struktur, nyckelbegrepp och värdeladdade formuleringar bedömas förhålla sig till utbildningsmålen och utbildningsnyttorna med olika styrka, vilket schematiseras i Tabell 1.

Tabell 1

*Arkivvetenskapliga utbildningssidors förhållning till mål och nyttor
insp. av Labarees typologi*

Lärosäte	Medborgerlig bildning (Kollektiv nytta)	Social effektivitet (Kollektiv nytta)	Social mobilitet (Individuell nytta)
GU	Begränsat	Medel	Medel
KAU	Begränsat	Medel	Starkt
LU	Starkt	Medel	Starkt
MIUN	Medel	Starkt	Starkt
SH	Medel	Medel	Starkt
UU	Starkt	Medel	Starkt

Källa: GUW, KAUW1–3, LUW1–4, MIUNW1–3, SHW1–4, U UW1–3, inklusive ev. undersidor.

Anm.: Bedömningarna *Begränsat*, *Medel* och *Starkt* anger hur intensivt respektive utbildningsmål artikuleras i webbtexternas utformning och marknadsföring, baserat på en kvalitativ kodning av struktur, nyckelbegrepp och värdeladdade formuleringar. Bedömningarna är analytiska sammanfattningar.

Om det första *kollektivt nyttiga* utbildningsmålet, *medborgerlig bildning*, förstås som kompetens vilken rustar medborgare för informerat, kritiskt och ansvarsfullt deltagande i ett demokratiskt samhälle, förhåller sig masterprogrammen vid Lunds och Uppsala universitet starkast till detta mål. Anledningen är att dessa utbildningar på avancerad nivå integrerar arkivvetenskap med biblioteks- och museivetenskap för att ge studenterna en tvärvetenskaplig förståelse av processer rörande offentlig information och kulturförmedling, liksom av dessas betydelse för demokratin. Även Mittuniversitetets magisterprogram i arkiv- och informationsvetenskap bidrar till detta mål, om än inte lika utpräglat, via sin informationsvetenskapliga ämnesorientering. Detsamma gäller Södertörns högskolas arkivvetenskapliga kandidatprogram, där ämnet kombineras med samhällsvetenskapliga eller humanistiska discipliner

som breddar studenternas kompetens på grundnivå. Göteborgs och Karlstads universitet, vilka inte erbjuder arkivvetenskapliga program utan enbart fristående kurser i ämnet, relaterar däremot mindre till målet med sina mindre omfattande grundutbildningar (även om studenter vid Göteborgs universitet formellt behöver ha läst 60 högskolepoäng för att kunna söka kursen i arkivvetenskap).

När det gäller det andra *kollektivt nyttiga* utbildningsmålet, *social effektivitet*, vilket innebär att producera kompetent arbetskraft för samhällets ekonomiska och funktionella behov, förhåller sig i stället Mittuniversitetets magisterprogram starkast till detta mål. Detta beror på att utbildningen uttryckligen riktas mot styrning och strategiskt utvecklingsarbete beträffande verksamhetskritisk information, vilket är kompetenser och tekniskt kunnande som efterfrågas av flera yrkeskategorier med ansvar för informationsresurser i samhället – däribland strateger, utvecklare och säkerhetsexperter utöver arkivarier. Programmet är dessutom forskningsförberedande. Övriga lärosätens utbildningar relaterar också till målet, men avgränsas mer till samhällets efterfrågan på utbildade arkivarier. Göteborgs och Karlstads universitets utbildningar betonar arkivariens samhällsnyttiga yrkeskunskaper, varvid Karlstads universitet även poängterar att den moderna arkivtjänsten bidrar med styrinstrument när arkiv bildas. Liknande aspekter artikuleras vid Södertörns högskola, där kandidatprogrammen kopplar arkivariens arbete till demokratins behov av transparens. På Lunds och Uppsala universitet knyts i stället arkivariens arbete till yrkets kulturförmedlande funktion inom ABM-fältets verksamhetsområde, samt till forskning inom kulturarv.

Det *individuellt nyttiga* tredje utbildningsmålet, *social mobilitet*, som innebär att möjliggöra för individen att avancera i status och karriär, är i sin tur ett mål som merparten av de arkivvetenskapliga utbildningarna förhåller sig till på ett starkt sätt. Vid Karlstads universitet uttrycks detta genom att kursen riktas till både studerande och yrkesverksamma med ambitioner inom arkivverksamhet, vilket signalerar såväl inträde som avancemang inom yrkesfältet. Likaså knyter Södertörns högskola tydligt kandidatprogrammen till arkivarieyrket, samtidigt som breddningsämnen artikuleras som ett sätt att stärka studenternas ställning på arbets-

marknaden. Vid Lunds och Uppsala universitet betonas utbildningarnas meriterande funktion för kvalificerat yrkesarbete och forskning genom den akademiska fördjupningen inom ABM-fältet. Mittuniversitetets utbildning signalerar också hög mobilitetspotential genom betoningen på expertis i digital informationsförvaltning med tillämpning inom flera yrkeskategorier och forskning. Slutligen relaterar Göteborgs universitets kurs blygsammare än övriga till detta mål, genom att enbart implicit hänvisa till praktikmomentet och kursinnehåll med karriäröppnande potential.

Utifrån sina olika institutionella profiler kan således de svenska lärosätena hävdas inbjuda presumtiva studenter att – i linje med god marknadskommunikation – föreställa sig en framtid präglad av kvalificerade och betydelsefulla uppdrag. Även om detta kapitel enbart har analyserat hur ämnet och dess utbildningar presenteras på lärosätenas utbildningssidor, och inte vad som faktiskt lärs ut i undervisningen, ger undersökningen en ögonblicksbild av hur arkivvetenskapen representeras i Sverige år 2025. Webbplatserna är lärosätenas ansikte utåt och ett viktigt rekryteringsverktyg för studenter som står inför sitt utbildningsval. Utbildningssidornas utformning får med andra ord implikationer för vilka förväntningar som etableras om arkivvetenskapen som disciplin och om arkivarieprofessionens kunskapsområde.

Abstract

Denna studie undersöker akademiseringen av arkivvetenskapen i Sverige med fokus på hur ämnet definierats, vilka kompetenser som efterfrågats och hur dessa har värderats. Genom en kvalitativ analys av utlysningstexter och sakkunnigutlåtanden från 1990-talet till idag från de lärosäten som erbjuder utbildning i arkivvetenskap analyseras tillsättningar av professors-, lektors- och adjunktstjänster. Resultaten visar att arkivvetenskapen har utvecklats från ett professionsnära och historiskt förankrat ämne till ett mer mångfacetterat akademiskt fält med skilda disciplinära orienteringar. Två huvudinriktningar identifieras: en humanistisk med koppling till historievetenskap och kulturarv, samt en informationsvetenskaplig med fokus på digital informationshantering.

Tjänstetillsättningar kan ses som en arena för akademisering, där krav på doktorsexamen samt vetenskaplig och pedagogisk skicklighet successivt skärpts. Inledningsvis rekryterades forskare främst från närliggande ämnen, men från omkring 2015 efterfrågas i allt högre grad undervisnings- och forskningserfarenhet i arkivvetenskap eller rentav doktorsexamen i ämnet. Detta tyder på att en ökad disciplinär konsolidering skett. Studien visar också att forskningsmiljöerna i arkivvetenskap är små och antalet disputerade i ämnet få, vilket påtagligt begränsar rekryteringsbasen till tjänsterna. Sammantaget framträder en spänning mellan disciplinär avgränsning och bredd, där ämnets tvärvetenskapliga karaktär samtidigt utgör en viktig resurs.

Arkivvetarens akademisering?

En studie av professionaliseringen av den svenska arkivvetenskapen och dess lärare

MARIA CAVALLIN-AIJMER

Arkivvetenskapen har under de senaste decennierna etablerats som en egen disciplin och frågor om dess formering och utveckling har varit en central fråga inom fältet.¹ Inom såväl internationell som svensk arkivvetenskap har det förts debatter om hur disciplinen ska definieras; är den en historisk och humanistisk vetenskap eller är den idag snarare en informationsvetenskap?² En annan fråga inom det arkivvetenskapliga forskningsfältet har behandlat arkivariers professionalisering, deras utbildning och yrkesroller samt de kompetenser som yrket förutsätter.³ Det har även påpekats att framväxten av arkivutbildningar och en alltmer akademiserad arkivvetenskap riskerar att bidra till ett växande glapp mellan den teoretiska disciplinen och praktiskt verksamma arkivarier.⁴

¹ Theo Thomassen, "A First Introduction to Archival Science", *Archival Science* 1 (2001), s. 373–385 (2001); Börje Justrell, *What Is This Thing We Call Archival Science? A Report on an International Survey* (Stockholm, 1999); Terry Cook, "Evidence, Memory, Identity, and Community: Four Shifting Archival Paradigms", *Archival Science* 13 (2013); Michel Duchein, "The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe", *The American Archivist* 55:1 (1992). För svenska förhållanden se Anneli Sundqvist, "Arkiv- och informationsvetenskap – formeringen av en vetenskaplig disciplin", *Information, förvaltning och arkiv – en antologi. Arkiv i Norrland 20. Skriftserie* utgiven av Landsarkivet i Härnösand (Härnösand 2005), s. 9–32.

² Se Francis X. Blouin & William G. Rosenberg, *Processing the Past: Contesting Authority in History and the Archives* (New York 2011). Se även Samuel Edquist & Maria Cavallin-Aijmer, "Historikerna och arkiven i teori och praktik", i David Ludvigsson & Martin Åberg (red.), *Historikern i samhället: Roller och förändringsmönster* (Möklinta 2021), s. 134–155. I en pågående studie av Samuel Edquist, Emma Pihl Skoog och Maria Cavallin-Aijmer diskuteras detta vidare för svenska förhållanden.

³ För svenska förhållanden se t.ex. Ann Sofie Klareld, Emma Pihl Skoog & Kristofer Söderström, "Managing the Past and the Future: Evolving Professional Roles of Archivists in Contemporary Sweden", *Nordic Journal of Library and Information Studies* 5:1 (2025); Kallberg, Maria, "Archivists – A Profession in Transition?", *Professions and Professionalism* 2:1 (2012); Staffan Smedberg, "Yrkets förvandling från 1930-tal till 1980-tal", i Henrik Alfredsson & Leif Knutsson (red.), *Arkivarieryrket – och dess kartläsare: DIK Arkivarietacket 70 år 1936–2006* (Nacka 2006).

⁴ Se t.ex. Charlotte Borgerud, "The Concept of Record: Conceptual Ambiguities in the Scholarly Discourse as a Threat to Archival Practices", i Kerstin Rydbeck, Isto Huvila och Anna Foka (red.),

Internationellt är forskningen om arkivvetenskapens utveckling och etablering som akademisk disciplin samt dess framväxt fram till idag omfattande.⁵ Betydligt mindre uppmärksamhet har dock ägnats åt akademiseringen av arkivvetenskapen och arkivvetarna. Med akademisering av en utbildning avses vanligtvis att kurser och examina i de ämnen som ingår i utbildningen sker på universitetsnivå. Ämnena som ingår i utbildningen ska uppvisa en självständig teoretisk utveckling.⁶ Detta förutsätter i praktiken att man kan ta doktorsexamen i ämnet.⁷ I nuläget är det möjligt att disputerar i arkivvetenskap men det är inte ett eget forskarutbildningsområde utan ingår i andra mer övergripande områden.⁸ Arkivvetenskap idag är ett etablerat undervisningsområde vid flera lärosäten och vill framstå som en etablerad akademisk disciplin.

Kunskapen om hur arkivvetenskapen i praktiken fungerat som akademiskt ämne är dock begränsad, inte minst gällande hur disciplinen har definierats av lärosätena och vilka krav som ställts på universitetslärare i arkivvetenskap. De akademiska lärarna spelar en central roll i att forma disciplinen, vilket gör tjänstetillsättningar till en viktig del av arkivvetenskapens akademisering.

Mot denna bakgrund undersöks i detta kapitel hur svenska lärosäten själva har definierat arkivvetenskap, samt hur kompetens inom såväl undervisning som forskning har bedömts i samband med tjänstetillsättningar. Källmaterialet består av utlysningar och sakkunnigutlåtanden.⁹

Kod och kultur: Institutionen för ABM i Uppsala 30 år – en forskarantologi (Uppsala 2025), s. 177–198; Buchanan, Alexandrina, "Strangely Unfamiliar: Ideas of the Archive from Outside the Discipline", i Jennie Hill (red.), *The Future of Archives and Recordkeeping: A Reader* (London 2011), s. 41–66.

⁵ Blouin & Rosenberg 2011; se även Duchéin (1992), s. 16–22; Hermann Rumschöttel, "The Development of Archival Science as a Scholarly Discipline", *Archival Science* 1 (2001), s. 143–155.

⁶ En av de arkivvetare som försökt hävda arkivteoriens självständighet är Terry Eastwood, "What Is Archival Theory and Why Is It Important?", *Archivaria* 37 (1994), s. 122–130.

⁷ Ola Fransson & Karin Jonnergård, "Inledning. Om professioners teori och praktik. Utbildning och kunskap, kunskap och kritik", i Ola Fransson & Karin Jonnergård (red.), *Kunskapsbehov och nya kompetenser: professioner i förhandling* (Stockholm 2009), s. 8. För en mer generell bild av akademisering och professionalisering av de svenska lärosätena se Henrik Björck, *Vetenskapshistorisk hattparad: Forskarutbildningarna i det svenska högskolesystemets historia I och II* (Göteborg 2025), som har undersökt hur forskningspolitiska förändringar gjorde att allt fler yrkesutbildningar flyttas in på universitet och akademiseras efter högskolereformen 1977.

⁸ På Mittuniversitetet kan du disputerar i arkivvetenskap under forskarutbildningsämnet Data- och systemvetenskap, vid Uppsala universitet och i Lund i Biblioteks- och informationsvetenskap.

⁹ Metodisk inspiration har hämtats från Rangnär Nilsson, *God vetenskap: Hur forskares vetenskapsuppfattningar uttryckta i sakkunnigutlåtanden förändras i tre skilda discipliner* (Göteborg 2009) och

Eftersom endast ett fåtal personer har disputerat i arkivvetenskap i Sverige är det också värt att undersöka vilka andra discipliner som uppfattas som relevanta och om behörighetskrav och bedömning av vetenskaplig och pedagogisk skicklighet har förändrats över tid. Följande tre frågeställningar kommer att styra undersökningen:

- Hur har arkivvetenskapen definierats i utlysningar och sakkunnigutlåtanden?
- Vilka kompetenser och meriter har varit avgörande vid tjänstetillsättningar?
- Hur har tjänstetillsättningarna påverkat etablerandet av arkivvetenskapen som en självständig och akademiserad disciplin?

Bakgrund – arkivvetenskapen som universitetsämne

Formaliserad utbildning inom arkivområdet har i Sverige vuxit fram successivt sedan 1960-talet. Från början handlade det om interna kurser för personal vid Riksarkivet och landsarkiven. I en statlig utredning från 1969 diskuterades behovet av utbildning inom biblioteks- och arkivområdet. Utredningen föreslog att Riksarkivet fortsatt skulle ansvara för en ny yrkesutbildning. En organisatorisk anknnytning till Stockholms universitet kunde ha administrativa och pedagogiska fördelar.¹⁰

Under 1970-talets expansion av universitets- och högskolesektorn infördes yrkesförberedande kurser på högskolenivå. 1973 inrättades en sådan yrkesförberedande kurs i Arkivkunskap vid Stockholms universitet. Undervisningen utfördes till stor del av personal från arkivmyndigheterna. Syftet var snarare att utbilda arkivarier och att stärka den praktiska kompetensen inom arkiv- och dokumenthantering än att etablera arkivvetenskap som ett självständigt forskningsämne.

Anna Tunlids avhandling *Ärftlighetsforskningens gränser: Individer och institutioner i framväxten av den svenska genetiken* (Lund 2004). Se också Lena Gemzöe, *Kollegial bedömning av vetenskaplig kvalitet – en forskningsöversikt* (Vetenskapsrådet, Stockholm 2010).

¹⁰ SOU 1969:37, *Utbildning för bibliotek, arkiv och informatik: Betänkande* (Stockholm 1969), s. 116–134.

Samtidigt dominerades arkivsektorn länge av en tradition där arkivarier ofta hade sin akademiska bakgrund och var forskarutbildade i historievetenskap. Detta band mellan historievetenskap och arkivstudier präglade de tidiga universitetsutbildningarna som i regel organiserades i nära anslutning till historieämnet. Antalet arkivarietjänster var få. För att bli anställd som arkivarie vid en arkivinstitution krävdes fram till 1978 åtminstone avlagd licentiatexamen, vanligtvis inom historieämnet.¹¹ Denna lilla grupp arkivarier besatt en hög forskarkompetens och bedrev ofta arkivvetenskaplig forskning såväl i som utanför sitt arbete. Från och med 1950-talet etablerades en växande publiceringsverksamhet, där dessa forskarutbildade arkivarier aktivt verkade för att konsolidera arkivvetenskapen som en självständig vetenskaplig disciplin.¹²

I takt med universitetens fortsatta utbyggnad och arkivsektorns expansion, särskilt på kommunal nivå, etablerades utbildningar i arkivvetenskap vid flera lärosäten, vilket gradvis bidrog till att forma ämnet som ett eget akademiskt fält. På några lärosäten, Mitthögskolan och Stockholms universitet, gavs utbildning upp till avancerad nivå. I Uppsala och Lund utvecklades efter hand ABM-program på mastersnivå. I Stockholm, Göteborg, Karlstad och Södertörn fortsatte utbildningarna att vara placerade på historiska institutioner.¹³ Dessa nya högskoleutbildningar innebar att allt fler arkivarier blev arkivvetenskaplig utbildade men samtidigt att forskarkompetensen i arkiven minskade och forskning bedrevs ytterst sällan i arkivens regi.¹⁴

År 1995 kom en första lärobok i ämnet arkivvetenskap. Den tog sin utgångspunkt i Nils Nilssons definition av ämnet som hade lanserats i läroboken *Arkivkunskap* 1973.¹⁵ I förordet skrev redaktören Anna Christina Ulfspärre att boken *Arkivvetenskap* var avsedd att fungera som en basbok

¹¹ Marie Lennersand, "Historikern som arkivarie", *Arkiv, Samhälle och forskning* 2 (2008), s. 62–64.

¹² Se kommande publikation av Samuel Edquist, Emma Pihl Skoog och Maria Cavallin-Aijmer.

¹³ Staffan Smedberg, "Sverige", i Lars Jörwall m.fl. (red.), *Det globala minnet: Nedslag i den internationella arkivhistorien* (Stockholm 2012), s. 148; Gunilla Nordström m.fl. "Arkivvetenskapliga utbildningar i Norden", *Arkiv, Samhälle och forskning* 2 (2008), s. 67–76.

¹⁴ Jan Lindroth, "Relationer i upplösning: Synpunkter på arkivarietkåren och den akademiska forskningen", *Arkiv, Samhälle och forskning* 2 (1999), s. 77–84; Leif Gidlöf, "Var finns den forskande arkivarien?" *Arkiv, Samhälle och forskning* 2 (1999), s. 71–76.

¹⁵ Anna Christina Ulfspärre, "Inledning", i Anna Christina Ulfspärre (red.), *Arkivvetenskap* (Lund 1995), s. 1.

i ämnet; något som länge hade saknats i Sverige. Antologins författare var ”företrädare för arkivarieyrket” med ”varierande bakgrund, erfarenheter och specialintressen”.¹⁶ Flera av författarna var disputerade, men inte i arkivvetenskap utan i ämnen såsom historia och ekonomisk historia. Lärobokens syfte var att förmedla kompetenser och praktiska kunskaper till blivande arkivarier och inte att fördjupa arkivvetenskapen eller att bidra till arkivvetenskaplig forskning. Samtidigt kan antologin ses som ett uttryck för en strävan att etablera arkivvetenskapen som disciplin, även utanför akademien. Titeln *Arkivvetenskap* markerade en ambition att stärka ämnets vetenskapliga status. Från 1990-talet och framåt publicerades liknande läroböcker i flera andra länder, vilket placerar den svenska antologin i en internationell våg av akademiskt etablerande av ämnet arkivvetenskap.¹⁷

Material och metod

Föreliggande studie baseras på en kvalitativ analys av tillsättningsärenden gällande professorer, lektorer och adjunkter i arkivvetenskap vid svenska lärosäten som erbjudit utbildning inom området på grundnivå och avancerad nivå: Göteborgs universitet, Karlstads universitet, Lunds universitet, Mittuniversitetet, Stockholms universitet, Södertörns högskola och Uppsala universitet.¹⁸ Källmaterialet består av utlysningstexter och sakkunnigutlåtanden. Adjunktstjänster saknar i regel sakkunnigutlåtanden och därför kommer endast utlysningstexterna analyseras för dessa tjänster.¹⁹ Utöver tjänster explicit utlysta i arkivvetenskap eller arkiv- och informationsvetenskap inkluderades även handlingar från tjänster inom närliggande områden i utlämningsförfrågan, exempelvis inom ABM-program eller digital humaniora.

¹⁶ Ulfspärre (1995), s. 2.

¹⁷ Rumschöttel (2001), s. 150–151.

¹⁸ I Stockholm ges inte längre någon utbildning i arkivvetenskap.

¹⁹ Från Uppsala universitet erhöll jag handlingar fram till 2012 men inga ärenden från tiden efter det eller rörande utlysningar i t.ex. ABM eller digital humaniora.

Inledningsvis efterfrågades handlingar från 1973 och framåt från registratur och arkiv från ovan nämnda lärosäten.²⁰ 1973 angavs som startdatum eftersom den första universitetsförlagda kursen i Arkivkunskap inrättades detta år. Det visade sig inte gå att få fram uppgifter om hur utbildningarna bemannades förrän på 1990-talet. Dessförinnan tycks inga utlysningar av tjänster med inriktning mot arkivvetenskap förekommit.²¹ Sökfrågan avgränsades därför till tillsättningsärenden från 1990 och fram till idag.

Nedan redovisas de ärenden som utgör materialet för undersökningen. Jag har undersökt antalet utlysningar och inte antalet tillsatta tjänster. Jag har behandlat förlängningen av en professorstjänst vid Stockholms universitet som ett tillsättningsärende, eftersom den skedde utan utlysning eller ny bedömning.

Lärosäte	Professor	Universitetslektor	Adjunkt
Göteborg		1	
Karlstad			
Lund		2	1
Mittuniversitetet	1	7	9
Stockholm ²²	2	2	
Södertörn		4	1
Uppsala ²³		2	1

²⁰ En annan, och kanske bättre, sökväg hade varit att utgå från diariet för att sedan själv söka fram handlingarna, nu blev resultatet beroende av vilka handlingar arkivarier eller registratorer uppfattade som relevanta för min fråga. I något fall (Uppsala universitet) fick jag ett utdrag från det digitala diariet över tjänster. Dessvärre var det flera handlingar av intresse som sedan inte gick att återfinna.

²¹ Den första utlysning jag funnit är ett 50 % vikariat som universitetsadjunkt i "arkiv- och dokumentkunskap" vid Mitthögskolan, Mitthögskolan/Mittuniversitetet, Dnr 31/9400572.

²² En tillsättning av universitetslektorat 2018 fullföljdes inte men ärendet har tagits med i studien eftersom bedömning av de sökande genomfördes.

²³ Ett lektorat utlystes i Uppsala i slutet av maj 2025 och är under tillsättning men har inte ingått i undersökningen eftersom ärendet är pågående.

Mittuniversitetet och Södertörn är de lärosäten som utlyst flest tjänster. I Göteborg och Karlstad är arkivvetenskap/arkivkunskap inte ett eget huvudområde.²⁴

Tillgången till äldre handlingar varierade mellan lärosätena och flera handlingar har inte kunnat återfinnas i samband med min begäran om utlämnande, vilket är anmärkningsvärt. Handlingar i rekryteringsärenden av akademiska tjänster är av stor betydelse, dessutom är den svenska traditionen med offentligt tillgängliga sakkunnigutlåtanden förhållandevis unik.²⁵ Trots risk för bortfall bedöms materialet omfatta huvuddelen av rekryteringsärenden i arkivvetenskap vid svenska lärosäten från cirka 1990 fram till i dag.

Analysen har genomförts som en kvalitativ innehållsanalys. Särskild uppmärksamhet har riktats mot hur arkivvetenskap beskrivits i utlysningar och sakkunnigutlåtanden, exempelvis genom formuleringar av ämnesinriktning, kompetenskrav och meriteringsgrunder. Genom att jämföra dessa formuleringar mellan olika lärosäten och över tid har studien undersökt hur ämnets akademiska profil och avgränsning har uttryckts. Alla personer, båda sökande och sakkunniga, har anonymiserats.

Att definiera arkivvetenskap: lärosätenas perspektiv

I detta avsnitt undersöks hur ämnet arkivvetenskap definieras i utlysningstexter och liknande handlingar. Särskild uppmärksamhet ägnas åt de två första professorstjänsterna i arkivvetenskap.²⁶ Dessa tjänster hade ett tungt symbolvärde, signalerade den akademiska självständigheten och kan antas ha haft stor inverkan på disciplinens inriktning och fortsatta utveckling.

²⁴ 2023 utlystes en tjänst i historia med inriktning mot arkivvetenskap i Göteborg. Karlstad har ännu inte utlyst någon tjänst i arkivvetenskap.

²⁵ Thomas Kaiserfeld, "God vetenskap", *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria*. 2009, Lärdomshistoriska samfundet (Uppsala 2009), s. 330.

²⁶ Det är värt att nämna att det än idag endast finns en professor i arkivvetenskap i Sverige, placerad vid Mittuniversitetet.

Professorstjänster i arkivvetenskap

År 1995 anhöll Historiska institutionen vid Stockholms universitet om att få inrätta en tjänst som professor i arkivvetenskap. Tjänsten var inte en vanlig professur utan en så kallad Adjungerad professor på halvtid som skulle finansieras av Riksarkivet. Riksarkivet föreslog en kandidat till tjänsten och såg stort värde i att arkivvetenskaplig forskning skulle bedrivas på universitetsnivå. Förslaget fick stöd i alla formella instanser och två sakkunniga utsågs för att bedöma professorskompetensen hos den föreslagna tjänsteinnehavaren.²⁷

Samtidigt föreslogs att ämnets benämning skulle ändras till Arkivvetenskap från det tidigare Arkivkunskap. Detta motiverades med att ämnet hade stor samhällsrelevans och borde uppfattas som en självständig vetenskaplig disciplin. Genom en professorstjänst skulle arkivvetenskaplig forskning kunna etableras vid svenska universitet och högskolor. Stockholms universitet och Mitthögskolan pekades ut som landets främsta arkivvetenskapliga akademiska miljöer.²⁸ Arkivvetenskap definierades i institutionens anhängan på detta sätt:

...det systematiska studiet av arkiven (bestånd av handlingar) och den verksamhet dessa ger upphov till. Ämnet avser alla typer av arkiv (statliga, kommunala, enskilda) utan geografiska, hierarkiska eller andra begränsningar. Det innefattar arkivbildningsprocessen liksom arkivens förvaring, vård, tillgängliggörande och användning. Som teoretisk referensram fungerar i första hand proveniensprincipen. Ämnet har en utpräglat tvärvetenskaplig karaktär inkluderande bl.a. historiska, ekonomiska, juridiska, beteendevetenskapliga och tekniska aspekter. Det berör en rad samhällsområden och -intressen: humanistisk och annan forskning, kultur, förvaltning/administration, information, rättssäkerhet, tekniska medier mm.²⁹

Denna definition låg mycket nära de definitioner som arkivteoretikerna Nils Nilsson och Sten Engström hade formulerat mer än 20 år tidigare

²⁷ Den ena var riksarkivarie i ett nordiskt land, den andre professor emeritus i ekonomisk historia.

²⁸ Stockholms universitet, Dnr SU- 1995-1836-611, dokument 1, Förslag om inrättande av arvodestjänst som adjungerad professor i arkivvetenskap med placering vid Historiska institutionen.

²⁹ Stockholms universitet, Dnr SU- 1995-1836-611, dokument 1, Förslag om inrättande av arvodestjänst som adjungerad professor i arkivvetenskap med placering vid Historiska institutionen.

och var nära knuten till den praktiska arkivverksamheten.³⁰ Ämnets tvärvetenskapliga karaktär underströks men arkivvetenskapen ansågs ha sitt eget kunskapsområde och sina egna praktiker. Samtidigt var bandet till historieämnet starkt, inte minst genom proveniensprincipen och källkritiken.³¹ När den första tjänsteinnehavaren pensionerades utsågs en ny adjungerad professor på 25 %. Arkivvetenskap definierades på samma sätt som i den tidigare anställningen, med tydlig koppling till såväl historieämnet som till Riksarkivets verksamhet.³²

Drygt 10 år efter tillsättningen av den första professorn i arkivvetenskap utlystes 2006 en professorstjänst i arkiv- och informationsvetenskap vid Mitthögskolan.³³ I utlysningen deklarerades att:

Arkiv- och informationsvetenskap omfattar det vetenskapliga studiet av arkivinformationens (records) uppkomst, hantering, organisering och utnyttjande, samt dess påverkan och betydelse för organisationer, individer och samhälle.³⁴

Utlysningen underströk ämnets placering vid Institutionen för informationsteknologi och medier. Arkivvetenskap handlade om aktiviteter relaterade till det informationsteknologiska området såsom informationsstyrning, informationssökning, digitala arkiv, informationsarkitektur och systemutveckling. Med denna definition blir kopplingen till historia, minnesinstitutioner och kulturarv svag. Snarare betonades samtids- och framtidsinriktade perspektiv och kopplingarna till organisationsteori och informationsförvaltning. Utlysningen kan ses som en ambition att utveckla disciplinen i en ny riktning i det svenska arkivvetenskapliga landskapet men också som en markering av arkiv- och informationsvetenskap som ett modernt och självständigt ämnesområde.

³⁰ Nils Nilsson, *Arkivkunskap* (Lund 1973), s. 11; Sten Engström, "Vad är arkivvetenskap", *Arkivvetenskapliga studier* 4 (Uppsala 1968), s. 71; Ulf sparre (1995), s. 1. Se även Sundqvist (2005), s. 13–15.

³¹ Stockholms universitet, Dnr SU- 1995-1836-611.

³² Stockholms universitet, Dnr SU-1999-2519 611, dokument 1. Två sakkunniga som prövade kandidatens utsågs, deras utlåtande återfinns i Dnr SU-1999- 2519 61, dokument 2 och 3.

³³ Mitthögskolan var tidigt ute med att satsa på arkivvetenskap. Redan vid 1990-talets slut och i början av 2000-talet rekryterades två internationella gästprofessorer i arkivvetenskap; kanadensiske Terry Eastwood och Karen Anderson från Australien. Dessvärre är mycket litet skrivet om dessa satsningar. När det gällde Eastwood gick länsstyrelsen in med stora medel som ett led i byggande av en kunskapsregion och satsning för att Mitthögskolan skulle bli ett universitet.

³⁴ Mittuniversitetet, Dnr MIUN 2006/940 utlysningstext.

Gemensamt för professorstillsättningarna i såväl Stockholm som vid Mitthögskolan var det närmast självklara praktiska perspektivet. De tekniska och organisatoriska utmaningar som den moderna informationshanteringen medförde för myndigheter och andra organisationer framhölls som centrala motiv för ämnets vetenskapliga etablering och samhällseliga relevans. I detta avseende kan utvecklingen förstås som ett konkret exempel på den forskningspolitiska omvandling som Henrik Björck har analyserat där allt fler praktiska utbildningar skulle akademiseras genom att bli universitetsförlagda och ha forskningsanknytning.³⁵

En tydlig skillnad mellan lärosätena rör ämnets profilering. Mittuniversitetet definierade arkivvetenskapen i riktning mot informationsvetenskap och tonade ned kopplingarna till historia och kulturarv, medan dessa utgjorde centrala referensramar vid Stockholms universitet.

Lektors- och adjunktstjänster

I utlysningstexterna framträder olika sätt att definiera och positionera arkivvetenskap som kunskapsområde. Särskilt tydliga är skillnaderna mellan lärosätenas beskrivningar av ämnets innehåll, forskningsinriktning och institutionella tillhörighet.

En informationsvetenskaplig ingång återfinns i utlysningarna från Mittuniversitetet under hela 2000-talet. Flera utlysningar innehöll identiska eller mycket likartade formuleringar där avdelningen presenterades som en miljö med utbildning på grund- och avancerad nivå i arkiv- och informationsvetenskap samt forskning om arkivinformatikens uppkomst, hantering, organisering och användning. Forskningen framställdes som projektbaserad och bedriven i samverkan med nationella och internationella aktörer.³⁶ Dessa återkommande formuleringar kan tolkas som ett sätt att etablera en konsekvent bild av avdelningens verksamhet och

³⁵ Björck (2025), s. 223–227 och 232–242.

³⁶ Se t.ex. utlysning rörande lektorat Mittuniversitetet, Dnr MIUN 2014/589; adjunktstjänst 2016 (50%) Dnr, MIUN 2016/736, MIUN 2010/1104 (adjunktstjänst). Formuleringarna förändrades även med organisationsreformer. 2023 utlystes ett lektorat, då var beskrivningen av ämnet: "Vid institutionen bedrivs utbildning och forskning inom de ämnen som faller under områdena Kommunikation, Kvalitetsteknik och Informationssystem", Mittuniversitetet, Dnr MIUN 2023/60.

forskningsprofil och som en tydlig positionering av verksamheten men också som en signal för vilka sökande man önskade till tjänsterna i fråga.

Övriga lärosäten uppvisade en något mer splittrad bild och inte minst en förändrad ämnesbeskrivning från 2000-talet och framåt. Många gånger fanns ingen särskild definition av ämnet arkivvetenskap utan det skedde snarare i definitionen av arbetsuppgifter och behörigheter.³⁷ I utlysningar från Södertörns högskola, där arkivvetenskap ligger under institutionen för historia och samtidsstudier, beskrevs ämnesområdet dock mer utförligt. Här lyftes att perspektiv från humaniora, kulturarv, samhällsvetenskap, juridik och informationsteknologi kombinerades i ämnet. Den praktisknära aspekten uttrycktes i att utbildningen var inriktad mot yrken som arkivarie och registrator, och arkivsektorns förändring i takt med digitaliserad informationshantering underströks.³⁸

Mot slutet av 2010-talet kan en förändring anas. I en lektoratsutlysning 2018 i biblioteks- och informationsvetenskap med inriktning mot digitala kulturer vid Lunds universitet definierades området ABM och digitala kulturer där arkivvetenskap räknades in.³⁹ Även i en utlysning i Stockholm från 2018 framställdes arkivvetenskap som ett tvärvetenskapligt ämne som förenade humaniora, kulturarv, samhällsvetenskap, juridik och informationsteknologi och syftade till att förbereda studenter för arbete som arkivarier med fokus på styrning av verksamhetsinformation, informationsvärdering och juridiska frågor.⁴⁰

³⁷ Se t.ex. lektorat i arkivvetenskap i Uppsala som utlystes 2003 och bara omnämndes som "universitetslektor i arkivvetenskap vid Institutionen för ABM, estetik och kulturstudier", Uppsala universitet, UFV-PA 2003/1265. Detsamma gällde lektoratsutlysning 2009, då bara med förändring av institutionsnamn till ABM, se. Uppsala universitet, UFV-PA 2009/1183. Detta gällde även i ett 50% lektorat i arkivvetenskap i Lund som utlystes 2013 Lunds universitet, Dnr PA 2013/469 och för en lektorsutlysning vid Stockholms universitet, Dnr SU 612-1254-07.

³⁸ Utlysning lektorat, Södertörn, Dnr 1037/1.6.1/2013; 2015, Dnr 2294-1.6.1-2015.

³⁹ Utlysning lektorat, Lund, Lund PA 2018/3175.

⁴⁰ Utlysning lektorat, Stockholm, Dnr SU FV 0546-18. Jfr även med utlysning i Göteborg, Dnr PAR 2023/644, "Ämnesområdet arkivvetenskap har en grund inom historieämnet med kopplingar till bland annat förvaltningsvetenskap, juridik och informatik. Genom en tilltagande digitalisering har också aspekter av tillämpad IT fått ökad betydelse".

Sammanfattning: ett mångfacetterat ämne

Arkivvetenskapen definierades inte på samma sätt vid de svenska lärosätena utan präglas av olika disciplinära orienteringar. Mot 2010-talets slut definierades arkivvetenskap i allt högre grad som ett eget ämnesområde men förankrat i olika sammanhang. Vid Stockholms universitet, Södertörns högskola och Göteborgs universitet betonades ämnets historiska förankring och nära koppling till arkivpraktiken och arkivinstitutionerna i utlysningarna, medan Mitthögskolan/Mittuniversitetet i högre grad positionerade arkivvetenskap som del av ett informationsvetenskapligt fält med fokus på organisationer, informationshantering och digitala miljöer, i Uppsala och Lund sattes arkivvetenskapen in som en del av ett större ABM-paraply men som ett självständigt ämnesområde med egna praktiker.

Kompetenser och arbetsuppgifter

En central del av utlysningarna är att precisera de kompetenser och den behörighet som krävs av de sökande och vilka arbetsuppgifter som är förenade med tjänsten. Den formella utgångspunkten utgörs av Högskoleförordningens behörighets- och bedömningsgrunder. Därutöver kan lärosätena själva formulera ämnesspecifika kvalifikationer som definierar vad som räknas som relevant kompetens inom arkivvetenskap. Utllysningarna fungerar därmed inte enbart som administrativa dokument, utan också som normerande texter: de anger vilka meriter som värderas, vilka kunskapsformer som ges företräde och hur relationen mellan forskning, undervisning och praktik utformas.⁴¹

⁴¹ Högskoleförordning (1993:100), kap. 4 §3–4. Se t.ex. Mittuniversitetet, Dnr 2005/1043. ”Behörig att anställas som universitetslektor är den som dels har avlagt doktorsexamen eller har motsvarande vetenskaplig kompetens eller annan yrkesskicklighet som är av betydelse med hänsyn till anställningens ämnesinnehåll och de arbetsuppgifter som skall ingå i anställningen, dels visat pedagogisk skicklighet.”

Behörighet

För professors- och lektorstjänster utgjorde doktorsexamen tillsammans med vetenskaplig och pedagogisk skicklighet den självklara formella behörighetsgrunden. Under den tidigare delen av perioden specificerades sällan examensämnet i utlysningarna. Doktorsexamen i sig gav den legitimitet som krävdes för anställning som universitetslärare. Återkommande efterfrågades även utbildning i arkivvetenskap eller gedigen yrkeserfarenhet från arkivområdet med kvalificerade arbetsuppgifter.⁴² Efterhand skärptes dock kraven, och specifik arkivvetenskaplig kompetens betonades allt tydligare, i form av forskning och erfarenhet av undervisning på universitetsnivå i ämnet.⁴³ Detta antyder ett gradvis skifte från generell akademisk meritering till en framväxande ämnesspecifik legitimitet. För en tjänst i Lund 2018 var detta tydligt där doktorsexamen och undervisningserfarenhet i arkiv- eller informationsvetenskap, särskilt rörande digitala aspekter, tillsammans med yrkeserfarenhet inom digital informationsförvaltning lyftes som särskilt meriterande.⁴⁴

Arbetsuppgifter

I de studerade utlysningarna angavs genomgående att arbetsuppgifterna i regel omfattade undervisning på såväl grund- som avancerad nivå, ofta i kombination med kursansvar och ansvar för kursutveckling, samt handledning av uppsatser. I vissa fall kunde även undervisning och handledning i närliggande ämnen ingå.⁴⁵ I flera fall betonades samverkan med det omgivande samhället, särskilt arkivsektorn, liksom deltagande i lednings- och utvecklingsarbete. Forskning ingick i varierande grad i tjänsterna, vilket har påverkat ämnets möjligheter till vetenskaplig fördjupning och profilering och därför är av särskild betydelse för akademisering.

⁴² Se t.ex. Mittuniversitetet Dnr 312/0200778; Mittuniversitetet, Dnr 2005/1043, se även en utlysning från Stockholm 2007, Dnr SU 612-1254-07.

⁴³ Södertörn, Dnr 1037/1.6.1/2013; Dnr 2294/1.6.1/2015; Göteborg, Dnr PAR 2023/644.

⁴⁴ Lunds universitet, Dnr PA 2018/3175.

⁴⁵ Se t.ex. Göteborg, Dnr PAR 2023/644, Södertörn, Dnr AP-2024/141; Uppsala, Dnr UFV-PA 2009/1183.

När det gällde professorstjänster betonades forskningsuppdraget i arbetsuppgifterna. Professorn förväntades ta en aktiv roll verksamheten, leda ämnets forskningsutveckling och uppbyggnaden av arkivvetenskaplig forskarutbildning. På Mittuniversitetet skulle professorn även bidra till uppbyggnaden av universitetets profilområde Digitala samhällen samt utveckla nationella och internationella kontakter och nätverk.⁴⁶

Lektorsutlysningarna visade tydliga variationer i hur arkivvetenskap positionerades. I vissa fall integrerades ämnet i bredare ABM-strukturer, där ämnesövergripande kompetens efterfrågades och gränserna mellan arkiv, bibliotek och museer framstod som öppna och förhandlingsbara, i Uppsala utlystes t.ex. en tjänst i ”museologi och arkivvetenskap”.⁴⁷ ABM-utlysningarna betonade ett tvärvetenskapligt fokus på kulturarvsförvaltning.

I andra utlysningar kopplades ämnet närmare informationsvetenskap och digital informationsförvaltning. Detta gällde särskilt vid Mittuniversitetet. Redan i början av 2000-talet utlystes flera lektorat i arkiv- och informationsvetenskap där den informationsvetenskaplig inriktningen underströks. I tjänsterna ingick ansvar för att utveckla både undervisning, verksamhet och forskning. Tjänsterna hade en tydlig forskningsprofil och avsågs innefatta en jämnt fördelad tjänstgöring mellan forskning och undervisning.⁴⁸

Skilnaderna mellan hur lärosätena skrev in forskning i tjänsterna är tydliga. Vissa betonade forskning som en integrerad del av lektorstjänsten, medan andra villkorade forskningens omfattning beroende på möjligheterna till extern finansiering. Vid Mittuniversitetets utlysningar återfanns efterhand formuleringar som innebar att forskningen skulle ske inom ramen för vissa profilområden.⁴⁹ Detta kan ses som en styrning av den arkivvetenskapliga forskningens innehåll.

I tabellen i inledningen framgick att antalet adjunktstjänster i arkivvetenskap var stort, särskilt vid Mitthögskolan/Mittuniversitetet. Adjunktstjänst-

⁴⁶ Mittuniversitetet, Dnr MIUN 2006/940.

⁴⁷ Uppsala universitet, Dnr PA 2000/992; Lunds universitet, Dnr PA 2013/469, se även Lunds universitet, Dnr PA 2018/3175.

⁴⁸ Se t.ex. tjänst från 2002, Mittuniversitetet, Dnr 312/0200778; Mittuniversitetet, Dnr 2005/1043.

⁴⁹ Mittuniversitetet, Dnr MIUN 2018/2167; Mittuniversitetet, Dnr MIUN 2019/478.

tionen etablerades under högskolans expansion på 1960-talet och förstärktes ytterligare genom 1977 års högskolereform då professionsutbildningar integrerades i högskolesystemet. Tjänsten var inriktad mot undervisning, saknade krav på doktorsexamen och vanligtvis ingick inte forskning. I adjunktutlysningarna betonades pedagogisk skicklighet, samarbetsförmåga och digital kompetens. I flera utlysningar efterfrågades tekniska färdigheter såsom programmering och databaser, vilket tyder på att digital kompetens uppfattades som en specialiserad nisch.⁵⁰ Över tid försköts detta mot en mer integrerad förståelse av digital informationsförsörjning, där teknisk detaljkunskap ersattes av systemförståelse och tillämpning.

Adjunktstjänsternas akademiska profil varierade mellan lärosätena. Särskilt vid Mittuniversitetet ställdes periodvis höga krav på både ämnesmässig och pedagogisk kompetens för adjunkter och tjänsterna närmade sig lektorstjänster genom krav på forskningsanknytning och undervisning på avancerad nivå.⁵¹ På andra lärosäten var adjunktstjänsterna tydligare undervisnings- och professionsorienterade.⁵²

Sammanfattning: Skiftande profiler och ämnespositionering.

Utlysningarna präglades av varierande krav på behörighet och kompetens och tydliga skillnader mellan lärosätena. Professors- och lektorstjänster betonade i olika grad forskningsmeriter och vetenskaplig kompetens, vilket påverkade ämnets utveckling som forskningsområde. Efter 2015 ökade kraven på akademisk forskning i arkivvetenskap och på erfarenhet av undervisning på universitetsnivå för lektorstjänsterna. Arkivvetenskapens position var inte entydig, utan kopplades både till historievetenskap, ABM och till informationsvetenskap. Professionskopplingen var fortsatt stark och kvalificerad och arbetserfarenhet från arkivsektorn var meriterande för alla tjänster. Detta pekar på en otydlighet och att akademiseringen av arkivvetenskapen bör ses som en ännu fortgående process.

⁵⁰ Uppsala, Dnr UFV-PA 2001/495; Mittuniversitetet, Dnr MIUN 2007/1643.

⁵¹ Mittuniversitetet, MIUN Dnr 2007/1643; Dnr MIUN 2016/736. Efter 2016 tycks adjunktstjänsterna tydligare ha riktats mot kurser på grundnivå.

⁵² Uppsala, Dnr UFV-PA 2001/495, Södertörn, Dnr AP-2022:58.

Bedömningsgrunder och värdering av arkivvetenskaplig kompetens

I detta avsnitt undersöks hur de sökande bedömts av sakkunniga för att analysera hur olika kompetenser värderats i arkivvetenskap. Det är värt att påpeka att det generellt var få sökande till tjänsterna i arkivvetenskap jämfört med discipliner som t.ex. historia eller statsvetenskap. Detta kan ha begränsat möjligheten att upprätthålla strikt disciplinära krav.⁵³

I de tidiga tillsättningarna runt 2000 framträdde arkivvetenskap som ett ämne i uppbyggnad. Det var inte möjligt att kräva strikt ämnesspecifikt vetenskaplig kompetens. I Stockholm betonades alternativa bedömningsgrunder där även historisk forskning och arkivrelaterade tillämpningar erkändes som relevanta när professorer skulle tillsättas.⁵⁴

Vid Mittuniversitetet blev denna problematik tydlig under den tidigare delen av undersökningsperioden. Kandidaternas profiler var heterogena och förankrade i andra discipliner än arkivvetenskap. Bedömningarna baserades därför på en sammanvägning av vetenskaplig kompetens, ämnesrelevans och pedagogisk och administrativ erfarenhet. I flera fall prioriterades koppling till arkivvetenskap framför högre generell vetenskaplig meritering.⁵⁵ Praktisk erfarenhet av kvalificerat arkivarbete värderades högt. Digital och informationsvetenskaplig kompetens bedömdes som central. Disciplinen framstår som nära kopplad till professionens behov.

Vid andra lärosäten fanns en bredare uppfattning om hur arkivvetenskap skulle värderas. Digital kompetens var viktig men också arkivteoretiska, historiska och humanistiska perspektiv.⁵⁶ Detta illustreras tyd-

⁵³ I flera fall fanns det endast enstaka behöriga sökande till en tjänst, se t.ex. lektorat i digitala kulturer i Lund, Lund, Dnr PA 2018/3175; lektorat i arkivvetenskap i Uppsala, Dnr UFV-PA 2009/1183. Svårigheten att upprätthålla disciplinära krav när de sökande inte uppvisade meriter inom arkivvetenskaplig forskning framkom i ett ärende från 2020 i Södertörn. Båda de sökande hade arkivvetenskaplig utbildning och erfarenhet av arkivarbete men de sakkunniga var oeniga rörande rangordningen. Den ena av de sökande hade omfattande publikationsverksamhet inom andra ämnesområden medan den andra rankades högre gällande pedagogisk skicklighet och hade undervisningserfarenhet i arkivvetenskap från universitet i arkivvetenskap på universitetsnivå, Södertörn. Dnr AP-2020 /12, utlåtande 1 och 2.

⁵⁴ Stockholm, Dnr SU-1999- 2519 61, utlåtande 1 och 2.

⁵⁵ Mittuniversitetet, Dnr MIUN 312/0200778; Mittuniversitetet, Dnr MIUN 2005/1043.

⁵⁶ Södertörn, Dnr 1037/1.6.1/2013; Södertörn, Dnr 2294/1.6.1/2015. I ett ärende från 2020 på Södertörn, Dnr AP-2020/126, värderade de sakkunniga två sökande olika. Ingen av de sökande hade tydlig arkivvetenskaplig forskningsmeritering och den ene sakkunnige värderade tyngre forskningsproduktion

ligt i ett ärende i Lund 2013 där erfarenhet från arkivsektorn och digital kompetens hade ansetts som särskilt meriterande. Två huvudkandidater hade utkristalliserats. De bedömdes som vetenskapligt likvärdiga, men med olika profiler: den ena med starkare internationell publicering, den andra med en bredare och mer arkivnära forskningsinriktning samt högre pedagogisk skicklighet. Omfattande yrkeserfarenhet inom arkivsektorn, pedagogisk skicklighet och tydligare arkivvetenskaplig relevans värderades högst. Båda ansågs digitalt kompetenta, men den sakkunnige ifrågasatte lakoniskt relevansen för arkivvetenskap: ”Båda har en hel del att lära när det gäller modern arkivhantering och e-arkiv”.⁵⁷

Kombinationen av forskning, erfarenhet av universitetsundervisning i ämnet och yrkeserfarenhet inom arkivområdet framstod som idealprofilen. Detta kan tolkas som ett steg mot ökad disciplinär konsolidering, där arkivvetenskap i högre grad definierades genom sina egna kunskapskrav snarare än genom närliggande ämnen eller enbart professionskompetens.

Under senare år framträder tydligare skillnader mellan lärosäten. Vid Mittuniversitetet förstärktes den informationsvetenskapliga orienteringen. Kompetenser i historia eller humaniora värderades i mindre utsträckning. Utlysningarna hade ofta tydligt preciserade kompetenskrav och de sakkunniga styrdes i praktiken av utlysningens bedömningskrav. Här kom vetenskaplig produktion, internationell publicering och universitetsanknytning att väga tyngre, medan ren arkivpraktisk erfarenhet relativt sett fick minskad betydelse.⁵⁸

Sammanfattning: från professionskompetens till arkivvetare

Antalet sökande till tjänster i arkivvetenskap var genomgående lågt. I lektorsutlysningar från 2000-talets början kunde krav på doktorsexamen i ämnet sällan upprätthållas, sannolikt på grund av brist på disputerade kandidater. I stället prioriterades doktorsexamen i närliggande ämnen,

och lång yrkeserfarenhet högst. Den andre tillmätte erfarenhet av undervisning på universitetsnivå i arkivvetenskap och erfarenhet från arkivsektorn högre.

⁵⁷ Lund, Dnr Lund PA-2013/469, utlåtande.

⁵⁸ Särskilt tydligt i en tillsättning 2019, se Mittuniversitetet, Dnr MIUN 2019/478.

vetenskaplig skicklighet och undervisningserfarenhet, i kombination med utbildning i arkivvetenskap och praktisk yrkeserfarenhet, särskilt inom arkiv och digital informationshantering. Detta visar att ämnet länge stod nära professionen.

Över tid skedde en förskjutning mot en mer akademiskt orienterad meritvärdering, där vetenskaplig produktion, ämnesspecifik forskning och doktorsexamen i arkivvetenskap gavs ökad tyngd. Samtidigt fanns tydliga skillnader mellan lärosäten, Mittuniversitetet var tydligt inriktat på informationsvetenskap och styrde även utlysningarna mot denna definition av ämnet. Andra lärosäten betonade i högre grad arkivvetenskap som ett tvärvetenskapligt ämne med förankring i humaniora, förvaltning och digitala kompetenser.

Sammanfattande diskussion

Undersökningen visar att tjänstetillsättningar har utgjort en central arena för arkivvetenskapens akademisering. Genom tillsättningarna synliggörs hur ämnets innehåll, gränser och kunskapsideal formats. I utlysningar och sakkunnigutlåtanden framträder krav på doktorsexamen samt kriterier som vetenskaplig och pedagogisk skicklighet. För behörighet till lektorstjänst krävdes doktorsexamen (eller motsvarande), men under den tidiga delen av undersökningsperioden hade ingen av de sökande disputerat i arkivvetenskap. I stället var forskarutbildning i närliggande ämne, främst historia och ekonomisk historia, vanligt. Samtidigt krävdes genomgående arkivvetenskaplig utbildning och/eller erfarenhet från arkivsektorn, vilket understryker utbildningens professionsnära karaktär. Från ca 2015 börjar doktorsexamen i arkivvetenskap efterfrågas i utlysningar, även om det sällan formulerades som ett strikt krav.

Den vetenskapliga skickligheten bedömdes inledningsvis utifrån den sökandes ursprungsdisciplin. Från omkring 2015 blev det allt vanligare att arkivvetenskaplig forskning explicit efterfrågades, vilket indikerar en förskjutning mot att betrakta ämnet som en egen disciplin. Den pedagogiska skickligheten bedömdes initialt utifrån erfarenhet av undervisning

i högre utbildning. Från omkring 2010 blir krav på såväl högskolepedagogisk utbildning som erfarenhet av undervisning och handledning i ämnet arkivvetenskap vanligare. Detta tyder på att den pedagogiska dimensionen av akademiseringen etablerats tidigare än den vetenskapliga.

Arkivvetenskap definieras på olika sätt vid olika lärosäten vilket har lett till skilda profileringar. Mittuniversitetet har en tydlig informationsvetenskaplig inriktning med fokus på digital informationshantering, medan Södertörn, Göteborg och Stockholm behållit en stark koppling till historievetenskap och humaniora. I Uppsala och Lund inordnas arkivvetenskap i ett bredare ABM-sammanhang.

Sammantaget synliggör studien en grundläggande spänning mellan ambitionen att etablera ett tydligt definierat akademiskt ämne och behovet av att upprätthålla en viss disciplinär bredd. Den moderna arkivvetenskapen har vuxit fram i skärningspunkten mellan kulturhistoriska perspektiv på arkiv som källor till kunskap, minne och kulturarv och mer samtidsorienterade perspektiv på digital informationshantering och organisatorisk informationsstyrning. I ett forskningsfält där få disputerar i arkivvetenskap och där ämnet ännu inte utgör ett etablerat forskningsområde kan en alltför snäv disciplinär avgränsning riskera att begränsa rekryteringsbasen och bidra till fragmentering. Samtidigt kan just ämnets mångdisciplinära karaktär, med ingångar från humaniora, samhällsvetenskap och informationsvetenskap, ses som en möjlighet för fortsatt utveckling och relevans i ett samhälle där frågor om digital information, kulturarv och offentlig förvaltning i allt högre grad flätas samman.

Del 3

SAMTIDA PERSPEKTIV INOM ARKIVVETENSKAP

Abstract

Deltagande uppstod som ett nytt nyckelbegrepp inom arkivvetenskaplig litteratur i mitten av 2000-talet. I en arkivkontext kan deltagande delvis förstås som en kritik mot arkivens tidigare ideal om neutralitet och objektivitet, och delvis som en del av den bredare samhälleliga och digitala diskursen om deltagande och delaktighet. Begreppet har använts på varierande sätt i litteraturen för att beskriva olika typer av aktiviteter och engagemang med en rad olika grupper. Det har också visat sig att förväntningarna på och synen på deltagande skiljer sig avsevärt mellan arkivarier och icke-arkivarier. Syftet med detta kapitel är att ge en översikt över litteraturen om deltagande och deltagande arkiv inom arkivvetenskapen under de senaste två decennierna, samt att diskutera öppna frågor kring vad deltagande innebär, vem som deltar i ett deltagande arkiv och varför. Kapitlet reflekterar även över hur deltagande begreppsliggörs och tillämpas i den internationella arkivlitteraturen, hur dessa perspektiv är tillämpliga i en svensk kontext, samt huruvida det finns skäl att revidera eller bredda deltagandebegreppet för att fånga in nyanser som saknas i den nuvarande diskursen.

Deltagande arkiv: Vem deltar och i vad?

ISTO HUVILA

Inledning

Strax efter millennieskiftet skedde en förändring i arkivdiskurs och arkivpraktik vilket ledde till att deltagande uppstod som ett nytt nyckelbegrepp inom arkivvetenskaplig litteratur. Intresset för deltagande och deltagande arkiv är nära förknippad med ett ökat uppmärksammande av arkivanvändare, digitisering av arkivsamlingar samt digitalisering av arkivpraktiker. Trots begreppets popularitet råder det emellertid inte någon konsensus kring vad som är ett så kallat deltagande arkiv och – kanske ännu viktigare – vad ett sådant skulle kunna innebära i praktiken. Det är också oklart hur ett deltagande arkiv skiljer sig från ett arkiv som inte är deltagande. Vissa anser att deltagande arkiv ska karakteriseras av fullständig delning av all makt mellan jämlikar¹ medan andra anser att olika deltagare har olika roller och intressen i ekvationen.² Även om de flesta som skrivit om deltagande arkiv delar en uppfattning om deltagandets positiva effekt, råder det en stor variation i hur både arkivarier och icke-arkivarier uppfattar dess implikationer och dess relation till arkivinstitutionernas syfte och roll i samhället. Samtidigt finns det delade meningar om vem som ska delta och i vad.

¹ T.ex. Hannah Mackay, *The Participatory Archive* (2019). <https://medium.com/@mackayhjc/the-participatory-archive-designing-a-spectrum-for-participation-and-a-new-definition-of-the-964bcibof987> (23/9/2025).

² T.ex. Isto Huvila, "Participatory Archive: Towards Decentralised Curation, Radical User Orientation and Broader Contextualisation of Records Management". *Archival Science* 8:1 (2008), s. 15–36; Edward Benoit III och Alexandra Eveleigh, "Defining and Framing Participatory Archives in Archival Science", i Edward Benoit III & Alexandra Eveleigh (red.), *Participatory Archives: Theory and Practice* (London: Facet 2019a), s. 1–12; Kate Theimer, *Exploring the Participatory Archives* (Presentation at the 2011 Society of American Archivists Annual Meeting, Chicago, IL 2011b); Alexandra Eveleigh, "Participatory Archives", i Heather Macneil & Terry Eastwood (red.), *Currents of Archival Thinking* (Santa Barbara, CA: Libraries Unlimited 2017), s. 299–325.

Syftet med detta kapitel är att ge en introduktion till forskningsfältet om deltagande och deltagande arkiv inom arkivvetenskapen och dess utveckling under de senaste två decennierna. Syftet är också att diskutera öppna frågor kring vad deltagande innebär, vem som deltar i ett deltagande arkiv och varför. Avsikten är därutöver att reflektera över hur deltagande begreppsliiggörs och tillämpas i den internationella arkivlitteraturen, hur dessa perspektiv är tillämpliga i en svensk kontext, samt huruvida det finns skäl att revidera eller bredda deltagandebegreppet för att fånga in nyanser som saknas i den nuvarande diskursen.

Begreppet deltagande

Begreppet deltagande används i olika former i både vardagliga sammanhang och vetenskaplig litteratur. Utöver att syfta på att bokstavligen delta i något, fungerar det som ett teoretiskt begrepp i flera vetenskapliga fält. Även om *deltagande* ofta framställs som kännetecknande för samtiden, ligger den deltagande vändningen och *deltagarkulturen*³ flera decennier tillbaka i tiden. Begreppet har rötter i kulturella och politiska diskurser som förespråkar deltagande som en positiv samhällelig kraft genom ideal som nyliberalt individuellt ansvarstagande,⁴ postkolonialism,⁵ excellens, kreativitet, demokrati och demokratisering⁶ samt allmänhetens deltagande bortom snäva eliter.⁷ Det kan kopplas till en bredare omläggning inom kulturområdet från expertis och kunskap till ägarskap, värden, identiteter och gemenskap.⁸ Förskjutningen syns extra tydligt i betoningen av nationella minoriteters kulturautonomi och ungas en-

³ Aaron Delwiche & Jennifer Jacobs Henderson, *The Participatory Cultures Handbook* (London 2012).

⁴ Jutta Virolainen "Participatory Turn in Cultural Policy?", *Nordisk kulturpolitisk tidskrift* 19:1 (2016), s. 59–77.

⁵ Anne J. Gilliland och Sue McKemmish, "The Role of Participatory Archives in Furthering Human Rights, Reconciliation and Recovery", *Atlanti* 24 (2014), s. 79–88.

⁶ Lluís Bonet & Emmanuel Négrier, "The Participative Turn in Cultural Policy", *Poetics* 66 (2018), s. 64–73.

⁷ Sabine Saurugger, "The Social Construction of the Participatory Turn: The Emergence of a Norm in the European Union", *European Journal of Political Research* 49:4 (2010), s. 471–495.

⁸ Nathan Schlanger, "Negotiating Scientific Knowledge and Heritage Values with the History of Archaeology". *Antiquity* (2025), s. 1–9.

gagemang i kulturskapande, men också i utvecklingen där ägandeskap och identitetsmarkörer används för att exkludera grupper, och där gemenskapens egna sanningar blir viktigare än sakriktighet. Som term har deltagande blivit en populär markör för ambitioner att omorganisera delar av det sociala livet från politik till hälsovård och kultur. Vissa författare menar att individer bör befrias från kollektiv, till exempel statlig, styrning och ges både ansvar och frihet att direkt påverka sin närmiljö, vård, utbildning och sina fritidsaktiviteter.⁹ Deltagande design, baserad på delaktighetsideal, är en populär metod inom utveckling av produkter, system och samhällstjänster där avsikten är att skapa dessa tillsammans *med* användare snarare än att skapa exempelvis informationstjänster eller system *för* dem.¹⁰

Olika modeller har utvecklats för att ringa in och förklara vad deltagande innebär. En av de mest inflytelserika är Arnsteins delaktighetstrappa¹¹ med åtta steg från manipulation (icke-delaktighet) till medborgarkontroll (fullständig delaktighet). Denna och liknande trappstegsmodeller har däremot kritiserats för att förenkla begreppets komplexitet.¹² Litteraturen betonar att deltagande inte kan likställas med medverkan eller tillgång, eftersom deltagande alltid förutsätter maktdelning.¹³ Deltagande kan tjäna olika ändamål och aktörer. Inom en arkiv- och kulturavskontext kan deltagande syfta på demokratisering av kunskapsproduktion eller att ge röst åt individer och gemenskaper för att främja tillhörighet, självförverkligande, och förmågan att uttrycka sig.¹⁴ Olika

⁹ T.ex. Taiane Ritta Coelho, Maria Alexandra Cunha & Marlei Pozzebon, "eParticipation Practices and Mechanisms of Influence: An Investigation of Public Policymaking", *Government Information Quarterly* 39:2 (2022), s. 101667; Cath Neal, "Heritage and Participation", i E. Waterton & S. Watson (red.), *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research* (Basingstoke: Palgrave Macmillan), s. 346–365.

¹⁰ Susanne Bødker m.fl., *Participatory Design* (San Rafael 2015); Sampsa Hyysalo, *Design Participation* (Cham 2025).

¹¹ Engl. ursprungligen ladder of citizen participation, Sherry Arnstein, "A Ladder of Citizen Participation", *Journal of the American Institute of Planners* 35:4 (1969), s. 216–224; Mackay (2019).

¹² Nico Carpentier, "Beyond the Ladder of Participation: An Analytical Toolkit for the Critical Analysis of Participatory Media Processes", *Javnost* 23:1 (2016), s. 70–88.

¹³ Nico Carpentier, "Differentiating between Access, Interaction and Participation", *Conjunctions* 2:2 (2015), s. 7–28.

¹⁴ Herbjørn Andresen, Isto Huvila & Sigrid Stokstad, "Perceptions and Implications of User Participation and Engagement in Libraries, Archives and Museums", i Ragnar Audunson m.fl. (red.), *Libraries, Archives and Museums as Democratic Spaces in a Digital Age* (Berlin 2020), s. 185–206; även Helga

typer av deltagande kan urskiljas utifrån i vilken grad informella gemenskaper eller institutionella aktörer gagnas och hur mycket makt som delas i processen.¹⁵

Deltagande i arkivlitteraturen

Även om begreppet deltagande arkiv, eller specifika arkiv och projekt som beskrivits som deltagande, inte kan härledas direkt från ett generellt deltagandebegrepp, finns det tydliga kopplingar mellan den bredare kulturella och politiska deltagandediskursen och den arkivspecifika. Inom arkivsfären finns ett nära släktskap mellan användarorienterade rörelser som gemenskapsarkiv (eng. community archives) och debatten om arkivens roll för social rättvisa.¹⁶ Begreppet används ibland essentialiserande för att beskriva 'deltagande arkiv' som en specifik kategori av arkiv, på samma sätt som det finns exempelvis nationella arkiv, föreningsarkiv eller företagsarkiv. Deltagande arkiv bör ändå förstås som ett bredare begrepp, som hänvisar till ideal om hur arkiv kan eller bör förvaltas.¹⁷ Framväxten av deltagande som arkivprincip bygger på flera historiska förlopp. 1970-talets idéer om heltäckande samhällsdokumentation kom att ge utrymme för deltagande.¹⁸ En parallell utveckling var det ökade intresset för arkivens kulturarvsbärande värde.¹⁹ Arkivteoretiskt finns även en tydlig koppling mellan deltagande arkiv och postmodernism,²⁰ en teo-

Nowotny m.fl., *Re-Thinking Science: Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty* (Oxford 2001); B. Ivey, "Expressive Life and the Public Interest", i S. Jones (red.), *Expressive Lives* (London 2009), s. 23–33. Susanne Boersma, *The Aftermaths of Participation* (Bielefeld 2022); François Matarasso, i Christos Carras (red.), "The Meaning of Participation", *The Handbook of Cultural Work* (London 2024), s. 117–123.

¹⁵ Isto Huvila, Jamie Johnston & Henriette Roued-Cunliffe, "LAMs and the Participatory Turn", i Casper Hvenegaard Rasmussen, Kerstin Rydbeck & Håkon Larsen (red.), *Libraries, Archives, and Museums in Transition* (Abingdon 2023), s. 158–172.

¹⁶ Se t.ex. David A. Wallace m.fl. (red.), *Archives, Recordkeeping, and Social Justice* (London 2020).

¹⁷ Jfr Katie Shilton & Ramesh Srinivasan, "Participatory Appraisal and Arrangement for Multicultural Archival Collections" *Archivaria* 63 (2008), s. 87–101; Huvila (2008); Edward Benoit III & Alexandra Eveleigh (red.), *Participatory Archives: Theory and Practice* (London 2019b).

¹⁸ Hans Booms, "Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung: Zur Problematik archivarischer Quellenbewertung", *Archivalische Zeitschrift* 68:1 (1972), s. 3–40.

¹⁹ Samuel Edquist, *Att spara eller inte spara: De svenska arkiven och kulturarvet 1970–2010* (Uppsala 2019).

²⁰ Benoit III & Eveleigh (2019a).

retisk strömning som från 1990-talet, i en synnerligen oproblematiserad tappning jämfört med hur den har diskuterats i andra vetenskapsområden, blev den dominerande postpositivistiska teorin inom arkivvetenskapen.²¹ Förskjutningen mot deltagande i arkivsammanhang har flyttat fokus från frågor om arkivens tillkomst till deras användning,²² ibland så pass mycket att arkivens karaktär som bevis riskerar att gå förlorad.²³ Postpositivistisk pluralitet och deltagande som ledstjärnor utmanar således den traditionella proveniensprincipen som ger litet utrymme för användarnas synpunkter.

Diskursen kring deltagande arkiv fokuserade först på arkivens kulturella användning.²⁴ Därefter har den utvidgats till den civila sfären, särskilt under inflytande av insatser för social rättvisa och motverkande av marginalisering och exempelvis föråldrad representation av minoriteter.²⁵ Hur användarorienteringen ter sig varierar globalt: i Europa handlar det ofta om engagemang med äldre gräsrotsarkiv,²⁶ medan den i anglosaxiska länder, Sydamerika och Afrika kopplas till dekolonisering och kritik av dominant västerländsk arkivpraxis.²⁷ Men det finns också undantag, till exempel är dekoloniala perspektiv högst relevanta även i Sverige, särskilt i förhållande till samiska arkiv.²⁸

²¹ John Ridener, *From Polders to Postmodernism* (Duluth 2009); jfr Frida Beckman, *Postmodernismen* (Stockholm 2023).

²² T.ex. Yvon Lemay & Anne Klein, "Les archives définitives: un début de parcours", *Archivaria* 77 (2014), s. 73–102; Bruce Dearstyne, "What Is the Use of Archives? A Challenge for the Profession", *The American Archivist* 50:1 (1987), s. 76–87.

²³ Isto Huvila, "Archive", i Gertraud Koch (red.), *Digitisation* (London 2017), s. 40–52; Samuel Edquist, "Archival Divides: Archives as Contested Realities and Metaphors", i Ann Ohrberg m.fl. (red.), *From Dust to Dawn: Archival Studies after the Archival Turn* (Uppsala 2021), s. 102–129.

²⁴ Benoit III & Eveleigh (2019); Kate Theimer, *A Different Kind of Web: New Connections Between Archives and Our Users* (Chicago 2011a).

²⁵ Joanne Evans, Sue McKemmish & Gregory Rolan, "Participatory Information Governance: Transforming Recordkeeping for Childhood out-of-Home Care", *Records Management Journal* 29:1/2 (2019), s. 178–193.

²⁶ Magdalena Wiśniewska-Drewniak & Adriana Kapala, "Experts' Opinions on the Impact of Community Archives on Archival Science, Archival Institutions and the Archival Profession", *Archivi Ukraini* 1:342 (2025), s. 27–60.

²⁷ T.ex. Achille Mbembe, *Decolonizing Knowledge and the Question of the Archive* (2015); Jeannette A. Bastian & Stanley H. Griffin, "Archival Dignity, Colonial Records and Community Narratives", *Archival Science* 24:2 (2024), s. 167–182.

²⁸ T.ex. Rachael Johnstone & Inge Høst Seiding, "Decolonising Arctic Archives: A Research Agenda", *The Yearbook of Polar Law Online* 15:1 (2024), s. 149–171; Maria Press, "Indigenous Archives in Sápmi: Renegotiating Ownership", *Current Developments in Arctic Law* 12 (2024), s. 65–70; Anna Westman Kuhmunen & Inker-Anni Linkola-Aikio, "Samifying Archival Practices and Digitising Sami Duojár

Utöver politiska och kulturella diskurser har föreställningarna om deltagande arkiv även formats av samhällets digitalisering. Sociala medier spelade en avgörande roll för framväxten av idéer om deltagande²⁹ under sent oo-tal. Digital teknik användes flitigt för att pröva olika former av deltagande i tidiga projekt som Polar Bear Exhibition Digital Collections,³⁰ Saari Manor Archive,³¹ wikibaserade YourArchives vid brittiska nationalarkivet³² och Kongressbibliotekets användning av Flickr Commons i USA.³³ Arkivanvändare gavs möjligheter att bidra med information, beskrivningar och nyckelord till arkivdokument och ibland även strukturen i det digitala arkivet.

Perspektiv på deltagande

En översiktlig genomgång av arkivvetenskaplig litteratur visar tydliga mönster i hur deltagande diskuteras och vilka, delvis oväntade, luckor det fortfarande finns i diskursen. Luckorna pekar på en otydlighet kring de ideal som styr vad som uppfattas som betydelsefullt deltagande, en brist på kritiska röster samt en dominans av informella kulturella arkiv och samlingar i den internationella diskussionen, snarare än av hur deltagande fungerar i relation till formella arkiv av officiella handlingar, exempelvis myndighetsarkiv. Relationerna mellan olika former av deltagande och arkivens samhälleliga uppdrag, liksom graden av samexistens mellan olika angreppssätt för att förverkliga deltagande, förblir oklara. Sammantaget visar detta på ett behov av större tydlighet i fråga om centrala begrepp och definitioner.

Archives with the Slow Archive Method", i Inker-Anni Linkola-Aikio m.fl. (red.), *Digital Indigenous Cultural Heritage* (Cham 2025), s. 87–107.

²⁹ Benoit III & Eveleigh (2019).

³⁰ Magia Krause & Elizabeth Yakel, "Interaction in Virtual Archives: The Polar Bear Expedition Digital Collections Next Generation Finding Aid" *American Archivist* 70:2 (2007), s. 282–314.

³¹ Huvila (2008).

³² Guy Grannum, "Harnessing User Knowledge: The National Archives Your Archives Wiki", i Kate Theimer (red.), *A Different Kind of Web* (Chicago 2011), s. 116–127.

³³ Helena Zinkham & Michelle Springer, "Taking Photographs to the People: The Flickr Commons Project and the Library of Congress", i Kate Theimer (red.), *A Different Kind of Web* (Chicago 2011), s. 102–115.

Vad räknas som deltagande?

En grundläggande fråga, både för arkiv och generellt, gäller gränsdragningen mellan deltagande och icke-deltagande. Det finns ett brett spektrum av engagemangsformer. Deltagande kan innebära en inbjudan eller ett försök att aktivt göra anspråk på delaktighet.³⁴ Vad som betraktas som önskvärd och lämplig delaktighet kan dock variera på så sätt att 'ofarliga' och arkivbekanta former av deltagande såsom skapande av gemenskapsarkiv och crowdsourcing som stöd på arkivinstitutioner prisas, medan dolda, informella och normbrytande former förbises eller kategoriseras som vandalism.³⁵ De mest radikala formerna där, till exempel, upphovsrätten till materialet förbises eller arkiv uttryckligen tar ställning för en politisk åsikt ses ofta som problematiska och något som måste begränsas genom arkivariernas insatser.³⁶ Misslyckanden att förverkliga deltagande rapporteras sällan.³⁷ Detta gäller även vilka specifika praktiker som betraktas som deltagande och icke-deltagande.³⁸ I en tidigare studie³⁹ identifierades en implicit diskurs om icke-deltagande samt åtta relaterade diskurser:

1. *Deltagandekontext* beskriver en diskurs där deltagande kännetecknar arkivens verksamhetskontext. Enligt denna diskurs är det arkiven som bör avgöra hur de ska dokumentera och engagera sig i ett samhälle och en kultur som alltmer präglas av deltagandeidealet. Det kan exempelvis handla om deltagande i onlinegemenskaper och arkivering av deras verksamhet.
2. *Arkivarier som deltagare* understryker att arkivarier bör vara mer proaktiva i sitt agerande som förvaltare av handlingar och infor-

³⁴ John Gaventa, "Linking the Prepositions", *Journal of Political Power* 14:1 (2021), s. 109–130.

³⁵ Olga Zvonareva, Claudia Egger & Artur Holavín "Unseen Participation? When the Uninvited Shape Matters of Collective Concern". Presentation på *EASST 2022* (Madrid 2022).

³⁶ Jfr Huvila (2008); Benoit III och Eveleigh (2019a).

³⁷ Leila Jancovich & David Stevenson, *Failures in Cultural Participation* (Cham 2023).

³⁸ Siham Alaoui, "L'archive participative, les archivistes et les usagers: Quels Défis? Quelles pistes de solutions?", *Canadian Journal of Information and Library Science* 43:3 (2021), s. 217–244; Benoit III & Eveleigh (2019).

³⁹ Isto Huvila, "The Unbearable Lightness of Participating? Revisiting the Discourses of 'participation' in Archival Literature", *Journal of Documentation* 71:2 (2015), s. 358–386.

mation i olika organisationer. Diskursen uttrycker oro över att informationsförvaltningen allt oftare sköts av andra yrkesgrupper än arkivarier, utan insyn i arkivlagstiftning, handlingsoffentlighet och långtidsbevarande.

3. *Dokumentskapare som deltagare* betonar vikten av att engagera dokumentens upphovspersoner i arkivarbetet. Enligt denna diskurs är de viktigaste deltagarna exempelvis myndighetspersoner, aktiva medlemmar i folkrörelser eller donatorer av privata arkiv, som har mycket kunskap om de arkiv de har varit med och skapat.
4. *Andra som informanter* utmålar deltagare som bidragsgivare till och om arkivsamlingar. Deltagande handlar till exempel om hur arkiven kan dra nytta av beskrivning och utökning av arkivbeståndet genom crowdsourcing.
5. *Deltagande som ny "användning"* ser deltagande som ett nytt sätt att tala om arkivanvändning. Enligt denna diskurs handlar deltagande om det som tidigare har beskrivits som användning, men att man enligt tidsandan ska tala om deltagande i stället.
6. *Andra som arkivarier* riktar uppmärksamheten mot icke-arkivarier, exempelvis representanter för minoritets- och intressegrupper, föreningsaktiva, anställda vid organisationer, eller forskare, som ska få delta i hantering, beskrivning och organisering av arkiv som traditionellt har skötts av professionella arkivarier.
7. *Arkiv i samhället* betonar hur arkiven kan bidra till allmänhetens delaktighet i samhälleliga processer och upprätthållandet av ett demokratiskt samhällsskick, exempelvis genom att bistå med handlingsoffentlighet.
8. *Andra-orienterat deltagande* handlar om att lyssna på 'deltagare' och ge dem möjlighet att dra nytta av arkiv. I en nyliberal, kundorienterad anda ska arkiven och arkivarierna bli mer lyhörda för sina användare och forma sin verksamhet enligt deras önskemål och behov.
9. *Icke-deltagande* är en implicit diskurs där bristen på deltagande anses känneteckna det traditionella arkivarbetet, med fokus på professionellt arbete och liten grad av engagemang med allmänheten.

Diskurserna visar att det inom arkivfältet finns olika uppfattningar om deltagande. Skillnader finns mellan arkivarier och icke-arkivarier samt mellan olika länder. I Sverige har exempelvis betoningen på demokrati inom den kulturpolitiska diskursen och skiftet från att sätta allas jämlika deltagande i centrum, till att inrikta sig på att alla ska ha en möjlighet att delta, föreslagits påverka svenska uppfattningar och rationaliteter kring deltagande.⁴⁰

En ytterligare komplikation är att olika former av deltagande inte utesluter varandra, annat än analytiskt. Det är möjligt att delta på många olika sätt samtidigt. Mitt i mångfalden av perspektiv, från radikala krav på maktodelning till deltagande inom befintliga strukturer, tolkas deltagande både som ett paradigmatiskt begrepp och som en term för att beskriva interaktioner mellan arkiv och deras intressenter.⁴¹ En rimlig avgränsning är att maktfördelning krävs för att tala om deltagande såsom tidigare i kapitlet påpekats att vissa teoretiker har hävdats i litteraturen. Det understryker skillnaden mellan passiv samvaro och aktivt medverkande.⁴² I praktiken är det svårt att avgöra vad som räknas som aktivt medverkande, hur mycket makt som ska fördelas och vad som är en acceptabel nivå. Om frågan måste ställas, är det kanske ett tecken på att praktiken inte handlar om deltagande utan bör beskrivas med andra termer.

Deltagande på kulturella och formella arkiv

Diskussionen kring deltagande i arkivsammanhang kompliceras av att man ofta inte skiljer mellan olika typer av historiska och samtida arkiv och samlingar.⁴³ En annan utmaning är att begreppet arkiv används metaforiskt och därmed kan beteckna såväl museisamlingar som sociala medier och hela internet. Denna perspektivförskjutning påverkar också hur deltagandet förstås i relation till formella enskilda och myndighetsarkiv.⁴⁴

⁴⁰ Sofia Lindström Sol, "The Democratic Value of Participation in Swedish Cultural Policy", *Comunicação e Sociedade* 36 (2019), s. 81–99; Isto Huvila, "Librarians on User Participation in Five European Countries", *Canadian Journal of Information and Library Science* 43:2 (2020), s. 127–157.

⁴¹ Huvila (2015).

⁴² Carpentier (2016).

⁴³ Huvila (2017); Edquist (2021).

⁴⁴ Huvila, Johnston & Roued-Cunliffe (2023); jfr Huvila (2015); Benoit III & Eveleigh (2019a).

Diskursen om deltagande arkiv är starkt orienterad mot kultur, kulturarv och medborgarengagemang snarare än administration och akademisk historieforskning. Mycket forskning om deltagande arkiv, främst från den anglosaxiska sfären, gäller dessutom historiska arkiv och informella samlingar snarare än formella arkiv bestående av samtida handlingar. Detta eftersom deltagandeaktiviteter ofta underlättas när materialet är historiskt, men försvåras av lagstiftning och riktlinjer som reglerar pågående administrativa processer och hantering av information om nu levande individer. Sverige har en lång tradition av offentlig, icke-akademisk arkivanvändning av amatörhistoriker och släktforskare. Denna tradition har lett till samarbeten mellan arkiv och arkivanvändare genom exempelvis amatörinitierade digitaliseringsprojekt.⁴⁵ Trots uppenbara likheter skiljer sig tidigare icke-akademiskt engagemang från dagens postmoderna, postkoloniala och nyliberala idéer om deltagande.⁴⁶ Ävenså skiljer sig de traditionella svenska enskilda arkiven⁴⁷ från dagens gemenskapsarkiv.⁴⁸ Detta eftersom traditionella svenska enskilda arkiv,⁴⁹ lika väl som större aktörer, har blivit institutionaliserade delar av samhället långt bortom vad begreppet antyder.

Även om de flesta deltagande arkiv tenderar att vara historiska finns det vissa undantag. Exempel på sådana är förslag om arkiv inom hälsovården som bygger på deltagande hantering av vårdhandlingar, liksom användningen av semantiska wikier för offentlig informationsförvaltning.⁵⁰ Studier om engagemang i handlingar som rör individer har också gjorts ur handlingsoffentlighets- och informationsfrihetsperspektiv,⁵¹ dock ofta

⁴⁵ Eljas Orrman, "The Archives and the Archival Profession in the Nordic Countries", i Martine Aubry, Isabelle Chave & Vincent Doom (red.), *Archives, archivistes, archivistique dans l'Europe du Nord-Ouest du Moyen Âge à nos jours* (Villeneuve d'Ascq 2007), s. 231–238.

⁴⁶ Luc Boltanski & Ève Chiapello, *Le nouvel esprit du capitalisme* (Paris 1999).

⁴⁷ Proscovia Svärd, "The Woes of Swedish Private Archival Institutions". *Records Management Journal* 27:3 (2017), s. 275–285.

⁴⁸ Jeannette Bastian, "Radical Recordkeeping", i Susan L. Mizruchi (red.), *Libraries and Archives in the Digital Age* (Cham 2020), s. 69–82.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Isto Huvila, "Semantiska wiki som digitala arkivsystem: Samlingar, ärendehantering och deltagande". *Informaatiotutkimus* 28:3–4 (2009), s. 66–74; Shepherd, Hoyle & Lomas (2021).

⁵¹ T.ex. Richard L. Huff & Craig Merutka, "Freedom of Information Act Access to Personal Information Contained in Government Records: Public Property or Protected Information". *Army Lawyer* 2010:1 (2010), s. 2–15; Daniel J. Solove, "The Limitations of Privacy Rights". *Notre Dame Law Review*

utan direkt koppling till arkivering. Internationellt handlar typiska exempel på deltagande arkiv om minoriteter, ursprungsbefolkning, lokala gemenskaper och aktiviteter kring särskilda intressen.⁵² Utgångspunkten är att deltagande ger förbisedda grupper möjlighet att få sin röst hörd och sina perspektiv inkluderade i handlingar eller arkivbeskrivningar.

Slutligen finns en parallell diskurs till deltagande inom kulturella och förvaltningsrelaterade arkiv, vilken rör arkivliknande privata och offentliga samlingar av dokument och kulturarv samt digitala dokument-samlingar på sociala medier.⁵³ Dessa representerar en annan historisk utvecklingslinje än offentliga arkivinstitutioner, folkrörelsearkiv och gemenskapsarkiv och är, trots uppenbara likheter, inte "arkiv" i en arkivvetenskaplig mening.

Deltagande och arkivens uppdrag i samhället

Vad som räknas som meningsfullt deltagande i arkivsammanhang beror på hur man ser på arkivens uppdrag i samhället. Relationen mellan arkiv och samhälle är viktig men inte okomplicerad, och olika syn på deltagande står ibland i kontrast till både traditionella och framväxande idéer om arkivens roll. Arkiv påverkar samhället genom att bevara och förmedla information och bevis om verksamhet och beslut med konkreta effekter på organisationer och individers vardag.⁵⁴ Dess inverkan gäller inte bara marginaliserade grupper utan samhället i stort genom att stärka individers tillvaro och samhörighet i nutid och dåtid. Sett i termer av deltagande⁵⁵ genomsyrar detta både digitala och icke-digitala

98:3 (2022–2023), s. 975–1036; René L. P. Mahieu, Hadi Asghari & Michel van Eeten, "Collectively Exercising the Right of Access: Individual Effort, Societal Effect". *Internet Policy Review* 7:3 (2018), s. 1–23.

⁵² Huvila, Johnston & Roued-Cunliffe (2023).

⁵³ Per Hetland, Palmyre Pierroux & Line Esborg (red.), *A History of Participation in Museums and Archives* (London 2020); Daniela Agostinho m.fl. (red.), *(W)Archives: Archival Imaginaries, War, and Contemporary Art* (Berlin 2021).

⁵⁴ Jfr Michelle Caswell, Marika Cifor & Mario H. Ramirez, "To Suddenly Discover Yourself Existing" *The American Archivist* 79:1 (2016), s. 56–81.

⁵⁵ Andreas Vårheim m.fl., "The Use of LAM Institutions in the Digital Age", i Ragnar Audunson m.fl. (red.), *Libraries, Archives and Museums as Democratic Spaces in a Digital Age* (Berlin 2020), s. 247–270.

sfärer. Arkivens legitimitet bygger på arkivoptimism – att historien är en nödvändig kontext för nuet⁵⁶ – samt premissen att arkivering handlar om makt.⁵⁷ Däremot har prioriteringar kring vilken makt och vilka ändamål som är avgörande varierat över tid. Svenska förhållanden kännetecknas av ”högt utvecklad individualism [...] åtföljd av starka gemenskapsvärden”⁵⁸ och ett generellt högt förtroende hos befolkningen för offentliga institutioner.⁵⁹ Detta tillsammans med att arkiv i Sverige huvudsakligen finansieras med offentliga medel,⁶⁰ inklusive subventioner till större enskilda arkiv⁶¹ och att kulturpolitiken betonar demokrati och hög deltagarautonomi,⁶² betyder att deltagande lätt förstås som en samhällelig och demokratidrivande angelägenhet.

När arkivarier tillfrågas om motiv för att engagera deltagare visar de, liksom kollegor inom musei- och bibliotekssektorn, en mångfald av uppfattningar.⁶³ Dessa speglar olika sätt att rama in deltagande som arkiv-, arkivarie-, organisations-, användar-, samhälls- eller gemenskapscentrerat. I en studie om nordiska arkivariers uppfattningar identifierades fem aspekter: arkivens uppdrag att tjäna den offentliga sfären, prioriteringar utifrån ursprungsorganisationers behov och användarnas behov, samt digitalisering som stark drivkraft.⁶⁴ Parallella studier visar liknande tendenser där det digitala får företräde och utmanar arkivarieprofessionens ställning när ansvar för informationsförvaltning förs över till andra yrkesgrupper.⁶⁵ I dagens debatt är frågan om företräde för administrativa,

⁵⁶ Rebecka Sheffield, ”Archival Optimism, or, How to Sustain a Community Archives”, i Jeannette Bastian & Andrew Flinn (red.), *Community Archives, Community Spaces* (London 2020), s. 3–20.

⁵⁷ Paul Delsalle, *Une Histoire de l'archivistique* (Sainte-Foy 1999).

⁵⁸ Jean-François Battail, ”The Nordic Identity – an External View”, *Comma* 2004:1 (2004), s. 27–30.

⁵⁹ Lars Trägårdh, ”The Historical Incubators of Trust in Sweden”, i Marta Reuter, Filip Wijkström & Bengt Kristensson Ugglå (red.), *Trust and Organizations* (New York 2013), s. 181–203.; Marco Marozzi, ”Measuring Trust in European Public Institutions”, *Social Indicators Research* 123:3 (2015), s. 879–895.

⁶⁰ Per Mangset m.fl., ”Nordic Cultural Policy”, *International Journal of Cultural Policy* 14:1 (2008), s. 1–5.

⁶¹ Lars-Erik Hansen & Anneli Sundqvist, ”Memory at Stake – Swedish Private Archives in a Changing Landscape”, *Archives and Manuscripts* 44:3 (2016), s. 124–140.

⁶² Lindström Sol (2019).

⁶³ T.ex. Andresen, Huvila och Stokstad (2020).

⁶⁴ Huvila (2015).

⁶⁵ Maria Kallberg, ”Archivists 2.0 Redefining the Archivist's Profession in the Digital Age”, *Records Management Journal* 22:2 (2012), s. 98–115.

bevismässiga eller informativa funktioner kontra kulturarvsv funktioner central,⁶⁶ vilket har skapat spänningar kring prioriteringar.⁶⁷

Samtidigt har digitalisering och kulturarvsv funktion lett till en förskjutning från insamling och långtidsbevarande till utåtriktad verksamhet och samhällsnytta. Arkivariers fokus har på senare år breddats från bevarande-frågor till användarnas behov.⁶⁸ Det växande behovet av att hantera samtida digitala dokument, kombinerat med krav på transparens, har lagt vikt på tillförlitligt bevarande för både administrativa och bevismässiga ändamål⁶⁹ samt fortsatt relevans av arkivkompetens.⁷⁰

Sett i relation till arkivens föränderliga uppdrag blir ovan beskrivna huvudteman i diskursen om deltagande arkiv förståeliga. Deltagande har blivit ett verktyg för inriktning mot användare och kulturarvsarbete, medan medborgerlig användning är i stort sett frånvarande.⁷¹ Med tanke på att deltagande är ett nyckelbegrepp inom dagens politiska teori och praktik,⁷² är detta förvånande och visar en dimension med stor potential. I och med att minoritetsfrågor framhävs i litteraturen om arkivens politiska roll, är det inte långsökt att hävda att deltagande arkiv kunde spela en betydligt större roll i dagens deltagande demokrati än de gör i dag.

⁶⁶ Anne J. Gilliland-Swetland, *Enduring Paradigm, New Opportunities* (Washington, DC 2000); Christer Bogefeldt, "Arkiv som kulturarv – Några internationella exempel", i Peter Aronsson & Magdalena Hillström (red.), *Kulturarvens dynamik* (Linköping 2005).

⁶⁷ Jaana Kilkki "Asiakirjatiedon hallinnan asiantuntijuuden diskursiivinen rakentaminen Suomessa" (Tammerfors 2020); Edquist (2019).

⁶⁸ Evgenia Vassilakaki & Valentini Moniarou-Papaconstantinou, "Beyond Preservation: Investigating the Roles of Archivist", *Library Review* 66:3 (2017), s. 110–126.; Håkon Larsen, "Archives, Libraries and Museums in the Nordic Model of the Public Sphere", *Journal of Documentation* 74:1 (2018), s. 187–194.

⁶⁹ Kallberg (2012).

⁷⁰ Sarah Buchanan m.fl., "Surveying Archivists and Their Work Toward Advocacy and Management, or 'Enterprise Archiving'", *The American Archivist* 80:2 (2017), s. 268–295.

⁷¹ Undantag t.ex. Evans, McKemmish & Rolan (2019).

⁷² T.ex. Abdelhamid Boudjelida, Sehl Mellouli & Jungwoo Lee, "Electronic Citizens Participation: Systematic Review", i *Proceedings of the ICEGOV'15–16* (New York 2016), s. 31–39; Benjamin R. Barber, *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age* (Berkeley 2003).

Ett uppseendeväckande drag i diskussionen om deltagande arkiv är bristen på direkt kritiska röster. Även om frågor om aktivism och social rättvisa som arkivuppdrag har väckt viss kritik,⁷³ syns kritiken av deltagande främst i hur begreppet används för praktiker som inte anses tillräckligt deltagande.⁷⁴ Vissa har frågat hur arkivarier ska utöva sin roll i ett nytt (deltagande) sammanhang.⁷⁵ Däremot är få emot att arkiv engagerar sig i deltagande. Det är begripligt med tanke på att det är svårt att hävda att deltagande är negativt. Kritik förekommer således mest i empiriska studier där arkivarier medger att idealen är positiva men att få arkiv erbjuder tjänster till sina användare som motsvarar ambitionerna. Det tyder på att idealen, ofta hämtade från gemenskapsarkiv, inte är direkt tillämpbara på många institutioner. Exempelvis kan radikal öppenhet fungera på kulturhistoriska arkiv men är svåradaptad på myndighetsarkiv.

Inom kulturpolitik har deltagande kritiserats för att beskriva verksamheter som anses otillräckligt deltagande. Kritiken går ut på att man kallar något för deltagande, men i praktiken handlar det mest om att engagera publik – inte om att ge dem verkligt inflytande.⁷⁶ En liknande kritik är att begreppet lämnas odefinierat och därmed riskerar bli ett tomt ord som saknar betydelse.⁷⁷ Flera tolkningar av begreppet deltagande kan främja debatt men riskerar också att bli oförenliga eller leda till pseudodeltagande snarare än faktiskt deltagande.⁷⁸ I värsta fall öppnar otydlighet kring användarnas medverkan för exploatering av deltagande som ett medel

⁷³ Goran Gaber, "Mind the Gap. On Archival Politics and Historical Theory in the Digital Age", *Rethinking History* (2025).

⁷⁴ T.ex. Huvila (2015); Giulia Guidarelli, "Participatory Democracy and the Washing Machine Syndrome", *JLIS.it* 16:3 (2025), s. 27–42.

⁷⁵ T.ex. Federico Valacchi, "Se l'archivio è artificiale. Verso uno ius archivi partecipativo?", *AIDAinformazioni* 41 (2023), s. 153–170; Huvila (2008).

⁷⁶ Hjørdis Brandrup Kortbek m.fl., "The Participatory Agenda – A Post-Critical, Anticipatory Intervention", *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift* 19:1 (2016), s. 19–35.

⁷⁷ Njörður Sigurjónsson, "The Political-Aesthetics of Participation", *The Nordic Journal of Cultural Policy* 24:2 (2021), s. 190–203.

⁷⁸ Michael Ryan "Participatory Heritage. Henriette Roued-Cunliffe and Andrea Copeland, Eds., for the Chartered Institute of Library and Information Professionals. London, UK.: Facet Publishing, 2017. 213p. Paper. \$74.98 (ISBN 978-1-78330-132-2)." *College & Research Libraries* 79:4 (2018), s. 600–602; Markus Miessen, *The Nightmare of Participation* (Berlin 2010).

för att främja koncentration av makt och ekonomiska resurser såsom har hänt i de stora sociala medierna.⁷⁹ Det kan bli något som av forskare har jämförts med grönmålning: en praktik som inte innebär maktfördelning eller delaktighet på riktigt men som rubriceras som deltagande.⁸⁰

Trots att diskursen kan tolkas som uttryck för behov av radikal förändring är det förhastat att anta att allt måste vara nytt. Idén om deltagande är äldre än dagens deltagande arkiv.⁸¹ Kulturell förändring är ofta en kombination av nya idéer och gamla föreställningar. Nuläget kan beskrivas som en tid av osäkerhet mellan ett gammalt och ett nytt arbetssätt. Deltagande ses både som symptom och uttryck för bristande överensstämmelse mellan krav på ökat deltagande och tidigare föreställningar om arkivens roll.⁸² Denna osäkerhet förklarar delvis den ensidiga debatten om deltagande. Tydligt är behovet av en seriös diskussion om hur arkiv, med hänsyn till sin natur och styrkor, kan vara relevanta i dagens och framtidens samhälle, och vilka former av deltagande som bäst bidrar till att uppnå detta.

Begreppslig tydlighet kring deltagande och arkiv

Ett parallellt problem med mångfalden i dagens diskussion är att deltagande sällan definieras tydligt även om det är uppenbart att snarlika deltagande- och demokratiseringsideal får olika praktiska konsekvenser.⁸³ Även om olika former av deltagande kan samexistera finns oförenliga idéer och gränser mellan professionella och icke-professionella aktörer.⁸⁴

Det finns flera åtgärder som kan bidra till större begreppslig tydlighet.⁸⁵ Åtgärder för tydlighet inkluderar att undvika ordet deltagande när

⁷⁹ Ryan (2017).

⁸⁰ Guidarelli (2025).

⁸¹ Krause & Yakel (2007); Benoit III & Eveleigh (2019).

⁸² Isto Huvila, "On Archives and User Participation in the Nordic Countries", i Greg Bak & Marianne Rostgaard, *The Nordic Model of Digital Archiving* (London 2023), s. 225–236.

⁸³ Guidarelli (2025); Michelle Caswell m.fl., "Imagining Transformative Spaces: The Personal–Political Sites of Community Archives", *Archival Science* 18:1 (2018), s. 73–93.

⁸⁴ Ryan (2017); E. Carolina Mayes, "Citizen Science in News Media", *Science, Technology & Human Values* (2023).

⁸⁵ Huvila (2023).

det saknar konkret innebörd eller används som eufemism.⁸⁶ En tydlig gränsdragning mellan tillgång, interaktion och deltagande⁸⁷ kan avgöra vad som bör kallas deltagande och vad som snarare är tillgång, samarbete eller användning. Lika viktigt är att klargöra vad som avses med arkiv – formell institution, informellt initiativ eller metafor.⁸⁸ Det är också relevant att skilja mellan idealet om *deltagande arkiv* med decentraliserad kuratering och radikal användarorientering⁸⁹ och *deltagande praktiker* inom traditionellt arkivarbete.

Slutligen bör diskursen förankras i den nationella arkivtraditionen.⁹⁰ Internationella erfarenheter kan inspirera, men ett deltagande arkiv i svensk kontext måste bygga på lokala förutsättningar. Anpassning av teorin till kontexten gäller även i andra traditioner. Vissa arkiv är mer lokala än andra, och särskilt informella eller historiska samlingar ger större frihetsgrader för hur deltagande kan gestaltas.⁹¹

Slutsatser

Uppfattningar om deltagande i relation till arkivens roll och syfte är mångfacetterade och komplexa. Många former av deltagande kan sam-existera och vara nyttiga, men det krävs tydlighet kring vad som avses med deltagande och dess syfte. Det är viktigt att inte tänka för snävt om var och hur deltagande kan spela en roll. Det behöver inte begränsas till några få funktioner, utan bör kontextualiseras i arkivens breda samhälls-roll. Arkiv gagnas av att arkivarier engagerar sig i informationsförvaltning, liksom verksamheter gagnas av att delta i arkivfrågor. Allmänhetens deltagande kan bidra till beskrivning och förmedling av arkiv och stärka deras relevans. Samtidigt är arkivens värde som samhällsinstitutioner med tydligt mandat och resurser något deltagande kan stödja men inte

⁸⁶ Sigurjónsson (2021); Kortbek (2016).

⁸⁷ Carpentier (2016).

⁸⁸ Huvila (2017).

⁸⁹ Jfr Huvila (2008).

⁹⁰ Huvila (2023).

⁹¹ Guidarelli (2023); Caswell m.fl. (2016).

ersätta utan att arkiven upphör att existera som idé och praktik. Därför är det viktigt att, i samband med deltagande arkiv, tydliggöra vad som avses med arkiv och arkivering samt deras roll för verksamheten, och hur deltagande bidrar till eller samverkar med dem på ett produktivt sätt.

En del av utmaningen är också att en stor del av litteraturen om deltagande arkiv är internationell, vilket kan skapa fruktbara, men ibland svårlösta, spänningar mellan nationell och internationell arkivteori. Till skillnad från exempelvis anglosaxiska och tyska arkivtraditioner som tydligare skiljer mellan historiska och samtida arkiv och deras administrativa och kulturella användning kan svenska arkivinstitutioner vara bättre rustade att bredda sitt deltagande engagemang än administrativa arkiv i många andra delar av världen särskilt för att svenska arkiv samtidigt redan länge uttryckligen har varit medborgerliga institutioner snarare än instrument för statsmakt.⁹²

Den verkliga utmaningen uppstår ändå när paradigmatiska idéer om digitalt deltagande ska förenas med den vardagliga verkligheten. Det är dock möjligt. Deltagande kan förverkligas på olika sätt. Arkivtraditioner har ändrats tidigare och kan göra det igen. För att deltagande ska spela en roll får det inte bli en bisats. Som inom design,⁹³ kräver deltagande noggrann ombesörjning. Det förutsätter maktfördelning, vilket kräver att deltagare får förmågor och möjligheter att agera och ta ansvar. Ett fruktbart sätt att rama in deltagande är att ställa tre frågor: Vem har makt? Vad krävs för att delta? Och vad blir utfallet för deltagare, arkiv och deras samhälleliga funktioner?

⁹² Huvila (2023).

⁹³ Hyysalo (2015).

Abstract

Detta kapitel handlar om frivilligt arbete, deltagande och medskapande i arkiv, det vill säga en rad olika aktiviteter där andra än arkivets anställda är involverade. Dessa kan inkludera exempelvis transkribering av handskrifter, digitisering av samlingar, tids- och platsbestämmande av fotografier eller arbete med metadata. För arkivpersonalen kan frivilligarbete innebära att tid frigörs för mer kvalificerade arbetsuppgifter medan deltagarna tillför kunskaper, erfarenheter och perspektiv som annars inte alltid finns representerade. Olika former av deltagande kan därmed bidra till att effektivisera arkivens arbete och att utveckla nya sätt att förstå, tolka och använda arkivmaterial. Medskapande i arkiv aktualiserar dock också frågor om ansvar, prioriteringar och maktförhållanden och ställer krav på både arkivpersonal och deltagare att hantera skilda perspektiv och förväntningar. Genom två empiriska exempel – Folklivsarkivet i Lund och arkivet vid Sveriges nationella järnvägsmuseum – belyses dessa möjligheter och utmaningar. Analysen bygger på samtal med arkivarier och frivilliga vid de båda arkiven och på författarens egna yrkes- och användarmässiga erfarenheter. Kapitlet ger inblick i hur frivilligarbete och medskapande går till i arkivverksamhet och vilka konsekvenser det kan få för arkivarbete, både i teori och praktik.

Deltagande och medskapande i arkiv

CHARLOTTE HAGSTRÖM

Klockan är strax efter 8 när bussen mot Täby lämnar hållplatsen. En av dem som just stigit ombord är en pensionerad lokförare på väg till Riksarkivet.¹ Med avbrott för lunch, då han äter sina medhavda smörgåsar, ska dagen tillbringas i läsesalen med att fotografera material ur SJ:s arkiv. Filerna med digitiserade handlingar kommer sedan att överlämnas till Järnvägmuseet. När klockan närmar sig 16 och arkivet stänger är det dags att packa ihop och åka hem. Nästa dag blir det bussen mot Täby igen för ännu en dag på Riksarkivet. Så har han gjort fyra dagar i veckan i flera år och han har inga planer på att sluta. SJ:s arkiv är stort och det finns många kilometer material kvar att fotografera.

I en annan del av landet rasslar det till i brevlådan och ett A4-kuvert med Lunds universitets logga dimper ner på hallmattan. Det är en frågelista från Folklivsarkivet. Kvinnan som bor i lägenheten plockar upp det och sätter sig vid köksbordet medan hon funderar över vilket ämnet kan vara den här gången. Under de fyrtio år hon har varit meddelare åt arkivet har hon fått listor om allt från tatueringar och trädgårdar till biobesök och banker. Alla ämnen har inte varit lika engagerande men hon har besvarat de flesta. Hon är nu över 90 år men har inga tankar på att sluta skriva. Hon tar brevkniven och sprättar med ett bestämt snitt upp kuvertet.

Det här kapitlet handlar om deltagande, medskapande och frivilligt arbete i arkiv. Det är begrepp som kan innebära och omfatta många olika aktiviteter: att transkribera handskrifter och digitisera samlingar, att tids- och platsbestämma fotografier och bearbeta metadata, liksom

¹ Depån ligger i Arninge i Täby kommun, vilket gör att många använder namnet Arninge som benämning på platsen. På Riksarkivets webbplats anges däremot enbart Täby som ort.

mycket annat. Att låta andra än arkivets egen personal delta i arbetet kan både underlätta för verksamheten och bidra till att utveckla den. För arkivarierna frigörs tid och de får större möjlighet att fokusera på mer kvalificerade uppgifter, samtidigt som deltagarna kan tillföra nya sätt att se på och tolka materialet. Men det innebär också att både arkivpersonal och deltagare behöver vara beredda på att möta olika perspektiv och prioriteringar, och att hantera de frågor som kan uppkomma. Utifrån två konkreta exempel – Folklivsarkivet i Lund och arkivet vid Sveriges nationella järnvägsmuseum – visar jag hur frivilligarbete och medskapande kan organiseras. Kapitlet bygger på material i form av samtal med arkivarier vid de bägge arkiven och med ett par personer som på olika sätt bidrar till deras verksamheter. Jag har även egna erfarenheter, både yrkesmässigt och i egenskap av användare, av båda arkiven.

Att inkludera och representera

Traditionellt grundades arkiv av staten, för att tjäna staten och som en del av statens hierarkiska struktur och organisationskultur, skriver Terry Cook.² Fram till sekelskiftet 1800 var arkivariens uppdrag att vara en passiv väktare av de handlingar som förvarades i arkiven och som utgjorde bevis för ägande och myndighetsutövning. Under 1800-talet förändras uppfattningen om vad som ska stå i fokus för arkiven. De ses nu som källor för historisk forskning. Arkivariens uppgift är att ta emot och vårda handlingar och att underlätta för dem som bedriver forskningen. År 1898 publiceras *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*, oftast benämnd *The Dutch Manual*, med riktlinjer för hur arkiv ska ordnas och förtecknas och att detta arbete ska utgå från proveniensprincipen.³ Att handlingarna ordnas på ett sådant sätt att de kan användas för forskning åligger arkivarierna, att befatta sig med urval och gallring gör det inte.

² Terry Cook, "Archival Science and Postmodernism: New Formulations for Old Concepts", *Archival Science* 1 (2001), s. 18.

³ Samuel Müller, Johann Adriaan Feith & Robert Fruin, *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven* (Groningen 1898).

Arkivarien ska vara en neutral förvaltare, betonar Hilary Jenkinson.⁴ Denna uppfattning kommer dock att förändras. När Theodore R. Schellenberg drygt 30 år senare publicerar *Modern Archives: Principles and Techniques* är hans ståndpunkt tvärtom att arkivarien ska vara en aktiv aktör.⁵ I arkiven bevaras nationens gemensamma minnen och arkivarien är med och skapar detta. Arkivarien ska vara aktiv i besluten om urval och förvärv, om vad som ska sparas och vad som ska gallras. Värdering, *appraisal*, är centralt i arbetet och neutralitet är därmed inget man vare sig kan eller ska sträva efter.

I vilken utsträckning arkiven verkligen rymmer nationens minnen och hur dessa definieras börjar dock ifrågasättas alltmer. ”Ett arkiv uppstår inte ur intet”⁶ poängterar Petra Hakala i sin avhandling om arkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland och dess roll i skapandet av identitet. Hon fortsätter: ”det material som förvaras i arkiven [är] följden av en urvalsprocess som bygger på insamlingsstrategier och tolkningar av det förgångna”.⁷ Runt 1980 börjar frågor om identitet och makt i allt högre grad kopplas till arkiv. Minoritetsgrupper, lokala gemenskaper och sociala rörelser av olika slag upplever att de är underrepresenterade, eller över huvud taget inte existerar, i arkiven. Deras minnen och upplevelser kan skilja sig avsevärt från majoritetens. Och om dessa saknas blir den bild framtiden kan göra sig av nuet snedvriden och förvrängd. Det innebär också att för dem vars historia inte finns bevarad, eller som är baserad på ett urval som framställer dem på ett sätt som de själva inte känns vid, riskerar arkiven att framstå som såväl exkluderande som onödiga: ”the principal justification for archives to most users [...] rests on archives being able to offer citizens a sense of identity, locality, history, culture, and personal collective memory”.⁸ Att arbeta för att öka mångfalden i arkiven blir därför centralt.

⁴ Hilary Jenkinson, *A Manual of Archive Administration Including the Problems of War Archives and Archive Making* (Oxford 1922).

⁵ Theodore R. Schellenberg, *Modern Archives: Principles and Techniques* (Melbourne 1956).

⁶ Petra Hakala, *Att minnas eller glömma: Tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv och dess roll i skapandet av identitet 1885–1920* (Helsingfors 2023), s. 20.

⁷ Hakala (2023), s. 20; se även Fredrik Skott, *Folkets minnen: Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964* (Göteborg 2008).

⁸ Cook (2001), s. 18.

Att arkivarierna blir medvetna om brister och bias i arkivens representation av grupper och rörelser är förstås en förutsättning för att kunna göra något åt dessa. Riktade insamlingar mot underrepresenterade grupper och genomtänkta strategier för att åtgärda det som saknas och är felaktigt har gjorts och görs vid många arkiv.⁹ Det gäller såväl enskilda som offentliga arkiv. Ett exempel på det förra är Skånes Arkivförbund, en ideell lokalhistorisk organisation med fokus på framför allt Skånes föreningsliv. Genom åren har man genomfört flera riktade insamlingar, varav flera resulterat i tryckta publikationer. En av de första var antologin *Tösabitar* som bygger på personliga erfarenhetsberättelser om kvinnors vardagsliv i Skåne förr och nu.¹⁰ Exempel på hur ett offentligt arkiv kan arbeta med att lyfta fram olika gruppers historia är de kartguider med specifika teman som Malmö stadsarkiv tagit fram. Kartguiderna utgör underlag för stadsvandring på egen hand och bygger på arkivmaterial, litteratur och samtal. Den första kartguiden var *Judiskt liv i Malmö*¹¹ vilken några år senare följdes av *A Ride to Pride – en kartguide om Malmö hbtqi-historia*.¹² Den senaste är *Muslimskt liv i Malmö*.¹³

Arbetet som görs upplevs emellertid inte alltid som tillräckligt eller ens önskvärt av dem det gäller. Sedan millennieskiftet har allt fler grupper och rörelser, som uppfattar sig som marginaliserade eller diskriminerade i traditionella arkivpraktiker, skapat egna så kallade gemenskapsarkiv, *community archives*. Vad som ska inkluderas och hur det ska ske följer här inte nödvändigtvis etablerade normer och principer för hur arkivbildning brukar organiseras.¹⁴ Ett svenskt exempel är QRAB, Queerrörelsens Ar-

⁹ Se t.ex. Ana Roeschley, "Symbiosis or Friction: Understanding Participant Motivations for Information Sharing and Institutional Goals in Participatory Archive Initiatives", *Journal of Librarian and Information Science* 56:3 (2024).

¹⁰ Maria Larsson & Eva Sjögren (red.), *Tösabitar – saxat ur livet* (Lund 1994).

¹¹ *Judiskt liv i Malmö*, Kartguide från Malmö stadsarkiv (2020).

¹² *A Ride to Pride – en kartguide om Malmö hbtqi-historia*, Kartguide från Malmö stadsarkiv (2023).

¹³ *Muslimskt liv i Malmö*, Kartguide från Malmö stadsarkiv (2025).

¹⁴ Michelle Caswell, "Seeing Yourself in History: Community Archives and the Fight Against Symbolic Annihilation", *The Public Historian* 36:4 (2014); Andrew Flinn, Mary Stevens & Elizabeth Shepherd, "Whose Memories, Whose Archives? Independent Community Archives, Autonomy and the Mainstream", *Archival Science*, 9:1–2 (2014).

kiv och Bibliotek,¹⁵ ett annat Black Archives Sweden,¹⁶ ett tredje *Nuohtti*, en webbportal med samiskt arkivmaterial från hela Europa.¹⁷

Black Archives Sweden, som på sin webbplats presenterar sig som ett samtida arkiv med afrosvenskars erfarenhet som utgångspunkt, skriver: "De berättelser som finns i våra officiella arkiv öppnar upp för frågor om vilka berättelser som utgör nationen. Vem är värd att minnas? Vilka berättelser är värda att dokumenteras och bevaras, och på vilka premisser?"¹⁸ Hur kunskap och kulturarv skapas och hur minne och motstånd (om)formas, liksom vilka roller som information och arkiv spelar, står i fokus för Camila Borges Freitas pågående avhandlingsarbete *Information Practices, Knowledge Organisation and Activism in LGBTQ+ Community-Based Archives*. Terry Cook poängterar att grupper med ett eget arkiv kan ta makten över den egna historien på ett sätt som inte är möjligt i traditionella arkiv och som man kanske inte heller har förtroende för:

[...] many community archives are distinctly uneasy about turning their archives over to state or other archives which represent (and are sponsored by) governments or other institutions of power that previously excluded them as unimportant or, worse, in some cases actively discriminated against and persecuted members of these communities.¹⁹

Även om det under en och samma tid delvis existerat olika syn på vad ett arkiv är och ska vara, så kan de senaste 150 årens arkivhistoria grovt beskrivas som att det skett en förskjutning från fokus på förvaltning och rättssäkerhet till forskning och kulturarv, vidare till information och kommunikation och slutligen representation och mångfald. Uppdelningen, som baseras på Terry Cooks fyra paradigm evidens, minne, identitet och

¹⁵ Camila Borges Freitas, "A Room for Our Own: Queer Memories and Feelings in the Archival Practices of Queerrörelsens Arkiv och Bibliotek (Archive and Library of the Queer Movement) in Gothenburg/Sweden", masteruppsats (Göteborgs universitet 2019).

¹⁶ Cecilia Borgenstam, "This Is Where We Are: Activating Identity Through Emerging Archival Practices in Black European and African Diasporic Community Archives", masteruppsats (Lunds universitet 2025).

¹⁷ Nuohtti – Sökportal för samiskt arkivmaterial, <https://nuohtti.com/> (20/2 2026)

¹⁸ Om Black Archives Sweden, <http://www.blackarchivessweden.com/sv/about/> (23/1 2026).

¹⁹ Terry Cook, "Evidence, Memory, Identity, and Community: Four Shifting Archival Paradigms", *Archival Science* 13 (2013), s. 114.

gemenskap, innebär också att arkivariens roll har förändrats: "The archivist has been transformed, accordingly, from passive curator to active appraiser to societal mediator to community facilitator".²⁰

Det är emellertid viktigt att vara medveten om att det finns stora skillnader mellan olika länder och att detta både har haft och fortfarande har betydelse för arkivens förutsättningar, uppdrag och villkor. En sådan är offentlighetsprincipen, som utgör en av de bärande grundprinciperna i Sveriges statsskick. Handlingsoffentligheten, som regleras i Tryckfrihetsförordningen, är ett av de sätt som offentlighetsprincipen tar sig uttryck på och innebär att såväl allmänhet som media har rätt att ta del av allmänna handlingar. Det ger medborgarna insyn i kommunala, regionala och statliga myndigheters verksamhet och därigenom möjlighet att granska makten på ett sätt som inte är möjligt i många andra länder.

Deltagande och medverkan

Synen på vem som kan och får, bör och ska ta ansvar för vad som ska rymmas i arkiven, och hur detta ska ordnas, förtecknas och göras hittbart och tillgängligt, har alltså förändrats. Även arkivariens roll och uppfattningen om vem som ska ha tolkningsföreträde och vad det baseras på har ändrats. Oavsett hur man ställer sig till detta handlar arkiv och arbetet som utförs där alltid om makt: "Archives have always been about power, whether it is the power of the state, the church, the corporation, the family, the public, or the individual. Archives have the power to privilege and to marginalize".²¹ I vilken utsträckning arkivarier har möjlighet att aktivt arbeta för att öka mångfald och representation skiljer sig förvisso åt: olika arkiv har olika förutsättningar och inriktning. Lagstiftningen styr hur offentliga arkiv ska arbeta och vad som ingår i deras uppdrag medan enskilda arkiv har större utrymme att själva utforma verksamheten.²²

²⁰ Cook (2013), s. 95.

²¹ Terry Cook & Joan M. Schwartz, "Archives, Records, and Power: From (Postmodern) Theory to (Archival) Performance", *Archival Science* 2:3–4 (2002).

²² Samuel Edquist, "De enskilda arkiven i historisk kontext", i Charlotte Hagström & Anna Ketola (red.), *Enskilda arkiv* (Lund 2018).

Det gäller även arkivarierna själva, vars villkor och önskemål kan vara mycket olika. Det går emellertid inte att hävda att arkivarien är en neutral tjänsteperson. Tvärtom, arkivarien befinner sig i en maktposition och har därmed ett betydande ansvar.²³

Hur ska då arkiven förhålla sig till detta och hur ska arkivarierna arbeta för att leva upp till ansvaret? Hur ska andra perspektiv och röster, som saknas eller är oriktigt representerade i arkivet, inkluderas och låta höras? Ett sätt är att samarbeta med grupper och rörelser som varit exkluderade eller marginaliserade, till exempel genom riktade insamlingsarbeten. Om än vissa, som diskuterades ovan, föredrar att skapa sina egna arkiv och organisera såväl insamling som bevarande på egen hand och utifrån egna behov, har under 2000-talets början deltagararkiv, *participatory archives*, vuxit fram som ett begrepp och en praktik.

Med rötter i den postmoderna arkivteorin och dess ifrågasättande av arkivariens neutralitet, liksom betoningen av demokrati och rätten att vara medskapare av sin egen historia, öppnade web 2.0 och allt fler digitala verktyg för nya möjligheter för deltagande.²⁴ För Sveriges del hänger det också samman med det tilltagande intresse för kulturarv, både materiellt och immateriellt, som uppstod under 1990-talet. Ett ökat fokus på hur det förflutna på olika sätt kunde användas för att skapa gemenskap och identitet ledde till en växande medvetenhet om både vad som saknades i arkiv och museer och hur det som fanns framställdes. Att synliggöra det egna kulturarvet blev för grupper som upplevde sig som marginaliserade eller felrepresenterade ett sätt stärka samhörigheten och identiteten. Samtidigt framhölls kulturarvets betydelse också på politisk nivå, vilket ledde till olika initiativ för att bevara och använda det förflutna i olika syften. Perspektiven kring kulturarv behöver breddas, skriver Ina-Maria Jansson. Det bygger på insikten att ”den insamling, ordning och förmedling av kulturarv som gjorts av stora nationella kulturarvsinstitutioner i

²³ Rebecca Livh, ”Arkivarien som väktare eller fascilitator: en samtidshistorisk undersökning av svenska arkivariers professionella identitet”, magisteruppsats (Mittuniversitetet 2018); Cook & Schwartz 2002; Andrew Prescott & Alison Wiggins (red.), *Archives: Power, Truth, and Fiction* (Oxford 2023).

²⁴ Edward Benoit, III & Alexandra Eveleigh, ”Defining and Framing Participatory Archives in Archival Science”, i Edward Benoit, III & Alexandra Eveleigh (red.), *Participatory Archives: Theory and Practice* (London 2019).

många fall riskerar att vara både hegemonisk och orättvis och inriktad på att skapa ett nationellt kulturarv, som inte alla kan känna igen sig i”.²⁵

Deltagararkiv har många likheter med gemenskapsarkiv. Båda bygger på idén att användare inte bara är mottagare utan också aktiva medskapare av arkivens innehåll och struktur.²⁶ En skillnad är dock att de förra vanligen återfinns som en del av etablerade arkivinstitutioners verksamhet, med målet att inkludering och ökad representation ska ske inom befintliga arkivsystem. Det är också oftast arkiven som initierar samarbetet. Deltagandet, som kan omfatta hela eller delar av arkivprocessen och handla om såväl analogt som digitalt material, sker på olika sätt. Det kan till exempel innebära att ordna och organisera material eller att fylla luckor och skapa metadata.²⁷

Eva Sjögren Zipsane menar att det faktum att tillvaron blivit alltmer digital skapar nya möjligheter för delaktighet: ”Flera arkiv bjuder idag in till dialog och aktiv medverkan via nätet, antingen det är för att delta i olika fora, tillföra information i den digitala katalogen, tagga material eller delta i olika former av crowdsourcing”.²⁸ Detta vidgade deltagande, skriver hon, ”innebär att vi inte bara tillför ny kunskap, utan också att vi med gemensamma krafter kan lyfta det som varit dolt, gömt och glömt”.²⁹ Att det finns många positiva effekter med att inkludera fler i forskningsprocessen uttrycks också i forskningspropositionen *Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige* som presenterades i december 2020: ”forskare kan bidra med kunskap om vetenskapliga analyser

²⁵ Ina-Maria Jansson, ”Att samskapa inkluderande kulturarv – förändring av samlingar med hjälp av allmänheten”, i Henning Hansen & Peter Sjökvist (red.), *Från handskrift till digitalt kulturarv: Perspektiv på specialsamlingar* (Uppsala 2025), s. 154.

²⁶ Isto Huvila, ”The Unbearable Lightness of Participating? Revisiting the Discourses of ‘Participation’ in Archival Literature”, *Journal of Documentation* 71:2 (2015); Edward Benoit, III & Ana Roeschley, ”Degrees of mediation: A review of the intersectionality between community and participatory archives”, i Edward Benoit, III & Alexandra Eveleigh (red.), *Participatory Archives: Theory and Practice* (London 2019).

²⁷ Jansson (2025); Roeschley (2024); Gerda Holmquist, ”Crowdsourcing som resurs i arkivverksamheter: en studie av arkivariers syn på funktionalitet och tillförlitlighet i användargenererade metadata”, masteruppsats (Lund 2021).

²⁸ Eva Sjögren Zipsane, ”Arkivet som samhällsaktör för demokrati, social rättvisa och andra nyttor, i Marit Hosar, Ellen Røsjø, Bente Jensen, Charlotte S.H. Jensen, Anna Ketola & Maria Larsson Östergren (red.), *#arkivdag: relevans, medverknin, dialog* (Oslo 2016), s. 26.

²⁹ Sjögren Zipsane (2016), s. 26.

samtidigt som allmänheten kan bidra med kunskaper och identifiera samhällsrelevant och behovsmotiverad forskning”.³⁰

Det finns dock, som Isto Huvila konstaterar i en artikel om norska och svenska arkivariers uppfattning om användardeltagande och hur denna är relaterad till deras förståelse av arkivens roll och syfte,³¹ ingen enhetlig definition av vad deltagararkiv är. Meningarna är också delade om huruvida deltagandet främst är till för att stärka arkivens roll eller om det viktiga är att användarna kan vara aktiva medskapare. Vidare finns både de arkivarier som är måna om att öppna arkiven för användarnas inflytande, och de som ser en fara i det eftersom det skulle innebära att man förlorar den professionella kontrollen. Det är inte heller nödvändigtvis så att arkiven och deltagarna har samma syn på vad och varför något ska göras liksom inte heller hur det ska ske.³²

Förståelse, förhållningssätt och förväntningar kan således skilja sig åt. Vad som är möjligt och lämpligt styrs också av arkivets uppdrag och inriktning. Två arkiv som båda arbetar med deltagande och medskapande, kopplat till respektive verksamhet, är arkivet vid Sveriges nationella järnvägmuseum och Folklivsarkivet i Lund.

Järnvägar och folkliv

Sveriges nationella järnvägmuseum grundades 1915 och har genom åren haft flera olika huvudmän. Det var ursprungligen en del av SJ och har därefter ingått i, i tur och ordning, Banverket, Trafikverket och Statens maritima och transporthistoriska museer. Sedan 1 januari 2026 ingår det i Statens museer för maritim-, transport- och försvarshistoria vars uppgift är att bevara, utveckla och öka kunskapen om det kulturarv som

³⁰ Regeringen, *Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige*. Prop. 2020/21:60 (Stockholm 2020).

³¹ Isto Huvila, "Regimes of Participation: Theorising Participatory Archives from the Outset of Archivists' Views on Archival Institutions and User Participation in Scandinavia", *Information Research* 29:1 (2024).

³² Jansson (2025); Roeschley (2024).

myndigheten förvaltar.³³ Järnvägmuseet består av drygt 300 fordon och mängder av föremål som visar den svenska järnvägens historia från mitten av 1800-talet till idag. Ett urval av dessa visas i den helt nya utställning som efter en omfattande renovering och omarbetning öppnades 2024. Vissa av fordonen används också i trafik då museet arrangerar resor. Sedan 1970 ligger museet i Gävle.

Vid museet finns också ett arkiv som innehåller ett stort och brett material. I arkivet finns material från både SJ och de enskilda järnvägarna. De ca 1800 hyllmetrarna rymmer bland annat lokjournaler, grafiska tidtabeller och menyer från restaurangvagnar liksom vykortssamlingar med järnvägsmotiv och kartor över järnvägsnätet från olika tider. Exempel på några arkivbildare är det enskilda järnvägsbolaget Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösunds järnvägar (TGOJ), SJ:s dotterbolag AB Trafikrestauranger, och samarbetsorganisationen Svenska Järnvägsföreningen. Flera av arkiven är förtecknade och sökbara via Nationell arkivdatabas (NAD). Det finns också en betydande samling fotografier, varav en stor del är tillgänglig via Digitalt museum. Materialet i arkivet kommer således från företag och bolag men även från föreningar och privatpersoner. Användare är forskare och en järnvägsintresserad allmänhet men också museets personal som använder det i verksamheten, till exempel som underlag för utställningar och föredrag och som utgångspunkt för podden *Järnvägshistorier* och inlägg i sociala medier.

Ett par år innan Järnvägmuseet öppnade grundades Folklivsarkivet. Det skedde 1913 på initiativ av folkminnesforskaren Carl Wilhelm von Sydow. Arkivet hette ursprungligen Folkminnesarkivet i Lund men namnet ändrades 1946. Då materialet från Skånes musiksamlingar 1991 tillfördes arkivet ändrades det ännu en gång. Det officiella namnet är sedan dess Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar. Allt sedan starten har arkivet varit en del av Lunds universitet och under lång tid var det knutet till Etnologiska institutionen. Sedan 2012 är det en självständig enhet inom Humanistiska och teologiska fakulteterna. I dess uppdrag ingår att vara infrastruktur för forskning och utbildning, initiera och

³³ Om myndigheten, <https://www.statensmuseermtf.se/om-myndigheten> (27/1 2026).

bedriva egen forskning samt att långsiktigt tillgängliggöra samlingarna. Arkivet ska också bedriva utåtriktad verksamhet och samverka med det omgivande samhället samt samla in, bevara och synliggöra vardagslivet i Sverige.³⁴

Arkivsamlingarna, varav stora delar är sökbara via Folklivsarkivets webbplats, täcker tiden från slutet av 1800-talet till idag och består av många olika slags material. Här finns bland annat uppteckningar av muntliga berättelser och dokumentationer från fältarbeten, intervjuer och svar på frågelistor, brevsamlingar och dagböcker, ljudinspelningar och fotografier. I Skånes musiksamlingar, som är ett av Sveriges regionala arkiv för folk- och folklig musik med uppgift att dokumentera, vårda och tillgängliggöra den regionala musiken, finns noter, visböcker och inspelningar. Den största enskilda arkivbildaren är konstnären och kulturhistorikern Nils Månsson Mandelgren, verksam under stora delar av 1800-talet. Sedan 1969 förvaltar Folklivsarkivet den omfattande Mandelgrenska samlingen, som innehåller teckningar och beskrivningar av bland annat kyrkor och fornlämningar. Materialet är till stor del digitaliserat och tillgängligt via plattformen Alvin. Användare av arkivet är forskare, studenter och lokalhistoriker. Inte minst i samband med årshögtider och stora evenemang kontaktas arkivet av journalister som söker information om bakgrund och historia.

Mellan Järnvägmuseets arkiv och Folklivsarkivet finns både skillnader och likheter. Det förra är en del av museiverksamheten och har sedan starten haft som syfte att komplettera fordons- och föremålssamlingarna. Det senare har allt sedan det grundades varit en del av Lunds universitet och således haft en tydlig koppling till forskning och undervisning. Det innebär att uppdragen skiljer sig åt. Bägge ingår dock i statliga myndigheter och måste följa de lagar, riktlinjer och bestämmelser som gäller dels för myndigheter i allmänhet, dels för respektive huvudman. Det innebär bland annat att material ska behandlas i enlighet med dataskyddsförordningen (GDPR) och att förfrågningar ska hanteras skyndsamt. De är också båda kulturhistoriska arkiv, och således skilda från myndigheter-

³⁴ Uppdrag, <https://www.folklivsarkivet.lu.se/om-folklivsarkivet/uppdrag> (23/1 2026).

nas ämbetsarkiv. Båda har en lång tradition av att samverka med ideella krafter och intresserad allmänhet.

Frågelistor och dagböcker: deltagande vid Folklivsarkivet

Ett område där användardeltagande är ett stående inslag i Folklivsarkivets arbete är den frågelistverksamhet som i olika former bedrivits sedan 1932.³⁵ Det är en insamlingsmetod som bygger på att människor utifrån tematiska frågeformulär berättar om sina erfarenheter, minnen och tankar om ett visst ämne i löpande text. Tidigare skickades listorna, till en början per brev och senare även med e-post, till en fast stab av så kallade meddelare. Dessa utgörs av ett hundratal personer som på olika sätt kommit i kontakt med Folklivsarkivet och anmält intresse att besvara frågelistor. Hur långt de ska skriva och i vilken utsträckning de vill följa de tematiskt strukturerade frågorna som listan är uppbyggd kring väljer de själva.³⁶ För ungefär tio år sedan började Folklivsarkivet också att skicka ut digitala frågelistor. Dessa, som publiceras på arkivets webbplats och sprids via sociala medier, kan besvaras av alla som är intresserade. Ibland är de digitala listorna desamma som listorna som skickas till meddelarna. Andra gånger skiljer de sig åt. En stor skillnad är att de besvaras anonymt medan de som svarar på de traditionella listorna är kända för arkivarierna.

Listorna utarbetas vanligen tillsammans med forskare, oftast etnologer men även till exempel historiker och litteraturvetare. Forskningens inriktning styr listornas ämnen vilket gör att de kan handla om i princip vad som helst: restaurangvanor och invasiva växter, cykling och kungaskandaler, matallergier och dålig stämning. Texterna som skapas blir underlag för forskarna samtidigt som arkivet tillförs nytt material. Meddelarverksamheten kan ses som ett exempel på medborgarforskning eller

³⁵ Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund (red.), *Frågelistan som källa och metod* (Lund 2005).

³⁶ Charlotte Hagström & Carina Sjöholm, "Nya frågor till gamla svar", i Lars-Eric Jönsson & Fredrik Nilsson (red.), *Kulturhistoria: en etnologisk metodbok* (Lund 2017); se även Skott (2008); Agneta Lilja, *Föreställningen om den ideala uppteckningen: en studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv: ett exempel från Uppsala 1914–1945* (Uppsala 1996).

så kallad samskapande forskning, ett begrepp som under senare år blivit allt vanligare. Själva praktiken är dock inte ny; inom kulturarvssektorn har olika former för deltagarbaserat materialskapande tillämpats under lång tid.³⁷ Liksom det, som diskuterades ovan, inte finns någon enhetlig definition av vad deltagararkiv är saknas en sådan även för medborgarforskning. Begreppet kan rymma och innebära olika aktiviteter och uppgifter. The European Citizen Science Association poängterar att det "är ett flexibelt koncept som kan användas i en mängd olika situationer och områden" men har tagit fram 10 punkter vars syfte är att "lyfta fram några av de nyckelbegrepp som föreningen anser utgör grunden för ett bra utövande av medborgarforskning".³⁸ Det handlar till exempel om att projekten ska ge nytta både för de professionella forskarna och för medborgarforskarna, och att deltagarnas bidrag ska uppmärksammas i projektets resultat och i publikationer.

Att samla in, bevara och synliggöra vardagslivet i Sverige är en del av Folklivsarkivets uppdrag och att det finns personer som besvarar frågelistor åt arkivet, vare sig de gör det anonymt på nätet eller ingår i meddelarnätverket, är därför viktigt. För att verksamheten ska fungera inom befintliga ramar krävs alltså medverkan av frivilliga. Det tar tid att besvara en lista och det arbete som deltagarna lägger ner är betydande. Samtidigt är det ett arbete som uppskattas av dem som utför det. Eftersom det är frivilligt och inte ersätts på annat sätt än genom en årlig julklass finns inget krav på att de måste svara. Många av dem som ingår i nätverket, och därmed har en återkommande relation till arkivet, gör det dock ändå, oavsett vad listan handlar om.

För kvinnan vi mötte i början av detta kapitel är det så. Hon är 92 år och har varit meddelare sedan 1979. När jag själv började som arkivarie vid Folklivsarkivet hade hon varit verksam i många år. Hennes svar var

³⁷ Maja Araskoug & Sanna Koski, "Glappet mellan arkivarier och deltagare: medborgarforskning som metod i utvalda svenska arkiv", masteruppsats (Uppsala 2025); Barbara Heinisch, Kristin Oswald, Maike Weißplug, Sally Shuttleworth & Geoffrey Belknap, "Citizen Humanities", i Katrin Vohland, Anne Land-Zandstra, Luigi Ceccaroni, Rob Lemmens, Josep Perelló, Marisa Ponti, Roeland Samson & Katherin Wagenknecht (red.), *The Science of Citizen Science* (2021).

³⁸ European Citizen Science Association, *Tio principer för medborgarforskning – citizen science* (Berlin 2015), <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/XPR2N> (18/2 2026).

långa och innehållsrika och det var alltid med intresse jag tog del av dem. Under åren jag arbetade vid arkivet hade vi kontinuerlig kontakt via brev men träffades också ett par gånger. När vi nu hörs per telefon under senhösten 2025 har det gått ungefär 10 år sedan sist. Hon berättar att första gången hon hörde talas om frågelistor var i ett radioprogram där en arkivarie vid Nordiska museet medverkade. Vid museets arkiv bedrevs då insamling via frågelistor och man efterlyste fler som ville delta. Jag blev så intresserad, säger hon. Tänk om jag kunde få skriva något som någon annan ville läsa! Arbetet som meddelare tog sin början. Strax därefter fick hon vetskap om att även Folklivsarkivet hade frågelistverksamhet. Under en tid var hon meddelare till båda institutionerna.

Hon har besvarat i princip samtliga av Folklivsarkivets listor sedan 1980. På frågan vad det är som gör att hon håller på svarar hon att hon är skrivglad: Ja, alltså en del kallar det verbal. Jag kallar det skrivglad. Det är roligt när det kommer en frågelist och hon får fördjupa sig i ett ämne. Vilket det är spelar inte så stor roll; det viktiga är att det finns ett specifikt tema att förhålla sig till. Det sätter i gång tankarna och kreativiteten. Fast vissa ämnen är mer engagerande än andra, säger hon och nämner bland annat listor som handlat om kyrkogårdar och hemsömnad och en lista om att flytta som kom just när hon själv stod mitt i en flytt och därför kändes extra inspirerande. Såväl listorna som svaren har hon samlat i pärmar och planen är att läsa igenom dem allihop. Men synen har blivit sämre så kanske får hon be någon att läsa dem högt för henne.

Att besvara frågelistor är inte det enda sätt på vilket hon varit delaktig i Folklivsarkivets verksamhet. När arkivet för ett antal år sedan drev ett projekt för att dokumentera vardagsliv i bild fick hon frågan om hon kunde tänka sig att delta. Det kunde hon absolut. En av projektdeltagarna kom hem till henne, fotograferade och fick både middag och kaffe med hembakat. Hon har också medverkat vid andra institutioners arrangemang. En gång bidrog hon till exempel med material till en museiutställning. När hon och maken många år tidigare skulle bygga ett eget hus fotograferade och dokumenterade hon hela processen och skapade ett byggalbum. Detta fick museet låna. Jag tycker det är roligt, är hennes förklaring till hur det kommer sig att hon så beredvilligt delar med sig av

såväl sin vardag som sina erfarenheter och minnen. Jag är väl en utåtriktad person, konstaterar hon. Att henne svar används i forskning och arkiveras för framtiden är förvisso trevligt men inte avgörande. Hon skriver framför allt för sin egen skull, för att det är roligt och givande för henne själv. Men att få bekräftelse på att texten tagits emot är viktigt. Hon uppskattar att de olika arkivarier som genom åren ansvarat för frågelistorna i stället för att bara skicka ett allmänt hållet tackbrev har skrivit personliga tack. Det visar att de läst hennes svar.

Frågelistverksamheten är den del av Folklivsarkivets arbete där användarnas deltagande är som mest omfattande. Samtidigt finns flera andra former av samverkan, användarmedverkan och medborgarforskning. Ett exempel är ett projekt där en större bildsamling digitiserades, ordnades och identifierades med hjälp av allmänheten. Bildsamlingen, som lämnades till Folklivsarkivet 1972, bestod av 6 000 glasplåtar tagna av bygdefotografen Martin Svensson i Börringe under 1900-talets början. Efter att de skannats vidtog ett omfattande arbete för att identifiera miljöer och personer. Det leddes av en pensionerad etnolog, som även var brorson till fotografen. På bygdegårdar och i sockenstugor ordnades sammankomster där ett urval av bilderna presenterades för allmänheten. Nuvarande och tidigare bybor visade stort engagemang och involverade släktingar och barndomsvänner. Intresset för att delta var stort.³⁹ Ett annat exempel är den årliga insamlingen av dagboksanteckningar den 12 maj. Dagbokens dag genomförs i samarbete med Mass Observation Archive vid University of Sussex. Folklivsarkivet tog år 2016 initiativet att etablera dagen i Sverige.⁴⁰ I dag används den av flera kulturarvsinstitutioner som ett återkommande tillfälle att dokumentera samtiden genom att samla in material i form av dagboksanteckningar.

³⁹ Lennart Börnfors, *Bygdefotografen Martin Svensson i Börringe* (Malmö 2005); Lennart Börnfors, *Foton från förr: med bygdefotografen Martin Svensson i Börringe och trakten däromkring* (Malmö 2008); Karin Gustavsson, "Börringe genom bygdefotografens lins: om Lennart Börnfors arbete med Martin Svenssons samling", *Upptecknaren: nytt från Folklivsarkivet* (Lund 2024).

⁴⁰ Marika Anjou, "Berätta om ditt liv idag – och skriv historia", *Sydsvenskan (SDS)* 12/5 2020.

Digitisering och vykort: deltagande vid Järnvägmuseets arkiv

För alla som har ett intresse för tåg och järnvägar är arkivet vid Järnvägmuseet en guldgruva. Inte minst är bildsamlingen mycket uppskattad och använd såväl av allmänheten som av forskare. En stor del av materialet finns idag tillgänglig på Digitalt museum. Grunden lades genom ett omfattande digitiseringsprojekt som genomfördes tillsammans med museets vänförening och pågick under ett antal år på 2010-talet. Projektet drevs som ett så kallat fas 3-projekt inom det då gällande arbetsmarknadspolitiska programmet. Det innebar att långtidsarbetslösa erbjöds sysselsättning inom verksamheter organiserade av företag och organisationer, vilka i sin tur erhöll ersättning från Arbetsförmedlingen. Inför planeringen av digitiseringsprojektet gjorde museet och vänföreningen en tydlig arbets- och ansvarsfördelning, som innebar bland annat att museet skulle stå för lokal och tillhandahålla material.⁴¹

Digitiseringsprojektet skilde sig på flera sätt från ett traditionellt deltagandeprojekt. Deltagarna kom via Arbetsförmedlingen och hade i de flesta fall inget särskilt intresse för tåg eller järnvägar. Men en förutsättning för att det över huvud taget skulle kunna bli ett projekt var föreningen Järnvägmusei vänner. Den bildades 1985 och ”hjälp[er] museet i arbetet med att vårda, bevara och utveckla de unika järnvägshistoriska samlingarna”.⁴² Det var vännerna, som de benämns av museets personal, som tog initiativet och som stod för handledning och verksamhetsansvar. Projektet blev mycket lyckat, såväl för museet som för deltagarna. Stora mängder foton och annat arkivmaterial digitiserades och tillgängliggjordes. Projektet omfattade dessutom flera andra moment. Bland annat utfördes en kvalitetssäkring av en sedan tidigare digitiserad samling, och ett byte av databas inklusive migrering av samtliga poster genomfördes. De som utförde arbetet fick nya kunskaper och kompetenser, vilket gjorde att flera av dem kunde ta steget vidare till den ordinarie arbetsmarknaden.

⁴¹ Robert Sjöö, ”Museichefen har ordet”, *Sidospår: Nyhetsblad från Järnvägmusei vänner, stödföreningen till Sveriges Järnvägmuseum* 2 (2015).

⁴² Vänföreningen, www.jarnvagsmuseet.se/om-jarnvagsmuseet/jarnvagsmuseets-vanner (24/1 2026).

Projektet ledde också till många nya insikter för arkivets personal. Att det är viktigt med grundliga förberedelser, och att redan innan man börjar noggrant planera vad som ska skannas och vilka uppgifter som ska anges i databasen, var något som blev tydligt under arbetets gång. Vi var lite naiva och tänkte ungefär att det är väl bara att skanna, säger arkivarien som ansvarade för att ta fram material när han berättar om projektets första tid.⁴³ Allt eftersom arbetet fortskred blev det uppenbart att det inte stämde. Att när det gäller fotografier enbart beakta motivet och därför bara skanna framsidan visade sig till exempel inte vara tillräckligt. Viktig information kan finnas även på baksidan och därför bör även denna skannas. Kunskapen om vilka uppgifter som behövdes och hur man skulle göra växte ju längre projektet pågick. När det gick mot sitt slut visste vi exakt hur vi skulle göra, menar arkivarien.

Erfarenheterna av att förbereda och tänka långsiktigt har man tagit med sig in i nya projekt. Det gäller både sådana som genomförs av anställd personal och sådana som sker i samarbete med frivilliga. Metadata är A och O, och genom arbetet med digitiseringsprojektet lärde man sig vilka uppgifter som är relevanta att registrera. Projektet bidrog även till en fördjupad kunskap om materialets kulturhistoriska värde och att förhålla sig till och förutse användares olika behov och önskemål. För en filatelist är det till exempel inte bara motivet på ett vykort som är av intresse utan helheten: frimärke, stämpel, avsändare och adressat, och så vidare.

Vykort med järnvägsmotiv finns det många av och ett projekt för att sortera och ordna en stor analog samling som finns i arkivet är under uppstart. Inom vänföreningen finns en grupp som träffas en gång i veckan och renoverar järnvägsfordon. Men alla är inte intresserade av att köra tåg och skruva på saker och ting, påpekar arkivarien som planerar projektet. Han har länge tänkt på att göra något som riktar sig till dem som kanske har ett mer teoretiskt än praktiskt intresse. De är ju våra vänner och stödjer verksamheten, säger han, och då är det viktigt att fånga upp dem. Planen är att träffas en gång i veckan i arkivets lokaler för att arbeta med samlingen, fika och umgås. Samlingen, som innehåller 18 000 vy-

⁴³ Muntligt samtal 10/9 2025.

kort, ska paketeras om, korten läggas i kuvert och märkas upp med bland annat station och järnvägsbolag. Exakt vad som ska göras och hur det ska gå till är ännu inte fastställt utan ska bestämmas tillsammans med en representant för vänföreningen. Faller det väl ut kan projektet utvecklas. En framtida fortsättning skulle kunna vara att digitisera åtminstone delar av samlingen och göra den tillgänglig genom museets databas. Eftersom databasen är webbaserad kanske uppgiften skulle kunna utföras hemifrån av frivilliga krafter förutsatt att de fått utbildning. Detta ligger dock i framtiden.

Det finns också ideellt arbete som inte initierats av Järnvägmuseet men är till stor nytta för arkivet och dess användare. Ett exempel är det som utförs av den pensionerade lokföraren som inledde detta kapitel. Under hela sitt yrkesliv arbetade han inom järnvägen med undantag för några månader då han lämnade lokförarhytten för att i stället arbeta i museets arkiv med uppgift att katalogisera bilder. Arbetet var intressant och många av bilderna ville han själv gärna ha kopior av. Men när han hörde sig för hos en fotofirma om priset för att skanna och bearbeta visade det sig vara alldeles för dyrt. Han köpte därför en egen skanner och började, utan att tala om det för någon på museet, att på sin fritid experimentera med att skanna diabilder, glasplåtar och filmrullar med ritningsnegativ. När han gjort klart 8 000 bilder lade han över dem på en CD-skiva och lämnade den till museets arkivarie. Denne häpnade men insåg också snabbt värdet av arbetet och menade att det måste fortsättas och utvecklas. När det var dags att återvända till lokförarhytten var 80 000 negativ skannade.

När jag sommaren 2023 intervjuar honom inför en artikel i Järnvägmuseets årsbok *Spår* har det gått åtta år sedan han gick i pension.⁴⁴ Han berättar om hur han fyra dagar i veckan åker till Riksarkivet och fotograferar ritningar ur SJ:s stora arkiv. Det blir många bilder på en dag och han är nu inne på sin andra kamera. Med den första blev det 1 056 000 bilder, med den andra har det hittills blivit 345 000. Väl hemma för han

⁴⁴ Charlotte Hagström, "Lokföraren på Riksarkivet: Jonny Hallgrens digitaliseringsarbete", i Charlotte Hagström & Inger Olausson (red.), *Spår 2024: Järnvägmuseets årsbok* (Gävle 2025).

över bilderna från kameran till datorn, döper om filerna och lägger dem i mappar. Dessa läggs därefter på hårddiskar som lämnas till Järnvägs museets arkiv. Den som söker en ritning från SJ behöver alltså inte bege sig till Riksarkivet i Täby utan kan via Järnvägs museet ta del av den digitalt. Förutom att det underlättar för dem som är bosatta på annan ort innebär det också att slitaget på originalhandlingarna minskar. Det är därmed en insats som ur flera perspektiv är både betydande och värdefull. Samtidigt är det en uppgift som ligger utanför museets ordinarie verksamhet. Museet tillhandahåller visserligen kameran men utan hans frivilliga engagemang hade uppgiften inte kunnat genomföras. Ibland frågar någon varför han lägger sin tid på detta när han inte får något betalt. Men, säger han, vad skulle jag gjort i stället? Något måste man ju göra. Det är roligt, man lär sig mycket och upptäcker nya saker.

Andra exempel på ideella insatser och fristående initiativ, som både Järnvägs museets arkiv och dess användare har stor nytta av, är de webbplatser med fokus på olika aspekter av järnvägshistoria som engagerade och kunniga privatpersoner har skapat. De många sidorna innehåller kompletterande material, tillför värdefull kunskap och används ofta av arkivets personal när de får frågor som de själva inte kan besvara liksom när de behöver fördjupa sig i specifika ämnen.

Ansvar och mening

Hur ett arkiv kan involvera sina användare och andra som är intresserade av dess verksamhet, liksom vilka fördelar och utmaningar ett sådant samarbete innebär för både institutionen och deltagarna, beror på många faktorer: arkivets inriktning och ämnesområde, materialets karaktär, om det är ett enskilt eller offentligt arkiv, tillgången på lokaler och hur många anställda som finns. Vilken typ av uppgifter som är lämpliga att låta frivilliga utföra är också beroende på sammanhang och behov. Dessutom sätter gällande lagstiftning tydliga ramar, betonar arkivarien vid Folklivsarkivet. Material som innehåller personuppgifter får inte hanteras

av personer utanför organisationen. Det begränsar handlingsutrymmet och innebär att det i praktiken främst handlar om äldre material.⁴⁵

Att öppna för deltagande och bjuda in frivilliga i arkivens arbete innebär också att man måste förhålla sig till frågor om ansvar. Det handlar både om ansvaret gentemot arkivets användare idag och i framtiden och gentemot de som bidrar genom ideellt arbete. Användarna måste kunna lita på att de uppgifter som finns i arkivet är korrekta. Oavsett om arbetet som ligger bakom har utförts av frivilliga eller den ordinarie personalen är tilliten till institutionen avgörande, framhåller arkivarien vid Järnvägs-museets arkiv. Vilka uppgifter som är de korrekta i arkivförteckningar och databaser, liksom hur och i vilken utsträckning de kan, ska och bör ändras, är emellertid inte alltid enkelt att avgöra. I sådana deltagarprojekt där syftet är att inkludera ny information och förändra eller komplettera metadata finns, skriver Ina-Maria Jansson, ”en svåröverkomlig motsättning mellan den öppenhet som ett inflytelserikt deltagande kräver av institutionen och dess uppdrag att skydda och bevara kulturarvssamlingar och deras integritet”.⁴⁶

Att institutionens företrädare och frivilliga deltagare kan ha olika synsätt är inte något som enbart gäller arkivverksamhet. Ett exempel på när det skulle kunna leda till motsättningar i museisammanhang är i samband med historiskt återskapande. I en text om 1940-talshelgen på friluftsmuseet Fredriksdal menar författarna att det är en ”balansgång mellan att ansvara för det museala evenemanget och att öppna upp det för delaktighet gentemot de återskapare som vill vara delaktiga för dess utformning”.⁴⁷ Evenemanget, som varit återkommande sedan 2015, genomförs i samarbete mellan Helsingborgs museum och återskapare och innebär att stadskvarteren på friluftsmuseet förvandlas till ett 1940-tals-samhälle. Författarna påpekar att ”[a]v tradition har museerna noga be-

⁴⁵ Gustav Wollentz, Helena Kuhlefeldt, Sofia Eriksson-Bergström, Catarina Lundström, Eva Tegnstedt, Bente Jensen, Jon Are Voien, Vesa Anntila & Astrid Morkemo Østigård, *Volunteering at Archives – A Mapping of Volunteer Management at Archives in Denmark, Finland, Norway and Sweden* (Östersund 2024), s. 22.

⁴⁶ Jansson (2025), s. 167.

⁴⁷ Hedda Hammer, Ricky Wrentner & Stefan Nyzell, ”Att samäga historien: 1940-talshelgen på Fredriksdal”, i Julia Håkansson, Carolina Jonsson Malm, Anna Ketola & Stefan Nyzell (red.), *Kulturarv som politik och pedagogik* (Lund 2025), s. 203.

vakat sitt tolkningsföreträdare vad gäller det förflutna” men konstaterar att ”under de senaste fyrtio åren har vi på museet kunnat se hur de historiska återskaparna blivit fler och kunnigare”.⁴⁸ Evenemanget har vuxit och för att underlätta planeringen har man delat in dem som då befinner sig på området i fyra kategorier: museipersonal (personal och volontärer), deltagare (återskapare), promenörer (besökare i tidstypiska kläder) och publik (betalande besökare). Alla deltar men i olika roller och med olika mål. I boken *The Participatory Museum* understryker Nina Simon att ”Participatory projects aren’t just about empowering visitors. Every participatory project has three stakeholders: the institution, participants, and the audience”.⁴⁹

För arkivens del rör sig den tredje gruppen intressenter snarare om användare än om publik. När material förändras eller tolkas på nytt är det viktigt att även visa originalet så att användarna får möjlighet själva bedöma innehållet. Arkivarien vid Folklivsarkivet tar transkriberingar av texter som exempel. Hon menar att digitalt publicerade transkriptioner alltid bör presenteras tillsammans med originaldokumenten. Ibland har stavningen normaliserats, ibland bygger de på maskinskrivna versioner som i sin tur utgår från handskrivna texter. Det blir alltså en bearbetning av en bearbetning av en bearbetning, poängterar hon. Detta behöver användarna veta för att kunna ta ställning till transkriberingens tillförlitlighet.

Men arkiven har också ansvar gentemot deltagarna som utför de olika uppgifterna. Eftersom de gör det frivilligt och gratis har arkivet begränsade möjligheter att ställa krav på att arbetet måste pågå under en bestämd tid eller ske i en viss omfattning. Tycker man inte längre det är roligt, eller hellre vill göra något annat, finns inget som hindrar att man slutar. Från arkivets sida kan inga krav ställas på att en uppgift som påbörjats måste slutföras. För att de som engagerar sig och deltar, vare sig det sker under lång tid eller i avgränsade projekt, ska uppleva att det är meningsfullt måste de få respons och uppskattning. De behöver få

⁴⁸ Hammer, Wrentner & Nyzell (2025), s. 201.

⁴⁹ Nina Simon, *The Participatory Museum* (Santa Cruz 2010), s. 13.

bekräftelse på att den tid och den energi de lägger ner har betydelse och att deras insats är värdefull.

Detta kan ske på olika sätt. Under många år har det till exempel varit brukligt att de som besvarar frågelistor åt Folklivsarkivet får en bok i julklapp. Men det är svårt att hitta en bok som alla uppskattar, säger arkivarien. Är det en inbunden bok på många sidor blir dessutom portokostnaderna orimligt höga. När meddelarna ett år i stället fick en tygkasse med universitetets logga visade det sig vara en av de mest uppskattade julklapparna. Tillhörighet är viktig, menar hon, och kassen blev ett synligt bevis på kopplingen till universitetet. Den tydliggjorde att deras berättelser är en del av något större och att det arbete de lägger ner har en mottagare. Det knyter an till den tredje punkten i the European Citizen Science Associations *Tio principer för medborgarforskning* som handlar om att projekten ska ge nytta för både de professionella forskarna och medborgarforskarna. Det kan bland annat handla om ”nytt vetande, personligt nöje, tillfredsställelse i att bidra till vetenskapliga underlag för att angripa lokala, nationella och internationella frågor, och härigenom, en möjlighet att påverka politiska beslut”.⁵⁰

Men att delta i arkivverksamhet och utföra uppgifter som man kanske aldrig tidigare ägnat sig åt kan resultera i mer än att ha roligt och känna tillfredsställelse. Arkivarien vid Järnvägmuseets arkiv menar att det också handlar om att stärka människors självkänsla. De som deltog i digitiseringsprojektet hade förvisso inte sökt sig dit för att de var speciellt intresserade av verksamheten och ville engagera sig i den. De kom via Arbetsförmedlingen och målet var, som beskrevs ovan, att projektet skulle ge dem möjlighet att etablera sig på arbetsmarknaden. Så blev det också i flera fall. Att lära sig nya saker och upptäcka sin egen förmåga stärker självkänslan, oavsett om det sker i ett arbetsmarknadsprojekt eller genom frivilligt engagemang. Detta är i sig ett viktigt resultat och kan göra stor skillnad i en människas liv.

I litteratur om deltagande arkiv och frivilligas engagemang i arkivarbete står ofta verksamheten i centrum. Fokus ligger på organisationens

⁵⁰ European Citizen Science Association (2015).

behov och på hur arkivarier och annan personal beskriver och formar arbetet. Samtidigt finns det fortfarande många aspekter och infallsvinklar som inte har undersökts närmare. Deltagarnas och de frivilligas egna perspektiv lyfts mer sällan fram även om det finns undantag. Ett sådant är ett kapitel i en nyutkommen antologi om kulturarvspedagogik och politik där Karl-Magnus Johansson och Dick Kasperowski beskriver hur deltagarna i ett transkriberingsprojekt vid Riksarkivet såg på sin kunskapsutveckling.⁵¹ Men vi vet till exempel fortfarande relativt lite om hur, när och varför människor väljer att ägna tid åt att platsbestämma fotografier, digitisera ritningar eller delta i andra former av frivilligt arkivarbete. Det finns i Sverige en lång tradition av ideellt arbete inom till exempel idrottsrörelsen. Att denna typ av engagemang även finns inom arkivsektorn visar att det finns ett behov av mer forskning. För studenter inom arkivvetenskap öppnar detta för många möjliga uppsatsämnen.

⁵¹ Karl-Magnus Johansson & Dick Kasperowski, "Kulturarvspedagogik genom AI, arkiv och medborgarforskning", i Julia Håkansson, Carolina Jonsson Malm, Anna Ketola & Stefan Nyzell (red.), *Kulturarv som politik och pedagogik* (Lund 2025).

Abstract

Bauers kapitel diskuterar etiska implikationer av digitalt tillgängliggörande av arkivhandlingar genom upprättandet av digitala samlingar. Dessa framställs ofta i arkivdebatten som ett medel för att stärka demokratin genom att de tillgängliggör kulturarvet för befolkningen. Å andra sidan lyfter forskning hur digital publicering kan förstärka sociala ojämlikheter och kränka rätten till personlig integritet.

Med utgångspunkt i tidigare forskning diskuteras framförallt tre problemområden: strukturella förutsättningar för digitalisering, hantering av stötande material samt integritetsfrågor. Vidare riktas uppmärksamhet mot hur ekonomiska ramverk kan påverka urvalet av handlingar, vilket riskerar att påverka representationen av det förflutna. Kapitlet berör även forskning om hur den digitala kopian integritet riskerar att skadas vid digitaliseringen genom digitala verktyg avsedda att stärka kopian kvaliteten. I kapitlet lanseras även Bauers begrepp integritetsparadoxon som behandlar den motsägelsefulla samtida utvecklingen där rätten till privatliv för levande personers stärks genom lagstiftning som GDPR, samtidigt som material som kan kränka avlidna personers privatliv blir alltmer lättillgängligt.

En viktig slutsats är att det saknas universella lösningar på dessa utmaningar, men att kontextualisering, transparens och dialog med berörda grupper kan utgöra centrala strategier. Därmed förstås digitalisering inte enbart som en demokratiserande praktik, utan som en komplex process som kräver kontinuerliga etiska avvägningar.

Digitala samlingar – demokratiskt utvecklande eller etiskt problemgenerande?

PETER BAUER

Under de senaste tre decennierna har tillgången till internet ökat i Sverige samtidigt som kostnaderna för digitalisering och elektronisk lagring av kulturarvsmaterial har minskat. Denna utveckling har bidragit till att intresset för digitalt tillgängliggörande av kulturarvsmaterial ökat och att flera kulturarvsinstitutioner i dag har delar av sina samlingar fritt tillgängliga online.¹ Att göra kulturarvsmaterial digitalt tillgängligt är dock en process som i huvudsak består av två steg: digitisering och digitalisering.

Digitisering innebär skapandet av en digital kopia av ett analogt verk, medan digitalisering utgör det efterföljande arbete som krävs för att göra materialet sökbart och tillgängligt, exempelvis genom att upprätta och indexera databaser. Vidare gör praktiker en åtskillnad mellan massdigitisering och kritisk digitisering. Massdigitisering innebär att så många verk som möjligt omvandlas till digitala avbilder, medan kritisk digitisering syftar till att skapa en så exakt representation som möjligt av det enskilda exemplaret.²

Under senare år har digitaliseringen av kulturarvet, oavsett vilket av ovanstående uttryck det tar, skrivits in i en kontext av demokrati och mänskliga rättigheter. Exempelvis Riksantikvariatämbetet har uttryckt att kulturarvet tillhör alla och att ”alla därför skall ha samma rättigheter

¹ Cultural Policies. *Sweden – 2.4 Internet and Digital Access*. Tillgänglig: https://www.culturalpolicies.net/country_profile/sweden-2-4/ (hämtad 27 feb. 2026).

² M. Dahlström et al., ”As We May Digitize’ – Institutions and Documents Reconfigured”, *LIBER Quarterly* 21:3–4 (2012), s. 455–474; C. Legner et al., ”Digitalization: Opportunity and Challenge for the Business and Information Systems Engineering Community”, *Business & Information Systems Engineering* 59 (2017), s. 301–308.

att ta del av och bidra till vårt kulturarv”.³ I samma rapport framförs även att kulturarvet är en viktig del av människans historia och identitet och därmed är en del av samhällets grundfundament.⁴ Ur detta perspektiv ses möjligheten att ta del av kulturarvet som en individuell rättighet som kan stärka möjligheten till samhällsdeltagande.

Målsättningen att öka tillgängligheten är i grunden lovvärd, men arkivsektorn har under senare år ställts inför en verklighet som problematiserar ökat tillgängliggörande. Centralt i denna problematik är att allt material inte lämpar sig för publicering online, då en sådan exponering på olika sätt kan riskera att skada de individer som förekommer i källmaterialet. Vidare kan äldre material innehålla nedsättande begrepp eller stereotypa framställningar av minoriteter som riskerar att förstärka existerande samhälleliga maktordningar. Under de senaste åren har därför intensiva diskussioner förts, inte minst inom arkiv, bibliotek och museer, om möjliga strategier för att hantera dessa utmaningar.

I detta kapitel avser jag, med utgångspunkt i tidigare forskning, att diskutera de etiska utmaningar som arkivsektorn i dag står inför gällande digitaliseringen av potentiellt känsligt material samt de lösningar som forskningen har formulerat. Med etiska utmaningar menar jag i detta avseende två typer av utmaningar: social jämlikhet och den personliga integriteten. Social jämlikhet förstås här som möjligheten att ta del av handlingarna på lika villkor, men även svårigheten i att förmedla vissa handlingar då de kan förstärka över- och underordningar. Integritet handlar däremot om rätten att välja vad vi delger omvärlden om oss själva. Dessa definitioner utvidgas i senare avsnitt av kapitlet. Förhoppningen är kapitlet skall bidra med nya insikter för såväl yrkesverksamma arkivarier som forskare, samt nyansera förståelsen av digitalisering som inte endast en demokratiserande praktik utan även en problemgenererande.

Det bör framhållas att detta kapitel inte behandlar all form av digitalisering och att exempelvis myndigheters E-arkiv lämnas därhän. Det jag framför allt har intresserat mig för är i stället de publika digitala samlingar

³ Digisam. Digitaliserat kulturarv – för demokrati och positiv samhällsutveckling – En förstudie (Stockholm 2019), s. 8

⁴ Digisam (2019), s. 8–9.

som förmedlas av kulturarvsinstitutioner. En viktig aspekt av denna distinktion är att dessa är offentligt tillgängliga och har samtliga medborgare som målgrupp, medan exempelvis E-arkiv snarare fyller en funktion för offentlig förvaltning.

Utifrån forskningsläget har tre parametrar kring digitalisering identifierats som fått leda textens disposition. Den första är de ramverk och den kontext i bred bemärkelse som styr digitaliseringsarbetet. Här lyfts även arbetets tekniska dimension och vilka etiska överväganden som görs under själva digitiseringsprocessen. Därefter följer en diskussion om material som exempelvis innehåller rasistiskt språk. Sedan presenteras några resonemang om hur digitaliseringen även möter etiska utmaningar i förhållande till behovet av att värna de personer som förekommer i materialet. Texten avslutas med några sammanfattande reflektioner kring vilka möjligheter och utmaningar arkivsektorn står för idag.

Digitala ojämlikheter och vikten av transparens

I en artikel om digitaliseringens etiska dimensioner från 2022 lyfter David Mindel en problematik som går långt utanför arkivsektorns ansvarsområden. Problematiken kretsar kring en global ojämlikhet där många länder saknar en väl utbyggd digital infrastruktur, alternativt att stora delar av befolkningen av ekonomiska skäl inte har tillgång till internetanslutning.⁵ Dessa länder är ofta lokaliserade i det globala syd som historiskt sett varit föremål för västvärldens koloniala strävanden. I förlängningen innebär denna problematik att exempelvis digitalt tillgängliggörande av koloniala samlingar eller liknande inte alltid når de personer som samlingen berör. Ett annat problem på temat koloniala samlingar är att internet möjliggör spridningen av exempelvis kulturföremål som inte från början varit avsedda att visas för andra än ett fåtal invigda.⁶ Den förstnämnda problematiken är

⁵ D. Mindel, "Ethics and Digital Collections: A Selective Overview of Evolving Complexities", *Journal of Documentation* 78 (2022), s. 553–555.

⁶ A. Herle, "Anthropology Museums and Museum Anthropology", i Felix Stein (red.), *The Open Encyclopedia of Anthropology*, Cambridge: The Cambridge Encyclopedia of Anthropology (2023), s. 12.

svår att kringgå men likväl bör arkivarier vara medvetna om den, liksom att vissa artefakter kan ha en stark religiös laddning.

Ojämligheten är dock inte begränsad till länder med bristande infrastruktur, utan även i länder med väl utbyggda IT-infrastruktur förekommer snarlika problem. Detta då olika grupper har olika förutsättningar att ta till sig digitalt material, exempelvis personer som är i behov av syn- eller hörseltolkning på grund av funktionsvariationer. Denna fråga aktualiseras av bland annat införlivandet av EU:s tillgänglighetsdirektiv i svensk lagstiftning, vilket ställer höga krav på anpassning av digitala tjänster levererade av svenska myndigheter.⁷ En viktig fråga är därmed hur medborgare oavsett funktionalitet skall ges möjlighet att ta del av kulturarvet när tekniska praktiker (såsom syn- och hörseltolkning) innebär att materialet måste komma till andra uttryck än genom scannade versioner av originalhandlingar.

Förutom att garantera möjligheten för alla ta del av ett digitaliserat kulturarv finns det även i utgångsläget för digitalisering ett påtagligt problem i form av ekonomi. Detta då det är svårt för kulturarvsinstitutioner att finansiera större digitala satsningar och att förvalta digitala samlingar långsiktigt.⁸ Denna problematik medför att kulturarvsinstitutioner lockas att söka medel för att finansiera digitaliseringen av ett visst material och därmed utgå från idéer om vad marknaden vill ha snarare än utifrån vad som är viktigt att digitalisera. En tänkbar konsekvens är att urvalet i sådana fall styrs av sensationlighet snarare än representativitet, vilket är problematiskt då handlingarna i en digital samling påverkar bilden av vad som är kulturarv.⁹ Ett tänkbart sätt att kringgå denna problematik skulle exempelvis vara transparens gentemot slutanvändaren kring hur urvalet av material har gjorts samt vilka delar av samlingen som valts bort. Därmed skapas en medvetenhet om att kulturarvet existerar materiellt bortom den digitala samlingen.

⁷ Mindel (2022), s. 553–555; Post- och televerkets hemsida om tillgänglighetsdirektivet, <https://pts.se/digital-inkludering/lagen-om-visa-produkter-och-tjansters-tillganglighet/> (läst 2025-09-10)

⁸ Se här exempelvis E. Borin & F. Donato, "Financial Sustainability of Digitizing Cultural Heritage: The International Platform Europeana", *Journal of Risk and Financial Management* 16:10 (2023), s. 421.

⁹ Dahlström et al. (2012), s. 455–474.

Ekonomiska ramverk har tidigare problematiserats av Zinaida Manžuch i en artikel från 2017. Författaren lyfter i artikeln hur stora kulturarvsinstitutioner, såsom nationalbiblioteken i Frankrike respektive Storbritannien, tagit emot bidrag utifrån för att digitalisera material. Bidragen har dock villkorats mot inskränkningar i hur materialet får användas, där exempelvis åtkomsten av ett visst material avgiftsbelagts. Denna praktik är problematisk eftersom institutionerna är offentligt finansierade och medborgaren därför behöver betala två gånger för tillgång till sin historia. Manžuch menar dock att denna form av finansiering stundtals kan vara nödvändig för att överhuvudtaget digitalisera materialet. Däremot betonar författaren att privata initiativ bör hanteras inom en separat budget som är tydligt åtskild från offentliga medel.¹⁰ I Sverige existerar det mig veterligen inga liknande initiativ från det privata näringslivet kring att digitalisera kulturarvsmaterial. Däremot aktualiserar Manžuchs artikel, frågan om vem som äger materialet efter att det digitaliserats mot en avgift, där exempelvis forskare under en period kan vilja ha ensamrätt på materialet. I detta avseende bör kulturarvsinstitutioner betona att materialet efter att digitaliserats skall bli åtkomligt för allmänheten på lika villkor.

I relation till det arbete som pågår innan material publiceras på internet kan det även lyftas att David Mindel betonar vikten av transparens kring hur materialet rent praktiskt hanterats. En vedertagen praktik inom arkivväsendet är att arkivarien inte skall göra några ingrepp i materialet utan istället bevara det så nära originalsicket som möjligt.¹¹ Med digitalisering öppnas emellertid nya möjligheter där ett exempel illustreras nedan i bild nr 1 och nr 2:

¹⁰ Z. Manžuch, "Ethical Issues in Digitization of Cultural Heritage", *Journal of Contemporary Archival Studies* 4 (2017), s. 4–6.

¹¹ Mindel (2022), s. 522–526.

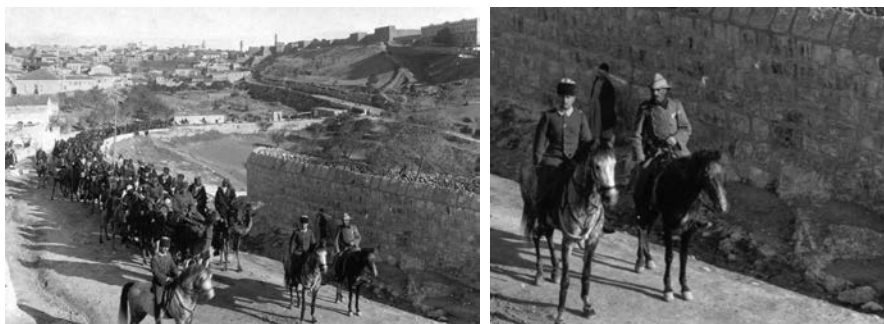

Bild 1. Volunteer Arab Camel Corps fr[om] S. Arabia Leaving the Front. Bild 2. Beskuren bild där exempelvis kamelerna fallit bort. Wikimedia Commons.

I bild nummer 2 har den omgivande kontexten skurits bort och bilden visar bara två män till häst. Originalen (bild nr 1) visar emellertid en kavallerienhet under första världskriget i Saudi-Arabien där hästarna kompletterats med kameler. Dessa ingrepp är enkla att göra och kan ibland vara berättigade för att lyfta vissa delar av en bild. Vidare kan det även användas olika av filter för att öka läsbarheten efter att en bild scannats. Sådana ingrepp, som ofta görs med slutanvändarens bästa för ögonen, innebär dock att den digitala replikan inte motsvarar det fysiska originalet. Denna utveckling har enligt Mindel medfört behov av stark transparens gentemot slutanvändaren kring vilken hård- och mjukvara som använts under digitisering.¹² Det bör dock betonas att digitisering oftast innebär att originalet överlever, vilket medför att den ursprung informationen finns bevarad i arkiven. I samtal med arkivarier som löpande arbetar med digitala samlingar har jag därför märkt att en vanlig praktik är att via meta-data uppmärksamma användaren på att ett fysiskt original ser annorlunda ut samt var detta är åtkomligt.

¹² Mindel (2022), s. 522–526.

Integritetsparadoxen

Digitala bearbetningar av en arkivhandling riskerar med andra ord att stöta sig med klassiska arkivvetenskapliga principer. Detta är dock inte den enda principen som digitala samlingar utmanar utan även de mer etiska principerna utgör ett problem. I International Council on Archives yrkeskodex från 1996 framgår det att arkivarien inte bara har ett ansvar för att skydda statens känsliga uppgifter utan även att värna de personers privatliv som förekommer i materialet. En vanlig definition av privatliv är formulerad av Alan Westin som av vissa beskrivs som den moderna dataskyddslagstiftningens fader. Westin beskrev privatliv som "the claim of individuals, groups, or institutions to determine for themselves when, how, and to what extent information about them is communicated to others".¹³ Rätten till privatliv är i sin tur inskriven i Europakonventionens sjunde artikel, vilken stadfäster att var och en har rätt till sitt privatliv.¹⁴

Arkiven innehåller ofta material som, om det publiceras, kan utgöra ett betydande intrång i den enskildes privatliv. Exempelvis kan personarkiv innehålla brevväxlingar som vittnar om älskare eller älskarinnor som tidigare varit okända för såväl familj som allmänhet. Likaså har välfärdsstatens framväxt under 1900-talet lett till att stat, kommun och landsting numera har stora mängder information om medborgare som inte alltid lämnats frivilligt. För levande personer existerar idag ett starkt rättsligt skydd av privatlivet i form av EU-lagstiftningen General Data Protection Regulation (GDPR). Detta skydd upphör dock efter att en person avlidit och skyddar inte heller efterlevande.¹⁵ Därigenom uppstår en slags paradox, där dataskyddslagstiftningen har stärkt nu levande människors rätt till privatliv medan arkivpolitiken eftersträvar en ökad digitalisering.

¹³ Citatet är återgivet i J. Jiyoung Suh & M. J. Metzger, "Privacy Beyond the Individual Level", i B.P. Knijnenburg, X. Page, P. Wisniewski, H.R. Lipford, N. Proferes & J. Romano (red.), *Modern Socio-Technical Perspectives on Privacy* (Springer, Cham 2022), s. 91.

¹⁴ International Council on Archives. *Code of Ethics*. Peking, 1996, s. 3;

¹⁵ Integritetsskyddsmyndigheten om GDPR, <https://www.imy.se/verksamhet/dataskydd/det-har-galler-enligt-gdpr/introduktion-till-gdpr/personuppgifter/> (2025-09-10); S. Edquist, "Ethical Destruction? Privacy Concerns regarding Swedish social services records", i P. Jonasson & A. Rosengren (red.), *The Right to Access Information and the Right to Privacy – A Democratic Balancing Act* (Huddinge: Södertörns Högskola 2017), s. 12–13.

En digital samling som väcker intressanta frågor kring integritet är Riksarkivets register över frigivna straffarbetsfångar. I samlingen har myndigheten publicerat kompletta, sökbara personregister med namn och bild samt de brott som straffarbetsfångarna dömts för. Databasen är dock begränsad ifråga om tidsomfång där uppgifter yngre än 110 år inte publiceras, vilket innebär att samtliga publicerade personer är avlidna.¹⁶ Trots denna åtgärd väcker samlingen frågor kring det etiska i att hänga ut personer som brottslingar efter att de avtjänat sitt straff, inte minst eftersom rättssystemet historiskt varit långtifrån rättssäkert.

Detta problem kan exemplifieras genom Per Nilsson från Åhus registerkort. Av kortet framgår att Nilsson år 1890 dömdes till fängelse för otukt med sin moder och mord på sin hustru. Registerkortet berättar dock inte hela sanningen eftersom det under rättegången visade sig att Nilsson begått mordet på inrådan av sin mor, som även utnyttjat honom sexuellt under större delen av hans liv. Uppgifterna om övergreppen ledde till att Nilsson dömdes till straffarbete istället för döden och idag hade han troligtvis dömts till vård. I den digitala samlingen återfinns dock inte dessa fakta som måhända hade renderat ett mjukare omdöme av honom även i vår samtid.¹⁷

Mord och incest är fenomen som i de flesta samhällen renderat ett socialt avståndstagande. Ett problem när frågor som rör privatlivet skall hanteras är emellertid att vad som uppfattas som privat har varierat genom historien, vilket bland annat diskuterats av arkivvetaren Fredrik Skott. Denne menar att sociala normer är både kontinuerliga och föränderliga, där exempelvis präster med alkoholproblem hade betraktats som kontroversiellt såväl idag som vid sekelskiftet 1800/1900. Samtidigt finns det emellertid andra aspekter, såsom vidskepelse, som idag kan betraktas som relativt harmlösa men som i sin samtid riskerat leda till hårda sociala sanktioner.¹⁸

¹⁶ Digital samling rörande frigivna straffarbetsfångar <https://sok.riksarkivet.se/frigivna-straffarbets-fangar> (2025-08-29).

¹⁷ Riksarkivet. Per Nilssons Fångkort. Digitalt register åtkomligt via <https://sok.riksarkivet.se/frigivna-straffarbetsfangar>; G. Bergstrand. *En själasörjares dilemma*. Natur och kultur: Stockholm (2010), s. 15–17.

¹⁸ F. Skott, "Finns den på nätet? Nätpublicering som kulturarvsproduktion", *Tidskrift för kulturforskning* 13 (2014), s. 55–56.

Ett vidare problem är således att en arkivarie som bestämt sig för att skydda den personliga integriteten inte nödvändigtvis har kännedom om exakt vilka uppgifter som kan vara känsliga för personerna i materialet. Sådana argument utgår från att döda människor har rättigheter och att historikern bör visa omsorg om personerna i arkivmaterial. Exempelvis anser vissa historiker att det finns pågående relationer mellan döda och levande, där de dödas minne kan ta skada av de levandes handlingar. En tänkbar väg att hantera denna spänning är att inspireras av historikern Andrés Brink Pinto som argumenterat för att dödas uppgifter bör hanteras med försiktighet. Vidare menar Brink Pinto att ingrepp i avlidna personers integritet går att motivera eftersom det delvis handlar om att upptäcka sanningen om dåtiden och därigenom vår egen tid.¹⁹ I detta avseende menar jag att ett sätt att hantera spänningen i materialet är att grundligt bekanta sig med tidsperioden det täcker och vara transparent kring såväl dåtidens normer samt hur materialet tillkommit. Därigenom visas en grundläggande hänsyn mot de avlidna, även om publiceringen i förlängningen likväl innebär ett integritetsintrång.

Digitala samlingar aktualiserar även frågan om spridning och individens makt över densamma. För några decennier sedan var det omöjligt för människor att förutse att deras privata korrespondens skulle kunna läggas ut offentligt för envar att beskåda. Möjligtvis var det för redan kända personer en teoretisk möjlighet att deras brev skulle läsas av ansvarstagande forskare. Bland annat bibliotekarien Paul Daegleish har gjort gällande att en sådan granskning dock hade varit omgärdad av diverse informella hinder eftersom forskaren då aktivt hade behövt resa till en arkivinstitution, begära fram handlingarna och sedan sitta i en avgränsad läsesal. Med dagens teknologi har dessa moment försvunnit och således har spridningspotentialen för känsliga uppgifter ökat på ett sätt som var oförutsebart för bara ett par decennier sedan. Svårigheten att förutse användning och spridning är emellertid inte begränsad till pappersmaterial utan återfinns även i digitalt skapat material. Exempelvis har Lin et al. beskrivit hur det idag är möjligt att inte bara återskapa ett

¹⁹ A. Brink Pinto. "En etik för arkivet?", *Scandia* 88:1 (2022), 93–108.

webbcommunity (Geocities) från internets barndom utan även att anonymisera användarna på ett sätt som inte var möjligt med 1990-talets teknik.²⁰

En vän av ordning hade påpekat att en given lösning på de problem som lyfts ovan är anonymisering. Som praktik är dock detta problematiskt av flera skäl, där det kanske mest uppenbara är att anonymisering strider mot den traditionella arkivteorin. Enligt denna skall arkivarien inte göra ingripanden i handlingar, utan snarare sträva efter att bibehålla den så nära originalskick som möjligt. Därmed påverkar sådana ingrepp direkt den digitala kopian integritet.²¹ Utöver detta tillkommer även praktiska problem, såsom att det inte endast är namn, personnummer och adresser som kan röja personers identitet utan även andra mer svåridentifierade uppgifter i materialet. Därutöver påverkar anonymisering möjligheten att följa personer genom olika material och arkiv, vilket innebär att forskningsvärdet minskas drastiskt.

Till slut kan det även nämnas att anonymiseringar riskerar att bevara samhällets över- och underordningar. Ett exempel på detta är Nordiska muséets samling av vittnesmål från förintelsen, där offren för det tredje rikets systematiska grymheter bidragit med sina berättelser. I vissa fall har dessa samlingar hanterats genom anonymisering i syfte att skydda exempelvis judiska personer från framtida förföljelse. Denna anonymisering bidrar dock till att framställa gruppen som särskilt skyddsvärd eller sårbar, vilket även förstärker bilden av dem som avvikande från majoriteten. Vidare riskerar bilden av gruppen som sårbar att de riskerar att förstås som passiva offer för andra handlingar utan möjlighet till agens vilket kan förstärka gruppens utsatthet.²²

Med beaktande av problematiken kring sårbarhet och behovet att producera en exakt kopia av originalet utgör anonymisering inte en op-

²⁰ P. Daeglesh, "The Thorniest Area: Making Collections Accessible Online While Respecting Individual and Community Sensitivities", *Archives and Manuscripts* 39 (2011), s. 67–68.; J. Lin et al., "We Could, But Should We? Ethical Considerations for Providing Access to GeoCities and Other Historical Digital Collections", i *CHIIR '20: Proceedings of the 2020 Conference on Human Information Interaction and Retrieval* (2020), s. 140–141.

²¹ Mindel (2022), s. 547.

²² M. Thor Thureby & K. Wagrell, "Digitization, Vulnerability, and Holocaust Collections", *Santander Art and Culture Law Review* 2 (2020), s. 93–95.

timal lösning på integritetsproblem. Trots detta måste arkivarier ibland publicera känsliga uppgifter eftersom det är i de känsliga uppgifterna som samhällets mörka sidor blir synliga. Att inte publicera en handling med utgångspunkt i att den kan skada en – sedan länge avliden – persons integritet går därmed i konflikt mot arkivariens roll att presentera en allsidig bild av historien.²³ Min erfarenhet efter att ha fördjupat mig i detta genom såväl litteraturstudier som i samtal med representanter från arkivinstitutioner är att det inte finns någon enhetlig lösning som i framtiden kommer att fungera för alla arkiv. Vidare kan ett material exempelvis vara fullt möjligt att publicera utan att det väcker anstöt för efterlevande, samtidigt som det innebär en kränkning av den dödes integritet. I sådana fall kan troligtvis kontextualisering vara en framkomlig väg, där det finns en transparens mot användaren kring att uppgifterna historiskt varit känsliga liksom hur handlingarna tillkom. Detta är måhända ingen lösning som fullt ut är tillfredställande, men likväl kan den ändå belysa det faktum att materialet är känsligt och bör hanteras med viss omsorg.

Stötande material i digitala samlingar

Det är emellertid inte bara enskilda personer som kan ta skada av digital publicering, utan publicering av arkivens meta-data kan även riskera att reproducera sociala ojämlikheter. Denna problematik uppträder även utanför den digitala kontexten och ett exempel på detta är den kontrovers på Uppsala universitet som tidningen universitetsläraren uppmärksammade i december 2019. Under en föreläsning om historiska arkiv hade föreläsaren använt det så kallade n-ordet för att illustrera ämnesord i äldre arkivförteckningar. Lärarens användning av uttrycket kritiserades av studenterna och ledde i förlängningen till en debatt om akademisk frihet.²⁴ Detta exempel synliggör att äldre arkiv ibland redan i arkivförteckningen innehåller begrepp som kan förstärka samhälleliga över- och

²³ Se här exempelvis Skott (2014), s. 58–59.

²⁴ Beskrivning av händelserna i *Universitetsläraren*, <https://universitetslararen.se/2019/12/18/studenter-reagerade-starkt-pa-n-ordet/> (2025-08-30).

underordningar, vilket arkivinstitutioner idag blivit alltmer medvetna om vid skapandet av digitala samlingar. Exempelvis har detta i USA lett till initiativet The Meta-Data Justice Project där katalogisatörer och arkivarier tillsammans uppdaterar arkivbeskrivningar till modernt språkbruk.²⁵

Även i arkivhandlingar förekommer ofta uttryck eller företeelser som speglar samhällets historiska maktordningar. Sådant material uppfattas stundtals som stötande och riskabelt då en spridning av materialet kan förstärka maktstrukturer grundade på exempelvis kön, etnicitet eller funktionalitet. Att däremot exkludera materialet ur digitala samlingar innebär samtidigt att samhällets mörkare sidor tystas, något som Skott menar kan leda till felaktiga föreställningar om det förflutna som harmoniskt och konfliktfritt. Sådant beskrivning av det förflutna skulle inte bara vara felaktig utan även legitimera icke-demokratiska krafterns historiesyn.²⁶

Bland de forskare som därför sökt en väg framåt återfinns arkivarier-na Michelle Caswell och Marika Cifor, som utarbetat vad de benämner som "a feminist ethics of care"²⁷ kring digitala samlingar. Denna etik kännetecknas av att införandet av en handling i en digital samling inte utgör slutet på digitaliseringsprocessen utan snarare är ett delmoment i en komplex process. Med detta menar Caswell & Cifor att digitalisering är en process där arkivarien skall ha kontakt med såväl handlingens upphovspersoner som de som berörs av handlingen och de tänkta användarna. Författarna beskriver hur de i samband med digitalisering av arkivmaterial kring islamofobi skapade ett råd av personer ur det lokala muslimiska samfundet som valde ut arkivmaterial. Därefter gavs rådet möjlighet att spela in videor som kommenterade händelserna som handlingarna skildrade, vilka sedan följde med den digitala kopian. Till slut gavs även användarna möjlighet att bidra till arkivet genom kommentarer. Därigenom strävade författarna efter att skapa ett erkännande av

²⁵ S. Beezley & H. Scheele Clark, "When Catalogers and Archivists Come Together: The Creation of the Metadata Justice in Oklahoma Libraries & Archives Symposium", *Collaborative Librarianship* 14:1 (2024), artikel 4.

²⁶ Skott (2014), s. 58–59.

²⁷ M. Caswell & M. Cifor, "From Human Rights to Feminist Ethics: Radical Empathy in the Archives", *Archivaria* 81 (2016), s. 25.

historiska orättvisor och samtidigt ge röst åt de som berördes av handlingarna. Caswell & Cifor lyfter även hur de vid ett tillfälle avstod från att digitalisera och publicera arkivmaterial från HBTQ-organisationer i Sydamerika. Detta efter en avvägning mellan behovet av att skildra en marginaliserad grupps historia och säkerheten för de som förekom i handlingarna. Slutsatsen som författarna nådde var att det helt enkelt var för riskabelt att publicera arkivmaterialet och valde därför att avbryta digitaliseringsprocessen.²⁸ Caswell & Cifors teoribildning kan te sig som radikal, eftersom den ställer höga krav på arkivinstitutionerna ifråga om exempelvis kontakter med lokalsamhället och de personer som berörs av samlingarna. Dock öppnar teoribildningen för att beakta konsekvenser av digitalt tillgängliggörande för utsatta grupper, liksom vikten av dialog där historien inte skrivs om, utan snarare med dessa grupper.

En liknande tematik berörs i Brink Peterson et al.:s artikel om digitalt tillgängliggörande av en humortidning som publicerades vid ett amerikanskt universitet under 1900-talets början. Författarna menade att tidningen hade ett stort forskningsvärde eftersom den illustrerade hur amerikansk humorpress växte fram vid universiteten under sekelskiftet. Tidningen innehöll dock flera nedsättande skildringar av amerikansk ursprungsbefolkning och afroamerikaner samt uttryckte misogyn åsikt om kvinnor. Därmed riskerade materialet förstärka negativa över- och underordningar. Enligt författarna var detta problem möjligt att kringgå genom att publicera materialet tillsammans med en disclaimer om att universitet inte stod bakom tidningens innehåll. Denna möjlighet valdes dock bort eftersom författarna ansåg att det inte var säkert att alla användare skulle se disclaimererna. Vidare riskerade en disclaimer att framställa det som att universitet främst försökte skydda sig i ett juridiskt hänseende snarare än att faktiskt belysa materialets problematik. Alternativet till en disclaimer var enligt författarna att publicera materialet tillsammans med utbildningsmaterial som förklarade den samhällseliga kontexten. Ett

²⁸ M. Caswell & M. Cifor, "Neither a Beginning Nor an End: Applying an Ethics of Care to Digital Collections", i H. Lewi, W. Smith, D. vom Lehm & S. Cooke (red.), *The Routledge International Handbook of New Digital Practices in Galleries, Libraries, Archives, Museums and Heritage Sites* (Routledge, London 2019), s. 159–169.

sådant utbildningsmaterial kostade dock stora summor att ta fram, vilket i slutändan ledde till att digitaliseringsarbetet avbröts.²⁹

Studierna ovan åskådliggör den komplexitet som finns kring vissa handlingar, från att de kan förstärka negativa stereotyper till att utgöra ett hot mot individer. Vidare visar studierna att det ibland kan vara nödvändigt att göra en kvalificerad bedömning av riskerna med att publicera ett material, en bedömning som kan landa i att materialet inte bör publiceras. Ett sådant beslut medför dock risken att historiens mörkare episoder försvinner. Ett alternativt tillvägagångssätt hade varit att medvetandegöra användarna om att materialet uppstått i en specifik kulturell och politisk kontext som legitimerade vissa åsikter. En annan möjlighet är att likt Caswell & Cifor publicera ett material men låta det tjäna som en utgångspunkt för diskussioner om samhället och historiska orättvisor. Ett sådant arbetssätt hade både synliggjort tidigare marginaliserade gruppers historia och bidragit till öka arkivens roll som arena för samhällsdebatt, vilket mot bakgrund av dagens kulturpolitik är önskvärt.³⁰

Avslutning – vägar framåt

De utmaningar som detta kapitel har berört kan delas in i tre sorter där den första utgörs av strukturella förutsättningar för digitalisering. I detta hänseende har jag särskilt lyft digitala ojämlikheter, ekonomiska strukturer samt hur teknikanvändningen kan påverka de kopior som framställs. Det andra området som har berörts är material som på olika sätt riskerar att förstärka sociala orättvisor och det tredje avslutande område rör utmaningarna kring personlig integritet. Vid en första anblick kan dessa utmaningar te sig som i det närmsta oöverbärliga och att det därför är tveksamt att ägna sig åt digitalisering.

²⁹ M. Peterson Brink, E. Ducey & E. Lorang, "The Case of the Awgwan: Considering Ethics of Digitization and Access for Archives", *The Reading Room 2* (2016), s. 16–21.

³⁰ Se här exempelvis Statens offentliga utredningar. *Häriifrån till evigheten: en långsiktig arkivpolitik för förvaltning och kulturarv*, Stockholm (2019:58), s. 117, 166 för en diskussion om behovet av mötesplatser liksom hur arkiv idag utgör mötesplatser.

Som bland annat Skott nämner finns det dock en problematik i att avstå från att publicera material på grund av dessa utmaningar. Detta eftersom vi därmed riskerar att framställa det förflutna som homogent och konfliktfritt, vilket kan legitimera tveksamma politiska agendor. I en vidare bemärkelse har arkivarier även en skyldighet att publicera material som rör grupper eller personer som genom historien har tystats eller marginaliserats. I en studie av Tai et al. lyfts det exempelvis att avsaknaden av representation påverkar människors syn på sig själva och sin roll i historien.³¹ Med Skotts ord blir frågan därmed inte om sådana handlingar skall digitaliseras utan hur.³²

Utifrån forskningsläget blir det tydligt att de problem som arkivinstitutioner möter med digitalisering inte har en enhetlig lösning, utan att lösningen stundtals skiljer sig från fall till fall. I vissa fall kan det till och med vara så att institutionerna ibland måste välja den minst skadliga vägen framåt och därmed kompromissa mellan att exempelvis publicera eller skydda materialet eller individens integritet. En generell lösning till många av de problem som arkivsektorn möter med digitalisering kan dock vara att förse digitala samlingar med kontext vilket här kan förstås i en bred bemärkelse. Kontext kan vara rent historisk och skildra dåtidens normer kring exempelvis kön eller etnicitet. I andra fall kan kontexten skildra hur handlingen skapades, exempelvis om det rör information personer inte frivilligt lämnat ut. En tredje variant är att skildra de institutionella förutsättningarna för att materialet blivit digitaliserats, liksom den hård- och mjukvara som använts samt i förekommande fall varför den digitala kopian har bearbetats på ett sätt som gör att den avviker från originalet.

En sista poäng som kan göras är även att det ifråga om känsligt material finns inspiration att hämta i den så kallade postmoderna arkivteorin som främst företräds av Terry Cook. Mot slutet av sin forskargärning beskrev Cook hur arkivsektorn kommer att behöva samverka med närsamhället och minoritetsgrupper för att skapa samlingar som är inkluderande och

³¹ J. Tai, J. Zavala, J. Gabiola, G. Brilmyer & M. Caswell, "Summoning the Ghosts: Records as Agents in Community Archives", *Journal of Contemporary Archival Studies*, 6(2019), s. 15–16.

³² Skott (2014), s. 58–59.

inte endast speglar majoritetssamhället.³³ Detta tankesätt kan även inspirera hanteringen av känsligt material, där arkivarien genom samverkan med grupper i den anda som tidigare föreslagits av Caswell & Cifor, kan bidra till att ge röst åt marginaliserade grupper. Därigenom övergår digitaliseringens demokratiska funktion till att inte bara röra tillgänglighet utan även att förstärka dialog mellan samhällets olika grupper.

³³ T. Cook, "‘We Are What We Keep; We Keep What We Are’: Archival Appraisal Past, Present and Future", *Journal of the Society of Archivists* 32:2 (2011), s. 188–189.

Abstract

Kapitlet tar sin utgångspunkt i diskussioner om replikeringskrisen, en ökande misstro mot vetenskaplig expertis samt de förändrade villkor som digitala forskningsmiljöer innebär. Mot denna bakgrund analyseras begreppen tillit och autenticitet i forskningssammanhang, med fokus på arkiveringens funktion. Kapitlet problematiserar antagandet att ökad transparens i sig leder till ökad tillit, särskilt i digitala miljöer där forskningsmaterial är distribuerat över olika plattformar och där öppenhet måste balanseras mot sekretess och integritetsskydd.

Trots att arkivering ofta motiveras genom juridiska krav, kulturarvsskäl och behovet av verifiering har dess betydelse för vetenskaplig legitimitet fått begränsad analytisk uppmärksamhet. Med stöd i tre teoretiska perspektiv (epistemisk tillit, den faktiska sanningens sårbarhet och relationell kunskap) utvecklar kapitlet modellen relationell vetenskaplig tillit. Modellen visar hur arkivering bidrar till tillit genom tre sammanlänkade funktioner: spårbarhet, förståelse och ifrågasättande. Genom att möjliggöra granskning och återskapande av forskningsprocesser fungerar arkivering som en infrastruktur för ansvarsutkrävande och kunskapsproduktion samt som ett skydd för den faktiska sanningen. Kapitlet positionerar därmed arkivering inte som ett administrativt efterarbete, utan som en central praktik för hur vetenskaplig tillit etableras, provas och upprätthålls.

Granskningsbar kunskap: Arkivering som tillitsskapande praktik

CHARLOTTE BORGERUD

Det är svårt att överskatta betydelsen av tillit, både mellan individer och inom samhällseliga institutioner. Inom samhällsvetenskapen talar man om social tillit, det vill säga föreställningen om att människor i allmänhet är pålitliga. Denna typ av tillit utgör ett socialt kapital som möjliggör samarbete, minskar behovet av kontroll och skapar stabilitet i institutionella strukturer. Samhällsinstitutioners legitimitet är i hög grad beroende av hur de uppfattas och värderas av medborgarna.¹ I en tid där vetenskap spelar en central roll i beslutsfattande, teknikutveckling och samhällsplanering blir tilliten till forskningens processer och resultat avgörande för dess legitimitet och genomslag.² Inom arkivvetenskapen framhålls ofta transparens, spårbarhet och ansvarsutkrävande som centrala mekanismer för att upprätthålla och återskapa denna tillit. Debatten om replikerbarhet i forskning kan i detta sammanhang förstås som ett uttryck för bredare frågor om hur forskningspraktiker dokumenteras, görs begripliga och tillskrivs legitimitet över tid.³ Samtidigt har det endast i begränsad utsträckning undersökts hur dessa begrepp relaterar till varandra och vilka konkreta praktiker som förväntas bära denna tillit.

¹ Bo Rothstein & Sören Holmberg, *Social tillit i höglärlarlandet Sverige* (Göteborg 2022), s. 17f.

² Bohlin, Gustav, Bergman, Martin & Rådmark, Lina, *Varför så dålig hum om humaniora? Förtroende för humanistisk forskning i Sverige* [VA-rapport 2022:4] (Stockholm 2022), s. 9.

³ Aron Mobley, Suzanne Linder, Russel Braeuer, Lee Ellis & Leonard Zwelling, "A Survey on Data Reproducibility in Cancer Research Provides Insights into Our Limited Ability to Translate Findings from the Laboratory to the Clinic" *Plos One* 8:5 (2013), e63221; Ferric Fang, Grant Steen & Arturo Casadevall, "Misconduct Accounts for the Majority of Retracted Scientific Publications", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109:42 (2012), s. 17028–17033; Timothy Errington, Alexandria Denis, Nicole Perfito, Elizabeth Iorns & Brian Nosek, "Challenges for Assessing Replicability in Preclinical Cancer Biology", *eLife* 10:e67995 (2021).

Argumenten för att arkivera forskningsmaterial brukar utgå ifrån att det är ett juridiskt krav och viktigt för kulturarvet samt för att verifiera forskningsresultat. Litteraturen tenderar fokusera på tillgängliggörande och delning av forskningsdata och publikationer men själva arkiveringsprocessens roll i att etablera tillit till forskningsresultat har fått mindre uppmärksamhet. I detta kapitel argumenteras för att arkivering, förstådd som den systematiska processen att informationsvärdera, organisera, stabilisera och klassificera material för att kunna antingen gallra eller bevara densamma över tid, kan vara en del i att skapa institutionell tillit till forskningsresultat. Fokus ligger på arkivering som praktik, det vill säga vad arkivering gör och vilka egenskaper den har. Kapitlet är explorativt och syftar till att utveckla en modell för hur arkivering av forskningsmaterial kan förstås som en tillitsskapande praktik.

Modellbyggandet tar sin utgångspunkt i tre övergripande antaganden. För det första förstås tillit som relations- och situationsbunden snarare än som ett statiskt tillstånd. För det andra betraktas forskningsdata som en integrerad del av forskningsprocessen, vars betydelse inte kan frikopplas från de praktiker genom vilka de skapas, förändras och bevaras. För det tredje antas att arkiveringspraktiker kan fungera som signaler om forskningsprocessers pålitlighet, utan att i sig garantera vare sig sanning eller korrekthet.

Kapitlet är disponerat enligt följande: inledningsvis diskuteras vad som menas med tillit, det teoretiska ramverket och därefter vilka funktioner arkiveringsprocessen fyller i ett forskningssammanhang. Slutligen presenteras en modell som illustrerar hur arkivering kan bidra till vad som här benämns *relationell tillit* samt vilka implikationer denna modell kan ha för förståelsen av arkiveringens roll i samtida och framtida forskningsmiljöer.

Tillit som begrepp

Tillit är ett mångfacetterat begrepp. I likhet med tidigare studier som visat att tillit är kontextberoende, utgår denna studie från antagandet att tillit tar sig olika former beroende på vilka relationer som står i fokus. I detta kapitel förstås tillit som en medveten vilja att acceptera sårbarhet i mötet med en annan aktör vars avsikter och kompetens inte kan kontrolleras i förväg. Tillit ses därmed inte som ett kognitivt tillstånd eller en dygd utan som ett praktiskt omdöme som formas i en specifik situation. En sådan förståelse innebär att tillit inte är ett statiskt fenomen, utan något som provas och omförhandlas över tid. Bedömningen av om tillit är motiverad baseras på förväntningar om expertis, välvilja, integritet och transparens.⁴ Aktörer brukar studeras på mikro-, meso- eller makronivå vilket i en forskningskontext kan översättas till att avse enskilda forskares omdöme, institutioners ansvarstagande eller vetenskapen som samhälleligt system. Forskningen skiljer ofta mellan *generell tillit*, som avser en mer grundläggande benägenhet att lita på andra, *social tillit*, som formas i relation till normer och tidigare erfarenheter samt *förtroende* som grundas i mer specifika bedömningar av pålitlighet och kompetens.⁵ Dessa olika former av tillit kan samexistera i samma relation.

I vetenskapliga sammanhang framträder tillit dessutom som flerdimensionell. Den kan omfatta *kognitiva dimensioner*, kopplade till upplevd metodologisk och teknisk kompetens; *moraliska dimensioner*, relaterade till ansvar och etik; *affektiva dimensioner* som rör personliga relationer samt *epistemiska dimensioner*, som handlar om förtroendet för andra personers kunskap och bygger på dygder såsom ärlighet och öppenhet.⁶ Vilka dimensioner som aktualiseras och hur de vägs mot varandra, varierar beroende på situation och aktör. Denna begreppsliga förståelse av tillit är

⁴ Bianca Nowak, Yannic Meier & Nicole Krämer, "Challenges in Defining and Measuring Trust and Distrust in Science" i Antoinette Fage-Butler, Loni Ledderer & Kristian Nielsen (red.), *Science Communication and Trust* (Singapore 2025), s. 365–384.

⁵ Rothstein & Holmberg (2022), s. 18, 67f.

⁶ Dan Santos, Joan Leach & Rachel Ankeny, "Resources, Valuation, Trust: Sharing in Stem Cell Research" i Antoinette Fage-Butler, Loni Ledderer & Kristian Nielsen (red.), *Science Communication and Trust* (Singapore 2025), s. 348.

kapitlets utgångspunkt. Härnäst presenteras kapitlets teoretiska ramverk som ligger till grund för den modell som kommer att presenteras.

Tre teoretiska byggstenar för vetenskaplig tillit

Utifrån den begreppsliga förståelsen av tillit som situationsbunden och flerdimensionell formuleras i det följande ett teoretiskt ramverk för att analysera hur arkivering kan bidra till vetenskaplig trovärdighet. Kapitlet kombinerar tre teoretiska perspektiv: *epistemisk tillit*, *den faktiska sanningens sårbarhet* och *relationell kunskap*. Dessa perspektiv behandlar olika dimensioner av vetenskaplig legitimitet och kan användas för att påvisa att arkivering inte *är något* utan tvärtom en process som *gör något*, det vill säga möjliggör tillitsskapande.

Det första perspektivet utgår från Hardwigs analys av epistemisk tillit. Vetenskaplig legitimitet och kunskap handlar inte enbart om bevisvärde, utan är beroende av ett nätverk av tillitsrelationer, där forskare måste förlita sig på andras kompetens och ärlighet. I praktiken är det omöjligt att själv inspektera eller replikera all datainsamling, alla analyser och alla metodval. Bevis blir i stället tillgängliga genom andra människors vittnesbörd. Epistemisk tillit är därmed ett nödvändigt villkor för den kollektiva kunskapsproduktionen.⁷ Som Coates påpekar kan bristfällig hantering eller frånvaro av forskningsdata försvåra möjligheten till insyn och ansvarstagande, vilket i sin tur riskerar att underminera just dessa tillitsrelationer.⁸

Det andra perspektivet hämtas från Arendts distinktion mellan *rationell* och *faktisk sanning*. Till skillnad från rationella sanningar, som bygger på logisk härledning, grundar sig faktiska sanningar i det som har hänt. De är tvingande snarare än övertygande vilket utgör ett potentiellt hot i politiskt laddade eller auktoritära sammanhang, där fakta kan förvanskas, förnekas eller raderas. Arendt illustrerar detta med hur Trotskij suddades

⁷ John Hardwig, "The Role of Trust in Knowledge", *The Journal of Philosophy*, 88:12 (1991), s. 694–697.

⁸ Heather Coates, "Ensuring Research Integrity: The Role of Data Management in Current Crisis", *College & Research Libraries News*, 75:11 (2014), s. 598.

ut ur både historieböckerna och ur det levande livet. Även i moderna demokratier riskerar faktiska sanningar att reduceras till ”bara en åsikt”, trots att de i strikt mening inte är öppna för förhandling.⁹ Den faktiska sanningen är således beroende av vittnesbörd och dokumentation. Detta medför att rådata, fältanteckningar, e-postkonversationer och analysversioner kan ses som spår av ett faktiskt kunskapsproducerande förlopp. När sådana spår saknas eller är otillgängliga försvagas möjligheten att rekonstruera hur resultat har uppkommit och därmed också möjligheten att försvara vetenskapliga anspråk. Kapitlet utgår från tesen att arkivering utgör ett skydd för den faktiska sanningen.

Det tredje perspektivet utgår från Drazkiewicz’ relationella förståelse av kunskap och misstro. Hon visar att misstro mot vetenskap ofta bottnar i erfarenheter av marginalisering, institutionellt svek och bristande erkännande, snarare än i okunskap. Kunskap framträder i detta perspektiv som något som uppstår i relationer mellan aktörer, där känslor, minnen och tidigare erfarenheter spelar en central roll.¹⁰

Utifrån dessa tre perspektiv introducerar kapitlet begreppet *relationell vetenskaplig tillit*, förstått som den legitimitet som uppstår när vetenskapliga institutioner upprätthåller förtroendebärande relationer genom transparens, ansvarstagande och möjlighet till rekonstruktion av kunskapsprocesser. I detta ramverk, som senare kommer sammanföras i en modell, betraktas forskningsmaterial som centralt för både intern vetenskaplig trovärdighet och bredare samhälleliga förtroenderelationer. Ur denna förståelse diskuteras arkivering som en tillitsskapande praktik i det som ofta beskrivs som en tid av kris. Nästa avsnitt stannar upp vid frågan om krisnarrativet är berättigat.

⁹ Hanna Arendt, *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought* (New York 2006), s. 226f.

¹⁰ Elzbieta Drazkiewicz, ”Taking Vaccine Regret and Hesitancy Seriously: The Role of Truth, Conspiracy Theories, Gender Relations and Trust in the HPV Immunisation Programmes in Ireland”, *Journal for Cultural Research*, 25:1 (2021), s. 78, 81f.

Tillit till vetenskap i fritt fall?

De senaste åren har litteraturen uppmärksammat en så kallad replikeringskris och en påstådd ökad misstro mot vetenskaplig expertis.¹¹ Dessa diskussioner knyts ofta till uppmärksammade fall av forskningsfusk, reproducerbarhetsproblem och kritik mot hur kommersiella och institutionella incitament påverkar forskningsprocessen.¹² En vanlig föreställning är att bristande transparens leder till minskad tillit. Dock saknas det empiriskt stöd för en förtroendekris. Mätningar i Europa och Sverige visar att tilliten till vetenskap och forskare över lag är fortsatt hög och i flera fall ökade efter pandemin. Variationerna återfinns främst mellan samhällsgrupper och discipliner snarare än i en allmän nedgång i förtroende. Misstro riktas inte mot vetenskapliga metoder i sig utan mot hur forskningsresultat används i politiska och administrativa beslutsprocesser.¹³ Det är således möjligt att samtidigt hysa högt förtroende för forskare och vetenskapliga metoder, och vara skeptisk till hur forsk-

¹¹ Wolfgang Rohe, "The Contract Between Society and Science: Changes and Challenges", *Social Research* 84:3 (2017), s. 739–757.

¹² Axfors et al. (2023), s. 1–2; Coates (2014), s. 598f; Christine Laine, Steven Goodman, Michael Griswold & Harold Sox, "Reproducible Research: Moving Toward Research the Public Can Really Trust", *Annals of Internal Medicine* 146:6 (2007), s. 450, 452; Kerstin Sahlin, "Quality and Trust in Science", i Göran Hermerén, Kerstin Sahlin & Nils-Eric Sahlin (red.), *Trust and Confidence in Scientific Research* (Stockholm 2013), s. 66–69; Klaas Sijtsma, "Playing with Data: or How to Discourage Questionable Research Practices and Stimulate Researchers to Do Things Right", *Psychometrika* 81:1 (2016), s. 1–15; Sabina Leonelli, *Philosophy of Open Science* (Cambridge 2023), s. 1; Sabina Siebert, Laura Machesky & Robert Insall, "Overflow in Science and Its Implications for Trust", *eLife* 4 (2015), s. 2–5; Stuart Ritchie, *Science Fictions: Exposing Fraud, Bias, Negligence and Hype in Science* (London 2020), s. 31, 39, 59f, 65, 85; Tore Scherstén, "Medical Research and Publication for Sale: Ghostwriting, Ghost Management and 'Spin'", i Göran Hermerén, Kerstin Sahlin & Nils-Eric Sahlin (red.), *Trust and Confidence in Scientific Research* (Stockholm 2013), s. 47–51; Sebastian Feger, Wozniak Pawel, Lars Lischke, Albrecht Schmidt, "Yes, I Comply! Motivations and Practices Around Research Data Management and Reuse Across Scientific Fields", *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction* 4:CSCW2 (2020), s. 1–26.

¹³ Anna Maria Jönsson, "Polariserat forskningsförtroende: Utbildningsnivå och partisympatier vatten-delare", i Ulla Andersson, Anders Carlander & Patrik Öhberg (red.), *Regntunga skyar: SOM-undersökningen 2019* [SOM-rapport 76] (Bohus 2020), s. 75; Europeiska unionen, *Special Eurobarometer 557: European Citizens' Knowledge and Attitudes Towards Science and Technology* (2025), s. 8, 123, 155, 162, 175–184, 284; Fredrik Brounéus, Maria Lindholm, Ylva Norén Bretzer, *Vad påverkar förtroendet för forskning? Fokusgrupper med allmänheten* [VA-rapport 2018:5] (Stockholm 2018), s. 9; Bohlin et al. (2022), s. 10; Ines Nepomuceno Navalhas, "The Role of Science Communication in Building Trust" i Antoinette Fage-Butler, Loni Ledderer & Kristian Nielsen (red.), *Science Communication and Trust* (Singapore 2025), s. 52; Rothstein & Holmberg (2022), s. 9f, 143f, 153–155; Wellcome Global Monitor, *How Covid-19 affected people's lives and their views about science* (London 2020), s. 3f, 18, 25f, 29.

ningsresultat tillämpas i andra sammanhang. Humaniora utgör här ett belysande exempel, där lägre tillit ofta sammanfaller med oklarhet kring ämnets innehåll och begränsad medial synlighet snarare än i misstankar om oredlighet.¹⁴

Samtidigt har digitala verktyg omformat både metoderna för och upptäckten av oredlighet. Å ena sidan har tillgången till bildredigeringsprogram, automatiserade statistiska analysverktyg och storskaliga datamängder förenklat selektiv bearbetning av forskningsmaterial, såsom p-hacking och cherry-picking.¹⁵ Å andra sidan genererar samma digitala arbetsflöden spårbarhet i form av versionshistorik, metadata och loggar. Digital teknik kan därmed både dölja och synliggöra oredlighet, vilket bidrar till en ambivalent bild av digitaliseringens konsekvenser för forskningens trovärdighet. Mot denna bakgrund framställs arkivering här som en infrastrukturell lösning bland flera på replikeringskrisen. Arkivering förebygger inte manipulation, men möjliggör efterhandsgranskning. Arkivering och dess möjlighet att skapa transparens kommer att diskuteras i följande avsnitt.

Arkiveringens syften

Arkivering syftar till att bevara autentiska handlingar för framtida generationer genom att säkerställa deras integritet och långsiktiga stabilitet. Att bevara innebär i detta sammanhang att spara information för oöverskådlig framtid. I forskningssammanhang fyller arkivering därmed flera centrala funktioner. Den gör det möjligt att i efterhand granska forskningsprocesser och pröva de slutsatser som dragits.¹⁶ Bevarat forskningsmaterial kan dessutom få betydelse långt utöver den ursprungliga studien, genom att ligga till grund för nya forskningsfrågor, vetenskaps-historiska analyser eller användas av myndigheter i arbete med kvali-

¹⁴ Bohlin et al. (2022), s. 9, 11–15, 29, 32, 34, 38, 42.

¹⁵ Stuart Ritchie (2020), s. 128f.

¹⁶ Jan Dul, Erik van Raaij & Andrea Caputo, "Advancing Scientific Inquiry Through Data Reuse: Necessary Condition Analysis with Archival Data", *Strategic change* 33:1 (2024), s. 35.

tetsutveckling.¹⁷ Men vad menas egentligen med autentiska handlingar i en arkivkontext?

Kontextbevarande

I en tid där vetenskaplig kunskap och vad som är sant allt oftare ifrågasätts har frågor om autenticitet fått förnyad betydelse. Tillit till vetenskap vilar inte enbart på reproducerbarhet, utan också på möjligheten att i efterhand förstå hur kunskap har producerats, under vilka villkor och med vilka avgränsningar. Genom att bevara forskningsmaterialets sammanhang skapas förutsättningar för att bedöma dess autenticitet. Autenticitet har länge varit ett kärnbegrepp inom arkivvetenskapen och brukar förstås som förmågan att verifiera en handling ursprung och tillförlitlighet. Det vill säga att den verkligen har skapats eller skickats av den person den tillskrivs, vid det påstådda tillfället och att dess innehåll är oförändrat. Detta synsätt har historiskt varit nära knutet till pappersbaserade originalhandlingar och till arkivinstitutionens roll som fysisk förvaringsplats. Autenticitet framstod därmed som ett tillstånd som tilldelades handlingen genom dess placering i ett arkiv.¹⁸

Digitaliseringen har utmanat denna förståelse. Digitala handlingar är inte materiellt unika, utan tekniskt instabila och möjliga att kopiera, migrera och förändra utan synliga spår i den materiella representationen.¹⁹ Detta får särskild betydelse för forskningsdata, som ofta är iterativa,²⁰

¹⁷ Robert Downs, "Improving Opportunities for New Value of Open Data: Assessing and Certifying Research Data Repositories", *Data Science Journal* 20:1 (2021), s. 2; Martyn Hammersley, "Qualitative Data Archiving: Some Reflections on Its Prospects and Problems", *Sociology* 31:1 (1997), s. 131; Julie McLeod & Kate O'Connor, "Ethics, Archives and Data Sharing in Qualitative Research", *Educational Philosophy and Theory* 53:5 (2020), s. 523f, 531.

¹⁸ André Pereira Pacheco, Maria Cristina de Freitas & Carlos Guardado da Silva, "The FAIR Accessor and the Authenticity of Digital Archival Information", *Transinformação* 34 (2022), s. 5; Heather MacNeil, "Authenticity as a Travelling Concept: From Heritage Conversation to Archives", *Archival Science* 25:28 (2025), s. 19f; Heather MacNeil & Bonnie Mak, "Constructions of Authenticity", *Library Trends* 56:1 (2007), s. 28f, 41; Corinne Rogers, "Record Authenticity as a Measure of Trust: A View Across Records Professions, Sectors, and Legal Systems", *INFuture2015: e-Institutions – Openness, Accessibility, and Preservation* (2015a), s. 110, 112, 115.

¹⁹ Pereira Pacheco et al. (2022), s. 2, 8; Corinne Rogers, "Diplomatics of Born Digital Documents – Considering Documentary Form in a Digital Environment", *Records Management Journal* 25:1 (2015b), s. 8.

²⁰ Iterativ betyder upprepande och innebär en process där handlingar, beräkningar eller designsteg upprepas för att successivt närma sig ett mål eller en lösning. Metoden bygger på feedback och för-

versionsberoende och kontextkänsliga. Data skapas och omformas över tid inom situationsbundna och ofta informella arbetsprocesser.²¹ I sådana miljöer blir autenticitet svår att knyta till fixeringen av ett enskilt dataobjekt. I stället etableras autenticitet genom spårbar proveniens, det vill säga genom dokumentation av hur data har skapats, bearbetats och relaterar till andra delar av forskningsprocessen. Fear och Donaldson har sett att forskare värderar ett datasets trovärdighet genom att bedöma avsändaren, kopplingen till publikationen och kontexten där informationen redovisas.²²

Mot denna bakgrund har arkivvetenskaplig forskning betonat att autenticitet i digitala miljöer inte är en inneboende egenskap hos en handling, utan resultatet av dokumenterade hanterings- och bevarandepraktiker.²³ Genom metadata, versionskontroll, klassificering och dokumentation av beslut görs förändringar spårbara och begripliga. Det avgörande är därmed inte att forskningsmaterial förblir statiskt, utan att det går att rekonstruera hur och varför det har förändrats.²⁴ Denna förståelse är särskilt relevant för forskningsmaterial som aldrig färdigställs eller offentliggörs.²⁵ Om endast publicerade resultat bevaras riskerar centrala delar av forskningsprocessen att gå förlorade, vilket reducerar autenticitet till en fråga om teknisk fixering snarare än kontextuell förståelse. I detta arbete intar arkivarier och andra informationsförvaltare en aktiv roll som medskapare av autenticitet genom sina värderingar, urval och beskrivningar.²⁶

Utmaningarna med att bevara kontexten förstärks av att forskningsmaterial i digitala miljöer är utspridda över flera system. Administrativa

bättringar i cykler (iterationer) snarare än att nå slutmålet i ett enda steg och är vanligt inom teknik, utveckling och problemlösning.

²¹ Michela Cozza & Silvia Gherardi, "Introduction: The Posthumanist Epistemology of Practice Theory", i Gherardi & Cozza (red.), *The Posthumanist Epistemology of Practice Theory* (Schweitz 2023), s. 12f, 15–17.

²² Kathleen Fear & Devan Ray Donaldson, "Provenance and Credibility in Scientific Data Repositories", *Archival Science* 12:3 (2012), s. 321f, 328–330, 333f.

²³ MacNeil & Mak (2007), s. 43f, MacNeil (2025), s. 22.

²⁴ Pereira Pacheco et al. (2022), s. 4, 6; Rogers (2015a), s. 113; Rogers (2015b), s. 6f.

²⁵ James A. Hodges, "Transcoding Authenticity: Preserving Unreleased Gaming Software Outside of Memory Institutions", *Journal of Documentation* 78:2 (2022), s. 322f.

²⁶ MacNeil & Mak (2007), s. 47. Heather McNeil, "Trusting Description: Authenticity, Accountability and Archival Description Standards", *Journal of Archival Organization* 7:3 (2009), s. 89–107.

handlingar diarieförs ofta i ärendehanteringssystem, forskningsdata lagras i separata lagringslösningar och publikationer hanteras i ytterligare plattformar. Forskningens dokumentation sprids därmed över olika tekniska och organisatoriska kontexter, vilket försvårar tillämpningen av arkivprincipen om ursprunglig ordning. Konsekvensen blir en ökad risk för kontextförlust, där relationerna mellan data, metod, administrativa beslut och publicerade resultat försvagas eller går förlorade. För att motverka detta har olika lösningar utvecklats, såsom införandet av så kallade CRIS-system som syftar till att fungera som överbryggande strukturer.²⁷ Samtidigt kan sådana lösningar innebära ökad administrativ belastning om informationsflöden inte kan automatiseras. Detta tydliggör att arkivering i digitala forskningsmiljöer måste förstås som en aktiv och samordnande praktik, snarare än som en efterföljande teknisk åtgärd.

Även tekniska angreppssätt som digital forensik och blockkedjeteknik har föreslagits som sätt att stärka handlingars integritet och verifierbarhet över tid. Digital forensik syftar till att dokumentera alla granskningssteg och kan relateras till arkivvetenskapliga principer om proveniens och spårbarhet. Samtidigt väcks etiska frågor, eftersom digital forensik även kan synliggöra känslig information.²⁸ Blockkedjeteknik kan bidra till att säkerställa att data inte har manipulerats, men ersätter inte behovet av att arkivera material i sitt sammanhang. Utan förståelse för hur och varför data har skapats riskerar tekniska lösningar att skapa en illusion av trovärdighet snarare än faktisk möjlighet till kritisk granskning.²⁹

Som tidigare diskuterats vilar vetenskaplig kunskap inte enbart på bevisvärde, utan också på institutionell tillit och etiska normer. Autenticitet i vetenskapliga sammanhang omfattar därför inte bara hur data samlas in

²⁷ Ed Simons, Mijke Jetten, Maaïke Messelink, Marnix van Berchum, Hans Schoonbrood, Marion Wittenberg, "The Important Role of CRIS's for Registering and Archiving Research Data: The RDS-project at Radboud University (the Netherlands) in Cooperation with Data-archive DANS", *Procedia Computer Science* 106 (2017), s. 322, 328.

²⁸ Martin Gengenbach, "Digital Forensics and Curation", i Aaron Purcell (red.), *The Digital Archives Handbook: A Guide to Creation, Management, and Preservation* (Lanham 2019), s. 73–75, 86–89.

²⁹ Sharmila Bhatia, Kyle Douglas & Markus Most, "Blockchain and Records Management: Disruptive Force or New Approach?", *Records Management Journal* 30:3 (2020), s. 278, 280; Vladimir Bralić, Hrvoje Stancic & Mats Stengård, "A Blockchain Approach to Digital Archiving: Digital Signature Certification Chain Preservation", *Records Management Journal* 30:3 (2020), s. 347–350, 359.

och lagras, utan även hur forskningspraktiker relaterar till människors erfarenheter och berättelser. Forskningsdata är inte neutrala spår av ett faktiskt förlopp, utan artefakter som kan påverka hur individer och grupper upplever erkännande, ansvar och rättvisa. Autenticitet bör därför inte sammanblandas med korrekthet. Även felaktiga eller kontroversiella data kan vara autentiska, så länge den är oförändrad och proveniensen är dokumenterad.³⁰ Just denna möjlighet att i efterhand förstå även osäkerhet, misstag och konflikter är central för vetenskaplig tillit.

Ur ett arkivvetenskapligt perspektiv framstår därmed bevarandet av sammanhang som avgörande. Principen om att bevara material i sin ursprungliga ordning syftar till att upprätthålla relationerna mellan handlingar så att det går att förstå den kontext i vilken de skapades. På så sätt kan man analysera varför handlingarna ser ut som de gör och bedöma hur och i vilka sammanhang de kan användas. För forskningsdata innebär detta att data inte bör separeras från tillhörande dokumentation såsom metodbeskrivningar, kod, labböcker, korrespondens och administrativa handlingar. Utan denna kontext blir forskningsdata svår att tolka och använda, eftersom det inte går att avgöra vad som har exkluderats, hur data har samlats in eller under vilka villkor.³¹

Digitaliseringen har samtidigt förskjutit ansvarsfördelningen kring forskningsmaterial. Forskare förväntas i allt högre grad planera för framtida användning och långtidslagring av sina data, trots att många saknar både utbildning och resurser för avancerad data- och dokumenthantering. Studier visar att forskare ofta upplever svårigheter med strukturering, dokumentation och återsökning av data, vilket kan leda till att material går förlorat eller blir oanvändbart. Samtidigt belönas forskare i första hand för publikationer snarare än för god datahantering, vilket skapar ett glapp mellan institutionella ambitioner och faktisk praktik.³²

Mot denna bakgrund blir det tydligt att arkivering av digitalt forsk-

³⁰ Tracey Lauriault, Barbara Lazenby Craig, Taylor Fraser, Peter Pulsifer, "Today's Data Are Part of Tomorrow's Research: Archival Issues in the Sciences", *Archivaria* 64:64 (2007), s. 123–179.

³¹ Dharma Akmon, Ann Zimmerman, Morgan Daniels, Margaret Hedstrom, "The Application of Archival Concepts to a Data-Intensive Environment: Working with Scientists to Understand Data Management and Preservation Needs", *Archival Science* 11:3–4 (2011), s. 345f.

³² Akmon et al. (2011), s. 330f.

ningsmaterial kräver aktiv och kontinuerlig förvaltning. Olika principer för bevarande kan tillämpas, såsom händelsebaserad arkivering där information bevaras direkt i samband med att händelser sker i verksamheten, tidsstyrda uttag i form av regelbundna batchuttag eller uttag vid systemavställning. Den sistnämnda bör undvikas, eftersom den ofta innebär förlorad kontext och begränsade möjligheter att påverka uttagets struktur. Sammantaget pekar detta mot behovet av att integrera arkivering och bevarande i systemdesignen redan från start. Att integrera arkivering i systemdesignen är dock inte enbart en teknisk fråga, utan också en fråga om vilka värden arkiveringen förväntas bära över tid.

Bevis- och informationsvärde

Om kontextbevarande handlar om att förstå hur vetenskaplig kunskap har tagit form, handlar bevis- och informationsvärde om möjligheten att pröva, ifrågasätta och vid behov omvärdera vetenskapliga resultat över tid. Inom arkivvetenskapen görs här en grundläggande distinktion mellan handlingars bevisvärde, det vill säga deras funktion som dokumentation av verksamhetsprocesser, beslut och ansvarsfördelningar, och deras informationsvärde, som avser den kunskap som kan utvinnas ur handlingarna oberoende av de syften för vilka de ursprungligen skapades.³³ Tillsammans utgör dessa värden en central grund för forskningens trovärdighet och för möjligheten till långsiktig granskning.

Forskningsmaterials primära värde är tydligt kopplat till bevisvärdet. Data och administrativa handlingar används exempelvis för att visa att forskningen bedrivits enligt gällande regelverk, att etikprövning har genomförts eller att de slutsatser som presenteras vilar på ett identifierbart underlag. Bevisvärdet är därmed nära knutet till forskningsinstitutionens egna behov av ansvarstagande, redovisning och rättssäkerhet. Samtidigt är detta värde beroende av hur forskningsprocessen dokumenteras. Data produceras alltid inom specifika metodologiska ramverk och genom fors-

³³ Theodore Schellenberg, *Modern Archives: Principles and Techniques* (Chicago 1956), s. 14–16, 133, 140f.

karens professionella omdömen, vilket innebär att urval, exkluderingar och omarbetningar är integrerade delar av processen. För en extern granskare är det ofta omöjligt att avgöra vilka data som har uteslutits, vilka alternativa tolkningar som övervägts eller vilka vägval som inte lett fram till ett publicerat resultat.³⁴ Genom att bevara även material som inte ingår i slutprodukten kan arkivering synliggöra dessa urval och därigenom stärka möjligheten att bedöma ett forskningsresultats bevisvärde.

Utöver detta primära bevisvärde kan forskningshandlingar över tid få ett sekundärt informationsvärde, oberoende av forskningsinstitutionens ursprungliga intressen. Vetenskapliga genombrott uppstår sällan genom linjära och förutsägbara processer. Historiskt har viktiga resultat ofta vuxit fram genom misstag, slumpmässiga observationer eller successiva metodjusteringar. Av denna anledning har även så kallat arbetsmaterial, labböcker, forskningsdagböcker, preliminära analyser och informell korrespondens ett betydande informationsvärde. Dessa handlingar ger insyn i forskningens faktiska förlopp och utgör ofta de enda källorna till hur forskningspraktiker bedrivs i vardagen.³⁵ Genom att bevara sådant material möjliggör arkivering inte enbart vetenskapshistorisk analys, utan också en djupare förståelse av hur kunskap produceras, förhandlas och förändras över tid.

Distinktionen mellan bevis- och informationsvärde aktualiseras även av sekretesslagstiftningens tidsbegränsning. Forskningsmaterial som initialt är skyddat av sekretess och inte kan lämnas ut, kan på längre sikt få ett betydande informationsvärde, exempelvis för historiska studier. Detta tydliggör att handlingars värde förändras beroende på tid, användare och samhälleliga behov. Arkiveringens uppgift blir därmed att bevara förutsättningarna för framtida kunskapsutvinning, även när det i samtiden inte är möjligt att fullt ut förutse materialets användningsområden.

Öppen vetenskap har ofta lyfts fram som ett svar på bristande transparens och reproducerbarhetsproblem, men immaterialrättsliga begränsningar, etisk hänsyn, personuppgiftsskydd och betydande infrastrukturala

³⁴ Hammersley, 1997, s. 139; McLeod & O'Connor, 2020, s. 525.

³⁵ Clark Elliott, "Experimental Data as a Source for the History of Science", *The American Archivist* 37:1 (1974), s. 28f.

rella kostnader gör fullständig öppenhet svår att realisera i praktiken.³⁶ Därutöver kan öppen tillgång till data utan tillräcklig kontext leda till feltolkningar snarare än ökad förståelse och informationen kan vara otillräcklig eller obegriplig för individerna som efterfrågar insyn.³⁷ Arkivering handlar således inte bara om att kunna styrka enskilda resultat, utan att säkerställa att både primära och sekundära värden kan tas till vara över tid. Därmed övergår frågan om bevis- och informationsvärde också i frågor om rättssäkerhet, det vill säga hur arkivering bidrar till att skydda rättigheter och upprätthålla förtroendet för forskning som samhällelig institution. Detta är fokus för nästa avsnitt.

Rättssäkerhet

Tillgång till forskningsmaterial är en grundläggande förutsättning för rättssäkerhet inom forskningen. När forskningsunderlag bevaras och kan granskas i efterhand blir det möjligt att ifrågasätta resultat, göra alternativa tolkningar och visa att vetenskaplig oenighet inte nödvändigtvis är ett uttryck för fusk. Arkivering bidrar därmed till att skilja mellan legitim vetenskaplig kontrovers och faktisk oredlighet, vilket är centralt för förtroendet för forskningsinstitutioner. Rättssäkerhet i forskningssammanhang handlar dock inte enbart om samhällets möjlighet att granska forskare, utan också om forskarnas behov av skydd. När dokumentation saknas riskerar forskare att utsättas för retrospektiva anklagelser som inte kan prövas sakligt. Genom att forskningsmaterial arkiveras hos institutionen omfördelas ansvaret för dokumentation över tid och flyttas från individen till organisationen. Tydliga och förutsägbara processer minskar risken för godtyckliga bedömningar och kan stärka tilliten till forskningssystemet som helhet.

Arkivering möjliggör även institutionellt lärande. Genom bevarat forskningsmaterial kan lärosäten i efterhand analysera hur forskningsprojekt har organiserats, hur resurser har fördelats och vilka metoder

³⁶ Philip Mirowsi, "The Future(s) of Open Science", *Social Studies of Science* 48:2 (2018), s. 171–203.

³⁷ O'Neill, "Questioning Trust" i Judith Simon (red.), *The Routledge Handbook of Trust and Philosophy* (London 2020), s. 17–27.

som visat sig fungera respektive inte fungera. Utan sådan dokumentation reduceras det organisatoriska minnet till enskilda forskares erfarenheter, vilka riskerar att gå förlorade vid personalomsättning. Arkivering fungerar därmed som en förutsättning inte bara för ansvarsutkrävande utan även för kvalitetsutveckling inom forskningsorganisationer.

Denna funktion förstärks av det juridiska ramverk som omgärdar forskningsmaterial. I Sverige betraktas forskningsdata som allmänna handlingar³⁸ och omfattas följaktligen av såväl Arkivlagen³⁹ som Arkivförordningens⁴⁰ krav på systematisk ordning liksom av Offentlighets- och sekretesslagens krav på diarieföring med grundläggande metadata om tidpunkt, sammanhang och involverade aktörer.⁴¹ Dessa bestämmelser syftar inte enbart till framtida åtkomst, utan till att möjliggöra härledning av historik, ansvar och rättssäkerhet över tid.

Regelverket har kompletterats med lagstiftning som betonar öppenhet och vidareutnyttjande,⁴² såsom krav på öppna forskningsdata⁴³ och möjligheten att inrätta forskningsdatabaser för framtida, ännu ospecificerade projekt.⁴⁴ Därtill anger Lag 2019:504 att prövning av oredlighet inte får omfatta omständigheter som är äldre än tio år, vilket i praktiken innebär ett krav på att forskningsdata sparas under minst motsvarande tidsperiod efter publicering.⁴⁵ Enligt Riksarkivets föreskrift RA-FS 1999:1, sjätte paragrafen ska forskningsmaterial som innehåller information om syfte, metod och resultat alltid bevaras. Samtidigt öppnar åttonde paragrafen för gallring under vissa villkor, exempelvis efter att resultaten har offentliggjorts och rimlig tid för granskning har passerat. Därtill anger sjunde paragrafen att forskningsdata alltid ska bevaras om de bedöms ha fortsatt vetenskapligt värde eller betydelse ur kulturhistoriskt, vetenskapshistoriskt eller allmänt perspektiv.⁴⁶ Åttonde paragrafen kan

³⁸ Alf Bohlin, *Offentlighet och sekretess i myndigheters forskningsverksamhet* (Stockholm 1997).

³⁹ SFS 1990:782.

⁴⁰ SFS 1991:446.

⁴¹ SFS 2009:400, 5 kap, 2 §.

⁴² *Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige* (Stockholm 2020), s. 101.

⁴³ SFS 2022:818, Lag om den offentliga sektorns tillgängliggörande av data.

⁴⁴ SFS 2024:1146, Lag om vissa forskningsdatabaser

⁴⁵ SFS 2019:504, Lag om ansvar för god forskningssed och prövning av oredlighet i forskning, 8 §.

⁴⁶ Riksarkivet, *Riksarkivets föreskrifter och allmänna råd om gallring av handlingar i statliga myndigheters verksamheter* (Stockholm 1998).

antingen tolkas som att ofärdiga studier inte får gallras eftersom resultaten aldrig offentliggjorts, eller som att de faller utanför bestämmelsen eftersom de inte lett till något granskningsbart resultat och därmed kan betraktas som arbetsmaterial enligt andra kapitlet 12 § Tryckfrihetsförordningen. Den senare tolkningen står dock i konflikt med det synsätt som betraktar forskningshandlingar som allmänna vid olika tidpunkter beroende på om de inkommit till myndigheten, upprättats eller införts i en projektdagbok.⁴⁷ Detta illustrerar att regelverket inte är utformat med forskningsprocessens faktiska dynamik i åtanke.

Dessutom visar forskning att dessa juridiska krav många gånger är svåra att omsätta i praktiken. Forskningsmaterial arkiveras ofta bristfälligt på grund av resursbrist, kompetensbrist och snabb teknikutveckling.⁴⁸ Som diskuterats lagras material utspritt över olika system, dokumentation är ofullständig och informationssäkerhetsarbete bedrivs sällan systematiskt. Detta skapar betydande sårbarheter, både vad gäller risken för informationsförlust och risken för integritetsintrång, särskilt när till synes okänsliga dataset kombineras.⁴⁹ När regelverk upplevs som otydliga eller inkonsekvent tillämpade, riskerar detta dessutom att underminera forskarnas förtroende för arkiveringsprocessen och för de institutioner som ansvarar för den.

Arkivering hos huvudmannen kan i detta sammanhang skapa förutsägbarhet genom att tydliggöra var forskningsmaterial finns och under vilka former åtkomst kan ske. Samtidigt kan oro för att obehöriga ska ta del av materialet, ökad administrativ belastning eller att offentlighetsprincipen utnyttjas för att ta del av handlingar väcka oro och upplevelser av förlorad kontroll, vilket kan minska forskarnas benägenhet att arkivera

⁴⁷ Bohlin (1997), s. 187–192.

⁴⁸ Charlotte Borgerud, "Lost in Oblivion: The Widespread Non-Archiving of Research Records", *Archives and Records* (2026), s. 1–22, <https://doi.org/10.1080/23257962.2026.2652086>; Lauriault et al. (2007), s. 127, 132, 162, 165.

⁴⁹ Monica Lassi, Emma-Lisa Hansson & Mattias Persson, "Rapportering av projektet forskares behov av lagringslösningar för forskningsdata – ett samarbete mellan SNIC, SND, SUNET, Chalmers tekniska högskola och Örebro universitet" (2022), s. 2f, 19f, Riksrevisionen, "Informationssäkerhet vid universitet och högskolor – hanteringen av skyddsvärda forskningsdata" (2023), s. 5f, 30f, 36; Vetenskapsrådet (2025), s. 10.

eller forskningspersoners vilja att ställa upp i framtida studier.⁵⁰ Lösningar såsom embargotider och krav på etikprövning vid utlämnande kan bidra till att balansera behovet av insyn med skyddet för forskare och forskningspersoner. Avgörande är dock att arkivering integreras tidigt i forskningsprocessen och att forskare informeras om de juridiska ramar som gäller redan vid projektets start.

Sammantaget visar avsnittet att arkivering spelar en central roll för rättssäkerheten i forskningssystemet genom att möjliggöra granskning, ansvarsutkrävande och skydd för både samhälle och forskare. Samtidigt är arkivering ingen neutral eller riskfri praktik, utan en verksamhet som präglas av avvägningar, tolkningar och organisatoriska förutsättningar. Dessa spänningar pekar bortom rättssäkerhetens omedelbara funktioner och aktualiserar frågor om vad som bevaras för framtiden och varför. I nästa avsnitt behandlas därför arkiveringens roll i att forma och skydda det kollektiva minnet, och hur bevarandepraktiker påverkar vilka berättelser om vetenskapen som blir möjliga över tid.

Kollektivt minne

Arkivering fungerar som ett skydd för forskningens kollektiva minne genom att motverka selektiv historieskrivning. Utan systematiskt bevarande riskerar vetenskapshistorien att reduceras till framgångsrika projekt och publicerade resultat, medan misslyckanden, omvägar och metodologiska justeringar riskerar falla i glömska.⁵¹ Arkivering bidrar därmed till att bevara det Arendt benämner faktisk sanning. Som institutionellt minne bör arkivering därför inte enbart omfatta exceptionell eller särskilt uppmärksammas forskning, utan även vardaglig och tidstypisk forskningspraktik. Det innebär att arkivarier inte bör gallra alla projekt som inte omfattas av RA-FS 1999:1 sjunde paragraf, utan även utföra ett typurval av tidstypisk forskning.

⁵⁰ Charlotte Borgerud, "The Public Right of Access to Research Data: An Ethical Dilemma?", *Journal of Documentation* 81:7 (2025), s. 355–375.

⁵¹ Elliott, 1974, s. 28f.

Arkivering är särskilt viktig då forskningssystemet präglas av tidsbe-
gränsade anställningar, hög personalomsättning och internationell mo-
biliter. När forskare byter institution eller lämnar akademien riskerar data
och dokumentation att gå förlorade om de inte arkiveras. Arkivering
skapar kontinuitet bortom individen och stabiliserar forskningssystemet
genom att säkerställa att kunskap bevaras i kontrollerade miljöer över tid.
Samtidigt är bedömningen av bevarandevärde ofta komplex och kräver
samspel mellan forskare och arkivarier. Bristande samordning riskerar
att leda till att material av långsiktig betydelse gallras av misstag. En egen
erfarenhet av detta från min tid som universitetsarkivarie var en forskare
som lämnade in flera arkivboxar med A4-papper där det endast stod
bokstäver, sida upp och sida ner utan något uppenbart samband. Min
första tanke var 10 års gallringsfrist då jag utgick ifrån att någon omöjligen
kan förstå vad handlingarna betydde. Men efter att ha diskuterat med
forskaren visade det sig vara ett genom (arvsmassa) och banbrytande
forskning som skulle bevaras för evigt. Med publikationerna som nyckel
var de långa raderna av bokstäver plötsligt begripliga.

Arkiveringens funktion som kollektivt minne är därmed beroende av
institutionell kompetens, tydliga processer och dialog mellan professio-
ner. Tillsammans med kapitlets tidigare avsnitt visar detta att arkivering
syftar till att göra forskningsprocesser tillgängliga, begripliga och gransk-
ningsbara över tid. I den avslutande diskussionen utvecklas hur dessa
funktioner kan förstås som en grund för relationell tillit till forskning
och forskningsinstitutioner.

Relationell tillit genom arkivering

I de föregående avsnitten har kapitlet visat varför tillit är en nödvändig
men skör förutsättning för vetenskaplig kunskapsproduktion samt varför
arkivering av forskningsmaterial är viktigt. Detta avslutande avsnitt syftar
till att formulera hur institutionell tillit kan bli möjlig genom arkivering.

Ur ett makroperspektiv kan vetenskapen förstås som ett samhälleligt
system vars trovärdighet vilar på förväntningar om metodologisk string-

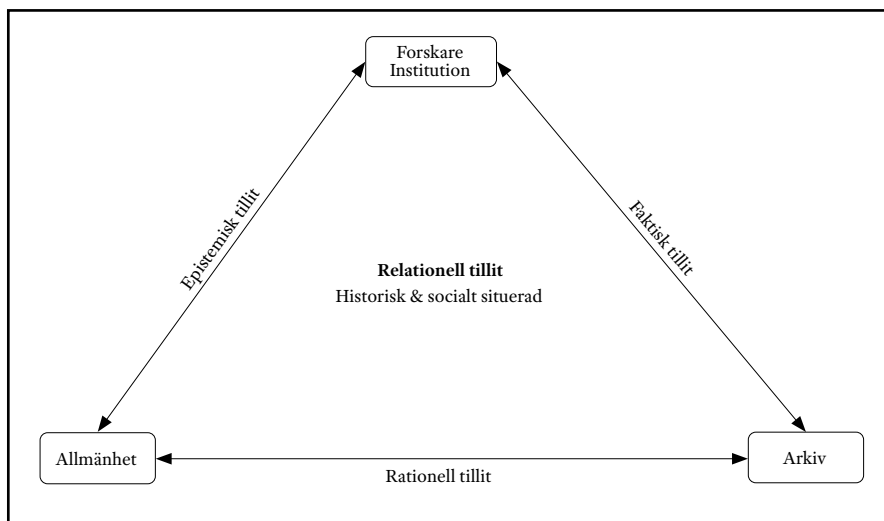
ens, etiskt ansvarstagande och institutionell integritet. Epistemisk tillit är nödvändig i komplexa forskningssystem då ingen enskild kan överblicka helheten. En del av kunskapsbyggandet bygger därmed på att man vågar lita på andras kunskap och att individer som regel är ärliga. Arkivering griper in i detta beroendeförhållande genom att möjliggöra granskning av materialet under kontrollerade former. Arkivering ersätter inte tillit mellan forskare, men den gör tilliten prövbar över tid. Ur ett mikroperspektiv kan tilliten stärkas om forskare ges resurser att ägna sig åt samverkansuppgiften genom att kommunicera, kontextualisera och förklara sina forskningsresultat. Som nämnts är öppna data inte detsamma som tillgängliga data då man måste ha kompetens att tolka materialet. Genom att forskare ägnar sig åt samverkansuppgiften kan det bli tydligare för allmänheten vad resultaten innebär vilket kopplar till de kognitiva dimensionerna av tillit där individen gör en bedömning av forskarens upplevda kompetens.

Arendts distinktion mellan rationell och faktisk sanning fördjupar denna förståelse genom att synliggöra arkiveringens funktion som institutionellt minne. I forskningssammanhang utgör rådata, analysversioner och administrativa handlingar spår av ett faktiskt kunskapsproducerande förlopp. Arkivering skyddar inte forskningen från fel eller manipulation, men den möjliggör rekonstruktion och därmed ansvarsutkrävande vilket kopplar till tillitens mesonivå. I detta avseende fungerar arkivering som ett skydd för den faktiska sanningen genom att möjliggöra en efterhandsprövning om cirkulerande påståenden står i rimlig relation till de materiella spår som forskningen lämnat efter sig. I en digital miljö där tekniker som deepfakes skapar nya möjligheter till manipulation och förfälskning blir arkivens roll som garant för autenticitet särskilt tydlig. Genom att bevara originaldata och administrativa forskningshandlingar kan arkiven fungera som en verifieringspunkt, där det blir möjligt att avgöra om spritt material överensstämmer med originalen. Det relaterar även till den moraliska dimensionen genom att institutioners arkiveringspraktiker signalerar hur de värderar öppenhet och ansvar. Dessa signaler blir i sin tur tolkningsramar för allmänhetens bedömning av om tillit till institutionen är motiverad. Arkiv kan därmed förstås som

platser där förväntningar om expertis, integritet och transparens materialiseras och görs åtkomliga för granskning, snarare än som neutrala förvaringsutrymmen.

Det relationella perspektivet, såsom det formuleras av Drazkiewicz, tillför ytterligare en dimension som kopplar till den affektiva dimensionen. Tillit och misstro formas inte enbart genom tillgång till information, utan även genom den hänsyn som visas till individers erfarenheter. Arkivering signalerar inte bara att material finns bevarat, utan att institutioner tar ansvar för hur kunskap produceras, förvaltas och görs åtkomlig. När forskningsmaterial saknas, är oåtkomligt eller hanteras på sätt som upplevs som slutna, skapas utrymme för misstro även i frånvaro av faktisk oredlighet. Tydlighet kring åtkomsträttigheter kan öka förståelsen även hos grupper som känner misstro mot expertinstitutioner, även om vissa begränsningar av integritetsskäl är nödvändiga.

Mot denna bakgrund kan kapitlets modell för relationell vetenskaplig tillit formuleras. Modellen illustrerar hur arkivering bidrar till tillit genom att möjliggöra tre sammanlänkade funktioner: spårbarhet, förståelse och ifrågasättande. Spårbarhet avser möjligheten att rekonstruera forskningsprocessers livscyklar över tid. Förståelse handlar om att material arkiveras i sin kontext, så att data kan tolkas i relation till metod, urval och användning. Ifrågasättande betecknar slutligen möjligheten till granskning, omprövning och kritik utan att detta förutsätter fullständig öppenhet eller omedelbar tillgång. Tillsammans utgör dessa funktioner de praktiska villkor under vilka tillit kan uppstå som relationell effekt.

Figur 1: Ramverk för Relationell tillit.

Arkiveringens bidrag ligger i att synliggöra olika beroenden. Modellen understryker hur trovärdighet byggs när individer litar på forskare och deras institutioners kompetens och ärlighet. Epistemisk tillit kan prövas mot faktiska spår genom att arkiven ger tillgång till bevisen (data, källor) som kan möjliggöra verifiering. Individen i form av allmänhet kan själv pröva påståenden genom rationell tillit, det vill säga logiska härledningar baserad på dokumentation som kan återfinnas i arkiven.

Avslutningsvis visar modellen att arkiveringens roll inte är begränsad till forskningskontexter. Samma logik kan tillämpas på andra arkivinstitutioner där trovärdighet uppstår i samspelen mellan institution, arkiv och användare och där arkivering erbjuder en infrastrukturell och normativ ram för detta samspel. Arkivering framträder därmed som en samhällelig praktik för att hantera den faktiska sanningens sårbarhet över tid. I detta perspektiv är arkivering inte ett administrativt efterarbete, utan en central mekanism genom vilken institutionell tillit kan upprätthållas, förhandlas och göras meningsfull i föränderliga forsknings- och samhällsmiljöer.

Abstract

Företagsarkiv formas av det samspel mellan organisationens interna kultur och externa affärsmässiga villkor som avgör vad som bevaras och vad som går förlorat. I Mathias Krusells kapitel "När arkivet formar historien: SIAR och företagsarkivens särskilda karaktär" analyseras arkivet efter den svenska managementkonsultfirman SIAR (1966–1997) som ett fall där detta samspel är ovanligt tydligt. Kapitlet visar hur SIAR:s utredningsarkiv i hög utsträckning präglas av de konsulter som var verksamma under bolagets tidiga, akademiskt förankrade fas. Arkivets struktur återspeglar därmed inte bara hur bolaget förvaltade kunskap, utan också hur den akademiska kulturen formade vad som dokumenterades och hur. Med stöd i arkivteoretiska perspektiv på dokumenthantering och kunskapsförvaltning argumenteras för att arkivets selektivitet får direkta konsekvenser för vilka historiska berättelser som är möjliga att skriva om bolaget och att arkivvetenskapen har ett genuint bidrag att ge till näringslivshistorisk forskning.

När arkivet formar historien:

SIAR och företagsarkivens särskilda karaktär

MATHIAS KRUSELL

Det finns goda skäl att hävda att företagsarkiv har en särskild karaktär. De är självklart ett resultat av en arkivbildares informationsproduktion, precis som vilket annat arkiv som helst. Företagsarkiven utmärks emellertid av att de är knutna till en specifik ägare och en särskild affärsverksamhet. I likhet med andra enskilda arkiv präglas företagsarkiv av ett beroendeförhållande mellan bevarande och organisationens egna intressen och det är just detta beroendeförhållande som formar vad som bevaras, vad som går förlorat, och i förlängningen vilka historier som går att berätta.

För företag kan affärsmässiga beslut, som ägarskiften, fusioner eller uppköp, få direkta och ibland oåterkalleliga konsekvenser för vad som överhuvudtaget bevaras. Men arkivets karaktär formas inte bara av sådana yttre händelser: även den kultur och de praktiker som utvecklas inifrån organisationen sätter spår i vad som dokumenteras och hur. Som vi kommer se i det här kapitlet är det just samspelet mellan dessa två krafter, i managementkonsultbolaget SIAR, som avgör vilket förflutet som blir möjligt att skriva.

I kapitlet presenteras först omständigheterna kring ett specifikt företagsarkiv: det från den svenska konsultfirman The Swedish Institute of Administrative Research (SIAR), ett ovanligt välbevarat arkiv från en managementkonsultfirma. Arkivet, som till största delen bevaras vid Centrum för Näringslivshistoria, utgör ett betydelsefullt underlag för forskning om svensk och internationell näringslivshistoria när det kommer till managementkonsulternas utveckling och managementdisciplinens framväxt i Sverige.¹

¹ Lars Engwall, Staffan Furusten & Eva Wallerstedt, "The Changing Relationship Between Management Consulting and Academia", i *Management Consulting* (Oxford 2002).

SIAR utgör ett särskilt tydligt fall för att analysera sambandet mellan arkivbildning och verksamhet. Här var kunskapsproduktion och informationshantering inte en biprodukt, utan själva kärnan i affärsmodellen, vilket också innebär att arkivet i ovanligt hög grad speglar hur organisationen förstod, organiserade och värderade sitt eget arbete.

Samtidigt är detta arkiv långt ifrån neutralt. Förlusten av stora delar av rapportmaterialet och bevarandet av andra serier innebär att vissa delar av verksamheten framträder tydligt, medan andra i praktiken blir svåra att rekonstruera. I SIAR:s fall får detta till följd att det interna perspektivet och företagets tidiga utveckling ges en särskild tyngd. Kapitlet visar därigenom inte bara hur ett företagsarkiv formas, utan också hur arkivets struktur aktivt påverkar vilka historiska berättelser som blir möjliga att skriva.

Ett kunskapsföretag och dess handlingar

The Swedish Institute of Administrative Research (SIAR) bildades 1966 som ett forskningsinstitut kopplat till Handelshögskolan i Stockholm. Grundaren Eric Rhenman ville kombinera forskning och praktisk rådgivning för att utveckla nya verktyg för företagsledning och organisation, och under de första åren bedrevs verksamheten som en kombination av kontraktsforskning och konsultuppdrag med nära band till akademien. Under 1970-talet utvecklades SIAR till en mer renodlad konsultorganisation och expanderade både nationellt och internationellt, innan bolaget 1991 gick samman med den franska firman Bossard. År 1997 köptes SIAR-Bossard upp av Cap Gemini, varpå bolagets verksamhet upphörde helt.²

Managementkonsultfirmor är en särskild typ av kunskapsintensiva tjänsteföretag vars affärsmodell bygger på att producera, paketera och sälja expertkunskap rörande organisation och företagsledning. Till skill-

² Lars Engwall, Staffan Furusten & Eva Wallerstedt, "The Changing Relationship Between Management Consulting and Academia", i *Management Consulting* (Oxford 2002); Tommy Bergkvist *Paradigmskiftet: SIAR-skolan i Lund* (Stockholm 2024).

nad från tillverkningsföretag, där produktionen lämnar fysiska spår, är kunskapsföretags kärnverksamhet i grunden immateriell. Den består av analyser, rekommendationer och de relationer som byggs upp kring dem. SIAR är ett tidigt och väldokumenterat exempel på denna typ av verksamhet i Sverige, och representerar dessutom ett ovanligt fall där gränsen mellan akademisk forskning och kommersiell rådgivning var påtagligt flytande.³

Ett företagsarkiv utgörs av de handlingar som uppstår i och genom ett företags verksamhet: protokoll, korrespondens, rapporter och andra dokument som dokumenterar hur bolaget styrts, utvecklats och fattat beslut.⁴ För managementkonsultfirmor som SIAR är detta särskilt intressant eftersom de handlingar som producerades inte var administrativa biprodukter utan själva substansen i verksamheten.

Den tidiga forskningsprägel hos SIAR satte tydliga spår i bolagets arkivbildning. För varje konsult upprättades ett personarkiv med tillhörande register, och konsulterna uppmuntrades att dokumentera sitt arbete i interna rapporter kallade undersökningspromemorior (UPM:er). Dessa cirkulerade i organisationen, diskuterades vid seminarier och fungerade därmed som ett levande internt kunskapsarkiv, parallellt med de färdiga rapporter som levererades till kunder. Detta UPM-arkiv förvaltas idag av Centrum för Näringslivshistoria (CfN) och utgör det huvudsakliga underlaget för kapitlet. Att just detta arkiv har bevarats, och inte det övriga rapportmaterialet, är i sig ett uttryck för samspelet mellan akademisk kultur och affärsmässiga villkor som kapitlet undersöker.

SIAR:s interna register, där konsulterna dokumenterade sina promemorior, har digitiserats av CfN och indexerats av mig. Syftet med indexering är att möjliggöra analys av både frekvens och tematiska mönster i produktionen. Urvalet bygger på antagandet att just dessa register och förteckningar bäst fångar samspelet mellan konsultens individuella arbetsprocess och företagets kollektiva kunskapsproduktion.

³ Oskar Broberg, *Svenskt näringsliv i omvandling: Från 1980 till våra dagar* (Stockholm 2024); Mathias Krusell, *Reweaving the Fabric of Corporate Bureaucracy: The Development of Organisational Control in Sweden* (doktorsavhandling, Göteborgs universitet 2024).

⁴ Samuel Edquist, *Enskilda arkiv i en historisk kontext* (Lund 2018).

Valet att räkna volymer snarare än antal registrerade rapporter motiveras av att kortfattade rapporter annars riskerar att väga lika tungt som mer omfattande analyser. Stickprov har genomförts för att kontrollera eventuella diskrepanser, utan att några större avvikelser identifierats. De digitaliserade registren har därutöver använts för att studera innehållsliga och tematiska mönster över tid. Det bör noteras att registermaterialet är fragmentariskt, vissa konsulter påbörjade men fullföljde aldrig registerföringen, vilket innebär att produktionen i vissa fall kan vara större än vad registren visar.

SIAR:s arkiv är inte en neutral dokumentation utan en produkt av specifika organisatoriska praktiker. Arkivet speglar bolagets sätt att hantera och strukturera kunskap, och valet att upprätta personarkiv och register kan ses som en del av bolagets identitet som akademiskt präglad konsultfirma. Genom att kombinera kvantitativa beräkningar med kvalitativa tolkningar har jag försökt hantera denna dubbelhet och vara transparent med vad materialet möjliggör och begränsar.

Att läsa ett arkiv mot dess struktur

Disciplinen näringslivshistoria studerar företag, branscher, entreprenörer och ekonomiska verksamheter över tid. Inom disciplinen förs en livlig diskussion om relationen till både företagsarkiv (*corporate archives*) och de narrativ som skapas kring företagshistoria (*narrative history*, *heritage marketing*).⁵ Diskussionen kretsar i hög grad kring svårigheten att förlita sig på företagsarkiv som källor.

När man studerar ett företagsarkiv är man hänvisad till det material som finns bevarat, även om man som forskare är medveten om att arkivet aldrig kan ge en fullständig bild av företagets verksamhet. Stefan Schwarz-

⁵ Geoffrey Jones & Jonathan Zeitlin, *The Oxford Handbook of Business History* (Oxford 2008); Andrew Hull & Peter Scott, "The 'Value' of Business Archives: Assessing the Academic Importance of Corporate Archival Collections", *Management & Organizational History* Vol. 15 (1) (2020); Alix R. Green & Erin Lee, "From Transaction to Collaboration: Redefining the Academic-Archivist Relationship in Business Collections", *The Journal of the Archives and Records Association* Vol. 41 (1) (2020).

kopf understryker exempelvis att den som använder företagsarkiv måste inta en kritisk hållning till deras begränsningar. Arkiv bör inte betraktas som neutrala, utan forskare måste i högre grad reflektera över hur institutionella förutsättningar har påverkat arkivens konstruktion.⁶ Susanna Fellman och Andrew Popp instämmer och framhåller dessutom vikten av att forskare resonerar mer öppet och transparent kring historisk kunskap och sanningsanspråk, även i relation till skrivandet och narrativens konstruktion. De menar att de strukturer som formar både arkivbildning och bevarande riskerar att reproduceras i historisk forskning genom narrativ, såväl företagens egna berättelser om sig själva som forskarens.⁷ Denna problematik återspeglas även inom marknadsföringsforskningen, där företagens aktiva bruk av sin historia utgör ett eget forskningsfält.

Schwarzkopf och Fellman & Pops källkritiska ramverk utgör den analytiska ingången för att förstå vad arkivet möjliggör och begränsar, ett perspektiv som är särskilt fruktbart för ett fall där arkivets selektivitet är så pass tydlig som i SIAR:s. Perspektiven på kunskapsförvaltning och dokumenthantering som följer är teoretiska verktyg för att förklara hur och varför arkivets karaktär förändrades över tid

Företags användning av sin historia har konceptualiserats som *corporate heritage* och definieras som ett meningsskapande som aktivt länkar samman dåtid, nutid och framtid, något som anses relevant för organisationen både internt och externt. Det finns också kopplingar till arkivvetenskapen där Dora Mérai och Volodomyr Kulikov betonar att kritiska kulturarvsstudier behöver engagera sig i hur företag använder kulturarv som en del av en *kulturell ekonomi*, där historiska arv mobiliseras för varumärkesbyggande och andra ekonomiska syften.⁸

Medan företagsarkiv inom näringslivshistoria betraktas som en egen typ av källa, kategoriseras de inom arkivvetenskapen tillsammans med personarkiv och föreningsarkiv som enskilda arkiv, en kategorisering som

⁶ Stefan Schwarzkopf, "Why Business Historians Need a Constructive Theory of the Archive", *Business Archives*, 105 (2012).

⁷ Andrew Popp & Susanna Fellman, "Writing Business History: Creating Narratives", *Business History*, 59 (8) (2017).

⁸ Dora Mérai & Volodomyr Kulikov, "The Uses of Corporate Heritage: A Critical Approach", *Heritage & Society* (2024).

till stor del vilar på att arkivmaterialet inte regleras av samma lagar som inom offentlig sektor. I sin genomgång av de enskilda arkivens historia och samhällskontext poängterar Samuel Edquist att arkivmaterial från enskilda arkiv endast tas om hand av arkivinstitutioner, som exempelvis Riksarkivet, om de anses utgöra kulturarv av särskild betydelse. Det är troligt att många företagsarkiv skulle anses ypperligt relevanta ur ett kulturarvsperspektiv, i och med att de spelar en avgörande roll i samhället.⁹

Arkivteoretikern Geoffrey Yeo har diskuterat relationen mellan dokumenthantering (*records management*) och informationshantering (*information management*) ur ett professionsperspektiv. Han beskriver ett växande intresse för informationshantering, i takt med att organisationer vill använda tekniker för data- och informationsanalys för att effektivisera verksamheten eller utveckla kommersiella analysmodeller. Yeo är dock skeptisk till att många arkivinstitutioner lagt stor vikt vid att behandla data och information som en form av handling (*record*). Han konstaterar dessutom att kommunikationen mellan de som arbetar med dokumenthantering och de som arbetar med historiska arkiv ofta är svår, och att begreppet information snarare försvårat än underlättat denna dialog. Det kan finnas en lockelse i att knyta dokument- och handlingshantering till data- och informationsanalys, eftersom dessa begrepp väcker större genklang hos beslutsfattare.

Trots detta menar Yeo att de som arbetar med handlingar måste inse att dessa skiljer sig från information: dokument och handlingar har en social kontext och fyller fler funktioner än att endast förmedla information. De kan också fungera som bevis, minne och inspiration.¹⁰

Både informations- och dokumenthantering överlappar med det vidare fältet kunskapsförvaltning (*knowledge management*) vilket diskuterats på olika sätt inom organisationsforskningen.¹¹ Arkivvetaren Kenneth Megill har i handboksliknande skrifter beskrivit hur företag kan länka

⁹ Samuel Edquist, "Enskilda arkiv i en historisk kontext" (Lund 2018).

¹⁰ Geoffrey Yeo, *Records, Information and Data: Exploring the Role of Records Keeping in an Information Culture* (London 2018).

¹¹ Se exempelvis Martin Sanderson, "Records Management and the Capture of Tacit Knowledge", *Records Management Journal* 11(1) (2001); Ikujiro Nonaka & Hirotaka Takeuchi, *The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation* (Oxford 1995).

samman dokumenthantering, kunskapsförvaltning och organisatoriskt minne, och hans resonemang knyter nära an till näringslivshistoriska frågor om arkiv som tillgängliggörs av ännu existerande företag, vilka därmed har intresse av att påverka hur deras historia presenteras.¹²

Det företag som står i centrum för denna artikel, SIAR, existerade mellan 1966 och 1997. Något aktivt behov av att använda företagets historia för marknadsföringsändamål finns därför inte längre, men intresset för dess arv och avtryck i svensk näringslivshistoria kvarstår.

Konsultbranschens framväxt brukar i regel kopplas till övergången från industrisamhälle till tjänstesamhälle och framväxten av en kunskapsintensiv ekonomi (*knowledge economy*).¹³ Som en tidig aktör i detta skede spelade producerad kunskap och information en större roll i SIAR:s verksamhet än i tillverkningsföretag, och även om bolaget inte reflekterade aktivt över sin arkivbildning arbetade man aktivt med att registrera de handlingar man producerade. Yeos distinktion mellan handling och information belyser varför UPM-systemet fungerade som det gjorde, medan Megills perspektiv på kunskapsförvaltning synliggör både likheterna och de avgörande skillnaderna mellan SIAR:s praktik och ett modernt kunskapsförvaltande företag.

Analysen kan delas upp i två teman: individuell produktion och innehållsmässig tematik. Antalet volymer per konsult har beräknats som indikator på individuell produktivitet och långsiktig betydelse för bolaget, vilket möjliggör jämförelser mellan olika kategorier av konsulter, tidsperioder och organisatoriska skiften. UPM-rapporterna betraktas i linje med Yeos perspektiv som handlingar snarare än enbart dokument, de hade från början en tydlig funktion i SIAR:s organisatoriska praktiker genom att användas i interna seminarier, återkomma i projektstyrning och ingå i konsultens ansvarskedja.¹⁴ Därutöver har de digitaliserade re-

¹² Kenneth Alden Megill, *Corporate Memory: Records and Information Management in the Knowledge Age*, 2nd edition (München 2005).

¹³ Oskar Broberg, "Svenskt näringsliv i omvandling: Från 1980 till våra dagar" (Stockholm 2024); Jonathan Metzger, "Kunskapsekonomins pionjärer: Konsultbranschens framväxt i Sverige och Stockholm" (Stockholm 2018).

¹⁴ Geoffrey Yeo, *Records, Information and Data: Exploring the Role of Records Keeping in an Information Culture* (London 2018).

gistren använts för att studera innehållsliga och tematiska mönster, där förekomsten av nyckelord och tematiska rubriker synliggör förändringar i SIAR:s inriktning över tid liksom enskilda konsulters specialiseringar.

Mellan forskning och rådgivning: SIAR:s verksamhet och arkiv

Den tidiga forskningsprägel som nämnts ovan satte tydliga spår i hur SIAR:s arkivbildning tog form. Forsknings- och konsultarbetet genererade ett omfattande insamlingsarbete av underlag som användes både i uppdragsrapporter till kunder och i vetenskapliga publikationer, och konsulterna uppmuntrades att föra anteckningar, skriva ned idéer och spara utkast. De redan nämnda UPM:erna cirkulerade i organisationen och diskuterades vid seminarier, och fungerade under SIAR:s aktiva tid som ett internt arkiv parallellt med de färdiga rapporter och publikationer som levererades till kunder eller gavs ut i bolagets egen publikationsserie.¹⁵ Det som vid första anblick ser ut som en administrativ rutin var i praktiken något mer ambitiöst: ett system för att fånga, cirkulera och förädla kunskap inom organisationen. SIAR byggde, utan att nödvändigtvis ha ett namn för det, upp ett levande företagsminne, förankrat i akademisk kultur och drivet av övertygelsen att konsultarbete och forskning kunde befrukta varandra.

Detta företagsminne var förankrat i en specifik teoretisk tradition. SIAR:s konsultverksamhet byggde nämligen på Rhenmans systemteoretiska syn på organisationer. Hans idéer om företag som systemberoende av olika intressenter, ett perspektiv som senare kopplades till stakeholderteori,¹⁶ användes både i forskningen och som grund för konsultuppdragen. Rhenmans uppdrag för Svenska Arbetsgivareföreningen specifikt kring företagsdemokrati illustrerade hur forskning, policy och konsultarbete överlappade. Detta teoretiska ramverk präglar också arkiv-

¹⁵ Mathias Krusell, *Reweaving the Fabric of Corporate Bureaucracy: The Development of Organisational Control in Sweden* (doktorsavhandling, Göteborgs universitet 2024).

¹⁶ Strand, R. & Freeman, R. E., "Scandinavian Cooperative Advantage: The Theory and Practice of Stakeholder Engagement in Scandinavia", *Journal of Business Ethics*, 127 (2015).

bildningen, då interna promemorior ofta utgjorde steg mellan akademisk analys och kundrådgivning.¹⁷

Ett annat viktigt teoretiskt perspektiv för SIAR:s forskning och konsultverksamhet var konceptet affärsidé (business idea). Det här perspektivet stod i kontrast till generella rekommendationer för kostnads-effektivisering, som låg i fokus hos andra mer Tayloristiskt orienterade konsultfirmor.¹⁸ Begreppet affärsidé handlade istället om att ringa in ett företags unika logik för att nå ekonomisk framgång. Richard Normann, som var både konsult och forskare hos SIAR, utvecklade begreppet i sin doktorsavhandling där han undersökte hur organisationer kunde förnya sig och främja innovation. Normann, som anslöt sig till SIAR i slutet av 1960-talet och disputerade 1975, undersökte i avhandlingen de villkor under vilka byråkratiska organisationer kan förnya sig och stimulera innovation. Centralt i analysen var just begreppet affärsidé, inte som en överförbar best-practice-modell utan som ett analytiskt verktyg för att förstå ett företags specifika logik och strategiska sammanhang i relation till sin omgivning.¹⁹

Under 1970-talet utvecklades SIAR från ett forskningsinstitut till en mer renodlad konsultorganisation. Konsultverksamheten samlades i bolaget SIAR Planning, och rekryteringen breddades successivt från forskare till professionella konsulter. Samtidigt expanderade bolaget både nationellt och internationellt, med kontor i bland annat Helsingfors, London och flera andra europeiska och utomeuropeiska städer.²⁰

Mot slutet av 1970-talet och början av 1980-talet förändrades strukturen. Den federativa modellen med självstyrande kontor orsakade problem, exempelvis när ledande konsulter i London lämnade bolaget 1980, bland dem Richard Normann. I början av 1980-talet infördes därför striktare kvalitetskontroll och en koncentration mot Sverige och Fin-

¹⁷ Carlsson, R.H., *Tidig med allt – alltid före sin tid: En biografi om Eric Rhenman (1932–93). D. 1: Att förvärva ett erfarenhetskapital: Om uppväxt, utbildning och den tidiga karriären (1932–65)* (Stockholm 2013).

¹⁸ Tommy Bergkvist, "Våra Fiender", i Rolf Carlsson (red.), *Strategier för att tjäna pengar: Om affärsidén och andra SIAR-begrepp: en SIAR-antologi* (Stockholm 2000).

¹⁹ Richard Normann, *Skapande företagsledning* (Stockholm 1975).

²⁰ Rolf Carlsson, *Strategier för att tjäna pengar: Om affärsidén och andra SIAR-begrepp: en SIAR-antologi* (Stockholm 2000).

land. Rekryteringen riktades nu mot professionella konsulter snarare än forskare.²¹ I den etablerade forskningen om SIAR beskrivs bolaget vid denna tid som på väg från en akademiskt präglad organisation till en mer konventionell konsultfirma.²²

Även om SIAR:s verksamhet och finansiering förändrades mycket under den här tidsperioden, präglades ändå verksamhetens kunskapsförvaltning och informationshantering av kontinuitet. Det akademiska arvet fortsatte forma hur verksamheten producerade handlingar och förvaltrade sin information. Varje konsult hade som sagt ett register där deras utredningspromemorier registrerades.

Varje registrerad rapport utgjorde en handling, i det här avseendet liknande rapporten i SIAR:s arkivbildning handlingsformen som finns i offentlig sektor. Det här är värt att påpeka då handling inte alltid betyder samma sak i enskilda arkiv som i offentlig sektor.²³ SIAR:s konsulters register och produktion av utredningspromemorier fortlöpte under den här tidsperioden, även om vi kommer se i nästa avsnitt hur det här vilade på de konsulter som hade akademisk bakgrund.

Under 1980-talet förändrades inte bara SIAR:s verksamhet utan den svenska marknaden för managementkonsultbolag genomgick en högkonjunktur.²⁴ Tidigare var konsultmarknaden riktad mot företag med problem, men under 1980-talet blev det vanligare att företag tog in konsulttjänster även när affärerna gick bra. Konkurrensen blev även internationell: under andra halvan av 1980-talet och tidigt 1990-tal började också tyska och amerikanska konsultbolag etablera sig i Sverige.²⁵ För att möta konkurrensen gick SIAR 1991 samman med den franska firman Bossard och drevs under namnet SIAR- Bossard fram till 1997.

²¹ Carlsson (2000).

²² Tommy Bergkvist, *Paradigmskiftet: SIAR-skolan i Lund* (Stockholm 2024); Mathias Krusell, *Reweaving the Fabric of Corporate Bureaucracy: The Development of Organisational Control in Sweden* (doktorsavhandling, Göteborgs universitet 2024).

²³ Samuel Edquist, *Enskilda arkiv i en historisk kontext* (Lund 2018).

²⁴ "Den nya konsulten", *Veckans Affärer* (VA) 20/5 1986.

²⁵ Oskar Broberg, *Svenskt näringsliv i omvandling: Från 1980 till våra dagar* (Stockholm 2024); Mathias Krusell, *Reweaving the Fabric of Corporate Bureaucracy: The Development of Organisational Control in Sweden* (doktorsavhandling, Göteborgs universitet 2024).

Även under SIAR-Bossard-eran fortsatte UPM-systemet att användas i företaget. Dock avled grundaren Eric Rhenman kort efter fusionen. År 1997 köptes SIAR-Bossard upp av Cap Gemini och inkorporerades helt i det bolaget. SIAR:s arbetssätt och arkivbildning upphörde helt, men det fanns fortfarande en stiftelse, Stiftelsen Företagsadministrativ Forskning, som arbetade med bolagets eftermäle samt viss finansiering av uppsatser och forskning.²⁶ Cap Gemini beslutade att förstöra SIAR:s gamla rapportarkiv. Det var ett beslut som inte fattades av arkivarier eller historiker utan av ett företag som köpt en tillgång och inte såg värdet i dess pappersarv. I ett slag försvann den externa dimensionen av SIAR:s kunskapsproduktion, det som hade levererats till kunder och format svenskt näringsliv, och kvar blev det interna företagsminnet.

Stiftelsen Företagsadministrativ Forskning lyckades rädda UPM-arkivet och deponerade också SIARs arkiv hos Centrum för Näringslivshistoria (CfN) att förvalta fram till 2023 då man skänkte hela arkivet till CfN som nu beslutar helt över materialet. När arkivet togs om hand om av CfN så ordnades och förtecknades handlingarna i serier och volymer. Alla register över materialen digitiserades för att göra materialet sökbart för forskare. Nedan kan vi se hur grundaren Eric Rhenmans UPM-register från SIAR:s tidiga respektive senare år såg ut.

²⁶ Rolf Carlsson, *Strategier för att tjäna pengar: Om affärsidén och andra SIAR-begrepp: en SIAR-antologi* (Stockholm 2000).

UPM-ER	
1.	Ett svenskt sjukhus - en praktikfallsstudie utnyttjande en företagsorganisatorisk föreställningsram (bil t ansökan om forsk.anslag)
2.	Organisationsplanering - simuleringsexperiment (bil t ansökan om forsk.ans.)
3.	Till Styrelsen för PA-rådets styrelse (anslagsansökan)
4.	FM betr forskningsprojekt "Företagsledning och organisations teori" (anslagsansökan till PA-rådet)
5.	Synpunkter på metod att rita och bearbeta nätverk för VOV:s utvecklingsprojekt.
6.	FM betr GAU
7.	Anteckningar från dir Ivarssons föredrag VOV
8.	Avsnitt i utbildning av sjukvårdsadn. för vilka GAU förfogar över material
9.	Arbetspapper från utredningen "Långsiktplan och riktlinjer för VOV:s utvecklingsarbete"
10.	Översikt över amerikanska tillämpningar av operationsanalys för banker
11.	Företagsorganisatoriska studier vid Eskilstuna Centralassett - projekt-läget 15.6.65
12.	FM betr GAU, ersätter UPM-ER-6
13.	Förväntade exogena och endogena förändringar inom ett sjukhus
14.	AREA-utbildning
15.	Samarbete och intressebalans
16.	VOV:s konferens för projektledare
17.	Bengt Stymne: Effektivitetsbegreppet
18.	Företagets detaljorganisation
19.	Synpunkter för planeringen av Granit & Beton studien
20.	Sjukhusets variabler
21.	Ett svenskt sjukhus
22.	
23.	Exempel på studier som föreslås i "Ett svenskt sjukhus" Kap VIII
24.	Grönas framtida organisation
25.	Patentverka-kursen
26.	Utredningsmetodik
27.	Fortsett arbete med Patentverkets långsiktplan
28.	Slutrapport från arbetet med VOV:s utvecklingsplan
29.	Exempel på program i det medicinska arbetet, Carl-Johan-Lindblad
30.	FM rörande försöksverksamhet inom samsamarbetsområdet
31.	LÄDAR (Länsdirektörens automatiska rådgivare)
32.	Karakteristik av de inledande faserna av projektet "Byggarbetsgivarna"
33.	Inflytelserika svenska företagsledares normer, värderingar och attityder.

UPM-lista ER	
2478	S-483 88-10-26 1992 - A new way of strategic thinking for European companies
2479	88-11-24 Notes from a meeting with Jan Carlzon, SAS, 22/10
2480	H-475 88-12-15 OH-slides for TT meeting 14/12
2481	H-475 88-12-15 TT Finland real result per 30/9-88
2482	H-475 88-12-15 Questions to discuss with Svein/Billy
2483 a	88-12-15 Summary of discussions Ahlströms-Celsius 1/11
2483 b	88-12-15 Några frågeställningar till OK Petroleum 88-10-11
2484	88-12-20 The history of WP-Systems
2485	H-475 89-01-10 Original notes from introductory meetings with Datema managers
2486	89-01-10 Summary of visit to the ministry of defense in Oslo 16/12
2487	H-462 89-02-24 The boiler business is globalizing
2488	89-05-17 Basic data about the excavating machine industry
2489	B-1176 89-05-17 Pharmacia LKB Inc Boardmeeting agenda 17/4
2490	B-1176 89-05-17 Pharmacia LKB Minutes from Boardmeeting 17/4
2491	89-05-10 Blöjkriget
2492	89-05-31 Questions to discuss with Lennart Hagelin, Stora 31/5
2493	89-05-20 What does a European strategy consulting company do
2494	89-05-30 1992 in a global context: Issues for American Industry
2495	89-06-30 Kearney: Fred Steingraber and Marvin Shiller
2496	UBF 89-08-15 The restructuring of the banking industry + disk
2497	89-09-07 Systems Integration - SIPU seminar 7/9
2498	89-09-20 Notes from discussion between Björn Mattsson, Culor and Göran Lindén
2499	89-09-16 Project and project developments in Bossard of relevance for SIAR
2500	89-09-15 Anteckningar från diskussion mellan Ahti Hirvonen och Eric Rhenman 8/8

Bild 1: Utdrag av Eric Rhenmans UPM-register.
Källa: Register UPMer av Eric Rhenman (SE/CFN/1:1 F1 be).

Registren, som gjordes under SIAR:s aktiva tid, har alltså en löpnummerserie för varje konsults UPM-rapporter. Den serien löpte under hela konsultens aktiva tid, även om den som i Rhenmans fall sträckte sig över nästan tre decennier. Under mitten av 1980-talet lades en kolumn för projekt-ID till. Tyvärr finns inget eget register för projekt-IDn bevarade så det saknas uppgift om vad bokstaven i början av varje projekt-ID betydde.

560 konsulter och deras promemorior

Bolagets bakgrund som forskningsinstitut har stor del i hur SIAR:s bevarade handlingar är organiserade och att arkivet överhuvudtaget är bevarat. Parallellt med bolaget hade Stiftelsen Företagsadministrativ Forskning finansierat akademiska uppsatser och publikationer, däribland boken *Strategier för att tjäna pengar som behandlar framväxten av bolagets begrepp och koncept*. Utan det arbetet hade UPM-arkivet med största sannolikhet inte bevarats.

Det arkiv som bevarats från SIAR:s verksamhet innehåller administrativa handlingar som gör det möjligt att följa företagets utveckling, exempelvis protokoll, korrespondens och tryckta rapporter. Kärnan i beståndet är dock UPM-arkivet, som erbjuder unika inblickar både i konsulternas individuella arbete och i specifika konsultuppdrag.

UPM-arkivet är förtecknat i 23 serier, varav många omfattar över 100 volymer. Jag har tidigare betonat att rapporterna som producerats hade liknande handlingsstruktur som i offentlig sektor. Volymer som omtalas här är dock skapade i samband med att arkivet tagits hand om för bevarande av Centrum för Näringslivshistoria. Där har UPM-arkivet boxlagts i volymer och organiserats för eftervärlden. Antal volymer fungerar i det här sammanhanget som en måttenhet för att uppskatta en mängd handlingar.

Serierna är organiserade efter första bokstaven i konsultens förnamn, och rapporterna ligger i kronologisk ordning. Till varje konsult hör ett register över promemoriorna, vilket är nödvändigt för att orientera sig i materialet. Dessa rapporter fungerade i praktiken som interna handlingar i konsultens arbete, vilket gör att materialets form varierar kraftigt.

Totalt har omkring 560 konsulter egna UPM-register. Fördelningen av produktionen ser ut så här:

Antal producerade volymer	Antal konsulter	Del av totalt antal konsulter
1	266	47 %
2–5	178	32 %
5–10	66	12 %
11+	52	9 %

Denna fördelning visar att en majoritet av konsulterna producerade relativt få UPM-rapporter. De som endast producerade en eller två volymer arbetade ofta en kortare tid på företaget. I vissa fall motsvarar de registrerade rapporterna endast det år då konsulten påbörjade sin anställning. Enstaka konsulter arbetade länge men producerade ändå få volymer, vilket tyder på stora skillnader i arbetssätt. Det går inte att bortse från att fördelningen speglar en arkivbildning där en liten kärna av akademiskt förankrade konsulter bär upp merparten av materialet, medan majoriteten lämnar få eller inga spår. Det är i sig ett uttryck för hur den akademiska kulturen satte sin prägel på vad som dokumenterades och hur.

Den höga personalomsättningen, särskilt under senare år, förklarar delvis den låga produktionsnivån. En annan förklaring är att nya konsulter ofta satte upp ett register i början av sin anställning men sedan slutade producera promemorior.

De som producerade flest rapporter var profilerade konsulter och akademiker. I topp ligger Rolf H. Carlsson, verksam i nästan 25 år och starkt engagerad i SIAR:s eftermäle. Han har författat en antologi om bolagets historia och flera böcker om Eric Rhenman.²⁷ Rhenman ligger också strax efter Carlsson i producerad mängd rapporter. Som grundare sträcker sig Rhenmans personarkiv längre tillbaka än de flestas, och han

²⁷ Rolf Carlsson, *Strategier för att tjäna pengar: Om affärsidén och andra SIAR-begrepp: en SIAR-antologi* (Stockholm 2000).

använde sitt rapportarkiv både för konsultarbete och som utkast till akademiska publikationer. Bland övriga som producerat mycket rapporter återfinns även många av de andra SIAR-anställda som var verksamma som både konsulter och akademiker. Bland de 9% av SIAR:s konsulter som producerat mer än 11 volymer UPM-rapporter ingår exempelvis Tommy Bergqvist, Carsten Dahlman, Per-Axel Svalander, Jan Inge Lind och Lars H. Bruzelius, alla anställda under första hälften av 1970-talet och aktiva både som konsulter och akademiker.²⁸ Det här är ännu ett exempel på hur de personer som dominerar arkivet är de som var med när SIAR tog steget från akademisk forskning till konsultverksamhet. Att just deras röster är mest framträdande i företagsminnet är inte uppseendeväckande: det är ett direkt avtryck av den akademiska kultur som en gång formade både bolaget och dess sätt att dokumentera sig självt.

I SIAR:s historia skedde ett skifte under det tidiga 1980-talet, då anställdas akademiska bakgrund och meriter fick mindre betydelse för bolagets verksamhet. Rolf Carlsson beskriver hur kvalitetskontrollen stärktes samt att SIAR:s verksamhet blev mer koncentrerade mot Sverige och Finland under 1980-talet. Tommy Bergqvist påtalar också, i sin bok om kopplingarna mellan SIAR och företagsekonomiska institutionen i Lund, att bolaget blev mer av ett traditionellt konsultbolag under 1980-talet. Trots detta är det ungefär en tredjedel av de konsulter som producerat mer än 11 volymer med UPM-rapporter som blev anställda under 1980-talet.

Det går dock att se en skillnad mellan hur de nyanställda från 1980-talet nyttjade sina UPM-register jämfört med tidigare anställda. Eric Rhenman, Rolf Carlsson och andra som var väl förankrade i SIAR:s akademiska ursprung skrev ofta resonerande interna rapporter, ibland i form av idéer och observationer om förändringar i samtidens näringsliv. Det skrevs även många utkast och reflektioner kring pågående kundprojekt. Genom att följa dessa handlingar kan man ta del av mer frispråkiga åsikter om organisationsprojekt hos exempelvis Ericsson, Iggesunds Bruk och Vin- och Spritcentralen.

²⁸ Tommy Bergqvist, *Paradigmskiftet: SIAR-skolan i Lund* (Stockholm 2024).

Bland de nyanställda som producerade många volymer UPM-material var det däremot vanligt att fokus låg på att samla information och underlag snarare än att skriva resonerande rapporter. I projekt med stora internationella företag gjordes många intervjuer och samlades in omfattande material som sedan distribuerades mellan flera konsulter i samma projekt. Hos dessa konsulter användes UPM-registren i högre utsträckning för att organisera transkriberingar av intervjuer eller insamlade artiklar från samtida affärspress.

Registren blev därmed främst verktyg för informationshantering, snarare än för intern idéutveckling och reflektion. I det här mönstret går det att skönja något väsentligt: det som en gång var ett system för att tänka hade successivt blivit ett system för att lagra.

Det finns dock några undantag från denna tendens. Några av de nyanställda konsulterna var mer involverade i SIAR:s interna verksamhet, exempelvis i utbildningar för nya medarbetare. I de interna utbildningar som hölls låg tyngdpunkten på bolagets historia och de managementkoncept som utvecklats av akademiker knutna till SIAR.

Under 1980-talet blir det också tydligt hur SIAR mer systematiskt började integrera sina egna managementkoncept med internationellt etablerade idéer, vilka allt mer fick genomslag i svenskt näringsliv. Detta var delvis ett svar på bredare trendskillen inom managementkunskap, där ett tidigare fokus på systemrationalism ersattes av ett ökat intresse för strategi och organisationskultur.²⁹

I SIAR:s interna rapporter från 1980-talet återkommer exempel på hur bolaget analyserade trender i konsultbranschen och försökte koppla sina egna begrepp till nya internationella managementkoncept. Ett exempel är interna rapporter där bolagets historia delas in i femårsperioder utifrån kunskapsutveckling: före 1980 dominerade SIAR:s egna begrepp, såsom *affärsidén* och *organisering bortom divisionalisering*, medan 1980-talet och framåt präglades av externa koncept som *corporate management* och *management systems*.³⁰

²⁹ Stephen Barley & Gideon Kunda, "Design and Devotion: Surges of Rational and Normative Ideologies of Control in Managerial Discourse", *Administrative Science Quarterly* 37(3) (1992).

³⁰ Mathias Krusell, *Reweaving the Fabric of Corporate Bureaucracy: The Development of Organisational Control in Sweden* (doktorsavhandling, Göteborgs universitet 2024).

Ett tydligt undantag utgjordes av konsulter verksamma i Finland. SIAR hade etablerat ett kontor i Helsingfors redan 1970, ett av företagets första internationella kontor. I slutet av 1970-talet fick Christian Junnelius, som kombinerade forskning och konsultarbete, ansvar för att utveckla den finska verksamheten. Han kom senare att bli både SIAR-chef och en central aktör i förvaltningen av bolagets eftermäle.³¹

Bland de konsulter som anställdes under 1980-talet och som producerade omfattande mängder UPM-rapporter återfinns flera baserade i Finland. Deras register innehåller fler forskningsinriktade reflektioner och analyser av trender i finskt näringsliv. Jyrki Veranen, verksam 1981–1990 och samtidigt doktorand vid Handelshögskolan i Helsingfors, är ett exempel. Ett annat är Frank Korsström, verksam 1984–1988, vars omfattande produktion visar engagemang i frågor som rekryteringsstrategier på den finska konsultmarknaden. Även om Korsström inte hade akademiska uppdrag under sin tid på SIAR har han senare haft ledande roller inom finsk högre utbildning.

Den relativt höga produktionen av UPM-rapporter bland finska konsulter under 1980-talet kan delvis förklaras av att SIAR:s finska verksamhet i högre grad liknade den svenska än de övriga internationella kontoren. Därtill fanns starka strukturella kopplingar mellan svenskt och finskt näringsliv och mellan ländernas utbildningsinstitutioner. När SIAR omorganiserade sin verksamhet i början av 1980-talet valde man dessutom att koncentrera verksamheten till kärnmarknaderna Sverige och Finland, vilket sannolikt förstärkte denna utveckling.

Under 1980-talet utvecklades UPM-registren genom införandet av projektkoder. Större projekt fick egna koder och tillhörande rapporter samlades under dessa, vilket gör att sådana uppdrag idag är lättare att spåra. En möjlig förklaring till den här förändringen är att det speglar hur bolaget strävade efter ett mer enhetligt arbetssätt i takt med att verksamheten professionaliserades.

Innan vi övergår till att diskutera vad SIAR:s arkiv säger om bolagets kunskapsförvaltning och företagshistoriska minne bör det betonas

³¹ Rolf Carlsson, *Strategier för att tjäna pengar: Om affärsidén och andra SIAR-begrepp: en SIAR-antologi* (Stockholm 2000).

att marknaden för managementkonsulter förändrades kraftigt under 1980-talet. Den svenska konsultmarknaden genomgick en högkonjunktur vilket innebar att fler svenska konsultbolag bildades och att fler internationella aktörer sökte sig hit.³² Den internationella konsultmarknaden utvecklades samtidigt till en stor global affärssektor. Konsultbolagen blev mer lika varandra, deras kunskaper standardiserades och marknaden blev mer integrerad.³³ Dessutom växte IT-konsulting fram som en egen gren, och större bolag blev mer dominerande inom teknisk respektive redovisningsinriktad konsultverksamhet.³⁴ SIAR befann sig i en situation där bolaget både gynnades av och tvingades anpassa sig till en snabbt föränderlig omgivning, som också syns i arkivet.

Siffrorna från 1980-talet berättar en mer komplex historia. En tredjedel av de mest produktiva konsulterna anställdes under detta decennium, och den finska verksamheten sticker ut som ett undantag där den akademiska reflektionen levde kvar. Ändå är det 1970-talets konsulter som dominerar företagsminnet, inte för att 1980-talets konsulter producerade lite, utan för att deras material bär en annan karaktär. De samlade och strukturerade snarare än reflekterade och resonerade, och det är i resonemangen som bolagets identitet och självbild kommer till uttryck. Arkivet visar vad som hände, men det är 1970-talets röster som berättar varför det hände och vad det betydde. Det är den förskjutningen, från kunskapsförvaltning till informationshantering, som nästa avsnitt undersöker närmare.

³² "Den nya konsulten", *Veckans Affärer* (VA) 20/5 1986.

³³ John W. Meyer, "Globalization and the Expansion and Standardization of Management", i Kerstin Sahlin-Andersson & Lars Engwall (red.), *The Expansion of Management Knowledge* (Stanford 2002).

³⁴ Lars Engwall, Matthias Kipping & Behlül Üsdiken, *Defining Management: Business Schools, Consultants, Media* (London 2016).

Kunskapsförvaltning och informationshantering

Genom redogörelsen ovan framträder en tydlig förskjutning i hur SIAR:s konsulter använde UPM-rapporter och register. Det som började som ett verktyg för teoretisk och vetenskaplig reflektion kring konsultuppdragen omvandlades successivt till ett system för att lagra och organisera underlag; transkriberade intervjuer, insamlat material och tidningsartiklar. Det är en förändring som säger något väsentligt om hur bolagets identitet förändrades.

Den ursprungliga användningen av UPM-registret var i praktiken en form av institutionaliserad kunskapsförvaltning. I Megills rekommendationer för hur företag i en kunskapsekonomi bör hantera sitt kollektiva minne återspeglas många av SIAR:s centrala värden, inte minst betoningen på kunskapsdistribution och kombinationen av etablerad kunskap med individuellt beslutsfattande. För att detta ska vara möjligt behöver tekniker och funktioner etableras som uppmuntrar dokumentation och underlättar orienteringen i företagets samlade material. På så sätt kan ett företagsminne skapas och användas. Det är slående hur väl SIAR:s system överensstämmer med vad Megill senare skulle beskriva som god kunskapsförvaltning, men utan den digitala infrastruktur han tar för given.³⁵

SIAR byggde med andra ord upp ett kunskapsförvaltande system som Megill skulle känna igen, men utan att följa hans recept, och framför allt utan den digitala infrastruktur han tar för given. Det är nämligen här SIAR avviker från Megills modell på ett analytiskt intressant sätt. För Megill är datorisering och IT en avgörande brytpunkt i hur organisationer hanterar och delar kunskap.³⁶ Men SIAR:s UPM-system etablerades innan IT fick sitt genombrott, och arkivet vittnar om att bolaget aldrig riktigt omfamnade den digitala omvandlingen. Ett internt projekt om datorisering initierades 1982, genererade några enstaka rapporter och nämns sedan aldrig igen. SIAR låg i framkant av den tidiga svenska kunskapsekonomin, men var ingen pionjär inom informationsteknologin.

³⁵ Kenneth Alden Megill, *Corporate Memory: Records and Information Management in the Knowledge Age*, 2nd edition (München 2005).

³⁶ Megill (2005).

Det är en frånvaro som i sig är analytiskt talande. Samtidigt som IT-lösningar blev vanligare i omgivande organisationer kom SIAR i hög grad att fortsätta förlita sig på analoga register och pappersbaserat underlag. Detta innebär inte att digitalisering saknade betydelse, men att bolagets kunskapsförvaltning till stor del utvecklades vid sidan av, snarare än genom, ny teknik. Ur ett arkivvetenskapligt perspektiv blir frånvaron av datorisering i sig analytiskt intressant: den visar hur ett omfattande kunskapsförvaltande system kunde byggas upp med hjälp av traditionella dokumenthanterande praktiker.

Det är precis detta Yeo sätter ord på i sin distinktion mellan dokument- och informationshantering.³⁷ Yeo ifrågasätter föreställningen att information och dokument är utbytbara begrepp, och påtalar hur organisationer tenderar att tappa greppet om sin dokumenthantering när innehåll i databaser börjar betraktas som *information* snarare än som handlingar med social kontext och bevisvärde. SIAR undvek den fällan, inte genom medveten strategi, utan för att UPM-registren var så tätt knutna till bolagets akademiska kultur att de fortsatte fylla en handlingsfunktion långt efter att omvärlden rört sig i en annan riktning. Bolaget är därmed ett träffande exempel på Yeos tes: att dokument och handlingar blir specifika verktyg genom social interaktion, inte genom tekniska system.³⁸

UPM-rapporterna var instrument för att hålla bolagets akademiska identitet levande, även under den period då den kommersiella logiken allt mer tog överhanden. Att detta mönster är särskilt tydligt i den finska verksamheten, där registren dessutom verkar ha fungerat som ett aktivt verktyg för att stimulera forskningsaktivitet, förstärker bilden ytterligare.

³⁷ Geoffrey Yeo, *Records, Information and Data: Exploring the Role of Records Keeping in an Information Culture* (London 2018).

³⁸ Yeo (2018).

Ett selektivt minne: SIAR:s arkiv och dess historieskrivning

Vi har redan redogjort för omständigheterna kring hur SIAR:s arkiv bevarats och tillgängliggjorts, men det förtjänar att understrykas vad förlusten av kundrapporterna faktiskt innebär. Cap Geminis beslut att förstöra rapportarkivet var inte arkivmässigt neutralt, det var ett aktivt val som permanent förändrade vilka frågor som idag går att ställa till materialet. UPM-arkivet är nu den enda sammanhållna serien som dokumenterar hur SIAR:s verksamhet sköttes och utvecklades inifrån, vilket innebär att det interna perspektivet per definition dominerar över det externa. Forskare som vill följa specifika kundprojekt är hänvisade till kundernas egna arkiv, om sådana finns bevarade.

SIAR är ett internationellt känt managementkonsultföretag med ett etablerat historiskt eftermäle. Bolaget är det mest förekommande exemplet i skildringar av svensk konsulthistoria³⁹ och det finns dessutom flertalet publikationer som specifikt intresserar sig för SIAR.⁴⁰ I alla dessa skildringar betonas bakgrunden i akademien och de unika bidragen till managementkunskap. Även det här kapitlet bekräftar att SIAR:s akademiska rötter var avgörande för bolagets kunskapsförvaltning och informationshantering. Men undersökningen visar också något som de tidigare skildringarna av bolagets historiska avtryck inte fullt ut synliggör: UPM-arkivet präglas överväldigande av de konsulter som kombinerade akademiska och praktiska roller under bolagets första decennium. Konsulterna från 1980- och 1990-talet är svagare representerade, inte nödvändigtvis för att deras arbete var mindre betydelsefullt, utan för att de använde arkivet annorlunda och producerade färre resonerande promemorior.

Det innebär, i linje med Schwarzkopf⁴¹ att arkivets struktur inte bara speglar utan aktivt formar de berättelser som är möjliga att berätta om

³⁹ Lars Engwall, Staffan Furusten & Eva Wallerstedt, "The Changing Relationship Between Management Consulting and Academia", i *Management Consulting* (Oxford 2002).

⁴⁰ Rolf Carlsson, *Strategier för att tjäna pengar: Om affärsidén och andra SIAR-begrepp: En SIAR-antologi* (Stockholm 2000); Mathias Krusell, *Reweaving the Fabric of Corporate Bureaucracy: The Development of Organisational Control in Sweden* (doktorsavhandling, Göteborgs universitet 2024).

⁴¹ Stefan Schwarzkopf, "Why Business Historians Need a Constructive Theory of the Archive", *Business Archives*, 105 (2012).

bolaget. SIAR utgör här ett intressant gränsfall i relation till Mérai och Kulikovs begrepp *kulturell ekonomi*.⁴² Bolaget existerar inte längre och det finns inget kommersiellt syfte bakom bevarandet, ändå tenderar arkivets struktur att reproducera ett narrativ som harmoniserar med det eftermäle som Carlsson och Bergqvist byggt upp i sina historiska framställningar.⁴³ Vad som framträder är inte medveten manipulation, utan om hur arkivbildningens logik och historieskrivningens logik oavsiktligt förstärker varandra.

Detta är en påminnelse om vad som står på spel när företagsarkiv bevaras selektivt. Det är svårare att nyttja SIAR:s arkiv för att skildra 1980- och 1990-talets verksamhet än 1970-talets, och forskare måste, i enlighet med Popp och Fellman, vara transparenta med dessa begränsningar och de sanningsanspråk de medför.⁴⁴ Det ska samtidigt sägas att bevarandet av UPM-arkivet, trots dess selektivitet, är ett betydande bidrag till svensk och nordisk ekonomisk historia, och att det hade kunnat gå helt förlorat. Det SIAR:s arkiv ytterst illustrerar är att arkivvetenskapen har något genuint att tillföra näringslivshistorien: inte bara som förvaltare av källmaterial, utan som en disciplin med verktyg för att synliggöra hur arkivens struktur formar den kunskap vi kan utvinna ur dem, och den vi inte kommer åt.

⁴² Dora Mérai & Volodymyr Kulikov, "The Uses of Corporate Heritage: A Critical Approach", *Heritage & Society* (2024).

⁴³ Rolf Carlsson, *Strategier för att tjäna pengar: Om affärsidén och andra SIAR-begrepp: En SIAR-antologi* (Stockholm 2000); Tommy Bergqvist, *Paradigmskiftet: SIAR-skolan i Lund* (Stockholm 2024).

⁴⁴ Andrew Popp & Susanna Fellman, "Writing Business History: Creating Narratives", *Business History*, 59 (8) (2017).

Abstract

I samband med den ökande pappersanvändningen under 1800- och 1900-talen, och med en förutsättning i tryckkonsten föds den; blanketten. Blanketten var föregångaren till de digitala system vi ser idag, ett ordnat sätt att överföra information mellan exempelvis en individ och en organisationsenhet. När en strikt standard på den information som inkom önskades, en bit bort från brevets mera personliga beskrivningar. Vem är du? Vad vill du? Hur mycket kräver du i ersättning? Detta var frågor som via blanketten kunde ställas på ett sådant sätt så att när en handläggare väl hade det skriftliga svaret framför sig – då gick det tämligen lätt att plocka ut det som var viktigt. Det kan vara lätt att skratta bort blanketten som fenomen idag – men under sin storhetstid var den någonting som togs på stort allvar. Det här kapitlet berör den folkliga reaktionen – i de flesta fall rör det sig om ilska – mot blanketten, som den uttryckt sig i den svenska pressen. Den folkliga reaktionen är intressant eftersom den i det här fallet är en reaktion på något som efter att det skickats in blir en stor del av den slutliga arkivbildningen för den myndighet som valde att kommunicera med medborgarna via ett blankettsystem.

Blankettraseri – reaktioner på 1900-talets förpappning

RIKARD FRIBERG VON SYDOW

Det var mycket riktigt en skräpkammare. Makulerade gamla blanketter och omkullvälta tomma bläckflaskor av lergods låg bakom tröskeln. Men inne i rummet stod tre män hukade under det låga taket. Belysningen utgjordes av ett stearinljus på en hylla.

– Vad har ni för er här? frågade K., som var så upp-
rörd att han nästan snubblade över orden, men han
talade ändå med låg röst.¹

Inledning

I samband med den ökande pappersanvändningen under 1800- och 1900-talen, och med en förutsättning i tryckkonsten föds den; blanketten. Blanketten var föregångaren till de digitala system vi ser idag, ett ordnat sätt att överföra information mellan exempelvis en individ och en organisationsenhet. När en strikt standard på den information som inkom önskades, en bit bort från brevets mera personliga beskrivningar. Vem är du? Vad vill du? Hur mycket kräver du i ersättning? Var frågor som kunde ställas på ett sådant sätt så att när en handläggare väl hade det skriftliga svaret framför sig – då gick det tämligen lätt att plocka ut det som var viktigt. Det kan vara lätt att skrattna bort blanketten som fenomen idag – men under sin storhetstid var den någonting som togs på stort allvar. Blankettsystem användes till exempel av stridsledningen

¹ Franz Kafka, *Processen* (Lund 2010), s. 127.

i den svenska Försvarsmakten.² De försäkrade att tågtrafiken skedde på ett säkert sätt i det tätbefolkade artonhundratalets USA.³ Blanketter användes således både av privata och offentliga organisationer. Mot slutet av 1940-talet – under den tid som troligen kan benämnas *Peak-Blankett*, så fanns det 30 000 olika blanketter i drift inom den svenska staten. Företaget ASEA drev ett blankettsystem om 7000 blanketter.⁴ När världen väl började avblankettifieras i slutet av 1900-talet, vittnade äldre handläggare om att de saknade den konkreta stimuli som pappersblanketten gav.⁵ Det var således inte enbart med glädje de helt digitala systemen mottogs.

Blanketter var ingenting enkelt. De var designade av specifika blankettekniker eller så kallade blankettmän. Det var en hel yrkeskår av analoga informationssystemdesigners.⁶ De existerade tillsammans i en infrastruktur av boxar, mappar, pappersklämmor och annat som pryddes kontoren under samma tid.⁷ När det gällde blanketter som skulle användas i ett mer festligt sammanhang, som när man skickade ett meddelande med telegraf, krävdes även en konstnärlig utformning. Periodvis anordnades till och med tävlingar i blankettdesign, där olika konstnärer konkurrerade med varandra.⁸ Blankettmännens arbete var inte slut för att blanketten var klar: när det analoga informationssystemet väl var upprättat behövde det även underhållas, nya data kunde behöva samlas in i samma process, och frågor kunde behöva formuleras på något annat sätt. Här någonstans i bakgrunden finns även något vi som arkivvetare väl känner igen; ett arkiv. Blanketterna skulle bevaras eller gallras och bestämmelser hur detta skulle ske behövde utformas. I Preussen exempelvis var det lag på att alla

² Thomas Roth, *Den svenska krigsmakten under kalla kriget – krigsplanläggning, förband och beredskap* (Stockholm 2014), s. 175.

³ JoAnne Yates, *Control through Communication – The Rise of System in American Management* (Baltimore 1993), s. 101.

⁴ Johan Fredrikzon, *Kretslopp av data: Miljö, befolkning, förvaltning och den tidiga digitaliseringens kulturtekniker* (Lund 2021), s. 186. Charlie Järpvall, *Pappersarbete – formandet av och föreställningar om kontorspapper som medium* (Lund 2016), s. 156.

⁵ Shoshana Zuboff, *In the Age of the Smart Machine: The Future of Work and Power* (New York 1998), s. 132.

⁶ Järpvall (2016), s. 12.

⁷ Alex Wright, *Cataloging the World: Paul Otlet and the Birth of the Information Age* (Oxford 2014), s. 36.

⁸ Karl Väinö Tahvanainen, *Telegrafboken: Den elektriska telegrafen i Sverige 1853–1996* (Stockholm 1997), s. 61.

meddelandebblanketter som inkom till ett telegrafkontor skulle bevaras.⁹ Blanketterna har, när de använts av en organisation, haft en väldigt stor betydelse för de delar av arkivet som skapas tillsammans med allmänheten. De har ersatt korrespondens, den inkommande skrivelsen, brevet, i all den kommunikation som det skapats en blankett för. Blankettsystem kan i mångt och mycket, vid en blankett-tät organisation, sägas vara huvudingången för allmänheten in i organisationen. När vi observerar ett arkiv från 1900-talet utifrån ett arkivvetenskapligt perspektiv blir det därför av yttersta vikt att förstå hur denna ingång sett ut.

Men, den *förpappning* som sker under 1800-talet och 1900-talet, och som vi på ett eller annat sätt även har kvar idag, men i papperslös form, uppfattades inte bara som positiv.¹⁰ Uttrycket *blankettraseri* verkar ha fallit bort ur de flesta av dagens människors vokabulär, men en enkel sökning i Kungliga Bibliotekets tidningsdatabas *Svenska tidningar* ger hundratals träffar på ordet under 1900-talet. En sökning på *blankett-eufori* ger som jämförelse inga träffar över huvud taget. Vad är det som skrivs om blanketter som är så negativt? Vad är det som gör människor rasande? Det här är inte bara en fråga att ställa för att få ett intressant, men säkert anekdotiskt svar. Hur människors attityd till informations-samling ser ut bör påverka kvalitén på den information som samlades in. Som arkivvetare går det även att hävda att attityden till det allmännas informationsinsamling är en del av de bevarade arkivens proveniens. Att attityden helt enkelt är en del av utgångspunkten för arkivbildningen. Genom att veta hur allmänheten förhållit sig till informationsinsamlingen har vi en social utgångspunkt i arkivbildandet, som vi annars saknar och som kan påverka vår tolkning av arkivets innehåll.

Undersökning är således en djupdykning i blankettraseriet under 1900-talet. Vilken kritik formulerades mot myndigheter och andras organisationers informationsinsamling och hur uttrycktes den i pressen? Fanns det en rädsla för att integritetskänslig information sparades? Att

⁹ Tom Standage, *The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century's On-Line Pioneers* (New York 2014), s. 111.

¹⁰ Jonna Bornemark, *Det omätbaras renässans: En uppgörelse med pedanternas världsherravälde* (Stockholm 2018), s. 14. Anders Forsell & Anders Ivarsson, *Administrationssamhället* (Lund 2018), s. 156.

blankettinformation samkördes? Eller handlade det hela om en irritation över själva ifyllandet? Fick arkiven som begrepp och som institutioner, någon roll i denna känslostorm? Undersökningen kommer försöka svara på allt detta genom att undersöka hur blankettraseriet tar sig uttryck i dagstidningar, tillgängliga via Kungliga Bibliotekets tjänst Svenska tidningar. Undersökningar utförs utifrån kronologiska och tematiska utgångspunkter som identifierats i dagstidningsmaterialet. Viktigt att veta rörande källmaterialet är att det inte är komplett; Svenska tidningar innehåller inte allt pressmaterial från denna tid. Detta är något vi får ha i beräkning. Det innehåller däremot de största dagstidningarna i svensk press under den undersökta tiden och bör ses som ett rimligt urval.

Vad är ett informationssamhälle?

Vi lever sedan ett par decennier tillbaka i vad som kallas ett informationssamhälle. När brottet sker mellan ett industrisamhälle – där fokus är på industriell produktion av varor, och ett informationssamhälle – där fokus är på hantering, produktion och analys av information, går att diskutera. Det går även att ifrågasätta hela den här uppdelningen, då informationssamhället ju har ett behov av en industriell produktion, även om den kanske inte sker just här hos oss. Det finns flera definitioner av informationssamhället som vi kan utgå ifrån. En något kritisk, men faktiskt ganska träffande definition, är att det är ett samhälle som ackumulerar, producerar och samlar på sig mer information än vad det någonsin kan gå igenom och processa. Om vi utgår från denna definition kan vi mena att sådana samhällen existerat sedan i alla fall slutet av 1800-talet. Kolonialmakter, som det brittiska imperiet, är i så fall exempel på sådana samhällen.¹¹

Under 1800-talet sker även något med tillverkningen av blankettens underlag och förutsättning: pappret. Maskintillverkning av papper utvecklas och tillverkningen av papper blev i och med det mycket mer

¹¹ Tomas Richards, *The Imperial Archive – Knowledge and the Fantasy of Empire* (New York 1993), s. 74.

effektiv. Papper blir en vara som det inte är brist på.¹² Under samma tidsperiod så effektiviseras även tryckpressarna och kan producera trycksaker snabbare och till ett lägre pris.¹³ Tidigare under 1700-talet så hade en standardisering av affärskontakter börjat utvecklas genom instruktiva handböcker av typen ”att skriva en beställning”, ”att sköta sin affärskorrespondens.”¹⁴ Tillsammans, kan vi tänka oss – med en öppning för spekulation eftersom forskningen inom blankett historia är tämligen begränsad, så skapar dessa tre ingredienser grunden för blanketten som fenomen. En standardisering av den information som behöver överföras, billigt papper och billiga tryckmöjligheter, gör det möjligt att skapa standardiserade engångsartiklar. Blanketten bidrar till en mer sluten informationsprocess där enbart den information som är intressant för mottagaren är den information som överförs.

Blankettanvändandet innebär att vi gick från det långa brevet med sina artighetsfraser, litterära ambitioner och utspridd informationsöverföring, till överföring av information i en mycket mer destillerad form. Det här skedde parallellt med utvecklingen av det moderna kontoret, vars ideal var att ta bort det onödiga och systematisera det nödvändiga. Idealet var ett skrivbord där enbart det som var nödvändigt för arbetet var synligt och där all information var prydligt insorterat i pärmar och kartotek.¹⁵ Blanketten följde detta ideal och hade sin plats på detta kontor – förhoppningsvis prydligt placerad i en låda för antingen inkommande eller utgående dokument.

I informationssamhället är blanketterna en del av de första informationssystemen. Utifrån Börje Langefors klassiska definition av ett informationssystem som ett system som samlar in, lagrar, processar och transporterar information, så kan vi mycket väl mena att ett blankett-system, tillsammans med den mänskliga administrationen av det, är ett

¹² Per Jerkeman, *Papper – en mänsklig historia* (Stockholm 2000), s. 98.

¹³ Per S. Ridderstad, ”Den grafiska tekniken under 500 år”, i Marianne Landqvist (red.), *Det tryckta ordet* (Stockholm 1986), s. 19.

¹⁴ Lothar Müller, *Vit magi – papperets epok* (Göteborg 2023), s. 76.

¹⁵ Charlie Järpvall, ”Attractions of the Empty Desktop”, i Johan Jarlbrink & Charlie Järpvall *Deskbound Cultures – Media and Materialities at Work* (Lund 2022), s. 27.

informationssystem.¹⁶ Det går utifrån detta att se blanketten som en föregångare till de digitala informationssystem som vi möter idag. Under en period kan vi även se en hybridform, där information från blanketter genom olika tekniker överförs in i de digitala informationssystemen. Många minns kanske det system som användes för att ansöka till universitet och högskolor fram till runt millennieskiftet. Den ansökande fyllde i en blankett som sedan lästes in i ett digitalt system. Övergången från blanketter till digitala system skedde inte över en natt – hybridformer existerade egentligen under hela senare hälften av 1900-talet. En genomgående beskrivning av en sådan systemutveckling finns tillgänglig rörande exempelvis Försvarmaktens reservmaterielsystem *Delta*, som under en femtioårsperiod genomgick en rad olika hybridformer där blankett respektive digitalt stöd spelade olika stora roller över tid.¹⁷

Blankettraseriet

Det är i informationssamhället som blankettraseriet sker. Låt oss bryta ner detta begrepp något. Som tidigare nämnts existerar inte uttrycket *blankettraseri* i Svenska Akademiens Ordbok. Blankett är belagt, i den betydelse som är aktuell här, sedan det tidiga 1800-talet, i svenskan: ”papper hvarpå de allmänt brukliga ordalagen till vissa handlingar äro tryckta l. skrifna med rum lämnadt för det som för hvarje särskildt fall behöfver ifyllas; formulär.”¹⁸ Raseri är även det belagt sedan länge. I de dagstidningstexter som jag undersökt så finns två betydelser som tydligt matchar definitioner i Svenska Akademiens Ordbok. Dels att myndigheter rasar ut blanketter – med rasa i betydelsen att något bedrivs med stor frenesi, men även med betydelsen att en människa (medborgaren – blankettinskickaren) uttrycker ”våldsam, besinningslös vrede, ursinne.”¹⁹

¹⁶ Börje Langefors, *Theoretical Analysis of Information Systems* (Lund 1973), s. 11, s. 195.

¹⁷ Ann-Katrin Widing (red.), *50 år av datautveckling – Infosystem för Försvarets Reservmaterieförsörjning – DELTA* (Arboga 2002).

¹⁸ Svenska Akademiens Ordbok: *Blankett*.

¹⁹ Svenska Akademiens Ordbok: *Raseri*.

Det finns således två parallella betydelser som användes och som måste hanteras för att urskilja vad som är vad i dagstidningstexterna. Antingen rör det sig om att myndigheter rasar ut blanketter med stor frenesi – ofta beskrivit med underförstådd betydelse att de gör detta utan att bry sig om den som måste fylla i blanketternas situation. Eller så rör det sig om att medborgaren som möter denna blankett – som tvingas finna sig i myndighetens blankettraseri – helt enkelt blir rasande, över den situation som hen hamnat i.²⁰ Ordet är en typisk löpsedels-glosa, men har i alla fall letat sig in i en Statlig utredning, *SOU 1942:2: Betänkande angående Finansstatistikens effektivisering*.²¹

Dagstidningsmaterialet kommer, som nämnts ovan, ur Kungliga Bibliotekets tjänst Svenska tidningar. I denna ingår alla större dagstidningar som publicerats från 1645 och framåt. Alla dagstidningar som getts ut finns inte återgivna, men en stor del, och framförallt de större dagstidningarna. Tjänsten kan således anses tillgängliggöra ett rimligt urval av de dagstidningar som publicerats i Sverige sedan pressväsendets begynnelse. Den bör därför kunna ge en god bild av hur blankettraseriet har skildrats under 1900-talet. Svenska tidningar ger även en möjlighet till fritextsökning, vilket nästan är en förutsättning för den här typen av undersökningar. Vid sökning på ordet blankettraseri går det att se ett mönster i den del av tjänsten där söktermens förekomst presenteras kronologiskt. Den första gången blankettraseri förekommer är 1914, i en artikel som vi kommer återkomma till. Det går att se att det finns toppar under vissa perioder. 1940-talet är en period då diskussionen i media om blanketternas användning var intensiv. Likaså under 1970-talets mitt. I valet 1976 så vände sig ett parti, Folkpartiet (idag Liberalerna) mot den betydande blankettanvändningen i svensk offentlig verksamhet. Senare, under 1990-talet kan vi se att användningen av begreppet blankettraseri minskar mer och mer fram tills dess att ordet inte används över huvud taget. Under vissa av tidsperioderna då diskussionen kring blankettraseriet varit som mest frekvent, har ett urval krävts för att komma till rätta med

²⁰ Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (GHT) 11/10 1948. Dagens Nyheter (DN), 28/9 1980.

²¹ SOU 1942:42, *Betänkande angående Finansstatistikens effektivisering*, s. 280.

den stora mängden artiklar. Det rör sig främst om 1940-talet, 1950-talet och 1970-talet. De artiklar som valts bort har antingen återberättat samma exempel som i en annan, mer utförlig artikel, eller berört mer perifera företeelser i blanketternas värld.

Blankettraseriet från 1914 och framåt

Det första tillfället blankettraseri nämns i svensk press är i en notis i den socialdemokratiska Malmö-dagstidningen *Arbetet*, den 15:e april 1914.²² Det är en notis, inte från Malmö, utan en omvärldsutblick till Trosa, söder om Stockholm. I Trosa har man nämligen infört det så kallade Brattssystemet, det system för alkoholförsäljning som infördes i Stockholm och vissa närliggande orter just 1914. Brattssystemet syftade till att minska kvantiteten alkohol som kunde inköpas av respektive medborgare.²³ Detta menades leda till en minskad ekonomisk kommers i Trosa, eftersom omkringboende väljer att göra sina inköp av starkvaror på andra orter. Det är den myckna blankettifyllnaden som Brattssystemet krävde som påstods vara anledningen till detta. Inte den minskade möjligheten till inköp av alkohol som systemet egentligen syftade till.²⁴ Denna notis följer tämligen väl ett mönster vid diskussionen av blankettraseri under 1900-talets första hälft. De flesta var i form av korta notiser där det är myndigheterna som rasar ut blanketter över invånarna, något som invånarna värjer sig för. Ofta berättas detta på så sätt att journalisten gör sig till röst för ett medborgerligt missnöje, ofta med en något anekdotisk klang i återberättandet. Den här typen av mer skämtsamma beskrivningar av hur blankettifyllnad retar allmänheten dyker upp tämligen ofta under den första hälften av 1900-talet. Liberala Haparanda tidning använder till exempel en halvsida på julafton 1921 till att i skämtsamt ton beskriva vandan i att fylla i de tjugo kolumnerna i mantalsskrivningsblanketten.²⁵

²² *Arbetet (Arbt)* 15/4 1914.

²³ Lennart Johansson, *Systemet lagom – rusdrycker, intresseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv 1900–1922* (Lund 1995), s. 138.

²⁴ *Arbt* 15/4 1914.

²⁵ *Haparanda tidning (Hb)* 24/12 1921.

Ofta rörde det sig om notiser där man försöker få kontakt med allmänheten, försöker få någon form av erkännande igenkännande. Det gjorde att texten ofta beskrev blanketter som berörde alla och envar. Förutom alkohol och mantalsskrivning så var ett annat exempel semester- och semesterersättningsblanketter.²⁶

Under andra världskriget sker ett antal politiska förändringar som verkar ha haft en tendens att reta fram ett blankettraseri utifrån bägge de betydelser jag nämnt ovan. Det rör sig om sådant som relaterar till krigsmakt, totalförsvaret och ransonering. Oberoende liberala Dagens Nyheter kan exempelvis, när de beskriver ett förslag kring hur lantarbete ska kunna mobiliseras vid förändrat säkerhetsläge, varna för att byråkrati och blankettraseri kan uppstå.²⁷ En bieffekt av mobiliseringen skulle helt enkelt kunna vara en pappersstorm. När väl mobilisering och ransonering varit verklighet i ett par år så börjar artiklarna beskriva faktiska konsekvenser av ett ökat blankettanvändande. Det verkar faktiskt som att Dagens Nyheter spådom kan ha slagit in. Tidningen Trots Allt rapporterar nämligen något år senare om att mobiliseringen ”börjar likna blankettraseri.”²⁸

Blankettraseriet drabbade många yrkesgrupper under andra världskrigets ransonering om vi får tro den svenska pressen. Detta utifrån bägge de betydelser som skissats upp ovan. Bönder och livsmedelshandlare rörande redovisning av matvaror exempelvis, och journalister och tryckare på grund av pappersransonering – en ransonering som enligt elaka tungor orsakades av myndigheternas blankettiver.²⁹ Efter kriget protesterade Statsrevisorerna – blanketterna var inte bara en börda för allmänheten, de började även översvämma myndigheternas arkivlokaler.³⁰

Självklart fanns det även ett omfattande försvar för användningen av blanketter vid myndigheter och företag, även om det sällan uppmärksammandes i media. Den person som i mitten av 1900-talet var ansiktet utåt för blanketten som informationstekniskt verktyg var dock inte en

²⁶ *Arbetartidningen (AT)* 11/6 1945.

²⁷ *DN* 7/1 1940.

²⁸ *Trots Allt (TA)* 14/8 1942.

²⁹ *Aftonbladet (AB)* 15/8 1945.

³⁰ *AB* 16/12 1947.

byråkrat vid en myndighet. Håkan Tångeberg, avdelningschef vid ASEA i Västerås är ett namn som återkommer i pressen som föredragshållare i användningen av blankettsystem. I Söderhamns tidning blir han intervjuad i slutet av 1940-talet och ger då sin syn på allmänhetens negativa inställning till blankettifyllnad. Han var fast i sitt försvar av blanketten som informationsbärare.

Allt detta tal om byråkrati och krångel i samband med blankettsystem är rena vulgärpropagandan, framhåller ASEA:s blankettexpert, avdelningschef H. Tångeberg. Här inom ASEA strävar vi ingalunda till att avskaffa blankettsystemet. Tvärt om vet vi att det ur arbetssynpunkt är motiverat, så snart likartade uppgifter av ett antal av 5–600 om året skall lämnas. Sånt är inte krångel inom ett stort företag, utan bidrar att skapa ordning och reda. Eftersom staten skulle kunna likställas med det största företaget inom vårt samhällsliv bör därför uppgiften med 30 000 blanketter i och för sig inte förvåna. Jag tillhör en statlig kommitté som skall undersöka möjligheterna att nå förenklingar genom omorganisationer. För min del tror jag inte att de omorganisationer som kan företas i någon nämnvärd grad kan nedbringa denna siffra, tillägger herr Tångeberg.³¹

Håkan Tångeberg försvarar de 30 000 blanketter som staten påstods ha i drift 1948 och menar att det troligen inte skulle bli färre även om myndigheters organisationer förenklades. Det var helt enkelt, utifrån det informationsbehov som fanns, en rimlig mängd blanketter. Det här är det enda exempel jag hittat på ett försvar av den dåvarande blankettmängden. Det hände att ett enskilt informationsintag försvaras av politiker eller tjänstemän, men det rör sig då ofta om försvar av exempelvis en specifik ansökningsprocess. Den teoretiska bakgrund som Tångeberg bygger sitt uttalande på, presenterade han i en artikel i *Teknisk Tidskrift*, två år tidigare, 1946. Där förs fram att blanketten är en spegling av den organisation som står bakom den. Är blanketten svåransvänd och ologisk, så beror det på att den organisation som skapat den kan beskrivas på samma sätt. Utifrån Tångeberg så finns det möjligheter att förfina blankettanvändandet på ett sådant sätt så att irritation uteblir.³²

³¹ *Söderhamns Tidning (ST)* 27/8 1948.

³² Håkan Tångeberg, "Blankettrationalisering", *Teknisk Tidskrift (TTid)*, 30/11 1946.

Vården – en snart hundraårig berättelse om kamp mot administration

Den yrkesgrupp som stack ut i pressen som drabbad av blankettraseri av bägge sorter, var läkarna. Från 1920-talet fram tills idag så påpekas flera gånger att de inte kan utföra sitt arbete på grund av en ofantlig administrativ börda – som under 1900-talet främst består i blankettifyllnad. Med medvetenhet om att denna diskussion, kring vårdadministrationen, fortfarande är aktuell, så betyder det att det är diskussion med upp till hundraåriga anor. Periodvis nämns även tandläkare som ytterst drabbade av byråkrati och blankettraseri, så dessa två yrkesgrupper kommer fokus att riktas mot i detta avsnitt.

Ett av de tidigaste exemplen kommer från kommunistiska Norrskensflamman, som uppmärksammar läkarnas administrativa situation första januari 1928. En läkare har uttalat sig i tidningen och menar att det kontinuerligt stiftas nya lagar kring sjukvården och varje lag för med sig ett antal blanketter som läkaren måste fylla i, i samband med att patienter tas emot.³³ Denna läkare var tämligen tidig med detta påpekande, men i tiden efter andra världskriget och framåt så är blankettraseri inom sjukvården något som återkommer med jämna mellanrum. Den kände läkaren och författaren Poul Bjerre, delvis ansvarig för att ha lanserat Sigmund Freuds idéer i svensk psykiatri, uttalar sig i Expressen sommaren 1945.³⁴ Han menar då att svensk vård är överbyråkratiserad och att läkarens uppgift har flyttat sig från medicinsk verksamhet till att fylla i blanketter.³⁵ Bjerres uttalande sker i en debatt om husläkares vara eller icke-vara i Sverige, som det rapporterades rikligt om i pressen, och där just blankettraseri och byråkratisering var i fokus.

Debatten kring blankettraseri inom sjukvården verkar aldrig vilja ta slut. Senare under 1940-talet uppmärksammas upplevd överadministration inom den psykiatriska vården, där arbetsuppgifterna enligt läkarna själva egentligen skulle kräva sju gånger fler läkare än vad som

³³ *Norrskensflamman* (NF), 2/1 1928.

³⁴ Suzanne Gieser, *Psykotera pins pionjärer i Sverige* (Stockholm 2009), s. 34.

³⁵ *Expressen* (Exp), 11/8 1945.

fanns tillgängligt.³⁶ Under 1950-talet så uppmärksammas, förutom läkarnas blankettbörda, även tandläkarnas, ett faktum som man skyller på överadministration inom landstingen.³⁷ Under 1960-talet var det tyst om blankettraseriet inom vården, i pressen. Då skedde debatten i stället internt inom läkarkåren om hur administration av vården egentligen ska skötas. I exempelvis *Läkartidningen*, en facktidsskrift som inte ingår i denna undersökning, debatteras detta friskt, med flera artiklar per år. Då fanns även en inriktning mot en digital framtid som många inom professionen under denna tid verkade omfamna. Bland namnkunniga debattörer i *Läkartidningen* kan den kände beroendeläkaren Nils Bejerot omnämnas.³⁸ Notiser om blankettraseri inom vården fortsätter sedan dyka upp då och då genom åren, med det sista funna exemplet från 1997, i den period då blanketter börjar fasas ut.³⁹

Raseriet mot pappersherrarna!

Vi reagera med all frenesi
emot det skoj, där bonden överhopas
med detta rama blankettraseri
Och under denna börda ständigt ropa:
 Var lugn du svenska bonde!
På vårt sätt – vi hjälpa dig!
Du får – en ny blankett!⁴⁰

En rätt stor del av det material som återfunnits i dagstidningar är journalistiskt producerat. Tonen i artiklarna är dock ofta att det man beskriver är något allmänt och att man helt enkelt beskriver verkligheten ute hos vanliga människor. Det finns dock även röster direkt ifrån allmänheten – i form av insändare. Någonstans mitt i mellan måste den text som journalisten Alexis Kuylenstierna författat i *Aftonbladet* den fjortonde mars 1929. Den skrevs av en journalist, men det är helt klart en opinionstext och

³⁶ *DN* 10/8 1948.

³⁷ *Svenska Dagbladet (SvD)* 25/9 1955.

³⁸ Nils Bejerot, "Sjukvårdens journal- och arkivproblem", *Läkartidningen* 62:17 (1965), s. 1346ff.

³⁹ *Exp* 24/1 1997.

⁴⁰ Gustaf C:son Lewenhaupt, "En ny blankett" *SvD* 14/1 1938.

den för fram en hel del resonemang och begrepp som känns igen både i samtida debatt och under 1900-talet. Kuylenstierna var även jordägare och hade irriterat sig på självdeklarationen av 1929, som han menar är skapad av en pappersherre – en person som inte känner till verkligheten, utan bara en papprets spegling av verkligheten. Detta leder till att man måste sända in ett helt ris papper⁴¹ för att kunna svara på vad Kuylenstierna betecknar som gåttdravel.⁴² Det finns en ton hos Kuylenstierna – och många andra av insändarförfattarna – som liknar det *Vad har ni för er här?* som K utbrister i kapitlets inledande citat från Franz Kafkas Processen. Förutom en leda över att behöva fylla i blanketter, så finns det även en uppriktig och ibland förtvivlad fråga om vad egentligen informationen ska användas till.

Versen i inledningen av detta avsnitt, skriven av Askegreven Lewenhaupt, är den mest avancerade kompositionen av de diktverk kring blankettraseri som jag funnit i mitt material. Den är tretton strofer och med en någorlunda invecklad form. I övrigt går det att finna verser skrivna kring deklarationen – troligen för att det är en uppgift som årligen drabbar alla.⁴³ Sticker ut något gör en vers av signaturen Brisco som kommenterar 1954 års inomhustemperaturinventering. Där finner vi versraderna; ”Temperaturvanor – Vilket fasansfullt ord – Skall man undersöka hos oss. Vi är vana med mycket blankettraseri så vi finner oss säkert förstås!”⁴⁴

I både verser och insändare så verkar det finnas en förmodat allmän åsikt att Sverige är ett mycket byråkratiskt land, med en stor överadministration som resulterar i en mängd blanketter.⁴⁵ Klagandet på denna överadministration kommer från alla samhällsklasser, om vi får tro signaturerna: Industrichef, Fil Stud (Solna), Grovarbetare.⁴⁶ Andra signaturer som Blanketthatare eller Upprörd beskriver mer skribentens relation till blanketten som sådan.⁴⁷

⁴¹ Syftar på måttenheten *ris* som tidigare använts om papper. Motsvarar cirka 500 ark beroende på papperskvalitet.

⁴² AB 14/3 1929.

⁴³ DN 26/1 1955, Arbt 18/12 1957.

⁴⁴ SvD 22/8 1954.

⁴⁵ DN 19/9 1946.

⁴⁶ AB 2/8 1946, Exp 9/6 1967, NF 5/4 1955.

⁴⁷ Arbt 11/1 1963, AB 8/2 1956.

Protesterna från allmänheten nådde tillfällighetvis även utanför tidningarnas spalter. Det handlar då främst om olika småföretagare, som tröttnat på vad de anser är en överdriven administrativ börda som läggs på dem från myndigheterna. I slutet av 1940-talet ledde Målarvärdmästaren Iwan Prager en protest mot blanketterna som resulterade i ett par demonstrationer.⁴⁸ Under 1970-talet var det en företagare som kom i konflikt med Statistiska Centralbyrån, då han bestämde sig för att skicka en faktura för den tid som det tagit honom att fylla i myndighetens blanketter. Även det tydligt en politisk aktion, mer än ett uppriktigt försök att fakturera en myndighet.⁴⁹

Den mystiska Bränsleblanketten anno 1956

Med anledning av Suezkrisen och rädslan för oljebrist, så skickades en blankett ut från Bränslenämnden inom Handels- och industrikommissionen gällande det Svenska folkets bränsleanvändning. Blanketten trycktes i tre miljoner exemplar för att den skulle ha möjlighet att nå alla hushåll. Efter detta blev det enligt media och allmänhet tyst kring blanketten. Vad hade den gett för resultat egentligen? Ifyllnaden levde så pass livligt kvar i folkminnet att Expressen-journalisten och välkände författaren, Lars Widding, 1961, fem år efter det att blanketten distribuerats, bestämde sig för att undersöka var de ifyllda blanketterna egentligen tagit vägen. Sökandet tog honom först till Länsstyrelserna och sedan till Överståthållarämbetet, där en notarie förklarar att de inskickade blanketterna helt enkelt hade varit förvarade i arkivet sedan de skickades in. Utan någon vidare hantering. Överståthållarämbetet har flera gånger hört av sig till Riksnämnden för Ekonomisk Försvarsberedskap, som tagit över Bränslenämnden uppgifter när den avvecklades under 1957. Riksnämnden för Ekonomisk Försvarsberedskap hade dock inte kunnat svara på vad blanketternas öde skulle bli. När Widding själv tillslut får fatt på ge-

⁴⁸ AB 20/11 1947, SvD 21/5 1948.

⁴⁹ SvD 22/11 1947.

neraldirektören där, i sin journalistiska undersökning, så påpekar denne enbart att det är Bränslenämnden som skickat ut blanketten och att de inte tar något ansvar för den.⁵⁰ Så blanketterna har mellan 1956 och 1961 enbart, utifrån Länsstyrelserna och Överståthållarämbetets perspektiv, tagit upp plats i redan platsbegränsade arkivlokaler. Widding söker vidare i den svenska statsapparaten och lyckas plantera frågan om bränsleblanketternas framtid hos Riksarkivet.⁵¹ En gallringutredning följer och 1962 beslutas att bränsleredovisningblanketterna kunde brännas.⁵²

Expressens rapportering kring bränsleblanketterna är intressant på flera sätt. Den synliggör inte bara det fysiska arbetet med att fylla i blanketten. Här finns även en tanke om hur man hanterar, analyserar och förvarar sammanlagt tre miljoner blanketter. Riksarkivets gallringsutredning, författad av Nils Nilsson som även författade den första svenska läroboken i arkivvetenskap, är relativt kort och koncis i sin utredande del. Några yttranden har tagit in och exempel på blanketter har undersökts. En bränsleinviteringsblankett finns med som exempel i Riksarkivets akt. Den innehåller bland annat en fråga rörande genomsnittligt antal körda mil per månad, samt en uppmaning att skriva en ”utförlig redogörelse för det eller de eventuella nyttoändamål, som nödvändigöra fordonets hållande i drift.”⁵³ Små berättelser som i och med gallring och bränning inte kom eftervärlden till del.

Valet 1976; Per Ahlmark vs Blanketterna

Ett år sticker ut något när vi ser till användande av blankettraseri i dagstidningar. Det rör sig om 1976 där förekomsten av ordet i pressen var betydligt högre än tidigare år. Detta beror på den valkampanj som Folkpartiet drev inför valet 1976 och i vilken motstånd mot blankettraseri och byråkrati var en punkt i partiets valprogram. Under rubriken Mot Makt-

⁵⁰ *Exp* 7/8 1961.

⁵¹ *Exp* 20/8 1961.

⁵² *Exp* 19/7 1962.

⁵³ Riksarkivet, *Underlag Riksarkivets gallringsbeslut nr 17* (1962).

missbruk anges att partiet önskar ”Motverka byråkratiseringen. Kraftfulla insatser mot krångel, blankettraseri och obegripligt myndighetsspråk. Förenkla deklarationen för vanliga löntagare. Ökad rättssäkerhet.”⁵⁴ De var inte först med detta – redan 1921 hade ett antal riksdagsmän från Högerpartiet motionerat mot ”blankettraseri och det överhandtagande skriveriet.”⁵⁵ Folkpartiet hade själva börjat driva den här frågan på 1950-talet, och den förs sedan fram främst av debattörer till höger om mitten under åren fram till valet 1976.⁵⁶ Tidiga politiska debattörer med en udd mot blanketten är exempelvis högerledaren Jarl Hjalmarsson, som kopplar blanketten till framväxten av ett kontrollsamhälle, samt den Bondeförbunds-kopplade författaren och debattören Märta Leijon som ser blanketten som ett hinder för småbrukarna.⁵⁷

Per Ahlmark stod i spetsen för Folkpartiet när partiet gick till val 1976. På ett valmöte i Falkenberg menade han att de svenska företagarna tillsammans tvingades fylla i någonstans runt 50–60 miljoner blanketter per år, och att detta antal kunde minskas drastiskt. Ahlmark kritiserade starkt vad han kallade ”blankettraseri och detaljkineseri”⁵⁸ under det socialdemokratiska styret.⁵⁹ Det borgerliga blocket vinner valet och Ahlmark tillträder rollen som vice statsminister.⁶⁰ Förutom den huvudsakliga frågan för Folkpartiet, att blanketterna kräver en stor arbetsinsats för småföretagarna, så finns det även ett mindre inslag i argumentationen kring att blanketterna används för personkontroll.⁶¹

Vad händer då efter valet? Tystnar rösterna om blankettraseri? Nej, inte som det verkar utifrån pressen. Göteborgsposten skriver två år senare att småföretagarna fortfarande klagar på en övermåttan stor blankett-djungel.⁶² Ett av resultaten från den borgerliga regeringsperioden i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet är dock utredningen, SOU 1981:58

⁵⁴ Folkpartiet, 1976, *Sociala reformer utan socialism*.

⁵⁵ *Sydsvenska Dagbladet (SDS)*, 25/4 1921.

⁵⁶ *Arbt* 27/8 1954.

⁵⁷ *DN* 24/11 1955, *Hudiksvallstidningen (HT)* 20/2 1947.

⁵⁸ *Göteborgsposten (GP)* 22/3 1976.

⁵⁹ *Göteborgsposten (GP)* 22/3 1976.

⁶⁰ *DN* 8/10 1976.

⁶¹ *DN* 29/8 1976.

⁶² *GP* 22/2 1978.

– Samverkan vid uppgiftslämnande, där en viss styrning av blankettmängden försöker införas. Kopplat till utredningen är även expertgruppen Delegationen för företagens uppgiftslämnande.⁶³ Det verkar som att blanketter inte är en verkligt ideologisk eller ens partipolitisk fråga. Det må grunda sig i en insamling av uppgifter, men denna insamling kan ske av många olika skäl. Efter valet 1982 när Socialdemokraterna återvänder till makten så driver även Industriminister Thage G. Peterson en linje där krånglet med blanketter ska minska för småföretagare.⁶⁴ Krönikörer som Leif Nylén i Dagens Nyheter och Bertil Månsson i Arbetet driver även tesen att alla frågor som ställs till medborgarna faktiskt inte har med personkontroll att göra.⁶⁵

År 1981 publiceras en text som kan ses lite som en kommentar till hela den debatt om blankettraseri och överadministration som skedde under 1970-talet. Det är en text författad av Patrik Engellau och Arne Granholm, Byråkraternas egen Byråkrati – Förr och nu, utgiven av Statskontoret. Texten går noggrant igenom attityden mot byråkrati bland riksdagspartierna under 1900-talet och visar att kritik mot överadministration uttalas från alla partier, från VPK till Moderaterna, under olika tidsperioder.⁶⁶

En avslutande utblick

Under 1980- och 1990-talen försvinner mer eller mindre begreppet blankettraseri från dagspressen. Det är inte längre ett område som man fokuserar på från medias sida, och det verkar inte heller engagera allmänheten på insändarsidorna. Det är svårt att spåra avsaknaden av ett missnöje, men det skulle kunna vara så att effektivare blanketter och datoriserade processer minskade friktionen mellan allmänhet och byråkrati. Tillsammans med den sorts arbete som Delegationen för företagens uppgiftslämnande, och det Thage G. Peterson utförde. Men, detta kan i denna text

⁶³ SOU 1981:58, *Samverkan vid uppgiftslämnande*.

⁶⁴ DN 22/9 1983.

⁶⁵ Arb 8/3 1983, DN 26/11 1983.

⁶⁶ Patrik Engellau & Arne Granholm, *Byråkraternas egen Byråkrati – förr och Nu* (Stockholm 1981).

enbart bli en spekulatio n och skulle kräva ytterligare undersökningar för att kunna ledas i bevis. Ovan redovisas ju även hur blanketternas vara eller icke-vara är en fråga som det verkar finnas viss politisk enighet i. Ingen politiker verkar driva en linje om *ökad* blankettanvändning. Det är snarare så att en omfattande mängd blanketter i en verksamhet är en bieffekt av viss administrativ teknik. De sista tecknen på att begreppet används dyker upp i debatten om EU:s jordbruksstöd under 1990-talet.⁶⁷ Här är blankettmängden inte längre relaterad till en potentiell svensk överbyråkratiseringen utan är i stället ett hot som kommer utifrån. På så sätt kan man mena att även idén om krångel-Sverige får sig en törn, om så något i efterhand.

Tydligt är att konflikter kring administration och administrativ börda har pågått länge. De diskussioner vi har i bland annat vården i dagsläget har nästan 100 år gamla rötter och har överlevt flera olika typer av tekniska system, från analoga system, till hybridssystem fram till dagens digitala. När man gör en tidningsstudie, vilket, den här texten främst är, måste man dock vara medveten om att materialet inte är fullständigt – här är det vad som uppmärksammas i tidningsmedia som är den största källan och det finns självklart ett utrymme att titta även på annat material.

Om vi anlägger en arkivvetenskaplig blick på debatten om blankettraseri, finns det ett par saker att uppmärksamma. Arkiv bildade av myndigheter under blanketternas storhetstid kommer vara märkta av blanketten som informationsbärare. Antingen genom att de bevarats och därigenom är en del av arkivbeståndet, eller genom att de gallrats och att det därigenom saknas en tydlig ingång för viss information i arkivbeståndet. Var kom informationen ifrån? Vem tillförde den? Kan vara frågor som är svåra att besvara när blanketten väl är utgallrad, om detta inte dokumenterats på något annat sätt. När det gäller de digitala formulär vi idag fyller i hos olika myndigheter är vi i en liknande situation. Om inte formuläret i sig, systemets front-end, är bevarat, så kommer vi inte ha full förståelse för hur informationen i den databas vi har framför oss egentligen kom

⁶⁷ AB 4/8 1995, AB 22/8 1999.

till. Här finns det en öppning både för förebyggande arbete – i form av dokumentation – och efterarbete i form av rekonstruktion.

Men debatten kring blankettraseri har en betydelse för kunskapen om arkiv även på ett annat sätt. Den attityd som informationsinsamlandet präglades av måste ses som en del av arkivens proveniens. Att förstå hur och med vilka hinder som informationen samlades in hjälper oss att förstå informationen i de arkiv vi har framför oss. På så sätt är debatten om blankettens vara eller icke-vara en av nycklarna till förståelsen av 1900-talets arkivbildningar.

Abstract

Den relativa mångfalden av arkivvetenskaplig forskning om AI och arkiv till trots, finns än så länge få arkivvetenskapliga studier som belyser hur kris- och konflikt-situationer inverkar på arkivens möjligheter att nå grundläggande verksamhetsmålsättningar med hjälp av AI. Syftet med detta kapitel är att belysa konsekvenserna av AI-användning i arkiv ur ett kris- och konfliktperspektiv genom att utforska tre teman med koppling till olika arkivdomäner. Temana utgör kvalitativa fallanalyser av dokumentation av AI-tekniker och AI-användning i arkiv, användning av AI-driven taligenkänning som stöd i journalföring inom socialtjänst och sjukvård, samt AI-bruk i rekonstruktion och dokumentation av kulturarv. Kapitlet visar att tillämpningen av AI i arkivverksamhet kan vara en kraftfull resurs i arbetet med att förebygga och hantera kriser inom de domäner som de undersökta temana representerar. Kapitlet diskuterar också att AI-tillämpning i arkiv riskerar att leda till kriser av epistemisk, säkerhetsmässig, eller organisatorisk natur. Kapitlet understryker vikten av att framtida arkivvetenskaplig forskning fortsätter att undersöka både vilka kriser som AI-metoder kan hjälpa till att lösa inom arkivområdet och vilka kriser som AI-användning kan resultera i, samt hur analys av nödvändig teknisk kompetens och tekniska förutsättningar kan drivas med utgångspunkt i arkivorganisationens och arkivariernas professionella sammanhang, kunskaper och behov.

AI i arkiv i tider av kris och konflikt

OLLE SKÖLD, ISTO HUVILA,
IDA GRÖNROOS & MO VON BYCHELBERG

Introduktion

Syftet med detta kapitel är att ur arkivvetenskaplig synvinkel belysa konsekvenserna av AI-användning i arkiv ur ett kris- och konfliktperspektiv genom att utforska tre teman med koppling till olika arkivdomäner. Temana är dokumentation av AI-tekniker och AI-användning i arkiv, användning av AI-driven taligenkänning som stöd i journalföring inom socialtjänst och sjukvård, samt AI-bruk i rekonstruktion och dokumentation av kulturarv.

Intresset för AI-verktyg i arkivverksamhet har på kort tid ökat kraftigt, både inom den arkivvetenskapliga forskningen och professionsfältet.¹ Artificiell intelligens, eller AI, är ett brett begrepp med många användningsområden. AI förstås i detta kapitel som ett maskinellt system, som inte sällan består av flera delsystem i samspel, vilket har kapacitet att med mer eller mindre autonomi lösa mångsidiga uppgifter.² AI kan användas för att bland annat organisera data, generera bilder och texter, rekommendationer, bedömningar och förutsägelser.³

AI-begreppets bredd speglar det stora spann av förhoppningar och farhågor som är kopplade till hur AI-teknik kan tillämpas i arkiven och de sätt på vilka AI har rönt arkivvetenskapligt intresse. AI förväntas ex-

¹ Gaurav Shinde, Tiana Kirstein, Souvick Ghosh & Patricia C. Franks, "AI in Archival Science – A Systematic Review", *arXiv preprint* (2024), <https://doi.org/10.48550/arXiv.2410.09086>.

² Scott Cameron & Babak Hamidzadeh, "Preserving Paradata for Accountability of Semi-Autonomous AI Agents in Dynamic Environments: An Archival Perspective", *Telematics and Informatics Reports* 14:100135 (2024), <https://doi.org/10.1016/j.teler.2024.100135>; EU Artificial Intelligence Act, <https://artificialintelligenceact.eu> (1/10 2025).

³ Stuart Russell, Karine Perset & Marko Grobelnik, "Updates to the OECD's Definition of an AI System Explained", *AI Wonk* (2023), <https://oecd.ai/en/wonk/ai-system-definition-update> (1/10 2025).

empelvis kunna öka arkivredovisningens effektivitet och noggrannhet, skapa underlag till gallringsbeslut grundat på analys av stora mängder handlingar, samt användas för att öka arkivsamlingarnas tillgänglighet och sökbarhet.⁴ Flera studier har understrukt vikten av att automatisering av arkivpraktiker med AI sker med utgångspunkt i arkiv-etiska och -teoretiska principer.⁵ AI-bruk i arkiv väcker också farhågor om bristande transparens när det gäller hur teknikerna appliceras, samt hur etablerade sätt att härleda ansvarighet och legitimitet kan vidmakthållas i scenarier där AI är en del av arkivförvaltningens processer.⁶

Kris, konflikt, arkiv, AI

Den relativa mångfalden av arkivvetenskaplig forskning om AI och arkiv till trots, finns än så länge få arkivvetenskapliga studier som belyser hur kris- och konfliktsituationer inverkar på arkivens möjligheter att nå grundläggande verksamhetsmålsättningar – till exempel bevarande, beskrivning och tillgängliggörande av arkivhandlingar – med hjälp av AI. Med kris och konflikt syftar vi på olika typer av situationer där det vardagliga arkivarbetet, inklusive användning av AI-tjänster i arkivverksamhet, störs eller på andra sätt negativt påverkas av avsiktliga eller oavsiktliga, plötsliga eller långvariga, omständigheter. Dessa omständigheter kan innefatta fysisk inverkan, infrastrukturella störningar, bristande underhåll eller samhälleliga förändringar som på olika sätt har menlig inverkan på arkivens och AI-applikationers funktionalitet och tillförlitlighet. Det

⁴ Chris Haffenden, Elena Fano, Martin Malmsten & Love Börjeson, "Making and Using AI in the Library: Creating a BERT Model at the National Library of Sweden", *College & Research Libraries* 84:1 (2023), s. 30–48, <https://doi.org/10.5860/crl.84.1.30>; Lizhou Fan, Zhanyuan Yin, Huizi Yu & Anne J. Gilliland, "Using Machine Learning to Enhance Archival Processing of Social Media Archives", *Journal on Computing and Cultural Heritage* 15:3 (2022), s. 1–23, <https://doi.org/10.1145/3547146>; Maud Ehrmann, Ahmed Hamdi, Elvys Linhares Pontes, Matteo Romanello & Antoine Doucet, "Named Entity Recognition and Classification in Historical Documents: A Survey", *ACM Computing Surveys* 56:2 (2024), s. 1–47, <https://doi.org/10.1145/3604931>.

⁵ Jeremy Davet, Babak Hamidzadeh & Patricia Franks, "Archivist in the Machine: Paradata for AI-based Automation in the Archives", *Archival Science* 23:2 (2023), s. 275–295, <https://doi.org/10.1007/s10502-023-09408-8>.

⁶ Scott Cameron, Patricia C. Franks, Isto Huvila & Norman Mooradian, "Navigating Accountability: The Role of Paradata in AI Documentation and Governance", *Journal of Documentation* 81:4 (2025), s. 906–926, <https://doi.org/10.1108/JD-01-2025-0009>.

perspektiv på AI-användning i arkiv som utforskas i kapitlet är således brett och omfattar både väpnad konflikt och cyberattacker, naturkatastrofer och förfall, samt destabiliserande sociotekniska processer där snabb AI-utveckling i samspel med stegrade förväntningar på de resultat som tekniken ska producera leder till ett glapp mellan arkivteknik, arkivpraktik och arkivförvaltningstradition.

Det är relevant att utforska AI i arkiv ur kris- och konfliktperspektiv av flera skäl. Kris- och konfliktscenarier ställer frågor om arkivens tillgänglighet, effektivitet, transparens, ansvar, legitimitet och motståndskraft på sin spets. Därför är kris- och konfliktperspektivet ett redskap för kritisk granskning av den alltmer framträdande trenden att se AI-teknik som en monolitisk lösning på långvariga arkivförvaltningsproblem. Kris- och konfliktperspektivet synliggör också arkivsektorns delvis samstämmiga, delvis divergerande ramverk och karaktär, vilket ger goda förutsättningar för att skapa ny kunskap om hur AI i arkiv hållbart och uthålligt kan tillämpas på olika och ändamålsenliga sätt. Inom svensk myndighetsförvaltning är säkerställandet av arkivens funktion i tider av kris och konflikt en del av den civila beredskapen. I andra arkivsammanhang nödvändiggör omvärldsoro eller andra hotande omständigheter att dokumentations- och insamlingsarbete behöver ske för att säkerställa tillgången till dokument, monument, eller andra företeelser. Ur ett bredare perspektiv innebär de många indikationerna på att AI-teknik kommer att ha en omfattande inverkan på arkivverksamhet och arkivanvändning att det blir en viktig arkivvetenskaplig uppgift att förvärva kunskap om hur, och när, AI används som en ändamålsenlig resurs i den långa rad av verksamheter som ryms inom arkivens förvaltning och bruk. Lika viktigt är det att den arkivvetenskapliga forskningen tar sig an utmaningen att skärskåda AI-teknikens begränsningar och förutsättningar med målet att utveckla en kritisk förståelse av vad det innebär att involvera AI-teknik i arkivens praktiker – både i förvaltnings- och brukssammanhang.

AI i arkiv ur kris- och konfliktperspektiv i tre teman

Detta kapitel belyser AI i arkiv ur ett kris- och konfliktperspektiv genom att göra nedslag i tre teman som tillsammans belyser komplexiteten av AI-användning i arkivkontext och hur kris- och konfliktsituationer accentuerar centrala arkivpraktiska- och teoretiska utmaningar. Temana är explorativa fallanalyser i huvudsak baserade på aktuella arkivvetenskapliga rön. Även studier inom AI-forskning, biblioteks- och informationsvetenskap, kulturarvsstudier och andra relevanta domäner refereras och diskuteras. De teman som kapitlet undersöker är:

1. Dokumentation av AI-tekniker och AI-användning i arkiv. I det första temat diskuteras de epistemiska kriser och arkivteoretiska tillkortakommanden som accentueras i forskning om hur AI-bruk och AI-användning i arkiv bör dokumenteras för att tillgodose arkivens krav och behov av proveniensinformation, transparens, tillförlitlighet och ansvarsskyldighet.
2. Användande av AI-driven taligenkänning som stöd i journalföring inom socialtjänst och sjukvård. Kapitlets andra tema fokuserar på de kriser som offentlig sektor befinner sig i, och de konflikter som motstridiga problembeskrivningar och lösningsförslag leder till. AI spelar en betydande roll i dessa konflikter, då AI-teknik kan ses både som lösning på och orsak till flera av kriserna.
3. Hur AI-tekniker kan användas i rekonstruktion och dokumentation av kulturarv hotat av kris- och konflikt. Det tredje temat utforskar konceptet digitala tvillingar som belyses utifrån bevarandeperspektiv. Temat sätter fokus på hur AI-metoder kan tillämpas i framställningen av digitala tvillingar och diskuterar hur detta hänger ihop med arkivteoretiska funderingar kring arkivhandlingars autenticitet.

De tre temana belyser olika aspekter av implementering av AI i skilda arkiv- och dokumenthanteringsscenarier. En gemensam aspekt är emellertid att temana diskuteras med utgångspunkt i ett kris- och kon-

fliktperspektiv som sätter fokus på de konsekvenser som uppstår när arkivverksamheter och de samhällstjänster som arkiven på olika sätt är sammantvinnade med inte längre har förutsättningar att fungera som förväntat.

Dokumentation av AI-tekniker och AI-användning i arkiv

I den arkivvetenskapliga litteratur som på olika sätt berör AI-användning i arkiv har frågan om dokumentation av AI-tekniker och AI-användning rönt ett jämförelsevis stort intresse.⁷ Möjligtvis kan det stora intresset förklaras av att dokumentation är en central företeelse i alla typer av arkivverksamhet. Ett arkivbestånd är i sig dokumentation av en arkivbildarens verksamhet, från korrespondens till beslut och vardagliga förhållanden. De möjligheter som finns att använda, söka i och förstå arkivbeståndet är beroende av arkivförteckningar, dokumenthanteringsplaner och andra former av kunskapsorganisatorisk dokumentation som beskriver hur arkivhandlingarna har hanterats och deras kopplingar till en arkivbildares verksamhet. Parallellt framställs dokumentation också som en central komponent i det ramverk av målsättningar, processer och systemintegrationer som krävs för en framgångsrik implementering av AI-tekniker i arkivens olika verksamheter.⁸ Eftersom kravet på dokumentation i regel inte direkt förknippas med kris- och konfliktsituationer, tyder det på medvetenhet om vikten av framförhållning i hanteringen av situationer som på grund av AI-användning avviker från normen.

Den typ av dokumentation som står i fokus för den arkivvetenskapliga diskussionen om AI-tekniker och AI-användning ur ett kris- och konfliktperspektiv är, i stor utsträckning, dokumentation om arkivförvaltning och proveniens. Även om dokumentationen kan se ut på olika sätt och innehålla information av olika slag, visar den arkivvetenskapliga forskningen att viktiga dokumenttyper innehåller information om

⁷ Se Shinde et al. (2024) för en överblick.

⁸ Cameron et al. (2025).

de AI-tekniker som har implementerats, hur AI-tekniker använts inom arkivverksamheten och i vilka syften, samt hur AI-teknikerna fungerar i samspel med övriga system och aktörer inom arkivet.⁹ Dokumentationen kan beskriva AI-teknikens arkitektur, hur AI-tekniken presterar i förhållande till de uppgifter systemet är ämnat för att lösa, och hur AI-tekniken har tränats och validerats.¹⁰ Ytterligare exempel på dokumentation av AI-tekniker och AI-användning som lyfts fram som betydelsefull i den arkivvetenskapliga litteraturen ur ett kris- och konfliktperspektiv beskriver hur AI-tekniken är anpassad för att efterfölja relevanta lagrum och policys, i vilken utsträckning som AI-systemet fungerar autonomt, samt riskanalyser av AI-teknikens implementering i arkivverksamheten.¹¹

Kriser och konflikter kan leda till uppkomsten av både tekniska och epistemiska hinder som negativt inverkar på den utsträckning i vilken dokumentation av AI-tekniker och AI-användning i arkiv blir tillgänglig, tillräcklig och användbar över tid.¹² Fysisk skada på datainfrastrukturer, inklusive elnät och datakablar, kan leda till att dokumentationen blir otillgänglig. Andra tänkbara risker är kunskapsförlust, exempelvis genom att nyckelindivider med stor kännedom om dokumentationens uppbyggnad samt tekniska förutsättningar inte längre kan bidra med sin expertis.¹³

Den arkivvetenskapliga litteratur som diskuterar dokumentation av AI-tekniker och AI-användning i arkiv uppehåller sig i huvudsak vid de epistemiska hinder som kan aktualiseras i kriser och konflikter. Än så länge har tekniska hinder och risker uppmärksamrats i betydligt mindre utsträckning i arkivsammanhang även om de figurerar som ett möjligt scenario i en del av de föreskrifter som handlar om AI-användning på

⁹ Scott Cameron, Patricia Franks & Babak Hamidzadeh, "Positioning Paradata: A Conceptual Frame for AI Processual Documentation in Archives and Record-Keeping Contexts", *Journal on Computing and Cultural Heritage* 16:4 (2023), s. 1–19, <https://doi.org/10.1145/3594728>.

¹⁰ Davet et al. (2023).

¹¹ Cameron & Hamidzadeh (2024).

¹² Olle Sköld & Lisa Andersson, "Paradata 'In the Wild': How and Where Paradata Emerges in Research Documentation", i Isto Huvila, Lisa Andersson, Zanna Friberg, Ying-Hsang Liu & Olle Sköld (red.), *Paradata: Documenting Data Creation, Curation and Use* (Cambridge University Press 2025), s. 40–74.

¹³ Jenny Bossaller & Anthony J. Million, "The Research Data Life Cycle, Legacy Data, and Dilemmas in Research Data Management", *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 74:6 (2023), s. 701–706, <https://doi.org/10.1002/asi.24645>; Emily C. Fletcher, "Creating a Software Methodology to Analyze and Preserve Archaeological Legacy Data", *Advances in Archaeological Practice* 11:2 (2023), s. 139–151.

samhällsnivå.¹⁴ En av de mest diskuterade kriserna är de arkivteoretiska tillkortakommanden som kan uppkomma till följd av AI-teknikens snabba utveckling och tekniska komplexitet. Cameron och Hamidzadeh beskriver hur arkivhanteringssystem som innehåller AI-komponenter aktualiserar nya frågor kring mänskligt och icke-mänskligt – AI-drivet – aktörskap i förhållande till upprättande och förvaltning av arkivhandlingar.¹⁵ Snarlika spörsmål framkommer när det gäller agens och beslutsfattande i arkivhanteringssystem med AI-teknik. I detta sammanhang krävs ett arkivteoretiskt perspektiv som kan informera avgöranden av hur beslut fattas, och ett begreppsliggörande av de steg som leder fram till beslutsfattandet, på ett sätt som indikerar hur dessa kan dokumenteras på ett ändamålsenligt sätt i system där både arkivarier och semi-autonoma eller autonoma AI-aktörer verkar.¹⁶ Integration av AI-teknik i system avsedda för arkivförvaltning väcker dessutom frågor om handlingsbegreppets tillräcklighet. Mooradian beskriver behovet av att identifiera vilka informationsmängder som är viktiga att dokumentera för att en AI-applikations verksamhet ska bli möjlig att förstå och följa.¹⁷ Teoretiskt arbete med utgångspunkt i kunskap om hur de olika lager av system och dataresurser som utgör en AI-applikation samspelar när applikationen är i bruk, är det huvudspår mot att omforma centrala arkivteoretiska begrepp så att de kan famna också AI-bruk i arkiven som lyfts fram i den arkivvetenskapliga forskningen.¹⁸

En skild, men nära relaterad, epistemisk kris kopplad till dokumentation av AI-tekniker och AI-användning i arkiv har sitt ursprung i AI-teknikens risk att bli en så kallad *black box*, där det är oklart vilka mellansteg som äger rum mellan kommando och resultat.¹⁹ AI-teknikens brist på transparens riskerar att fjärma arkivförvaltningen från både arkivbildare och arkivinstitution. Banden mellan arkivhandling, arkivbildare och arkivinstitutionen har traditionellt varit garantier för arkivhandlingarnas bevisvärde samt för spårbar och tillförlitlig arkiv- och dokumenthan-

¹⁴ Cameron et al. (2025).

¹⁵ Cameron & Hamidzadeh (2024).

¹⁶ Cameron & Hamidzadeh (2024).

¹⁷ Norman Mooradian, "AI, Records, and Accountability", *ARMA Magazine* (2019), s. 9–13.

¹⁸ Davet et al. (2023).

¹⁹ Cameron et al. (2023).

tering.²⁰ Oklarheter kring hur arkivariers och AI-aktörers handlingar samspelar inom ramarna för arkivförvaltningen leder också till att ansvarsskyldighet och proveniens förblir svår att attribuera.²¹ Svårigheterna med att härleda resultatet av AI-bruk i arkivförvaltning till etablerade arkivpraktiker, premisser och åskådliggjorda metoder har dessutom som resultat att det blir svårt att förstå om det finns – och i så fall, vilken – processuell partiskhet eller skevhet som kan förklara varför resultatet av AI-bruket framträder som det gör.²²

Användande av AI-driven taligenkänning som stöd i journalföring inom socialtjänst och sjukvård

Det förekommer i den offentliga debatten en uppfattning att offentlig sektor befinner sig i, eller står inför, ett antal kriser. Denna uppfattning formuleras och sprids både internt i verksamheterna och utifrån av politiker och medborgare, och kriserna beskrivs framförallt handla om överadministration, underbemanning, samt bristande tillit från medborgare.²³ Dessa kriser krockar till viss del och går in i varandra, vilket leder till konflikter kring problemformuleringen, och således även konflikter kring vad lösningen är. Diskussionen om överadministration rör främst medborgarnära verksamheter som skola, vård och omsorg. Kritiska röster har höjts mot inflytandet av New Public Management (NPM) i offentlig sektor. NPM är en förvaltningsmodell som observerats leda till detaljstyrning av både högre tjänstemän och närbyråkrater som lärare och vårdpersonal.²⁴ En relaterad fråga är nedskärningar i offentlig sektor där verksamheter

²⁰ Emanuele Frontoni, Marina Paolanti, Tracy P. Lauriault, Michael Stiber, Luciana Duranti & Abdul-Mageed Muhammad. "Trusted Data Forever: Is AI the Answer?", *arXiv preprint* (2022), <https://doi.org/10.48550/arXiv.2203.03712>.

²¹ Jeremy E. Davet, Babak Hamidzadeh, Patricia C. Franks & Jenny Bunn, "Tracking the Functions of AI as Paradata & Pursuing Archival Accountability", *Archiving Conference* 19:1 (2022), s. 83–88.

²² Cameron et al. (2023).

²³ Erik Hallenius, "Är det offentlig sektors alla kriser som genererar krisen?", *Offentliganställdas Förhållingsråd* (2016), <https://ofr.se/utbildning/bloggen/ar-det-offentlig-sektors-alla-kriser-som-genererar-krisen> (1/10 2025).

²⁴ T.ex. Matti Ylönen & Hanna Kuusela, "Consultocracy and Its Discontents: A Critical Typology and a Call for a Research Agenda", *Governance* 32:2 (2019), s. 241–258, <https://doi.org/10.1111/gove.12369>.

läggs ut på entreprenad, medan de som blir kvar i offentlig regi tvingas hushålla med allt mindre resurser, både ekonomiskt och personellt.

AI presenteras ofta som en tänkbar lösning på ovan beskrivna kriser och konflikter. AI kan underlätta transkribering av patient- och klientsamtal, journalföring och sekretessprövningar, vilket i sin tur leder till en minskad arbetsbörda för vårdpersonal, socialarbetare och administratörer och en lösning på överadministrations- och underbemanningskriserna.²⁵

Det finns fler exempel på hur applicering av AI-metoder beskrivs som en lösning på kriser inom offentlig sektor som har sin grund i diskrepanser mellan tillgängliga resurser och antalet arbetsuppgifter att lösa. I en arkiv- och informationshanteringskontext omfattar AI-metodernas bruk inte sällan frågor om dess potential att automatisera klassificeringsprocesser, gallring, samt i vissa fall prövning av uppgifter inför utlämnande av handlingar.²⁶ Även AI-assistans vid journalföring och sekretessprövning har prövats i ett antal svenska kommuner och regioner, bland annat Västernorrland.²⁷ Dessa försök har hittills dragits med stora problem och kritiserats skarpt från många håll.²⁸ Kritiken har framförallt fokuserat på verktygens stora felmarginal, där diagnoser satts felaktigt och känslig information som borde maskerats har missats.

Vid sekretess- och menprövningar ställs arkivarier ibland inför svåra etiska dilemman.²⁹ Sekretess- och menprövning är ett särskilt intressant fall att sätta fokus på i diskussionen om hur AI-verktyg kan mitigera de överadministrations- och underbemanningskriser som finns i den offentliga sektorn eftersom prövningarna accentuerar skillnaden mellan mänskligt kunnande och AI-modellernas modus operandi.

²⁵ Minoo Javanmardian & Aditya Lingampally, "Can AI Address Health Care's Red-Tape Problem?", *Harvard Business Review* (2018), <https://hbr.org/2018/11/can-ai-address-health-cares-red-tape-problem> (1/10, 2025).

²⁶ Gregory Rolan, Glen Humphries, Lisa Jeffrey, Evanthia Samaras, Tatiana Antsoupova & Katharine Stuart, "More Human Than Human? Artificial Intelligence in the Archive", *Archives and Manuscripts* 47:2 (2019), s. 179–203, <https://doi.org/10.1080/01576895.2018.1502088>.

²⁷ Ove Öst, "Självskrivande journal testas i sjukvården", *Sundsvalls Tidning* (2024), <https://www.st.nu/2024-09-30/sjalvskrivande-journal-testas-i-sjukvarden> (1/10 2025).

²⁸ Anna-Cajsa Torkelsson, "Läkare säger nya AI-verktyget för journalföring: Övertro på Teknik", *Läkartidningen* (2024), <https://lakartidningen.se/nyheter/lakare-sagar-nya-ai-verktyget-for-journalforing-overtro-pa-teknik> (1/10 2025).

²⁹ Ida Grönroos, "I Can't Play God, You Know": *Ethical Dilemmas That Archivists Face in the Assessment of Records from Social and Psychiatric Care* (Uppsala universitet 2025).

De beslut som arkivarierna fattar i dessa fall är starkt kontextbundna och vissa av dem kan inte regleras i detalj, och därmed svårligen automatiseras i ett regelbaserat system. Arkivarier, precis som de flesta professioner, använder en hög grad av det Michael Polanyi kallade tacit knowledge, tyst kunskap.³⁰ *Polanyis paradox*, alltså det faktum att mänsklig kunskap inte fullt ut går att verbalt beskriva eller förklara, har av många setts som den största skillnaden mellan mänsklig kunskap och AI, och en anledning till varför AI aldrig skulle kunna ta över komplexa beslut som kräver kontextualisering och etiska avvägningar.³¹ Röster har dock höjts som hävdar att AI med maskininlärning, så kallad deep learning, skulle kunna lära sig att ta beslut baserade på komplex och kontextuell information, t.ex. sådan som finns i journaler som beskriver patienters och socialtjänstklienters situationer. I detta fall rundas Polanyis paradox: "We know more than we can tell. But with machine learning, we don't have to tell, we only have to show examples".³² Från detta perspektiv kan AI lära sig att efterlikna tidigare etiskt beslutsfattande givet att ett tillräckligt stort antal menprövade och maskerade akter är tillgängliga som träningsmaterial.

Rolan et al. påpekar att människors noggrannhet sällan är fullkomlig, så när vi mäter och utvärderar AI:s noggrannhet bör vi ha en "realistic accuracy threshold informed by real-world human performance".³³ Dessutom kan tyst kunskap beskrivas som en slags mänsklig black-box. Tyst kunskap är kunskap som inte kan förklaras verbalt, som inte är transparent och som inte kan redogöras för. AI skulle göra misstag ibland, men det gör människor också. Deep learning-AI har svarta lådor, men det har människor också. Så vad är skillnaden?

Den svenska arbetsgivarorganisationen Almega påpekar i en rapport att flera studier uppskattar "att minst två av tre jobb – åtminstone till en del –

³⁰ Michael Polanyi, *The Tacit Dimension* (University of Chicago Press 2009).

³¹ David Autor, "Polanyi's Paradox and the Shape of Employment Growth", *National Bureau of Economic Research Working Paper* (2014), <https://www.nber.org/papers/w20485> (1/10 2025).

³² Erik Brynjolfsson, "How AI Is Already Changing Business", *HBR IdeaCast* (2017), <https://hbr.org/podcast/2017/07/how-ai-is-already-changing-business> (1/10 2025).

³³ Rolan et al. (2019), s. 187.

kan utföras av AI nu eller i en nära framtid”.³⁴ I samma rapport sägs dock även att ”AI kan inte läsa av ansiktsuttryck och kroppsspråk eller förstå undermeningar i verbal kommunikation i närheten lika bra som en människa. AI kan inte förklara sina beslut, övertyga andra eller visa omsorg”.³⁵ Frågan är alltså om arkivarier i sin yrkesutövning behöver kunna läsa av ansiktsuttryck, förstå undertexter, förklara sina beslut och visa omsorg. Mycket forskning visar på att så är fallet.³⁶ Arkivarier vet, men de kan inte alltid säga exakt hur de vet. En annan skillnad mellan en AI och en människa är att en person som begår ett misstag i sitt yrkesutövande kan hållas ansvarig för det misstaget, vilket en AI inte kan. Eller som Almega uttryckte det: ”förklara sina beslut, övertyga andra eller visa omsorg”.³⁷ Därför behöver arkivvetenskapen undersöka arkivariernas tysta kunskap. Det behövs empiriska studier som fokuserar på arkivariers faktiska arbete, inte bara med sekretessbedömningar. Alla aspekter av arkivarbete behöver belysas och analyseras, inte bara för att få kunskap om hur lagstiftning, praxis och tekniska samt organisatoriska förutsättningar samverkar, men också för att tydligt definiera, och stärka, arkivarieprofessionen *som profession*.

Forskningsläget visar även att det finns kritik mot den digitala utvecklingen inom offentlig sektor. Ett exempel är rapporten Digitaliseringslobbyn från Arena idé, vilken kritiskt granskar Sveriges digitaliseringsstrategi.³⁸ Rapporten visar bland annat hur konsultbolaget McKinsey haft både direkt och indirekt inflytande på inriktningen i myndigheternas arbete med digitalisering, framförallt genom en ofta citerad rapport.³⁹

³⁴ Patrik Joyce, ”Jobb som ersätts av AI och jobb som kompletteras”, *Almega* (2025), <https://www.almega.se/2025/04/ny-rapport-jobb-som-ersatts-av-ai-och-jobb-som-kompletteras> (1/10 2025).

³⁵ Joyce 2025, s. 5.

³⁶ Se t.ex. Michelle Caswell & Marika Cifor, ”From Human Rights to Feminist Ethics: Radical Empathy in the Archives”, *Archivaria* 81 (2016), s. 23–43; Marika Cifor, ”Affecting Relations: Introducing Affect Theory to Archival Discourse”, *Archival Science* 16:1 (2016), s. 7–31, <https://doi.org/10.1007/s10502-015-9261-5>; Jacqueline Z. Wilson & Frank Golding, ”Contested Memories: Caring About the Past – or Past Caring?”, i Johanna Sköld & Shurlee Swain (red.), *Apologies and the Legacy of Abuse of Children in "Care": International Perspectives* (Palgrave Macmillan 2015).

³⁷ Joyce 2025, s. 5.

³⁸ Katti Björklund, ”Digitaliseringslobbyn – på vems villkor digitaliseras vården?”, *Arena Idé* (2022), <https://arenaide.se/wp-content/uploads/sites/2/2022/04/bjorklund-2022-digitaliseringslobbyn-final.pdf> (1/10 2025).

³⁹ McKinsey & Company, ”Värdet av digital teknik i den svenska vården”, *McKinsey & Company* (2016), <https://doi.org/10.1016/j.giq.2025.102032>.

Hur privata bolag med ekonomiska intressen i den tekniska utvecklingen tillåts styra diskursen har även påvisats av Sundberg et al., vilka beskriver hur så kallade tech narratives okritiskt förs vidare från teknikbolag, via medier och myndigheter och målar upp en bild av den nuvarande inriktningen inom digital utveckling som inte bara nödvändig och önskvärd, utan ofrånkomlig.⁴⁰

Utan djupare kännedom om hur arkivarier resonerar, visar omsorg och tillämpar sitt kunnande inom ramarna för deras yrkesutövning är det svårt att bedöma i vilken utsträckning – och i förhållande till vilka arbetsuppgifter – som AI-verktyg kan utföra arkivariernas arbetsuppgifter. En alltför hastig eller oreflekterad implementering av AI i arkivverksamhetsprocesser kan alltså samtidigt vara lösningen på en resurskris och upphovet till en annan kris, där arkivverksamhet drivs utan tillräcklig förankring i arkivteori och arkivprofessionens yrkeskunnande.

Hur AI-tekniker kan användas i rekonstruktion och dokumentation av kulturarv

I handboken *A Manual for Archive Administration*, en arkivteoretisk milstolpe, diskuterar Hilary Jenkinson att det är en av arkivariens främsta uppgifter att skydda arkiv från förstörelse.⁴¹ Arkiv är nu för tiden både fysiska och digitala – och de digitala arkiven kan innehålla arkivmaterial som är både digitiserat och digitalt fött. De betingelser och omständigheter som behöver vara på plats för att säkerställa arkivens fortlevnad skiljer sig dock markant mellan fysiska och digitala arkiv. AI är ett viktigt exempel på en teknologi som kan användas för att skydda, rekonstruera och dokumentera olika typer av arkiv. AI inom detta användningsområde brukas för att, till exempel, underlätta digitiseringsprocesser eller för att transkribera och dokumentera muntligt kulturarv genom tali-

⁴⁰ Leif Sundberg, Katarina Gidlund, Aron Larsson & Niclas Olofsson, "Toward Intelligence or Ignorance? Performativity and Uncertainty in Government Tech Narratives", *Government Information Quarterly* 42:2 (2025), <https://doi.org/10.1016/j.giq.2025.102032>.

⁴¹ Hilary Jenkinson, *A Manual of Archive Administration* (Humphries & Co 1937), para. 5.

genkänning.⁴² Detta tema belyser AI-användningen inom arkivsektorn ur ett bevarandeperspektiv. Temat fokuserar på hur begreppet *digitala tvillingar* kan användas som en konceptuell och infrastrukturell resurs för att skydda byggt kulturarv från hot i kris- och konfliktsituationer. I detta sammanhang kan AI-drivna metoder användas för att återskapa kulturarvsbyggnation som en digital tvilling, vilken kan uppfattas som en slags digital arkivhandling. Temat diskuterar även de risker som metoden medför och hur metodens tillämpning i sig kan leda till krisartade konsekvenser.

Arkiv kan betraktas som en del av vårt gemensamma kulturarv.⁴³ Byggnader som representerar eller bevarar en del av detta kulturarv, eller som själva utgör kulturarv, kan bli måltavlor i krigföring på grund av både taktiska och ideologiska skäl.⁴⁴ Men det finns också andra risker som kan hota såväl materiellt som immateriellt kulturarv som kan vara både naturliga och orsakade av människan, som naturkatastrofer, eld, föroreningar och även tekniska tillkortakommanden som exempelvis brist på underhåll.⁴⁵ Det betyder att när AI ska användas i syfte att skydda kulturarv så måste de ansvariga ha dessa olika typer av risker i åtanke för att kunna agera på rätt sätt.

För att förebygga förstörelsen av byggt kulturarv föreslår Korka et al. en ny metodologi som kallas för INBO.⁴⁶ Metodologin utgår från indexering av särskilda hot mot det byggda kultur- eller naturarvet. Hoten som

⁴² Zoë A. Teel, "Artificial Intelligence's Role in Digitally Preserving Historic Archives", *Preservation, Digital Technology & Culture* 53:1 (2024), s. 29–33, <https://doi.org/10.1515/pdct-2023-0050>.

⁴³ Richard Cox, "Archives, War, and Memory: Building a Framework", *Library & Archival Security*, 25:1 (2012), s. 21–57, <https://doi.org/10.1080/01960075.2012.657945>; Louise Craven, "From the Archivist's Cardigan to the Very Dead Sheep: What Are Archives? What Are Archivists? What Do They Do?", i Louise Craven (red.), *What Are Archives? Cultural and Theoretical Perspectives: A Reader* (Routledge 2016), s. 7–30, <https://doi.org/10.4324/9781315547497>.

⁴⁴ Johan Brosché, Mattias Legnér, Joakim Kreutz & Akram Ijla, "Heritage Under Attack: Motives for Targeting Cultural Property During Armed Conflict", *International Journal of Heritage Studies* 23:3 (2017), s. 248–260, <https://doi.org/10.1080/13527258.2016.1261918>; Cox (2012).

⁴⁵ Elena Korka, Dimitrios Emmanouloudis, Kalliopi Kravari, Nikolaos Kokkinos & Katerina Dimitriadi, "The Protection of Natural and Cultural Heritage Monuments, Museums and Archives from Risks: Bridging Artificial Intelligence, Risk Assessment and Stakeholders", i Antonia Moropoulou, Andreas Georgopoulos, Anastasios Doulamis, Marinos Ioannides & Alfredo Ronchi (red.), *Transdisciplinary Multispectral Modelling and Cooperation for the Preservation of Cultural Heritage* (Springer 2022), s. 17–28, https://doi.org/10.1007/978-3-031-20253-7_2.

⁴⁶ Korka et al. (2022).

identifierats kommer sedan att byggas in i en virtuell kopia av det byggda kulturarvet vilken syftar till att illustrera riskerna och dess konsekvenser hos besökare och andra intressenter. I INBO-metodologins sista steg används bl.a. AI för att kontrollera och hantera dessa risker.

Korka et al.:s INBO-metodologi kan kopplas till den arkivvetenskapliga diskussionen kring *digitala tvillingar*. Termen syftar på en teknologi som reproducerar fysiska system digitalt för att kunna testa olika scenarier i den digitala kopian.⁴⁷ De digitala tvillingarna är samtidigt digitala arkivhandlingar och ett helt arkiv i sig. Det finns emellertid olika sätt att tänka kring de digitala tvillingarna ur en arkivterminologisk synvinkel. Lauriault & Theus beskriver i en fallstudie av ett stadsarkiv att en digital tvilling inte ansågs vara en arkivhandling, utan snarare en "visuell publicering av handlingar".⁴⁸ En tolkning är att stadsarkivet möjligtvis utgick från en snävare definition av vad en arkivhandling är, kanske med utgångspunkt i arkivets stadgar eller relevanta lagrum. I föreliggande tema diskuterar vi begreppet arkivhandling ur en något bredare synvinkel där en digital kopia av en byggnad förvaras i ett digitalt arkiv tillsammans med andra digitala arkivhandlingar som en del av förebyggande arbete.

Hur kan AI användas i arbetet med dessa digitala tvillingar? AI kan stödja digitala tvillingar genom att simulera olika krisscenarier som t.ex. försvar mot terrorism, klimatförändring samt scenarier inom stadsplanering, hälsovård, transport och hot mot energiförsörjningen.⁴⁹ Fan et al. presenterar en metodologi för en digital tvilling som de kallar för "Disaster City Digital Twin".⁵⁰ Fan et al. argumenterar att det vanligtvis

⁴⁷ Stefan Mihai, Mahnoor Yaqoob, Dang V. Hung, William Davis, Praveer Towakel, Mohsin Raza, Mehmet Karamanoglu, Balbir Barn, Dattaprasad Shetve, Raja V. Prasad, Hrishikesh Venkataraman, Ramona Trestian & Huan X. Nguyen, "Digital Twins: A Survey on Enabling Technologies, Challenges, Trends and Future Prospects", *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 24:4 (2022), s. 2255–2291, <https://doi.org/10.1109/COMST.2022.3208773>; Andrea Tundis & Oscar H. Ramírez-Agudelo, "Safeguarding Critical Infrastructures with Digital Twins and AI", i Agostino G. Bruzzone (red.), *Proceedings of the 23rd International Conference on Modelling and Applied Simulation (CAL-TEK 2024)*, <https://doi.org/10.46354/i3m.2024.mas.010>.

⁴⁸ Tracy P. Lauriault & Anna Lena Theus, "Industry 4.0: Digital Twins and Accountability", *AoIR Selected Papers of Internet Research* (2025), <https://doi.org/10.5210/spir.v2024i0.13981>.

⁴⁹ Tundis & Ramírez-Agudelo (2024).

⁵⁰ Chao Fan, Cheng Zhang, Alex Yahja & Ali Mostafavi, "Disaster City Digital Twin: A Vision for Integrating Artificial and Human Intelligence for Disaster Management", *International Journal of Information Management* 56 (2021), <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.102049>.

är svårt att samla in data i kris- och konfliktsituationer, men att AI-teknik kan användas för detta ändamål och för att knyta ihop olika typer av data, hjälpa till i framställandet av beredskapsplaner och analysera nätverk mellan aktörer i krisen.⁵¹ Razavi et al. menar att generativ AI som används i digitala tvillingar av städer kan förutsäga, simulera och optimera reaktioner i krissituationer samt ta snabba beslut, förbättra infrastrukturen och reducera kostnader.⁵²

När digitala tvillingar betraktas som arkivhandlingar accentueras vissa arkivteoretiska frågeställningar gällande användningen av AI i digitala tvillingar. Ett exempel är frågan om autenticiteten av dessa digitala och analoga kopior. Duranti et al. argumenterar för att en så kallad autentisk kopia är ”reproductions that preserve the same identifying attributes”.⁵³ Duranti och hennes kollegor påpekar att digitala artefakter inte kan bevaras, bara reproduceras.⁵⁴ En digital kopia av en handling som återskapas från maskinläsbara data behöver ha alla *identifying attributes* av originalet.⁵⁵ För att kunna återskapa en autentisk kopia av en digital handling behöver även de aktuella systemförutsättningarna inkluderas.⁵⁶ Därför är det avgörande att inte bara bevara de digitala handlingarna på ett säkert ställe i händelse av krig eller konflikt, utan också bevara de system (på en dator eller liknande) som kan återskapa dessa handlingar så att de blir autentiska.⁵⁷

En *digital tvilling* som delvis bygger på AI-teknologi och ingår i ett digitalt arkiv är att betrakta som en delvis AI-genererad arkivhandling. Bushey diskuterar AI-genererade bilder som arkivhandlingar som en del

⁵¹ Fan et al. (2021).

⁵² Hooman Razavi, Omid Titidez, Ali Asgari & Hossein Bonakdari, ”Building Resilient Smart Cities: The Role of Digital Twins and Generative AI in Disaster Management Strategy”, i Saeid Pourroostaei Ardakani & Ali Cheshmehzangi (red.), *Digital Twin Computing for Urban Intelligence* (Springer 2024), s. 95–118, https://doi.org/10.1007/978-981-97-8483-7_5.

⁵³ Luciana Duranti, Corinne Rogers & Kenneth Thibodeau, ”Authenticity”, *Archives and Records*, 43:2 (2022), s. 188–203, <https://doi.org/10.1080/23257962.2022.2054406>, 193.

⁵⁴ Duranti et al. (2022), s. 192.

⁵⁵ Duranti et al. (2022), s. 192.

⁵⁶ Duranti et al. (2022), s. 193.

⁵⁷ Luciana Duranti & Randy Preston (red.), *InterPARES 2: Interactive, Dynamic and Experiential Records* (ANAI 2008), https://iibi.unam.mx/web/g/ip2_book_complete.pdf (1/10 2025).

av InterPARES Trust AI.⁵⁸ Hon skriver att arkivdiplomatik ska användas inom projektet för att fastställa AI-genererade bilders autenticitet. Bushey tar också upp att arkivarier som jobbar med AI-genererade bilder behöver förstå hur system som skapar dessa bilder skapar metadata av dessa bilder.⁵⁹ Arias Hernández & Rockembach som också bidrar till InterPARES är inne på samma spår när de skriver om vikten av att arkivarier får rätt AI-utbildning.⁶⁰ Liknande typer av överväganden måste nog också göras när det gäller delvis AI-genererade digitala tvillingar.

När det handlar om just digitala arkiv behöver också risken av cyberattacker hanteras och förebyggas. Enligt Ke et al. används AI för att hantera cyberattacker, t.ex. genom att identifiera säkerhetshot och förstärka autentiseringsprocesser, något som också kan vara relevant för digitala arkiv och digitalt kulturarv.⁶¹ Däremot beskriver Ke et al. också en av svagheterorna med att använda AI-tekniker i detta ändamål, vilket är metoden Adversarial Machine Learning (AML).⁶² Denna metod handlar om att angriparen skapar en defekt signal som stör AI:ns förmåga att förutsäga. Detta är ett exempel på varför det kan vara riskabelt att använda AI i hanteringen av digitala arkiv. Autentiseringen kan förbättras av AI genom den så kallade Zero Trust Architecture, som bygger på att ingen begäran, varken intern eller extern, ska kunna gå igenom utan autentisering.⁶³ Strukturer som dessa kan uppfattas som hinder för öppen tillgång till arkivdata. Frågan är hur, eller om, målsättningar kopplade till öppna data kan förenas med förebyggandet av risker. Kucera & Chlapek

⁵⁸ Jessica Bushey, "AI-Generated Images as an Emergent Record Format", i *2023 IEEE International Conference on Big Data (BigData)* (IEEE 2023), s. 2020–2031, <https://doi.org/10.1109/BigData59044.2023.10386946>.

⁵⁹ Jessica Bushey, "Envisioning Archival Images with Artificial Intelligence", *Archeion* 125 (2024), s. 33–54.

⁶⁰ Richard Arias Hernández & Moisés Rockembach, "Building Trustworthy AI Solutions: Integrating Artificial Intelligence Literacy into Records Management and Archival Systems", *AI & Society* 40:6 (2025), s. 4265–4282, <https://doi.org/10.1007/s00146-025-02194-0>.

⁶¹ Hu Ke, Jian Xu, Yong Wang, Heyao Chen & Zepeng Shen, "Adversarial Machine Learning in Cybersecurity: Attacks and Defenses", *International Journal of Management Science Research* 8:2 (2025), [https://doi.org/10.53469/ijomsr.2025.08\(02\).04](https://doi.org/10.53469/ijomsr.2025.08(02).04).

⁶² Ke et al. (2025).

⁶³ Ebuka Mmaduekwe Paul, Ugochukwu Mmaduekwe, Joseph Darko Kessie & Mukhtar Dolapo Salawudeen, "Zero Trust Architecture and AI: A Synergistic Approach to Next-Generation Cybersecurity Frameworks", *International Journal of Science and Research Archive* 13:2 (2024), s. 4159–4169, <https://doi.org/10.30574/ijrsra.2024.13.2.2583>.

bedömer att *open government data* är en risk när bl.a. externa fientliga aktörer använder sig av data om infrastrukturen, vilket är särskilt relevant för digitala tvillingar.⁶⁴

Diskussion

Det här kapitlet har belyst AI-användning i arkiv ur ett kris- och konfliktperspektiv med utgångspunkt i tre teman. Den sammantagna bild som framträder ur utforskandet av temana är att de kriser som riskerar att aktualiseras när AI-tekniker involveras i arkivverksamhet är av olika karaktär. Det kan exempelvis röra sig om epistemiska kriser, där bristfällig dokumentation av AI-tillämpningar leder till att viktiga målsättningar i arkivredovisningen inte kan mötas. Kriser kan även uppstå när AI-tekniker mobiliseras för att utföra arbetsuppgifter i arkiv- och dokumenthantering där det är oklart vilka ramverk, erfarenheter eller andra resurser som krävs för ändamålsenliga resultat. Ytterligare ett exempel är att AI-metoderna som sätts i spel i arkiv- och dokumenterande verksamheter behöver en sådan grad av skydd mot cyberattacker att målsättningar kopplade till öppna arkivdata allvarligt hotas.

Kapitlet visar även att AI och kris och konflikt relaterar till varandra på flera sätt. Flera av de teman som har utforskats pekar på att AI kan vara lösningen på en kris. Exempel inkluderar resurskriser i offentlig sektor kopplade till dokumenthantering och sekretess- och menprövningar. AI diskuteras även som en tillgänglig metod i dokumentationen av hotade byggnadskulturarv, samt ett medel för att simulera och informera om hur detta kulturarv kan drabbas av höjda havsnivåer, krig, naturkatastrofer eller andra kriser eller konflikter.

AI kan alltså vara lösningen på en kris, men AI kan också leda till kris. Kapitlet exemplifierar på flera sätt hur dessa skiftande relationer spelas ut, och vilka kriser de kan tänkas lösa – och möjligen även leda

⁶⁴ Jan Kucera & Dusan Chlapek, "Benefits and Risks of Open Government Data", *Journal of Systems Integration* 5:1 (2014), s. 30–41, <https://doi.org/10.20470/jsi.v5i1.185>.

till. Det första temat fokuserar på hur AI relaterar till olika typer av kunskapsorganisatorisk dokumentation. För att applicera AI-teknik på arkivsamlingar krävs robust metadata i form av bl.a. arkivförteckningar, men AI-användande i arkiv kräver även i sig dokumentation av själva de system och verktyg som används. Detta riskerar leda till kriser där grundläggande arkivteoretiska begrepp som proveniens riskerar bli obsoleta, eller i varje fall inte tillfredsställande fånga alla aspekter av arkivhandlingarnas tillkomstprocesser och beskrivningar. Utmaningen är alltså att i proveniensbegreppet inkapsla även AI-proveniens. Den ofta begränsade kunskap i AI-tekniker som den genomsnittliga arkivarien besitter blir här ett problem. Exempelvis kan begränsade kunskaper i AI bli ett hinder för den arkivvetenskapliga teoriutvecklingen. Bristerna riskerar också leda till en kunskapsmässig och professionell klyfta mellan arkiven och den teknik som de förväntas använda. Detta i sin tur kan leda till bristfällig dokumentation av både AI-teknik och arkiv.

Den inomdisciplinära kris som AI-teknikens användande i arkiv riskerar leda till hänger till viss del samman med andra kriser, eller snarare lösningsförslagen på dessa andra kriser, nämligen de upplevda kriserna inom offentlig sektor. Dessa diskuteras i kapitlets andra tema, och beskrivs där handla om överadministration, underbemanning, och medborgarnas bristande tillit till offentliga institutioner. Genom att med hjälp av AI effektivisera dokumentationsprocesser förväntas administrativ personal kunna avlastas, vilket skulle leda till ökad kvalitet och i förlängningen större förtroende till offentliga verksamheter från allmänheten. Denna problembeskrivning (och tillhörande lösningsförslag) kritiseras dock från många håll, och det råder inte konsensus inom vare sig forsknings- eller arkivvärlden kring hur man bör förhålla sig till dessa frågor. En aspekt som kräver fortsatta arkivvetenskapliga forskningsinsatser är att förstå vilken teknisk kompetens som arkivariekåren behöver för att fullt ut använda de AI-verktyg som finns till hands. En relaterad och viktig arkivvetenskaplig uppgift är att fortsätta utveckla kritiska perspektiv som sätter i fokus AI-teknikens tillkortakommanden och risker, exempelvis de risker som beskrivs i temana ovan. Sådan forskning bör utforska hur verksamhetsgrundade erfarenheter och perspektiv kan ge en grund till

vad arkivariers AI-literacitet behöver omfatta, samt hur den på ett ändamålsenligt sätt kan anskaffas.

Vid sidan av professionella och administrativa kriser finns förstås hotet om väpnade konflikter och naturkatastrofer som en risk för arkiven att hantera. Dessa hot rör inte bara arkiv utan alla former av kulturarvsinstitutioner. Kapitlets tredje tema illustrerar hur AI-drivna metoder kan användas för att skydda byggt kulturarv, och hur dessa metoder leder till nya typer av arkivhandlingar och, således, nya typer av metadata. Även här framträder AI-teknik och AI-bruk som samtidigt ett medel för att navigera kris och som en möjlig kris i sig själv – närmare bestämt den begreppsliga slitningen mellan den digitala kopians omfattning och granularitet i förhållande till det fysiska kulturarvsobjekt som det dokumenterar och arkivteoretiska överväganden kring autenticitet.

Bunn understryker att AI-bruk i arkiv samtidigt är omvälvande och en kontinuitet.⁶⁵ Det kris- och konfliktperspektiv som har utforskats i detta kapitel ger på flera sätt en samstämmig bild: AI framstår som ett verktyg som medför nya utmaningar och flera omstruktureringar i den sociotekniska verkligheten som arkiven har verkat redan länge. Används AI som ett verktyg i arkivhantering och beslutsprocesser med utgångspunkt i en uppsättning krav, förväntningar och målbilder som emanerar ifrån arkivteoretiska- och arkivprofessionella utgångspunkter kommer AI-verktygen bara i del vara särskilda ifrån andra redskap. Används AI-teknik som en autonom aktör, blir både kraven och möjligheterna helt annorlunda och kontinuitetsbilden ställd i fråga.

Det är viktigt att framtida arkivvetenskaplig forskning fortsätter att undersöka både vilka kriser som AI-metoder kan hjälpa till att lösa inom arkivområdet och vilka kriser som AI-användning kan resultera i. Det är också av betydelse att arkivvetenskaplig AI-forskning inte enbart fokuserar på teknikens möjligheter och risker, utan även riktar sökarmen mot övergången till användande av AI i arkiv och de kriser och konflikter som denna medför. De tekniska och praktiska aspekterna av denna utveckling

⁶⁵ Jenny Bunn, "Entrée 147559", *Arbido* (2023), <https://arbido.ch/it/ausgaben-artikel/2023/dagada/entree-147559> (1/10 2025).

är förstås viktiga att studera, men även de underliggande samhällsliga och ideologiska drivkrafterna bakom dem, samt hur de påverkar arkiven och arkivarieprofessionen är av stor vikt.

Sammantaget visar kapitlet att AI-bruk i arkiv betraktat ur ett kris- och konfliktperspektiv i stor utsträckning accentuerar vikten av sociala och professionella faktorer i detta sammanhang. Detta är en slutsats som pekar på att robust och tillförlitlig implementering av AI-verktyg i arkivverksamheter inte uteslutande kräver teknisk kompetens och tekniska förutsättningar för att säkerställa att systemen kan fungera i situationer där olika typer av störningar kan förväntas. Hållbar implementering av AI i arkiv i tider av kris och konflikt kräver utöver detta att fördjupad dialog och analys har skett inom arkivorganisationen och mellan arkivarier. Centrala aspekter att utforska och förankra är AI-applikationens syfte, dokumentationskrav, samt roll i förhållande till kringliggande arkivsystem och -arbete.

Författarbiografier

Peter Bauer är historiker och arkivvetare, för närvarande verksam vid avdelningen för kulturvetenskaper på Linnéuniversitet. Bauer disputeerade i historia och historiedidaktik vid Malmö universitet år 2023 samt har en masterexamen i ABM med arkivvetenskaplig inriktning. Hans arkivvetenskapliga forskning rör etiska och historieförmedlande frågor i samband med arkivinstitutioners arbete med att göra material digitalt tillgängligt. Därutöver har Bauer även ett stort intresse för de möjligheter som tillämpningen av artificiell intelligens öppnar för arkivsektorn och han har regelbundet undervisat om mötet mellan AI och arkiv.

Charlotte Borgerud är doktorand vid Institutionen för ABM vid Uppsala universitet och knuten till forskarskolan ReSource. Hon har varit yrkesverksam som arkivarie vid Göteborgs universitet, Karolinska Institutet samt Sveriges Kommuner och Regioner. Hennes yrkeserfarenhet omfattar utveckling av digital dokumenthantering, informationsstyrning och arbete med forskningsdata. I sin forskning undersöker hon hur infrastruktur, policyer och etiska ramverk formar hantering och bevarande av forskningsmaterial.

Mo von Bychelberg är doktorand i biblioteks- och informationsvetenskap vid Institutionen för ABM (arkivvetenskap, bibliotek- och informationsvetenskap, musei- och kulturarvsvetenskap), Uppsala universitet. Hen tog sin masterexamen inom hållbar destinationsutveckling med fokus på tillämpad kulturarvspolitik vid UU, Campus Gotland. Mos doktorsavhandling samt annan nuvarande forskning handlar om arkivering av immateriellt kulturarv och hur digitalisering och särskilt användning av AI-baserad teknologi påverkar kulturarvets autenticitet.

Kristofer Cavallin-Aijmer är arkivarie sedan 2009 och verksam vid Statens museer för världskultur. Sedan 2014 undervisar han i arkivvetenskap vid Göteborgs universitet. I sitt arbete har han bland annat undersökt hur digitalisering och AI kan användas för att synliggöra koloniala strukturer i museiarkiv samt problematisera frågor om proveniens.

Maria Cavallin-Aijmer är universitetslektor i historia med inriktning mot arkivvetenskap vid Göteborgs universitet. Hon disputerade i historia vid samma lärosäte med en avhandling om synen på förvaltning och korruption i Sverige under 1700-talet. Hennes forskning inom arkivvetenskap omfattar arkivhistoria, disciplinhistoria och arkivteori, med särskilt fokus på relationen mellan arkivvetenskap och historievetenskap.

Shirley Chan är verksam som forskare vid Lunds universitet och lektor vid Uppsala Universitet. Chan är disputerad inom bibliotek- och informationsvetenskap vid Lunds universitet. Chan har ett forskningsfokus på arkivutmaningar kopplade till digital kultur och vår utbredda användning av teknologier som webben, sociala medier och numera AI. I det senaste projektet undersöks dessa utmaningar kopplat till konflikt och mänskliga rättigheter.

Samuel Edquist är professor i historia vid Mittuniversitetet sedan 2019. Han disputerade i historia vid Uppsala universitet 2001. Under 2010-talet var han verksam som forskare och lektor i arkivvetenskap vid Södertörns högskola och Uppsala universitet, och även därefter har han fortsatt att forska inom arkivområdet. De arkivvetenskapliga forskningsintressena har varit gallring och bevarande, integritetsfrågor och arkivteori inom olika vetenskapliga discipliner.

Rikard Friberg von Sydow är tidigare yrkesverksam som arkivarie inom Försvarsmakten. Han disputerade 2009 i etik vid den Teologiska fakulteten vid Uppsala universitet. Sedan 2015 har han arbetat som lektor i arkivvetenskap vid Södertörns högskola och undervisar där blivande arkivarier och bibliotekarier. Han intresserar sig för informationssam-

hällets våndor och vedermodor, vilket uttryck sig exempelvis genom forskning om nätets konspirationsteorier och om administrationens historia under 1900-talet.

Ida Grönroos har en doktorsexamen i biblioteks- och informationsvetenskap från Institutionen för ABM vid Uppsala universitet, där hon för närvarande är verksam som vikarierande universitetslektor. Hon har tidigare arbetat som arkivarie och registrator vid flera svenska myndigheter. Hennes forskning behandlar arkivens roll i samhället med särskilt fokus på de maktstrukturer som är inbäddade i arkiv- och dokumenthanteeringspraktiker. Hennes arbete har en tydligt tvärvetenskaplig ansats och rör sig i skärningspunkten mellan teori och praktik. Bland hennes huvudsakliga forskningsintressen återfinns arkivariers yrkesroll, arkivetik samt arkivlagstiftning.

Charlotte Hagström är docent vid Lunds universitet där hon 1999 disputerade i etnologi. Hon är lektor i arkivvetenskap och etnologi samt programkoordinator för ABM-mastern. Under många år var hon arkivarie vid Folklivsarkivet där hon bland annat arbetade med frågelistverksamheten. Hon har varit redaktör för antologierna *Frågelistan* som källa och metod (2005) och *Enskilda arkiv* (2018). I sin forskning intresserar hon sig för ideellt engagemang inom arkivvärlden och relationen mellan professionella aktörer och lekmän.

Isto Huvila är professor i biblioteks- och informationsvetenskap vid Institutionen för ABM, Uppsala universitet. Han disputerade i informationsförvaltning vid Åbo Akademi år 2006. Huvilas arkivvetenskapliga forskning har fokuserat på arkivarbete, arkivariers yrkesroll samt deltagande arkiv. Hans banbrytande artikel "Participatory archive: towards decentralised curation, radical user orientation and broader contextualisation of records management" publicerades år 2008 i tidskriften *Archival Science*.

Ann-Sofie Klareld är lektor vid Institutionen för Kulturvetenskaper, Lunds universitet. Hon disputerade i data- och systemvetenskap vid Mittuniversitetet 2017. Klareld undervisar på Masterprogrammet i arkivvetenskap, biblioteks- och informationsvetenskap respektive museologi (ABM). I sin forskning intresserar hon sig bland annat för hur arkivens och arkivprofessionens roller förändras i takt med samhälls- och teknikutvecklingen.

Mathias Krusell är disputerad i ekonomisk historia och har lång erfarenhet av arbete inom arkiv samt undervisning i arkivvetenskap. Hans avhandling handlade om byråkrati svenska företag mellan 1970 och 2000. Nu är han gästforskare vid Handelshögskolan i Göteborg där han arbetar med projekt om nordiska hamnar och direktörer vid kommunala bolag i Sverige. Parallellt med det här arbetar han med uppdrag inom arkiv och informationsförvaltning.

Eva-Marie Letzter är verksam som lektor i arkivvetenskap och historia vid Södertörns högskola. Hon disputerade i historia vid Stockholms universitet år 2018. Letzter har tidigare varit verksam som arkivassistent vid Riksarkivet och som arkivarie vid Riksrevisionen och Försäkringskassan. I sin forskning studerar hon arkivvetenskapliga utbildningar inom projektet Didaktiska val inom arkivvetenskapen och det medeltida insamlandet av moraliserande exempelberättelser inom projektet En kulturell minnesbank.

Emma Pihl Skoog är docent i historia och lektor i arkivvetenskap vid Södertörns högskola. Hon disputerade i historia vid Stockholms universitet 2017 och har därefter varit verksam som arkivarie vid Stockholms tingsrätt (2017–2019). Hennes forskning rör historikers och historievetenskapens relation till arkiv och arkivpraktiker, bland annat inom det VR-finansierade projektet Historikerna och arkiven. Hon arbetar för närvarande med forskning om och insamling av släktforskarminnen i samarbete med Nordiska museet inom projektet Öväntade genealogier.

Olle Sköld är universitetslektor och docent i biblioteks- och informationsvetenskap vid Institutionen för ABM, Uppsala universitet. Sköld har en bred arkivvetenskaplig forskningsgärning, vilken inkluderar bevarande av videospel, digitalisering av kulturarvsdata, dokumentation av forskningsdata samt forskningsdataåterbruk. Återkommande teman i Skölds forskning är ett intresse för arkivinfrastrukturer, de praktiker och processer som driver skapandet av arkivhandlingar, samt kunskapsorganisation.

Karolina Wiell undervisar i arkivkunskap, historia och ekonomisk historia vid Karlstads universitet. Hon disputerade i ekonomisk historia vid Uppsala universitet. Hennes forskning är källpluralistisk och fokuserar på hälsa, folkbildning och personlig hygien kring sekelskiftet 1900 både på lokal och nationell nivå. Hon sitter i Föreningsarkivet i Värmlands styrelse sedan 2022.

Arkiv har i århundraden varit centrala för staters, organisationers och människors sätt att dokumentera, minnas och skapa ordning – från medeltida kanslier och offentliga ämbetsverk till dagens digitala informationsmiljöer. Arkivens former och funktioner har förändrats, samtidigt som frågor om autenticitet, proveniens, tillgänglighet och insyn blivit allt mer komplexa i takt med samhällets förändring, digitalisering och det ökade användandet av AI.

Vad är arkivvetenskap? är en introduktion och ett bidrag till den pågående diskussionen om arkivens roll i samhället. Antologin tecknar bilden av ett akademiskt ämne i ständig förändring. Arkivvetenskapen rör sig mellan teori och praktik, historia och framtid, offentlig förvaltning och digitala plattformar, och frågor om makt, minne, demokrati och kunskap har blivit allt viktigare.

Kapitlen belyser hur svenska arkiv skapas, organiseras och används i en tid då gränserna mellan information, teknologi och samhälle blir alltmer flytande. Ämnen som behandlas är arkivens historia, utbildningarnas etablering och ämnets tvärvetenskapliga karaktär liksom digitalisering, deltagande, etik, AI och nya former av kulturarv.

ISBN 978 91 7844 584 4

GIDLUNDS FÖRLAG